

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті

ӘОК: 330.3(574)

Қолжазба құқығында

ИЛЯШОВА ГУЛИЯ КЕНЖЕБЕКОВНА

**Қазақстан Республикасының заманауи экономикасындағы
халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы: қалыптасуы және даму
тенденциялары**

6D050600 – Экономика

Философия докторы (PhD)
ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Отандық ғылыми кеңесшісі
экономика ғылымдарының кандидаты,
доцент Бимендиева Л.А.

Шетелдік ғылыми кеңесшісі
PhD, профессор David Celetti
Италия, Падуя университеті

Қазақстан Республикасы,
Алматы, 2023

МАЗМҰНЫ

НОРМАТИВТІ СІЛТЕМЕЛЕР	3
АНЫҚТАМАЛАР	4
БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	5
КІРІСПЕ	6
1 ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ - ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ	
1.1 Өзін өзі жұмыспен қамту әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде: мәні, қалыптасу факторлары және оның ұлттық экономика дамуындағы рөлі	12
1.2 Экономикадағы халықтың өзін-өзі жұмыспен қамту жағдайын бағалаудағы әдістемелік тәсілдер	28
1.3 Халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын мемлекеттік реттеу тетіктерінің халықаралық тәжірибесі	40
2 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ САЛАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖҮЙЕСІН ТАЛДАУ	
2.1 Экономикадағы халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының қазіргі жай-күйі мен даму динамикасын талдау	55
2.2 Өзін-өзі жұмыспен қамту санатындағы қызметкерлердің экономикалық және құқықтық жағдайын талдау	70
2.3 Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық санының ЖІӨ өсу қарқынына әсерін модельдеу	86
3 ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӨЗІН-ӨЗІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ: ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ	
3.1 Қазақстан еңбек нарығында өзін-өзі жұмыспен қамтығандар секторының даму мүмкіндіктері және әсер ететін тәуекелдер	101
3.2 Әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыру факторы ретінде өзін-өзі жұмыспен қамтудың даму сценарийін жасау	114
3.3 Ынталандыру тәсілі негізінде халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын тіркеу процесін жетілдіру жөніндегі ұсыныстар	130
ҚОРЫТЫНДЫ	141
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ	147
ҚОСЫМШАЛАР	162

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

Диссертациялық жұмыста келесідей нормативтік құжаттарға сілтемелер жасалған:

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауы, 2019 жылғы 2 қыркүйек, №169

Генеральное соглашение между Правительством Республики Казахстан, республиканскими объединениями работников и республиканскими объединениями работодателей на 2018-2020 годы, 2018, 2, с. 9-10

Предпринимательский кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375- V ЗРК.// <http://adilet.zan.kz>

Методика определения численности самостоятельно занятых, уровня их среднемесячных доходов и численности безработного населения в Республике Казахстан Утвержден приказом Председателя Агентства Республики Казахстан по статистике от «10»января 2013 года №3// <http://www.stat.gov.kz>.

Методика по формированию показателей неформальной занятости населения: утв. приказом Председателя Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан от 29 декабря 2016 года №328 // <http://www.stat.gov.kz>. 10.02.2017

Закон РК «О занятости населения» от 6 апреля 2016 г. / Казахстанский информационно-аналитический сайт. Электронный ресурс. Режим доступа: <http://online.zakon.kz/>

Послание Президента РК Н.Назарбаева Народу Казахстана 6 февраля 2008г. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.akorda.kz>

Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы // Электронный ресурс. Режим доступа: <https://baiterek.gov.kz/>

«Государственная программа по снижению бедности в Республике Казахстан» на 2003-2005 годы// Электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/>

«План мероприятий по совершенствованию системы занятости населения Республики Казахстан на 2008 – 2010 годы»./ Электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/>

Программа занятости 2020// Электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/>

Об утверждении Дорожной карты занятости на 2020 - 2021 годы Электронный ресурс. Режим доступа: <https://adilet.zan.kz>

Программа по развитию государственно-частного партнерства в Республике Казахстан на 2011-2015 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 июня 2011 года № 731.

Годовой отчет Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы "Енбек"

АНЫҚТАМАЛАР

Диссертациялық жұмыста келесідей терминдерге сәйкес анықтамалар пайдаланылған:

Өзін-өзі жұмыспен қамту - бұл дәстүрлі үй жұмыстарынан тыс, заттай немесе ақшалай табыс әкелетін және жалдамалы жұмыс күшін үнемі пайдаланбай жүзеге асырылатын үй шаруашылығы мүшелерінің жеке (жалдамалы емес) өндірістік-экономикалық іс-әрекеті

Өзін-өзі жұмыспен қамтушылар – олар ең алдымен шағын бизнестің иегерлері

"Нағыз өзін-өзі жұмыспен қамтушылар " – бұл кәсіпкерліктегі «Мен» дегенмен ассоциацияланатын атрибуттары бар адамдар

Өзін-өзі жұмыспен қамтушылар - өзінің жеке өндіріс құралдары (негізінен мамандар мен білікті жұмысшылар) арқылы жеке дара еңбек іс-әрекеті негізінде шағын кәсіпкерлікпен айналысатын тұлғалар

Экономикалық категория ретінде өзін-өзі жұмыспен қамту дегеніміз – еңбек нарығында жұмысбастылықтың икемді түрі бола отырып, экономикалық еркіндік пен таңдау негізінде ресми немесе бейресми сектордағы адамдардың табыс табу мақсатында қандай да бір өздеріне пайдалы және қоғамдық сұраныстағы пайдалы іспен айналысатын, жеке кәсіпкерлікті дамытудың анықтаушы факторы.

Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар – бұл табыс алу үшін тауарларды, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді өндірумен (өткізумен) өз бетінше айналысатын жеке тұлғалар, өндірістік кооператив мүшелері, отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) ақы төленбейтін қызметкерлері және жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланатын жұмыс берушілер.

- Жұмыс берушілер – өзінің жеке кәсіпорнын басқаратын немесе экономикалық қызметте тәуелсіз кәсіпкерлік іс-әрекетпен айналысатын және бір немесе бірнеше жалдамалы жұмыскерлері бар тұлғалар;

- Дербес жұмыскерлер – өзін-өзі жұмыспен қамту негізінде қызметпен айналысатын және жұмыскерлерді тұрақты негізде жалдамайтын тұлғалар;

- Кооператив мүшелері – кәсіпкерлік іс-әрекетпен айналысатын еңбек кооперативінің мүшелері болып табылатын тұлғалар;

- Жанұялық кәсіпорындардың ақы төленбейтін жұмыскерлері – әдетте, туысқан адам басқаратын кәсіпорында (шаруашылықта) сыйақысыз жұмыс істейтін тұлғалар.

Нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар - орташа айлық табысы бар дербес жұмыспен қамтылған адамдар және ең төменгі күнкөріс деңгейінен жоғары орташа айлық табысы бар өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың барлық категориялары кіреді.

Нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар - ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен өзін-өзі жұмыспен қамтығандар кіреді.

БЕЛГІЛЕУЛЕР МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

ҚР ЕжХӘҚМ	Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қамсыздандыру министрлігі
БЖТ	Бірыңғай жиынтық төлем
ЭЫДҰ	Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымдары
ХЕҰ	Халықаралық еңбек ұйымы
АКТ	Ақпараттық-коммуникациялық технология
ЖК	Жеке кәсіпкерлік
МӘМС	Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру
АӘК	Атаулы әлеуметтік көмек
КД	Күнкөріс деңгейі
ӘМСҚ	Әлеуметтік және медициналық сақтандыру қоры
ЕТЖ	Ең төменгі жалақы
ММСҚ	Міндетті медициналық сақтандыру қоры
АЕК	Айлық есептік көрсеткіш
ЕАЭО	Еуразиялық экономикалық одақ

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Қазіргі таңда еңбек нарығында жұмыспен қамтудың стандартты емес түрлері дамуда, олардың ішінде өзін-өзі жұмыспен қамту елімізде кең таралып отыр. Сәйкесінше өзін-өзі жұмыспен қамту Қазақстанда мемлекеттік деңгейде шешімін табуы тиіс мәселеге айналып отыр. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың іс-әрекеті негізінен, халық арасында сұранысқа ие жеке тауарлар мен қызметтер өндірісін қамтамасыз етеді. Қоғамда азаматтарды жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету және оның тиімділігін арттыру мемлекеттік саясаттың ең маңызды бағыттарының бірі болып келеді. ҚР Президенті Қ.К.Тоқаев «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауында жұмыспен қамту - бүкіл қоғамның бірлескен еңбегінің нәтижесі болу керектігін алға тартты [1]. Сондықтан ҚР ЕжХӘҚМ бүгінде бейресми жұмыспен қамтылғандарды рәсімдеуді белсендендіру жұмыстарын бастаған еді, атап айтқанда "Еңбек" мемлекеттік бағдарламасына өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты және ресми түрде тіркелінбей жүрген жұмыссыздарды тарту, елдегі азаматтардың әлеуметтік мәртебесін анықтау, бейресми жұмыспен қамтылған тұлғалар үшін жеке кәсіпкер ретінде ресми тіркелмей-ақ кәсіпкерлік іс-әрекетті жүргізуге мүмкіндік беретін әлеуметтік төлем – Бірыңғай жиынтық төлем (БЖТ) - арнайы салық режимі енгізілген.

ҚР 2000-шы жылдан бастап жұмыспен қамтудың мемлекеттік саясаты кедейшілікпен және жұмыссыздықпен күрес бойынша бағдарламалар шегінде жүзеге аса бастады, және де ол жұмыссыздарды жұмысқа орналастыруды, оларды кәсіби даярлау және қайта дайындауды, кәсіби дағдыларды талап ететін қоғамдық жұмыстарға тартуды, облыстар бойынша, соның ішінде салалар және қызметтер түрі бойынша индикативті көрсеткіштердің болуын қарастырды. Бағдарламаларды жүзеге асыру белгілі бір дәрежеде жұмыссыздық деңгейінің төмендеуіне, жұмысқа орналастыруды ұйымдастыруға ықпал етті. Дегенмен жұмыспен қамтудың, еңбекке жарамды халықты тиімді пайдалану, жұмыс күшіне сұранысты арттыру, оның ұсынысын оптималдандыру, жұмыс күші құнын арттыру және сапасын жақсарту деген сынды маңызды критерийлері мемлекеттік реттеудің шегінен тыс қалған еді.

2012 жылы (ҚР «Жұмыспен қамту туралы Заңы» 2016ж. №482-V 4 бап, 26 бекітілген) өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты жұмыспен қамтылған халық құрамына енгізгеннен кейін Қазақстанда Жұмысбастылық-2020 Мемлекеттік бағдарламасы, Жұмыспен қамтудың жол картасы-2020, Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған «Еңбек» мемлекеттік бағдарламасы жүзеге асырыла бастады, 2013 жылы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты нәтижелі және нәтижесіз топтарға бөлген «Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санын, олардың орташа айлық табыстарының деңгейін және жұмыссыз халықтың санын

анықтау Әдістемесі» жасалынды, және т.б. құжаттар қабылданды, сондай-ақ олар диссертациялық жұмыста басшылыққа алынған.

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған адам еңбек қатынастарын мердігерлік түрде рәсімдейді және де жұмысы үшін жауапкершілікті өзі артады, еңбек процесін ұйымдастырады, келісім-шарттық жұмысты дербес не болмаса, туысқандық немесе артельдік (ерікті бірлескен) қатынастармен байланысты өзін-өзі қамтыған адамдар тобымен бірге орындайды. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар кәсіпкерлік іс-әрекетті жүргізеді, бірақ олар бұл жерде классикалық түсініктегі кәсіпкерлер бола алмайды, өйткені қайтарымызсыз алынатын қосымша құнды жасамайды, олар алынған табысты, жеке еңбектік қатысуға сәйкес, жұмысшы топтың ішінде бөледі [2]. Сонымен өзін-өзі жұмыспен қамтылғандардың дара кәсіпкерлер немесе кәсіпорын басшыларынан ерекшелігі - оларда жалдамалы жұмысшыларының болмауында.

Посткеңестік елдерде және Қазақстанда да экономикадағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық туралы жағымсыз пікірлер мен оларды қабылдауда кері әсерлер болған. Қазақстандық зерттеуші К.Сабилов [3] көрсеткендей, өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар туралы, жұмысқа қатты мұқтаж болып жүрген, алатын табыстары төмен, заңды емес «көлеңкеде» жүріп жұмыс істейтін және мемлекет экономикасына зиян келтіретін адамдар деген сынды бұрмаланған пікірлер бар. Бұндай жағымсыз бейнедегі пікірлер қазақстандық БАҚ-та, сонымен қатар өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтардың іс-әрекетін реттеумен айналысатын қазақстандық саясаткерлердің риторикаларында да бір ауыздан қолдау тауып жүргені рас. Дегенмен көптеген шетелдік зерттеулер, еңбек сферасындағы жұмыспен қамту саясатын сауатты түрде құрса, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың өнімділігін айтарлықтай жақсартып және мемлекеттің экономикалық дамуының өсуіне ықпал ете алатындығын анықтап отыр.

COVID-19 пандемиясындағы короновирустық инфекцияның таралуына байланысты елдегі жағдайдың ушығуы кезінде өкімет халыққа қашықтықтық жұмыс орындарына ауысуларына нұсқаулар берген кезде өзін-өзі жұмыспен қамтуға деген ықылас одан сайын арта түскен еді.

Қазақстан Республикасында халықтың жұмыспен қамтылуына жәрдемдесу және жұмыс істемейтін азаматтардың санын азайтудағы белсенді саясаттың бір бағыты өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытудағы болашақтық жоспарлар жоғары әлеуметтік маңызға ие. Бүгінде Қазақстанда 2 096,9 мың өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық бар, оның 85%-ы айына 100 мың теңгеден аз табыс алады, 10%-ы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен табыс алады, ал кейбір өңірлерде бұл көрсеткіш тіпті 30%-ға дейін жетеді (Қарағанды облысында). Әдетте өзін-өзі жұмыспен қамту ауыл шаруашылығында кең таралған (33%) және сауда саласында (32%), онда еңбек өнімділігі төмен және де тиісінше табыстары да төмен. Ал еңбек өнімділігі жоғары салалардағы жалақы, елдегі орташа айлық жалақыдан бірнеше рет асып кетеді. Ауыл шаруашылығында бейресми жұмыспен қамтылғандардың саны ең көп (54,8%)

[4]. Алайда, еңбек өнімділігі деңгейі ең төмен бола отырса да олардың көлеңкелі экономикадағы үлесі көп емес (көлеңкелі экономиканың жалпы көлемінің 9%-ын алады). Дүкен ашу, тіпті оны онлайн ашу немесе жалға алынған ғимаратта шеберхана ашу, мұнай өндіру үшін лицензия алу немесе жоғарытехнологиялық өндірісте жұмыс табуға қарағанда әлдеқайда оңай. Нәтижесінде, экономикада жоғары деңгейдегі дағдыларды талап етпейтін жұмыс орындары құрылады, ал ол өз кезегінде еңбек өнімділігі мен еңбек ақыға тікелей әсер етеді. Бір жағынан өзін-өзі жұмыспен қамту, өмір сүрудің қиын жағдайында (COVID-19 пандемия кезінде де) өздерінің еңбек потенциалын жүзеге асыруға мүмкіндік бере отырып экономикалық дағдарыс кезінде өзіндік бір буфер болады, шағын бизнесті жандандырады

Мәселенің зерделену дәрежесі. Стандартты емес жұмыспен қамту, және оның икемді түрлерін, соның ішінде өзін-өзі жұмыспен қамтуды реттеудің механизмдерін ашатын зерттеулер шетелдік, ресейлік және отандық экономистердің басты назарында болуда. Солардың арасынан шетелдік ғалымдарды айтып өтсек: Гай Стэндинг, Green Paper, Beck U., Herrman Peter, Д.Берч, Кирчхоф, Anderson & Warren, Toivanen, Mellner & Vinberg, Тово Марио, Natalie Sappleton, Fernando Lourenço және басқалары.

Ресейлік ғалымдар: Токсанбаева М.С., Волгин Н.А., Вишневская Н.Т., В.Е.Гимпельсон, Р.И.Капелюшников, Зудина А.А., Лазарева О.В., Лукьянова А.Л., Ощепков А.Ю., Слонимчик Ф, В.Н.Бобков, О.В.Верעדюк, В.Н.Титов, Н.М.Воловская, Т.И. Заславская, А.В.Бурлак, И.Н.Дубина, Б.Ф.Агабекова, Е.А.Боркова, П.Д.Короткова, Цветкова С.Н., Бубновская Т.А., Слезингер Г.Э., Абрамова Е.А., Киреенко А.П., Климова М.О., Козачун Г.У., Легчилина Е.Ю. және басқалары.

Қазақстандық ғалымдар: Мельдаханова М.К., Татибеков Б.Л., Берешев С.Х., С.Р.Есимжанова, Ж.А.Кулекеев, С.К.Джумамбаев, Тулегенова М.С., Калиева С.А., Альжанова Ф.Г., Дадонов В.Ю., Т.А.Азатбек, Д.Т.Байтенизов, А.Е.Боранбаева, және басқалары.

Диссертациялық жұмыстың мақсаты. Халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының теориялық-әдіснамалық негіздерін зерделеу және өзін-өзі жұмыспен қамту саласын талдау негізінде тәуекелдерді анықтау арқылы даму мүмкіндіктері мен бағыттары бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Диссертациялық жұмыстың міндеттері:

1. Халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының даму үрдістері мен заңдылықтарын зерттеу арқылы өзін-өзі жұмыспен қамту тұжырымдамасының мазмұнын қарастырып өзін-өзі жұмыспен қамтудың авторлық түсініктемесін нақтылау;

2. Экономикадағы өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеу тетіктерінің халықаралық тәжірибесін қарастыру;

3. Қазақстан Республикасындағы халықтың өзін-өзі жұмыспен қамту ерекшелігі мен қазіргі жағдайын талдау арқылы оның даму динамикасын бағалау;

4. Өзін-өзі жұмыспен қамту санатындағы халықтың экономикалық және құқықтық жағдайын талдай отырып өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық санының жалпы ішкі өнімнің өсу қарқынына әсерін көрсететін модель тұрғызу;

5. Зерттеу нәтижелері негізінде Қазақстан Республикасының икемді еңбек нарығын қалыптастыруда халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын дамыту бағыттары мен ынталандыру жолдары бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу объектісі. Зерттеу объектісі ретінде Қазақстан Республикасындағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық алынды.

Зерттеу пәні – Қазақстанның заманауи экономикасындағы халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының қалыптасуы мен дамуы және оның ұлттық экономика дамуындағы әлеуметтік-экономикалық қатыныстарының жүйесі.

Теориялық және әдіснамалық негіздері. Диссертациялық жұмыста экономикалық зерттеулерде қолданылатын жалпы ғылыми әдістер: ғылыми абстракция, синтез, жіктеу, байқау, салыстыру, библиометрикалық зерттеу, статистикалық талдау, салыстырмалы талдау; құрылымдық талдау: сапалық әрі сандық әдістер, метаталдау әдістері қолданылды. Сапалық талдау сауалнама арқылы жүргізіліп, нақты мәліметтер алынып, талданылса, сандық мәліметтер факторлар арасындағы байланысты экономикалық-математикалық құралдар арқылы талдау жүргізілді. Мәліметтерді өңдеуде MS Excel бағдарламасы арқылы, сондай-ақ ЭЫДҰ, ХЕҰ статистикалық талдауының интерактивті құралдарының, Талдау - ақпараттық-талдау жүйесінің (taldau.stat.gov.kz) көмегімен талдау жүргізілді, және де қазіргі уақытта кең қолданыстағы мәліметтерді өңдеу программаларының бірі EViews бағдарлама пакеті пайдаланылды.

Жұмыстың ғылыми жаңалығы.

1) Өзін-өзі жұмыспен қамтудың экономикалық мәнін ашу үшін авторлық түсіндірме берілді және оның еңбек нарығындағы бетбұрыстар (жұмыспен қамтудың стандартты, стандартты емес түрлерінің пайда болуы, жұмыспен қамтудың флексибилизациясы), жұмыс берушінің қажеттіліктерінің өзгеруі (жеке табыс алудағы қызығушылық, кәсіпорында штатты қысқарту, салықтық жүктемені азайту жолдарын іздеу), жұмыскердің қажеттіліктерінің өзгеруі (еңбектің икемді жағдайларына ұмтылу, жеке өмірі мен жұмысы арасында теңдікті іздеу, табыстарын бақылауда ұстауларын қалауы), экономикалық дағдарыс, санкциялар, пандемия (жұмыссыздықтың өсуі, халық табысының төмендеуі, жұмыс уақытының қысқаруы, әлеуметтік төлемдердің азаюы, электронды қызметтердің өсуі, қашықтықтан жұмыс істеудің артуы), жеке бизнесін ашуға деген құштарлық және т.б. (дербестік, экономикалық еркіндікке ұмтылу және т.б.) сынды қалыптасу факторлары анықталды;

2) Ұлттық экономиканың дамуына әсерін талдау үшін өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды реттеу саласындағы әлемдік тәжірибедегі, соның ішінде ЭЫДҰ елдерінің (негізінен АҚШ тәжірибесі), ЕО, Ұлыбритания және дамушы шетелдік елдердегі тәжірибе талданып өзін-өзі жұмыспен қамтушыларды

мемлекеттік реттеу тетіктері мен тәсілдері зерттеле отырып Қазақстандағы өзін-өзі жұмыспен қамтудың қазіргі жағдайы мен оның даму тенденциясы статистикалық талдау негізінде айқындалды;

2) Ұлттық экономика дамуындағы халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының рөлі айқындалып, оның Қазақстан экономикасы дамуына әсері бірнеше регрессиялық модельдер құру жолымен өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық санының ЖІӨ өсу қарқынына әсерін модельдеу негізінде бағаланды;

3) Қазақстанның өзін-өзі жұмыспен қамту саласын мемлекеттік реттеу жүйесінің қалыптасу кезеңдері зерттеліп толықтырылды, елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтудың қалыптасуы мен құрылымын талдау негізінде фриланс, жеке кәсіпкер, өзін-өзі жұмыспен қамту ұғымдарының сипаттамасы және қолданылу ерекшелігі анықталып, елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың даму сценарийі жасалды;

4) Қазақстан Республикасында халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын экономикалық және құқықтық реттеу ерекшеліктері айқындалды және өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты рәсімдеудің басымдықты бағыттарын, яғни жұмыспен қамту жүйесін жетілдіру бойынша іс-шаралар жоспары шегінде кәсіпкерлік пен өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың ресми статистикасының базасының құрылуы, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың тобы анықтала отырып елдегі нәтижелі жұмыспен қамтуға ынталандыру жұмысының жолға қойылуы, елдегі «Бастау Бизнес» жобасымен өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың кәсіпкерлікке бейімделе бастауы, Қазақстандағы кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі ұлттық жоба негізінде өзін-өзі жұмыспен қамтушыларды өз ісін ашуға бағдарлау және шағын кәсіпкерлікті дамытуға барынша жағдай жасау бойынша ұсыныстар әзірленді.

Қорғауға шығатын негізгі тұжырымдар:

- Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың әлеуметтік мәртебесін нақтылау және оның жеке кәсіпкерлікті дамытудың алғы шарты екенін анықтай отырып өзін-өзі жұмыспен қамтудың экономикалық мәніне берілген авторлық түсіндірмесі: «*Экономикалық категория ретінде өзін-өзі жұмыспен қамту дегеніміз – еңбек нарығында жұмысбастылықтың икемді түрі бола отырып, экономикалық еркіндік пен таңдау негізінде ресми немесе бейресми сектордағы адамдардың табыс табу мақсатында қандай да бір өздеріне және қоғамдық сұраныстағы пайдалы іспен айналысатын жеке кәсіпкерлікті дамытудың анықтаушы факторы*»;

- Қазақстан экономикасындағы бейресми жұмыспен қамтылуды мемлекеттік реттеудің механизмдерін көрсете отырып өзін-өзі жұмыспен қамтудың мемлекеттік реттеу кезеңдері айқындалды және Бірыңғай жиынтық төлем (БЖТ) тетігі талданды;

- Ұлттық экономика дамуына халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының әсерін бағалау үшін елдегі ЖІӨ мен халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы

арасындағы байланысты модельдеу арқылы олардың өзара байланысы анықталды және негізделді;

- ҚР өзін-өзі жұмыспен қамтудың даму сценарийлері жасалды және соның шегінде фриланс, дара кәсіпкер, өзін-өзі жұмыспен қамту түсініктерінің сипаттамасы нақтыланды, сондай-ақ жеке кәсіпкерлікті дамыту арқылы елдегі жұмыссыздық деңгейін төмендетуге негіз бола алатындығы дәлелдене отырып өзін-өзі жұмыспен қамтуды шағын кәсіпкерліктің алғы шарты деп тану ұсынылды;

- Заманауи экономикадағы өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың рөлін және олардың үлесін елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтушы адамдарға сауалнама жүргізу арқылы анықталып өзін-өзі жұмыспен қамтушыларды ынталандыру тетіктерін жетілдіру бойынша ұсыныстар жасалды.

Зерттеу нәтижесінің теориялық және тәжірибелік мәні.

Өзін-өзі жұмыспен қамтудың авторлық түсіндірмесі, функцияларын және факторларын анықтау, өзін-өзі жұмыспен қамту түсініктерінің сипаттамасын анықтау, халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы мәселесіне арналған болашақ зерттеулердің теориялық негізін жасауға қосқан үлес.

Диссертацияда алынған нәтижелер мен қорытындылар, мемлекеттік әлеуметтік саясат және халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету саласындағы саясатты қабылдаудағы шешімдерде және оны талқылауда, сондай-ақ жұмыспен қамту орталықтарында да ақпараттық-аналитикалық материал ретінде де пайдаланылуы мүмкін. Жұмыста берілген теориялық және статистикалық материал, оқыту пәні еңбек нарығымен байланысты теориялық және қолданбалы пәндердің дәріс курстарын және семинар сабақтарын жасауда қолданылады. Зерттеу барысында алынған нәтижелер «Алматы қаласы халықты жұмыспен қамту орталығы» және АҚ "Даму" кәсіпкерлікті дамыту қоры тәжірибелеріне енгізілген.

Зерттеу нәтижелерінің апробациясы және жарияланымдары.

Диссертация 2019 жылы әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Экономика және бизнес жоғары мектебіндегі Ғылыми-әдістемелік семинарда және 2022 жылы «Экономика» кафедрасында өткен ғылыми семинарларда апробацияланды. Халықаралық Scopus деректер базасына кіретін журналдағы ғылыми мақалаға авторлық күәлік алынды.

Диссертация тақырыбы бойынша 21 ғылыми мақаласы жарияланған, оның ішінде Scopus деректер базасына кіретін журналда - 2, ҚР ҒЖБМ ҒЖБСҚК бекіткен журналда - 7, Халықаралық конференция материалдарында - 9, халықаралық конференция материалының жинағы Scopus деректер базасындағы Proceeding журналда – 2, «Креативная экономика: новые шансы для развития» ұжымдық монографиясында (2020) -1 мақалалары жарияланды.

1 ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ - ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

1.1 Өзін-өзі жұмыспен қамту әлеуметтік-экономикалық құбылыс ретінде: мәні, қалыптасу факторлары және оның ұлттық экономика дамуындағы рөлі

Халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы, жұмыспен қамтудың бір түрі және нысаны ретінде жүретіндіктен, өзін-өзі жұмыспен қамтуды экономикалық категория ретінде анықтауда жұмыспен қамту теориясының өзінен бастағанмыз жөн.

Жұмыспен қамту - әлеуметтік-экономикалық категория ретінде қашан да өзекті және ол заманауи экономикадағы жаһандық проблемалардың бірі болып отыр. Жұмыспен қамту еңбек нарығының негізгі элементі екені белгілі, онда жұмыс беруші жұмыс орындарын, ал жұмыс күшінің иелері өздерінің еңбекке қабілеттерін ұсынады. Еңбек нарығында жұмыс күші мен жұмыс орындары бір уақытта сатып алынып, сатылған кезде жұмыспен қамту процесі жүреді. Басқаша айтқанда, жұмыс күші мен жұмыс орындарының нарығы жалдамалы еңбек арқылы халықты жұмыспен қамту түрінде біріктіріледі.

Еңбек нарығының құрылымы өте күрделі. Онда басқа нарықтарға тән емес, белгілі бір реттегіштер мен әлеуметтік күштер әрекет етеді.* Еңбек нарығының ұйымдары өте қатпарлы және көп қырлы болып келеді, өйткені олардың пайда болуы тек қана экономикалық емес және де еңбек нарығында туындайтын әрқилы әлеуметтік мәселелермен де (заңды-құқықтық, саяси, адамгершілікті-этикалық және т.с.с.) байланысты. Нарықтық экономика жағдайында жұмысшы күші тауарға айналады, тиісінше еңбек нарығында ол сатып алу-сату объектісі болады. Әрине, бұл жерде сөз, жұмысшы күшінің жұмысқа қабілеттілігі туралы айтылып отыр. Сондықтан да, жұмысшы күшін сатып алу-сатудың өзіндік ерекшелігі, тауар ретіндегі оның басқа тауарлардан айырмашылығы, еңбек нарығының өзінің күрделілігі сынды мәселелер теориялық жағынан қызығушылық тудырып қана қоймайды, сонымен қатар елдің шаруашылық тәжірибесіне де маңызды әсер етеді.

Нарықтық экономикадағы ұдайы өндірісте өндіріс факторларының дұрыс бағытта тиімді, әрі ұтымды қолданылуы экономика салаларының тұрақты дамуын қамтамасыз етеді, соның ішінде еңбек факторының бүгінгі бәсекелік экономикадағы рөлі маңызды, өйткені кез келген саланың экономикалық жемісі еңбек ресурстарының сапасына тікелей байланысты. Тиісінше мемлекетте жұмыспен қамту саясатының тиімді болуы еңбек ресурстарының оптималды пайдаланылуымен анықталынбақ.

Жұмыспен қамту халықтың еңбекке кірісу мөлшерін, жұмысшы мен оның жеке мұқтаждықтарының қанағаттандырылу дәрежесін, ақы төленетін жұмыс

*Еңбек нарығындағы реттегіштер мен әлеуметтік күштер дегенде біз әртүрлі экономикалық, қаржылық және құқықтық реттегіштердің болатынын айтып отырмыз және де әлеуметтік күштер дегеніміз – еңбек нарығындағы адамдардың әлеуметтік топтары бойынша олардың мүдделерін қорғайтын әлеуметтік ұйымдар мен іс-шаралардың болуы

орындарындағы табыс табуға мүдделілігін көрсететін еңбек қызметіне қатысуы жөніндегі қатынастар жиынтығын айтамыз.

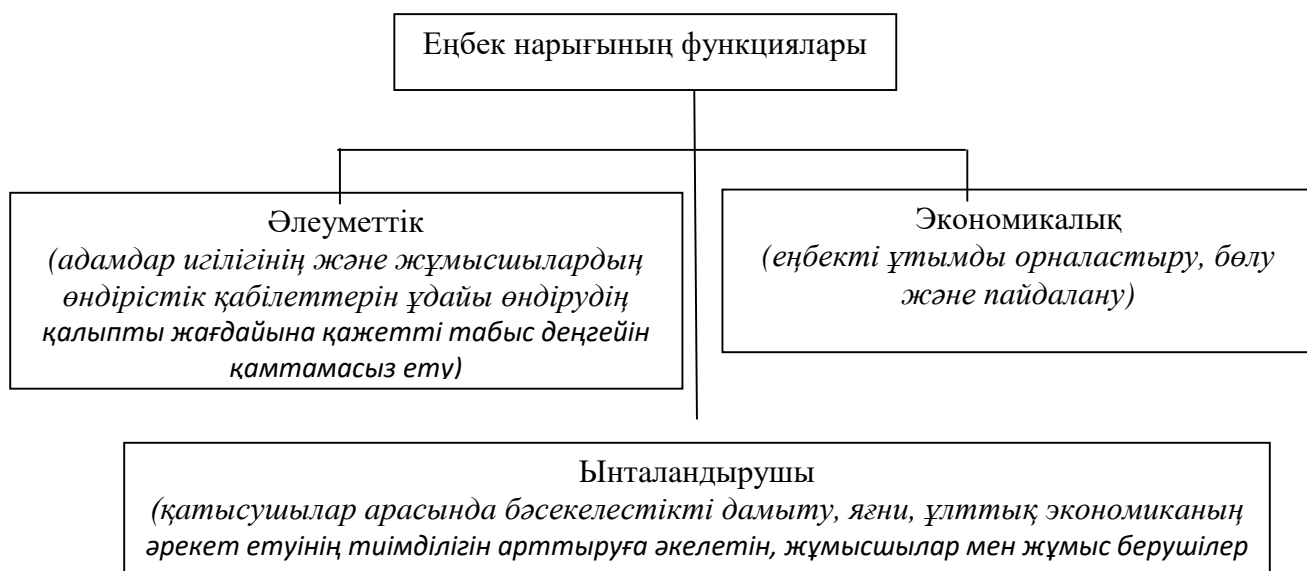
Кесте 1 - Классиктер, неоклассиктер және кейнсиандықтардың жұмысбастылық туралы көзқарастары

№	Еңбек нарығының мәселелері	Теориялық көзқарастар	
		Классикалық және неоклассикалық мектеп	Дж.М.Кейнс және оның ізбасарлары
1	Нарықтық тепе-теңдік табиғаты	тепе-теңдік	Толық емес жұмысбастылық жағдайындағы тепе-теңдік
2	Жұмыссыздық	Ерікті	Еріксіз (мәжбүрлі)
3	Экономикадағы мемлекеттің рөлі	Шектелген	Жоғары
4	Мемлекеттік араласудың мақсаттары мен негіздері	Нарықтың еркін қызмет етуін қамтамасыз ету, инфляцияға қарсы саясат	Экономикалық циклдың тұрақтануы; жұмыссыздық пен дағдарыстарды жеңу; әлеуметтік саясат.
5	Мемлекеттік араласудың басты құралдары	Тұрақты ақша-несие саясаты	Бюджеттік шығыстар, салықтар, икемді ақша-несие саясаты
6	Мемлекеттік шығыстар	Минималды	Максималды
7	Бюджеттік дефицит	Зиянды, жеке шығындарды шеттетеді	Дағдарыс жағдайындағы инструментальды реттеу қажеттілігі
8	Салықтар	Төмен, тұрақты	Жоғары, прогрессивті, салық ставкаларын қолдану, салықты экономикалық реттеуде қолдану

Ескерту - [5] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

1-ші кестеде жұмыспен қамту туралы теориялық көзқарастардың ерекшеліктері жіктеп көрсетілген. Жұмыспен қамту мәселесін классикалық экономикалық мектептен бастап, кейнсиандық және неоклассикалық экономикалық мектеп өкілдері жан-жақты қарастырған және бұл мәселе өзекті мәселе болып қала бермек.

Қазіргі әлемде еңбек нарығы қоғамдағы еңбектің рөліне байланысты әртүрлі функцияны атқарады. Қазақстандық белгілі ғалым Ж.А.Кулекеев, азаматтардың еңбекке қатысулары, олардың өндірістік қабілеттіліктері мен ұдайы өндіріс процесі, азаматтардың әл-ауқатының жағдайына қарай еңбектің қоғамдағы табыстарды жасауда және бөлудегі рөлін көрсете отырып еңбек нарығында әлеуметтік, экономикалық функцияларымен қатар ынталандырушы функциясын да бөліп көрсетеді [6]. Сонымен еңбек нарығы негізгі үш функцияны атқарады: әлеуметтік, экономикалық, ынталандырушы (1-сурет).

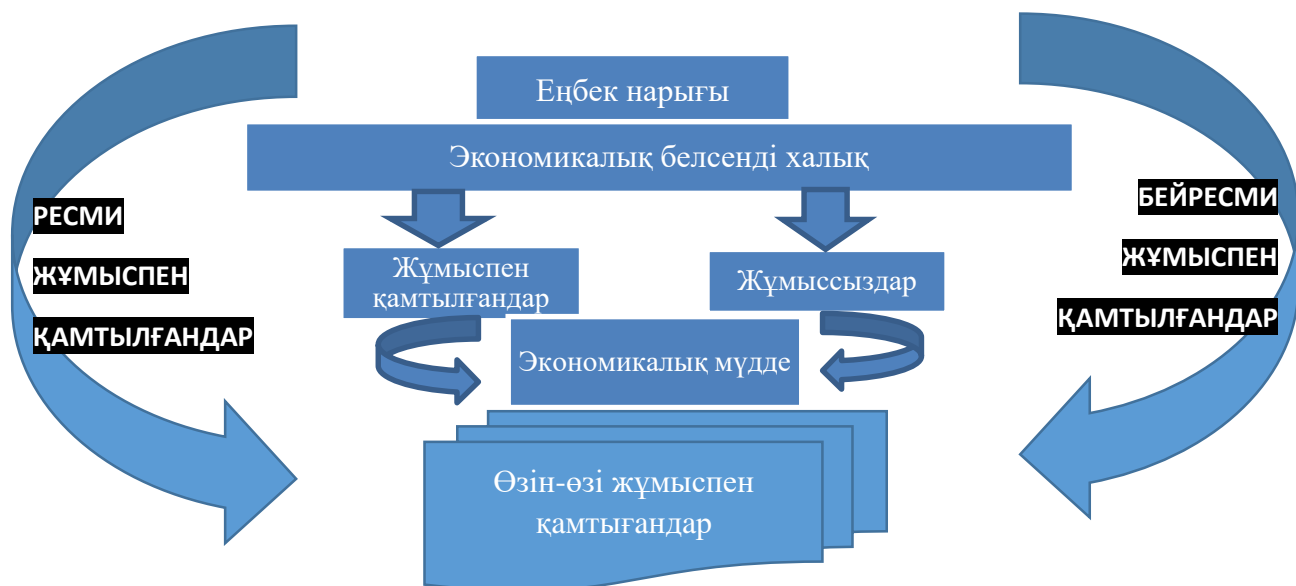
Сурет 1- Еңбек нарығының негізгі функциялары

Ескерту - [6] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

1-ші суреттен байқағанымыздай, әлеуметтік функция бірінші кезекте тұр, ол дегеніміз адамның әлеуметтік игілігі жасалынбай, еңбекке толық кірісе алмайтындығын білдіреді. Басқаша айтқанда адамдардың қалыпты жағдайына қажетті табыс деңгейі болмайынша олар өздерінің жұмыс күштерін еңбек нарығында толыққанды ұсынбайды.

Еңбек нарығының негізгі құрамдас элементтерінің бірі – еңбек ұсынысы және де оған барлық экономикалық белсенді халық (жұмысшы күші) жататынын білеміз. Ал экономикалық белсенді халық өз кезегінде жұмысбастылар мен жұмыссыздардан тұрады. Олай болатын болса жұмысбастылық немесе жұмыспен қамту – бұл халықтың еңбекке кірісу мөлшерін, жұмысшы мен оның жеке мұқтаждығының қанағаттану дәрежесін, ақы төленетін жұмыс орындарындағы табыс табуға мүдделілігін көрсететін еңбек қызметіне қатысуы жөніндегі қатынастар жиынтығы. Жұмыссыздықты еңбекке жарамды жастағы, ағымдағы қандай да бір жалақы мөлшерлемесі бойынша жұмыс істеуге дайын және еңбекке қабілетті жұмыссыз жүрген адамдар деп анықтадық.

Карл Маркс жұмыссыздықты капитализм өміршеңдігінің қажетті шарты деп санады. Маркс жұмыссыздарды «резервтегі индустриалдық еңбек армиясы» деп атады. Бұл резервтік армия көп уақыт жұмыссыз жүргендерден және еңбек нарығына әр уақытта түрлі себептермен кіріп-шығып жүретіндерді қамтитын адамдардың әртүрлі топтарынан тұрады [7]. Яғни капиталистік елдерде еңбек нарығындағы экономикалық белсенді халық – жұмыссыздарды еңбек армиясы деп таныған, ал посткеңестік елдерде, өзіміздің еңбек нарығында өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды – жұмыссыздар армиясы [8] деп қабылдау тенденциясы басым. Дегенмен, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың еңбек нарығында орны анықталған және де ол экономикалық белсенді халықтың құрамына кіреді (2-сурет).

Сурет 2 - Еңбек нарығының құрылымы
Ескерту - зерттеу негізінде автормен құрастырылған

2-ші суреттен көріп отырғанымыздай, заманауи экономика жағдайында жалдамалы еңбек саласындағы жұмысбастылық қоғам өмірін ұдайы өндірудің шешуші факторы болуда, яғни ол жұмысшы күші нарығы мен жұмысшылар орнының нарығын біртұтастыққа біріктіруде. Қалай десек те еңбек нарығындағы болып жатқан барлық құбылыстар мен процестерді, оның барлық қатысушыларын біріктіретін бір ғана мүдде – ол экономикалық мүдде, ал ол өз кезегінде сол нарықтағы адамдардың қандай да болсын жұмыспен қамтылуына түрткі болатын негізгі мотивация деуге болады. Тиісінше ол жұмыспен қамтудың икемді формаларын қалыптастырудағы шешуші фактор екендігін мойындауымыз керек.

Халықтың әртүрлі категориясындағы жұмыспен қамтудың да демографиялық белгісі жағынан (жасы, жынысы) айырмашылықтары бар, және де соған орай жұмыспен қамтудың келесідей түрлері бар: әйелдердің, жастардың, жасөспірімдердің, зейнеткерлердің жұмыспен қамтылуы.

Жұмыс уақытын пайдалануына қарай толық және толық емес жұмыспен қамтуды ажыратады. Толық емес жұмыспен қамту өз кезегінде ерікті және мәжбүрлі (уақытша, маусымдық, күндік жұмыстар, кездейсоқ жұмыстарға тартылу) деп бөлінеді. Толық емес жұмыспен қамтылудың бүгінде кең таралған бұл екі түрі де бірқатар себептерге байланысты туындаған: балалы әйелдер, күндізгі оқу бөліміндегі жастар, зейнеткерлер сынды жұмыскерлердің жұмысқа қажеттіліктері болуынан.

Ерікті толық емес жұмыспен қамтылу, ең төменгі өмір сүру деңгейінен асатын табыс деңгейін қамтамасыз ететін жоғары жалақы кезінде өрби түседі. Бұндай жұмыспен қамтылу түрінің кең таралуы халықтың өмір сүру деңгейінің артуымен үйлесуі түсінікті жағдай. Міне осы жағдайдың өзі

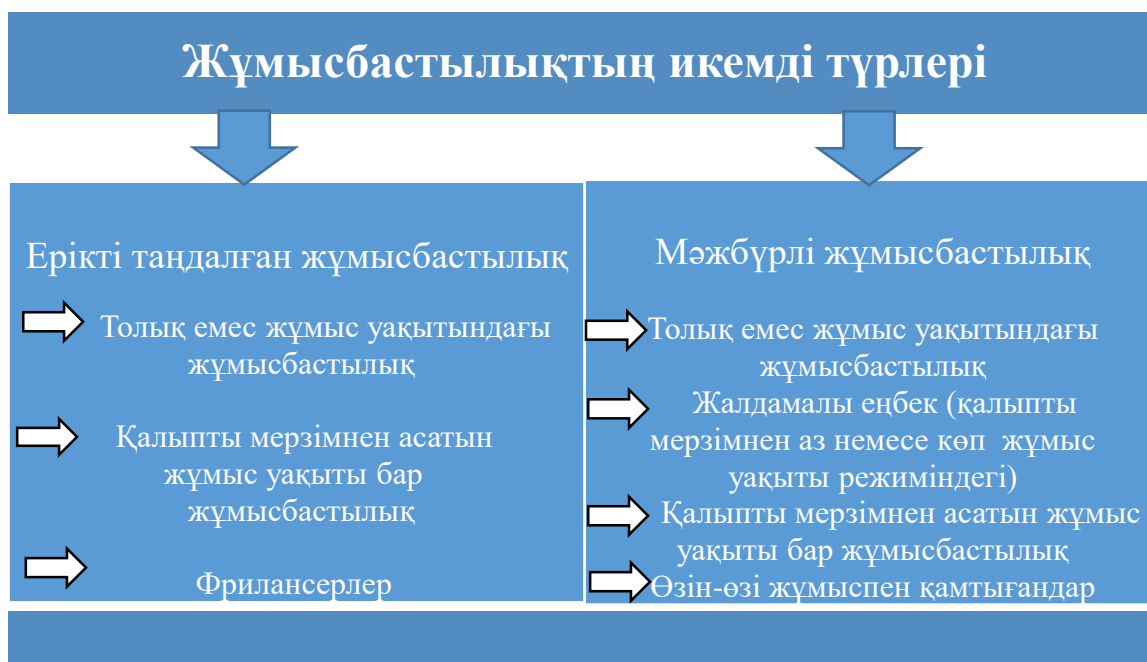
халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының қалыптасу факторының бірі болып табылады.

Еңбек нарығын реттеу үшін икемді жұмыспен қамтылудың әр түрлі формалары қолданылады, олар: толық емес жұмыс уақытымен байланысты режимдегі жұмыспен қамтылу; жұмыскерлердің әлеуметтік мәртебесімен (өз бетінше жұмыспен қамтылған жұмыскерлер, ақы төленбейтін отбасы мүшелері) байланысты жұмыспен қамтылу; стандартты емес жұмыс орындарындағы және еңбекті ұйымдастыруларындағы (үй жағдайындағы жұмыс, шақырту бойынша) жұмыскерлердің жұмыспен қамтылуы; стандартты емес ұйымдастырылған формадағы (уақытша жұмыскерлер) жұмыспен қамтылу. Жұмыспен қамтылудың икемді формалары толық жұмыспен қамтылу мен жұмыссыздық арасындағы аралық аймақты құрады [9].

Қазіргі әлемде болып жатқан жаһандық процесстер, ең алдымен, ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың басымдылықты дамуымен байланысты жүріп жатқан техникалық прогресстер экономикалық дамудың бүгінгі сатысында жаңа, дәстүрлі емес жұмыспен қамтылу түрлерінің пайда болуына объективті себептер жасауда. Жалпы алғанда, мемлекет бекіткен стандарттардан өзгешеленетін шарттар бойынша еңбек іс-әрекетіне жұмыскерлерді тарту процесі қаралатын жұмыспен қамтудың икемді формалары кең дамуда [10].

Стандартты емес жұмыспен қамтуды, соның ішінде икемді түрлерін мемлекеттік реттеу механизмдерін көрсететін зерттеулер, шетелдік, ресейлік және отандық экономистердің басты назарында болуда. Солардың ішінде Гай Стэндингті (2014) [11], Green Paper (2006) [12], Beck U.(2000) [13], Herrman Peter (2016) [14], Н.Т.Вишневскаяны, В.Е.Гимпельсонды, Р.И.Капелюшниковті, А.А.Зудинаны, О.В.Лазареваны, А.Л.Лукьянованы, А.Ю.Ощепковты, Ф.Слонимчикті (2014) [15], В.Н.Бобковты (2017) [16, 17], О.В.Вередюкті (2013) [18], В.Н.Титовты, (2008) [19], М.К.Мельдеханованы (2000) [20], Б.Л.Татибековті (2006) [21, 22], С.Х.Берешевті (2018) [23], Ж.А.Кулекеевті (2015) [6], С.К.Джумамбаевты (2017) [24], М.С.Тулегенованы (2015) [25], С.А.Калиеваны (2016) [26], және т.б. атап өтуге болады.

Осы экономист-ғалымдардың зерттеулерінде жұмысбастылықтың икемді түрлерін жіктегенде оның ерікті түрде таңдалуы және мәжбүрлі түрде болуын, стандартты емес жұмыс уақытының пайдаланылуын, және де әрбір елдің ерекшелігі ескерілуі керектігін дәлелдейді. Міне осы икемді жұмысбастылық түрлерін жіктеудегі ерекшелікте Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтушыларды бейресми сектордағы икемді жұмысбастылықтың мәжбүрлі түріне жатқызады. Сондықтан да икемді жұмысбастылықтың осы аспектілері негізінде Қазақстандағы оның ерекшелігін ескере отырып оған жіктеме жасалды (3-сурет).

Сурет 3 - Жұмыспен қамтудың икемді формаларының жіктемесі
Ескерту - зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Суреттен көріп отырғанымыздай, қоғамда ерікті түрде өз бетінше жұмыс істейтіндер негізінен фрилансерлер болып келеді, ал өзін-өзі жұмыспен қамтушылар жұмыспен қамтылудың икемді формасына жата отырып мәжбүрлі түрдегі жұмысбастылықты көрсетеді. Яғни өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың барлығы фрилансерлер емес екендігін көруге болады.

Өз бетінше жұмыспен айналысушыларды сипаттау үшін кеңінен қолданылатын терминдердің бірі "фрилансер" [freelancer – ағылшын тілінен алғанда – ерікті суретші]. Соңғы уақытқа дейін ол әдетте мәдениет пен өнер саласының "еркін мамандықтары" өкілдерімен: ең алдымен журналистермен, сондай-ақ сәулетшілермен, фотографтармен және т.б. байланысты. Заманауи экономикадағы цифрлы технологияларды дамыту бүгінгі күні IT мамандарына кіретін мамандықтар тізімін байыта түседі, бүгінгі күні бұл ұғым ғылыми әдебиетте әлдеқайда сирек (мысалы, "өзін-өзі жұмыспен қамтығандар") қолданылатынын және негізінен танымал сипаттағы мәтіндерде ғана таралғанын мойындаған абзал. Өзін-өзі жұмыспен қамтушыларда көп жағдайда жұмыс берушілері болмайды және жұмысты өздері ұйымдастырды. Бұл үй жағдайында қандай да бір тауарды немесе қызметті жасайтын және оны әдеттегі тұтынушыларға сататын төмен білімді адамдар болуы мүмкін. Ал фрилансерлер өздерін жалдайтын жұмыс берушілерден тұрақты түрде жалақы алады [27].

«Фрилансерлер» және «өзін-өзі жұмыспен қамтушылар» синонимдер емес, әйтсе де кейбір зерттеушілер олардың арасында айырмашылық шамалы ғана [28] деп есептейді. Халықаралық еңбек ұйымының анықтамасына сәйкес, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар өз бизнесінде, фермада немесе кәсіби іс-

әрекетпен айналысатын тұлғалар. Кәсіби іс-әрекетті жүзеге асыру негізі, өзінің мәні жағынан фриланс болып табылады, өйткені ол кәсіби қызметтерді көрсету бойынша қысқа мерзімді контрактілерді (жобаларды) орындауды білдіреді [29]. Эксперттердің бағалауы бойынша, кәсіби іс-әрекетпен айналысатын өзін-өзі жұмыспен қамтушыларға олардың жалпы санының үштен бірі келеді [30]. Фриланс (өзін-өзі жұмыспен қамтушы) ретіндегі жұмыстағы маңызды ерекшелік - табысының бір бөлігін жасырып қалу мүмкіндігінің болуында [31].

Сонымен, жоғарыдағы келтірілген мәліметтер бізге *барлық өзін-өзі жұмыспен қамтушылар фрилансерлер, дегенмен барлық фрилансерлер өзін-өзі жұмыспен қамтушылар емес* деген тұжырым жасауға негіз береді.

Экономикалық дамудың қазіргі кезеңінде жұмысбастылықтың икемді түрлерін дамыту, әрине, объективті және қисынды сипатта бола алады және бірқатар артықшылықтарға ие екендігі сөзсіз. Осылайша, еркін таңдалған жұмыспен қамту жағдайында жеке тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруы, екінші жағынан, жұмыс берушілер үшін өнімнің (жұмыс, қызмет) өзіндік құнын төмендету арқылы өндіріс тиімділігін арттыру тұрғысынан айтарлықтай артады. Сонымен бірге жұмыспен қамтудың мәжбүрлі нысандарына негізделген икемді жұмыспен қамту еңбек нарығының жұмыс істеуі мен тұрақтануына елеулі қатер төндіреді. Осы негізде еңбек заңнамасы негізінде икемді жұмыспен қамтудың барлық түрлерін заңдастырудың объективті қажеттілігі және осы құбылыстың көлемін анықтау және осы бағытта мемлекеттік саясатты әзірлеу мақсатында мәжбүрлі жұмысшылардың (соның ішінде өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың) нарығына жан-жақты зерттеу жүргізу қажеттілігі бар.

Соңғы жылдары, ұйымдар мен жұмыскерлерді қысқа мерзімді еңбек келісім-шарттарына тарту сипаты тән еңбектік қатынастардың тұтас жүйесі қалыптасты, яғни – *гиг-экономика* [32]. Стандартты жұмыспен қамтуды фриланспен ұштастыра алу мүмкіндігі соңғы жылдарда тенденция болып кеткен. Ресейлік зерттеуші Светлана Сухова бойынша: «*Гиг-экономика* — салыстырмалы ғана жаңа құбылыс. Шынайы тұрғыда оған 20 жыл болған, ол тарихи масштаб жағынан көп уақыт емес. *Гиг-экономика*, адамдар ғаламторды тек ақпаратпен алмасу үшін ғана емес, оны алу және өңдеу үшін де белсенді қолдана бастаған кезде пайда болды» [33]. Көріп отырғанымыздай, цифрлық экономика дамуы аясында гиг-экономика пайда болды. Бұл, компаниялар штатқа қызметкерлерді жалдауды емес, тәуелсіз мердігерлер мен фрилансерлерді көп жағдайда толық емес жұмыс күніне, тартуды жөн көретін жүйе. *Гиг-экономикадағы* негізгі қорқыныш, жұмысшылардың жұмыспен қамтудың осы түрін таңдай отырып, еңбек құқығында бекітілген көптеген артықшылықтар мен кепілдіктерден айырылатындығына байланысты: ауырған кезде берілетін еңбекке уақытша жарамсыз парағынан, сақтандырудан, декреттік демалыстан, артық жұмыс істегендегі ақы төлеуден, ең төменгі жалақыдан және т.б. Аз ақшаға үзіліссіз көп сағат жұмыс істеу

мәжбүрлігі, қиын жұмыс жағдайлары мен үлкен айыппұлдар, жұмыстағы еңбек шарттарына шағымдану сияқты жағдайларға өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың барлығы дерлік (фрилансерлер де) тап болуда, соның ішінде такси жүргізушілері де - олар өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жарқын мысалы. Бұл Қазақстан Республикасында жұмыспен қамтудың икемді нысандарын дамытудың соңғы тенденцияларының бірі болып табылады.

Пандемия, жұмыспен қамтылған халықтың барлық санаттарының кәсіби қызметіне түзетулер енгізді. Халықаралық еңбек ұйымының мәліметтері бойынша жұмыс уақыты орта есеппен 14%-ға қысқарды. Нәтижесінде 480 миллионға жуық жұмысшы (40 сағаттық жұмыс аптасын ескере отырып) жұмыс орындарынан айырылды. Бұл жұмыссыз халық санының артуына ғана емес, бүкіл әлем экономикасы жұмысының тұрақсыздығына әкелді. Пандемия әлемдік проблемаға айналғандықтан, зерттеудің бұл бағытына қызығушылық әртүрлі салаларды зерттеушілердің көпшілігінде пайда болды. Мысалы, Мелин П., Моника Дж., Санчез Д. & Кастило О. (2020) [34] коронавирустық инфекцияның бүкіл әлемге таралуына талдау жүргізді және осы кезеңдегі дамудың ұқсас аспектілері бойынша елдерді топтастырды.

С.Дубб (2020) [35] өз зерттеуінде бірде-бір ұйым пандемия кезінде туындайтын динамикалық және күрделі мәселелерді сәтті шеше алмайтынын анықтады. Пандемиядан туындаған дағдарыстан шығудың дамыған моделі мемлекеттік бақылауды, бизнесті және жеке үй шаруашылықтарын қамтуы керек, бұл барлық елдер үшін синергетикалық кірістермен үйлесімді және сәйкестендірілген жауапты қамтамасыз етеді. Осылайша, оның алдыңғы зерттеулерінің негізінде пандемиядан кейінгі кезеңде жаңа жұмыс режиміне қайта үйренісу үшін әлеуметтік, экономикалық және саяси өмірдің барлық компоненттерін қайта қарау қажеттілігі туралы тәсіл айтылды.

Жаңа технологияларды қолдануға ықпал ететін және кедергі келтіретін факторларды анықтауға мүмкіндік беретін, және де сол жағдайда жұмыс тәжірибелерін қалай басқаруға болатындығы жайлы зерттеулерді Й.Двиведи, Д.Хугхес, Ц.Цоомбс, И.Цонстантиоу, Й.Дуан, Й.Едвардс, Р.Раман (2020) [36] сынды ғалымдар жүргізген. Олар пандемиядан ұйымдар мен қоғамға әсер ететін көптеген маңызды мәселелер мен негізгі қиындықтарды ұжымдық түсінуді (12 шақырылған сарапшылардың пікірлері негізінде) ұсынды. А.Крамер, К.Крамер (2020) [37] адамдар мен ұйымдардың жұмыс тенденциялары мен кәсіптері туралы түсініктерін өзгертетін және үш салада микро және макро ауысуларға әкелетін әлеуметтік-экономикалық шокты бағалады: әртүрлі кәсіптердің мәртебесі мен сұранысының өзгеруі, қашықтықтан жұмыс істеуге кәсіби көзқарастар және еңбек нарығының сегментациясының өзгеруі.

Пандемия осылайша жұмыспен қамтылған халықтың жұмыс істеуінің жаңа траекториясын, проблемалары мен даму перспективаларын анықтады. Біздің зерттеуіміз көрсеткендей, жұмыс берушіде ресми ресімделмеген жұмыс істейтін халықтың жекелеген санатына өзін-өзі жұмыспен қамтығандар

(фрилансерлер), жеке кәсіпкерлер, өз қызметін өз бетінше ұйымдастыратын адамдар және т.б. жатады және бұл топ қызметкер ретінде бейресми жұмысшылар атауын алды.

А.Е.Боранбаева (2016) [38] Қазақстан Республикасындағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар институтына зерттеу жүргізді, олардың негізгі сипаттамаларын, олардың аражігін ажырату критерийлерін анықтады. Еңбек нарығындағы жаңа тенденцияларды зерттеу саласындағы осындай зерттеулерді басқа да бірқатар ғалымдар жасады. О.В.Забелина, А.В.Майорова, Е.А.Матвеева, А.С.Сафонов (2018) [39] негізінен экономиканың бейресми секторында жұмыспен қамтудың жаңа нысандарының дамуын талдады. Ю.Б.Кострова, О.Ю.Шибаршина (2018) [40] Ресейдегі, Ұлыбританиядағы, АҚШ-тағы және Канададағы өзін-өзі жұмыспен қамту тенденцияларын талдау негізінде өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытуға және бақылауға бағытталған көп қырлы мемлекеттік саясатты жүргізу қажеттілігі туралы қорытынды жасаған. В.В.Аранжин (2019) [41] жұмыспен қамту саласындағы шетелдік және отандық тенденцияларға талдау жүргізді, ұқсас және әртүрлі тенденциялар айқындалды, бейресми жұмыспен қамту деңгейі зерттелді. Н.М.Эль-Сибай, Е.В.Ганебных (2019) [42] өз зерттеулерін, өте депрессиялы аймақта кішкентай балалары бар әйелдердің жұмыспен қамтылуына шоғырлайды. Әйелдердің декреттік демалыста кәсіпкерлікпен айналысуына негізгі ынта тудыратыны, еуропалық елдердегідей өзін-өзі дамытуға деген ұмтылыс емес, қаржылық қажеттілік екені анықталды.

Халықаралық еңбек ұйымының бағалауы бойынша, табыстың альтернативті көзінің жоқтығынан табысты жоғалту, орташадан жоғары табысы бар елдерде 21 пайыздық пунктқа бейресми жұмысшылардың және олардың отбасының салыстырмалы түрдегі кедейшілігіне әкеледі, және де жоғары деңгейдегі табысы бар елдерде 52 пайыздық пунктке кедейшілік деңгейі артады, ал табысы төменгі деңгейлі және орташа деңгейден төменгі елдерде 56 пайыздық пунктке кедейшілік деңгейін өсіреді.

Қазақстан Республикасында өзін-өзі жұмыспен қамтудың даму тенденциясына қатысты көптеген зерттеулер жүргізілген. Мысалы, О.Ю.Патласов, Т.А.Азатбек, Д.Т.Байтенизов (2018) [43] Қазақстан Республикасындағы жұмыспен қамту және өзін-өзі жұмыспен қамтуға толық статистикалық талдау жүргізілген, фрилансты өзін-өзі жұмыспен қамтудың негізгі нысаны ретінде бөліп көрсеткен. Д.Т.Байтенизов (2018) [44] өзін-өзі жұмыспен қамтуы қалыптасуының факторларын талдаған және оны дамыту үшін потенциалды анықтаған. Ал С.Е.Амангельдинова, О.В.Протасова, Л.А.Горковенко (2020) [45] кәсіпкерлік, пандемия кезінде жұмыссыздықты төмендетуге ықпал ететінін анықтаған.

1987 г. Д.Дж. Сторей және С.Джонсон "ЭЫДҰ елдеріндегі шағын кәсіпорындар және өзін-өзі жұмыспен қамту" атты еңбектерінде [46] 1960-шы жылдары экономистер арасында басымдылыққа ие болған пікірді, яғни үлкен фирмалар экономиканың негізгі қозғаушы күші болады дегенді атап өткен.

Осы мәселе бойынша басылымдардағы басты назар, кәсіпорын деңгейінде масштаб эффектісінің бар-жоғын тексеруге және өнеркәсіптік шоғырлану деңгейін арттырудың зияны туралы мәселені қарауға аударылды. Егер микрокәсіпорындар қарастырылса, онда тек негізгі материалға қосымша ретінде жүрген. Мукучян Р.Р. зерттеулерінде [47] 1970 жылдары құрылған жаңа жұмыс орындарының көпшілігі іс жүзінде шағын фирмаларға тиесілі екенін 1979 жылы Дэвид Берчтің зерттеуі анықтағанын айтады. Бұл зерттеу көптеген даулардың бастамашылдығына әкелді. Бірақ "штатты қысқарту" үлкен корпоративтік өмір фактісіне айналды және бұл құбылыс корпоративтік жұмыспен қамту қауіпсіздігіне қатысты көзқарастарды өзгертті. Нәтижесінде Д.Берчтің жұмысы өзін-өзі жұмыспен қамтудың оң имиджін қалыптастыру бойынша алғашқылардың бірі болған.

«Өзін-өзі жұмыспен қамту» терминін қолдану бүгінгі күнде әлемде өте кең таралған. Дегенмен ғылыми әдебиеттерде оның тұрақты және бірегей анықтамасы жоқ. Өйткені өзін-өзі жұмыспен қамту - бұл әртүрлі іс-әрекет түрлерінің кең спектрін қамтуы мүмкін еңбек нарығындағы мәртебенің бір түрі. Индивидуумдар өзін-өзі жұмыспен қамтуды әртүрлі себептермен таңдай алады, нәтижесінде жұмысшы топ ретінде өзін-өзі жұмыспен қамту өте біртекті емес болуы мүмкін. Бір жағынан, өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар бір жұмысшысы бар кәсіпкерлік микрокәсіпорындар ретінде анықталуы мүмкін. Зерттеулердің едәуір бөлігі өзін-өзі жұмыспен қамтуды кәсіпкер ретінде зерттеуге арналған, ол кезде өзін-өзі жұмыспен қамтуды бақыланатын категория ретінде пайдаланады, ол жетілмеген болса да, экономикада кәсіпкерлік таланттардың қорын ашады.

Екінші жағынан, өзін-өзі жұмыспен қамту қазіргі еңбек нарығының жағдайында қолайлы ақылы жұмыс таба алмайтын адамдар ләжсіз таңдайтын әлдеқайда басқа жағдайды білдіруі мүмкін. Мысалы, икемді кесте бойынша жұмыс істегісі келетін адамдар жеткілікті икемділікті ұсынатын ақылы еңбек шарты болмаса, өзін-өзі жұмыспен қамтуды таңдай алады. Кейбір адамдар үшін өзін-өзі жұмыспен қамту, жұмыссыздықтан арылудың жалғыз баламасы ретіндегі қол жетімділік ретінде таңдалуы мүмкін. Шынында да, көптеген дамушы елдерде өзін-өзі жұмыспен қамту бейресми сектордағы жұмыспен қамтудың бір түрі ретінде қарастырылуы мүмкін (мысалы Қазақстандағы сияқты).

Өзін-өзі жұмыспен қамту түсінігі өте көп қырлы болып келеді. В.М.Жеребин, А.Н.Романов: "Өзін-өзі жұмыспен қамту - бұл дәстүрлі үй жұмыстарынан тыс, заттай немесе ақшалай табыс әкелетін және жалдамалы жұмыс күшін үнемі пайдаланбай жүзеге асырылатын үй шаруашылығы мүшелерінің жеке (жалдамалы емес) өндірістік-экономикалық іс-әрекеті" [48]. Алайда, мұндай анықтамаларды шағын бизнес пен жеке кәсіпкерлікке беруге де болады, өкінішке орай, өзін-өзі жұмыспен қамту мен жеке кәсіпкерлік арасындағы айырмашылық толық қарастырылмағандығын айту керек.

Жоғарыда айтылғандай, тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстан еңбек нарығындағы даму тенденцияларының бірі, жұмыспен қамту саласындағы зерттеулердің фокусын өзгерткен - халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы құбылысының пайда болуы. Әлемде прекариатты немесе тұрақсыз жұмыспен қамтылудың пайда болуымен және таралуымен, өзін-өзі жұмыспен қамту көптеген шетелдік және отандық зерттеушілерді соның көріну нысанының бірі ретінде қызықтыра бастады. Әр түрлі елдерде өзін-өзі жұмыспен қамту құбылысының өзі әртүрлі жолдармен көрінеді, дамиды және ол елдің экономикалық және әлеуметтік даму жағдайларының ерекшеліктеріне байланысты. Егер мемлекеттің экономикалық саласы ел экономикасының даму бағыттарын өзгертетін дағдарыстар мен жаһандануға қарамастан әрдайым белсенді дамып отырса, экономиканың әлеуметтік саласына қатысты жағдай күрделірек. Қоғамның тиімді және тұрақты дамуы үшін «үздіксіздік» және ұлттық экономиканың осы екі маңызды саласының бір мезгілде дамуы маңызды, өйткені әлеуметтік емес экономикалық прогресс бүкіл қоғамның дамуын «тежейді». Сондықтан, бүгінгі таңда елдің тұрақты даму деңгейі экономикалық өсудің жоғары қарқынына қол жеткізудегі елдің күш-жігерінің жиынтығымен ғана емес, сонымен бірге, ең алдымен, еңбек нарығында жүргізіліп жатқан әлеуметтік саясаттың сапасы және деңгейімен анықталады.

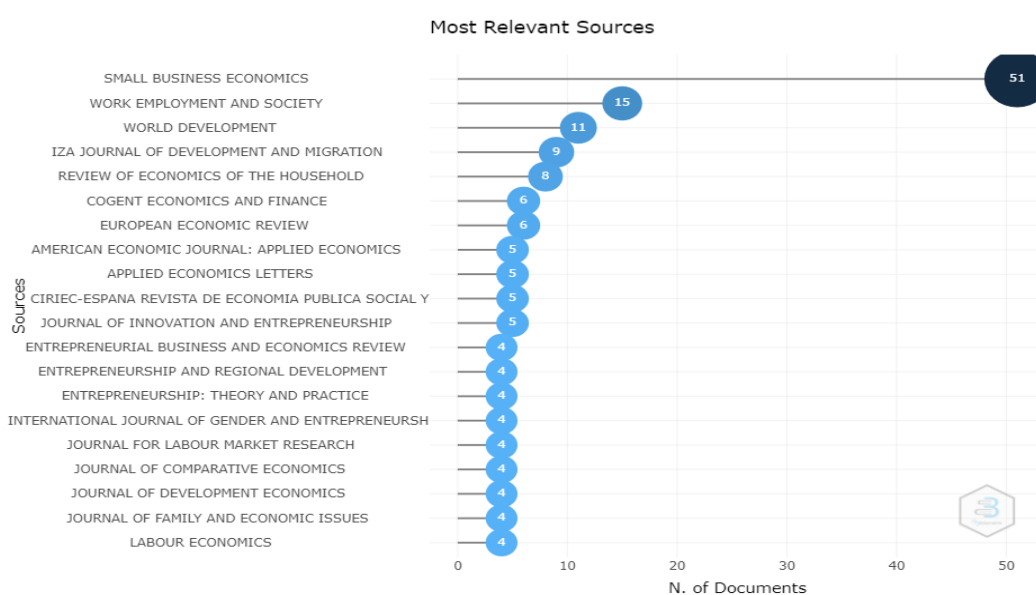
Өзін-өзі жұмыспен қамту, көп жағдайда адамнан, экономикалық іс-әрекетте жаңа идеялар мен әдістерді қалыптастыруға, шаруашылық белсенділік пен бастамашылыққа, ұтымды іс-әрекетке, шығармашылық қабілеттерді жүзеге асыруға, өзін-өзі көрсетуге ұмтылуға, және т.б. ықпал ететін ерекше сипаттамалық қасиеттерін көрсетуді талап етеді. Ондай қасиеттерге шығармашылық әлеуетті, жаңашылдықты, белсенділікті, бастамашылықты, дербестікті, тәуекелге бел буа білуді, жауапкершілікті жатқызуға болады. Ал нарық экономикасында мұндай қасиеттер өте маңызды және экономикалық іс-әрекеті еркін адамдар осы қасиеттерін жүзеге асыруға тырысады, өйткені кез келген бәсекелік нарықта олар жемісті табыстың кілті болмақ.

Еліміздің нарыққа өткен кезеңіндегі орын алған жағымсыз көріністер, яғни жаппай жұмыссыздық, өндіріс орындарының жабылуы, және т.с.с. адамдардың өмір сүруге басқа табыс көзін іздеуіне итермеледі. Өзін-өзі жұмыспен қамтудың да пайда болуы экономикада табыстың төмен болуымен, жұмыссыздықпен, адамның экономикалық еркіндігімен, өзінің дара қасиеттерін жүзеге асырумен және т.б. байланысты болып келеді. Міне осындай жағдайлардың барлығы нарықтық экономика елдерінде өзін-өзі жұмыспен қамту феноменінің ерекшеліктерін айқындады деуге болады.

Көптеген зерттеулерде өзін-өзі жұмыспен қамтудың даму жиілігі демографиялық топтарға (гендерлік аспект) байланысты өзгереді және бірқатар әлеуметтік-экономикалық айнымалыларға (жынысы, жасы, нәсілі, отбасылық жағдайы, өз ісін ашуға деген қызығушылығы, білімі, және т.б.)

байланысты болады, және тиісінше ол ары қарай кәсіпкерлікке ұласу ықтималдылығын туғызады [49].

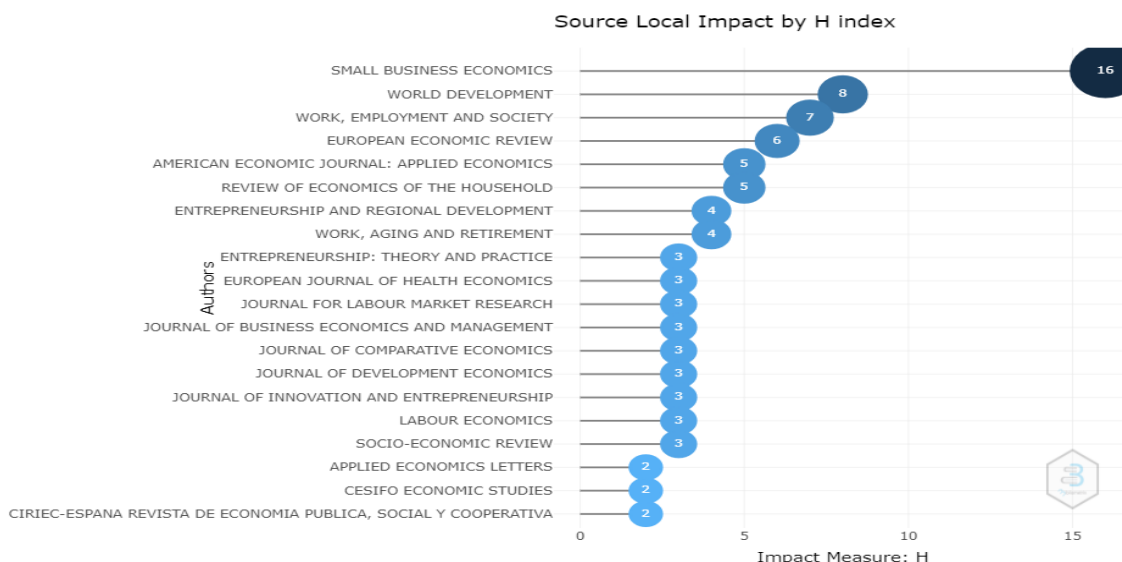
Өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесіне арналған ғылыми мақалалар өте көп, дегенмен бұл мәселені зерттеуде ғылымдағы соңғы тенденцияны анықтау үшін Biblioshare for biblioshine бағдарламасының көмегімен «өзін-өзі жұмыспен қамту» бойынша тірек сөздерді пайдаланып 2015-2022 жылдарға Scopus – рецензияланатын ғылыми әдебиеттердің библиографиялық және реферативтік мәліметтер базасындағы жаңа әдебиеттерге жасалған шолу нәтижесінде, зерттеу тақырыбына қатысты 353 мақала анықталды. Бұлардың ішіндегі осы тақырып бойынша көп кездескен мақалалар Small business economics, Work employment and society және World development журналдарында кездеседі (4-сурет).

Сурет 4 - Өзін-өзі жұмыспен қамту тақырыбына қатысты мақалалар ең жиі жарияланатын журналдар

Ескерту – Biblioshare for biblioshine бағдарламасымен автор құрастырған

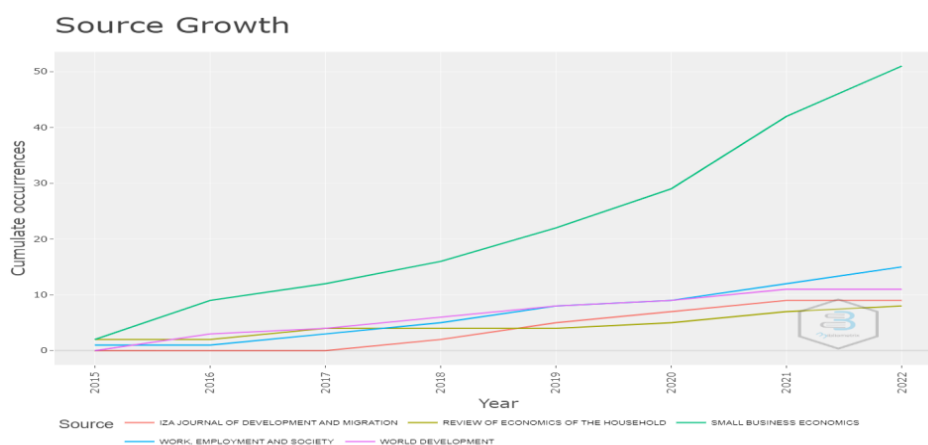
Суреттен көріп отырғанымыздай, өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесіне арналған ғылыми мақалалар көбінде «Шағын бизнес экономикасы», «Жұмыспен қамту және қоғамдағы жұмыстар», «Әлемдік даму» сынды журналдарда жиі шығарылады екен. Өзін-өзі жұмыспен қамту тақырыбына қатысты мақалалар ең жиі жарияланатын осы журналдардың ішінде H-impact factor бойынша ең жоғарғы көрсеткішке ие болған журналдарды да көрсетіп кеткенді жөн көрдік және де оны келесі суреттен айқын көре аламыз (5-сурет).

Сурет 5 - H-impact factor көрсеткіші бойынша журналдар рейтингі
Ескерту – Biblioshare for biblioshine бағдарламасымен автор құрастырған

5-ші суреттегі мәліметтер бойынша, өзін-өзі жұмыспен қамту тақырыбына қатысты мақалалар ең жиі жарияланатын осы журналдардың ішінде H-impact factor бойынша ең жоғарғы көрсеткіш Small Business economics журналында -16, World Development журналында - 8 болып келеді.

Графикалық тұрғыда осы журналдардағы өзін-өзі жұмыспен қамту тақырыбына қатысты мақалалардың үлесінің өсу деңгейін көрсетейік (6-сурет).

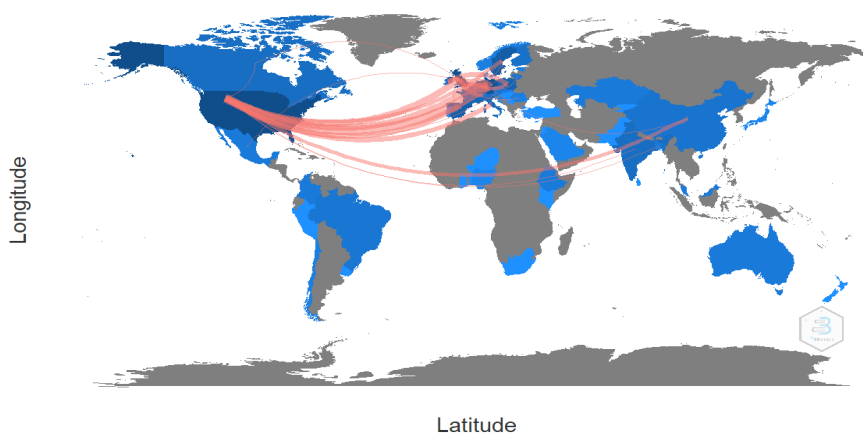
Сурет 6 - Өзін-өзі жұмыспен қамту тақырыбына қатысты мақалалар ең жиі жарияланатын журналдардың өсу деңгейі
Ескерту – Biblioshare for biblioshine бағдарламасымен автор құрастырған

Өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесі кез келген нарық экономикасы бар елдерге тән болып келеді, сондықтан да оның әрбір мемлекеттегі зерттеушілермен зерттелінуі оның авторларының өзара ынтымақтастығын (коллаборация) құруға мүмкіндік те береді.

Яғни өзін-өзі жұмыспен қамту бойынша түрлі зерттеу тақырыптарында әлемнің түкпір-түкпіріндегі ғалымдар бірлесе мақала шығаруы бұл мәселелерді әлемдік деңгейде зерттеуге мүмкіндік туғызады. Келесі суретте

авторлар ынтымақтастығының (бірлескен авторлықтың) әлемдік картасы берілген (7-сурет).

Country Collaboration Map

Сурет 7 – Әлем елдерінің авторлық ынтымақтастығы
Ескерту – Biblioshare for biblioshine бағдарламасымен автор құрастырған

Суреттен байқап отырғанымыздай, осы тақырыпта ең көп жазатын да, ең көп ынтымақтастық (бірлескен авторлық) құратын да АҚШ және Еуропа ғалымдары екен. Сонымен қатар, АҚШ пен Қытай ғалымдарының арасындағы ортақ серіктестік бар екені көрсетілген.

Шетелдік, ал соңғы кезде ресейлік және отандық ғалымдардың өзін-өзі жұмыспен қамту (self-employment) категориясын кеңінен қолданып жүргеніне қарамастан, оған әркімнің өз түсінігі бар. Оған қоса бұл түсінікті тар және кең мағынада да түсіндіру тәжірибелері байқалып жүр.

Сондықтан осы тарауда өзін-өзі жұмыспен қамту түсінігінің шетелдік және ресейлік әдебиеттердегі, отандық экономикалық ой-пікірлердегі әртүрлі анықтамаларын талдап, жалпы қорытамыз (2 кесте).

Кесте 2 - Өзін-өзі жұмыспен қамту түсінігіндегі теориялық анықтамалар

р/с	Авторлар	Негізгі тұжырымдары
1	Кирчхоф [50]	Өзін-өзі жұмыспен қамтушылар – олар ең алдымен шағын бизнестің иегерлері
2	Anderson & Warren [51]	"Нағыз өзін-өзі жұмыспен қамтушылар " – бұл кәсіпкерліктегі «Мен» дегенмен ассоциацияланатын атрибуттары бар адамдар
3	Toivanen, Mellner & Vinberg [69]	Өзін-өзі жұмыспен қамтуға арналған қазіргі эмпирикалық зерттеулерде іскерлік белсенділік пен кәсіпкерлік, өз есебіне және өзінің қорқынышы мен тәуекеліне жұмыс істейтін адамдардың жұмыстан шығып қалуына синоним ретінде қолданылады
4	Н.М.Воловская [53]	Өзін-өзі жұмыспен қамтудың қоғамда пайда болуы және шығуы, еңбек процесіндегі адамның айрықша рөлімен, оның әлеуметтік және еңбек әлеуетінің ерекшеліктерімен байланысты
5	В.М. Маневич, А.И. Тучков [54]	Өзін-өзі жұмыспен қамту - тауарлы нарыққа шығу мүмкіндігіне ие болған отбасылық экономика

2-ші кестенің жалғасы

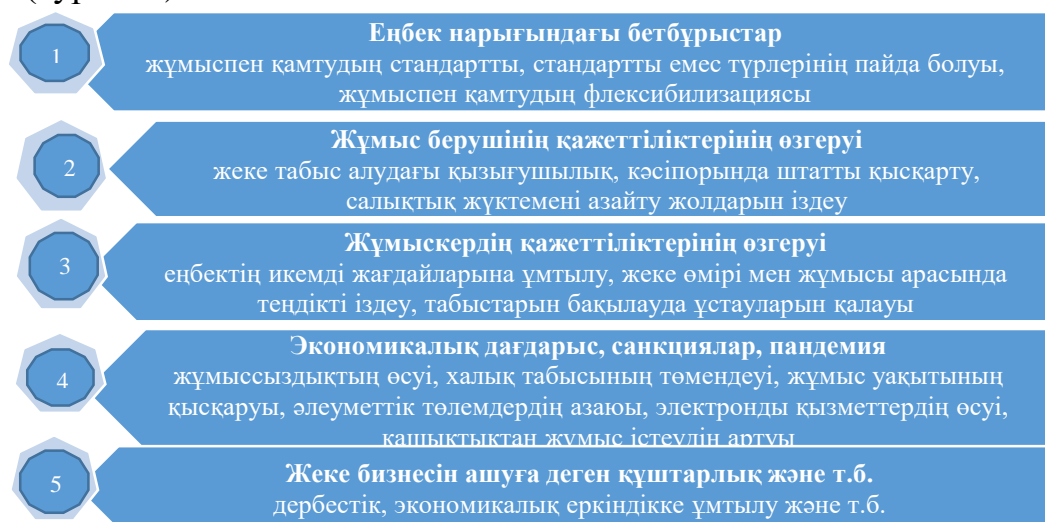
6	Т.И. Заславская [55]	Өзін-өзі жұмыспен қамтушылар - өзінің жеке өндіріс құралдары (негізінен мамандар мен білікті жұмысшылар) арқылы жеке дара еңбек іс-әрекеті негізінде шағын кәсіпкерлікпен айналысатын тұлғалар
7	Жеребин В.М., Ермакова Н.А. [56]	Өзін-өзі жұмыспен қамту – бұл жеке дара немесе аздаған жұмысшы ұжымымен орындалатын, өнім алатын немесе қызмет көрсетілетін әртүрлі еңбектік іс-әрекетпен байланысты жұмысбастылық
8	А.Е.Боранбаева [38, 6 бет]	Өзін-өзі жұмыспен қамту – бұл экономикалық дербестіктің күәсі болатын және азаматтық қоғамның пайда болуының міндетті шартына сәйкес келетін, еңбек әлеуетінің есебінен материалдық тұрғыда өзін қамтамасыз ететін, жеке меншікке негізделген тұлғалық экономикалық белсенділіктің өзіндік бір формасы. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар жұмыспен қамту бойынша мемлекеттің жүктемесін жеңілдетеді.
9	А.В.Бурлак [57]	бойынша «Өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтарда» жұмыс беруші және басқарушы, капитал иесі деген қасиеттері бар. Олардың басқа әлеуметтік топтардан айырмашылығы – капиталды және өзінің жеке еңбегін басқара алу функциясының болуы, оларды ұсақ меншік иелерінің класында шекаралық қабат ретінде анықталады
10	Т.А.Азатбек, Д.Т.Байтенизов, И.Н.Дубина [58]	Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар – өзінің іс-әрекетін өз алдына дербес құратын және ұйымдастыратын адамдар
11	Б.Ф.Агабекова, Е.А.Боркова, П.Д.Короткова [59]	Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар деп өз бетінше табыс табатын, бірақ өздерінің іс-әрекеттерін өз бетінше жүзеге асыратын, жұмысшыларды тартпай және өзге жеке тұлғаға жеке, үй және басқа да мұқтаждықтарындағы қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қызметтер көрсететін, әйтсе де өздерінде жеке кәсіпкерлер мәртебесі жоқ азаматтар
Ескерту – кесте зерттеу негізінде автормен құрастырылған		

Кестеден, жұмыспен қамту мәселесі өзінің табиғаты және сипатына байланысты әлеуметтік мәселе болып табылады, сондықтан да өзін-өзі жұмыспен қамту түсінігін әлеуметтанушылар мен экономистер кеңінен қарастырғанын байқауға болады.

Өзін-өзі жұмыспен қамтуды анықтаудағы ғылыми көзқарастардағы айырмашылықтарды айқындау үшін шетелдік (Й.А.Шумпетер, Марио Тово, ЭЫДҰ және Еуропалық одақ, Natalie Sappleton, Fernando Lourenço), ресейлік (М.С.Токсанбаева, Н.А.Волгин, С.Н.Цветкова, Н.М.Воловская, Т.А.Бубновская, Г.Э.Слезингер, Е.А.Абрамова, А.П.Киреенко, М.О.Климова, Г.У.Козачун, Е.Ю.Легчилина) және қазақстандық (М.К.Мельдеханова, С.К.Джумамбаев, В.Ю.Дадонов, С.Х.Берешев, Ж.А.Кулекеев) ғалымдардың өзін-өзі жұмыспен қамтуға берген түсініктері мен анықтамалары ерекшеліктері бойынша жіктелесі зерттеу жұмысының қосымшасында толық берілген (Қосымша А). Ол кестедегі мәліметтер бойынша өзін-өзі жұмыспен қамту жұмыспен қамтудың икемді түрі бола отырып дәстүрлі кәсіпкерлікті дамытудың алғы шарты, шағын бизнестің қатысушылары ретінде танылады.

Еңбек нарығындағы жұмыспен қамту, өзін-өзі жұмыспен қамтудың негізгі теориялық зерттеулерін талдау, халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының қалыптасуы мен даму тенденцияларын түсінудің негізгі ұстанымдарын анықтауға мүмкіндік берді. Зерттелген материалдарға сүйене

отырып, өзін-өзі жұмыспен қамтуды құқықтық анықтау және реттеу, аймақтық формаларды, принциптер мен функцияларды анықтау ұғымдары жеткіліксіз зерттелген деген қорытынды жасауға болады. Бұл еңбек нарығындағы икемді жұмыспен қамту түрінің бірі - өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекет ынталандыруға және дамытуға бет бұрса, елде жасырын жұмыссыздықтың төмендеуіне, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің жақсаруына және халықтың табысының артуына әкеледі деген болжауға болады. Осы болжам Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтудың қалыптасу факторларын анықтауға негіз болды және оларды келесідей бөліп көрсетуге болады (сурет -8).

Сурет 8 – Өзін-өзі жұмыспен қамту факторлары
Ескерту – зерттеу нәтижесінде автормен құрастырылған

Суреттен көріп отырғанымыздай, Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтудың қалыптасу факторларына ең алдымен елдегі экономикалық дағдарыс және сонымен байланысты жаппай жұмыссыздық, отандық еңбек нарығындағы бетбұрыстық өзгерістер және ондағы жұмыспен қамтудың икемді түрлерінің пайда болуы, және де жұмыспен қамту нарығында жұмыс берушілер мен жұмыскерлердің де мотивтерінің өзгеруі, елде шағын бизнестің дамуы және т.б. жатқызуға болады.

Сонымен, осы параграфтағы және қосымшада берілген анықтамалар негізінде өзін-өзі жұмыспен қамту - кәсіпкерлікке ұқсас және де соның алғы шарты, жұмысбастылықтың бір нысаны, табыс көзі мен жұмыс орнын өздері табушылар, жалдамалы еңбекті пайдаланбайтындар, салық салу үшін кәсіпкер ретінде танылатындар және кәсіпкерлікпен тығыз байланысты болып келетін, өз кәсіпорындары бар, белгілі бір түрлерге бөлінетін, көлеңкелі экономикаға жақын әлеуметтік-экономикалық құбылыс екенін анықтадық. Осы қарастырылған анықтамаларды қорыта келіп, біз өзін-өзі жұмыспен қамтуды экономикалық категория ретінде айқындай отырып оған авторлық анықтама беруді жөн көрдік. *Экономикалық категория ретінде өзін-өзі жұмыспен қамту дегеніміз* – еңбек нарығында жұмыспен қамтудың икемді түрі бола

отырып, экономикалық еркіндік пен таңдау негізінде ресми немесе бейресми сектордағы адамдардың табыс табу мақсатында қандай да бір өздеріне пайдалы және қоғамдық сұраныстағы пайдалы іспен айналысатын, жеке кәсіпкерлікті дамытудың анықтаушы факторы. Яғни өзін-өзі жұмыспен қамту экономикалық категория ретінде жұмыс орнын жасау қатынастары, өзінің ісін ұйымдастыру кіреді, яғни ол деген инициативті жаңашылдық іс-әрекет деген сөз, өйткені өзін-өзі жұмыспен қамтуға шағын кәсіпкерліктің белгілері тән, олай болатын болса өзін-өзі жұмыспен қамтуды шағын кәсіпкерліктің алғы шарты деп қарастыруға негіз бар.

Қорыта келгенде, экономикада бейресми сектордың мүлде болмауы неғайбыл нәрсе және де адамдардың психологиялық, әлеуметтік ерекшеліктеріне байланысты еңбек нарығындағы іс-әрекеттері бірегей бола бермейді, сондай-ақ нарықтық экономика жағдайындағы объективті және субъективті туындайтын жағдайлар да олардың еңбекке қатынастарының әркелкі болуына ықпал етеді. Сондықтан да өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың отандық нарықта жеке кәсіпкерлікті дамытуда анықтаушы фактор болуына ықпал ететін жағдайлар бар және де ол осы категориядағы халықты мемлекеттік реттеу жағынан белгілі бір тетіктермен айқындалатыны зерттеу жұмысының алдағы тарауларында қарастырылатын болады.

1.2 Экономикадағы халықтың өзін-өзі жұмыспен қамту жағдайын бағалаудағы әдістемелік тәсілдер

Өзін-өзі жұмыспен қамтудың мәнін ашу деген, оның қасиетін, анықтылығын сипаттайтын белгілерін, жұмыспен қамту қатынастарының тұтас жүйесіндегі элементтерінің бірі ретіндегі ерекшелігін танып-білуді білдіреді. Өзін-өзі жұмыспен қамтудың экономикалық категория ретінде мәнін ашуда біз 1.1-ші параграфта бірқатар методологиялық алғы шарттар жасадық.

Сонымен, «өзін-өзі жұмыспен қамтушы халық» категориясына отандық, ресейлік және шетелдік экономикалық әдебиеттерде (әлеуметтанушылардың зерттеулерінде де), бағдарламалық құжаттарда және басқа да мемлекеттік құжаттарда көптеген анықтамалар бар екенін көрдік. ХЕҰ анықтамасына сәйкес, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар деген келісім-шарт түріне, немесе олар басқа адамды жалдай ма, жалдамай ма оған байланыссыз өзінің экономикалық іс-әрекетімен айналысатын адамдар болып табылады [60]. ЭЫДҰ мәліметтері бойынша (2017) өзін-өзі жұмыспен қамту, жұмыс берушілердің, жұмыскерлердің, өздеріне жұмыс істейтіндердің, өндірістік кооператив және жұмыскерлердің ақы төленбейтін отбасы мүшелерінің жұмыспен қамтылуы деп танылады [61]. Өзін-өзі жұмыспен қамту категориясына анағұрлым толық шолу және талдау Skrzek-Lubasinska, M., Szaban, J. M. (2018) зерттеулерінде жасалынған [62].

Өзін-өзі жұмыспен қамту кәсіпкерліктің қарапайым түрі ретінде 1970-1980 жж. үлкен ғылыми қызығушылық тудырған, ол кезде өзін-өзі жұмыспен қамтушылар саны айтарлықтай ұлғайған еді [63], сол сияқты өзін-өзі жұмыспен қамту факторларының өзін-өзі жұмыспен қамту процесіне (басталуы және ұзақтылығы) деген әсері зерттеулерде қашан да өзекті. Зерттеулер көрсеткендей, дамушы елдерде, өнеркәсіптік дамыған елдердегі сияқты, ғалымдар негізінен өзін-өзі жұмыспен қамтудың басталуына әсер ететін факторларды талдайды, яғни еңбек нарығында тәуелсіз әрекет етуге жеке шешім қабылдауды анықтайтын факторлардың талдауы Earle, Sakova 2000 [64]; Andersson, Hammarstedt 2010 [65]; Blanchflower 2008 [66]; Leoni, Falk 2010 [67]; Krasniqi 2009 [68]; Golpe, Stel 2007 [69]; Glocker, Steiner 2007 [70]; Kim 2007 [71]; Oganisjana, Koke 2012 [72]; Snieska, Venckuviene 2011 [73]; Álvarez-Herranz және басқалары 2011 [74]; Smaliukiene et al. 2012 [75]; Moreno et al. 2010 [76]; Vázquez-Burgete et al. 2012 [77] зерттеулерінде берілген.

Өзін-өзі жұмыспен қамту факторларын белгілі бір топтарға бөлуге болады: демографиялық факторлар [78]; мәдени факторлар және экономикалық орта факторлары [79]; институционалдық орта факторлары [80]; әлеуметтік-психологиялық факторлар [81]. Өзін-өзі жұмыспен қамтудың институционалдық орта факторларына оларға (өзін-өзі жұмыспен қамтушыларға) жәрдем беру үшін нақты бағдарламалардың болуы жатады [82]. Өзін-өзі жұмыспен қамтудың географиялық және технологиялық факторларын талдаған кейбір авторлар [83, 84, 85, 86], бұл факторлардың өзін-өзі жұмыспен қамту процесіне қандай да бір екібағыттылық әсер етуін байқаған жоқ. Көптеген зерттеулерде өзін-өзі жұмыспен қамтуды инновациялармен байланыстырады және оны кәсіпкерлік түрі ретінде анықтайды, мысалы XX-шы ғасырдың аяғында шетелдік ғалымдар [87, 88, 89] адамдардың өзін-өзі жұмыспен қамтуды жалдамалы еңбектің орнына қалайтындықтарының себептерін зерттеген еді. Осының қатарында айтар болсақ, көптеген зерттеуші-ғалымдар өзін-өзі жұмыспен қамтушыларды кәсіпкерлік белсенділіктің маңызды көрсеткіштерінің біріне жатқызады [90].

Біздің пікірімізше, кәсіпкерлік (бизнес) пайда болуының басында өзін-өзі жұмыспен қамту жатыр, өйткені оның болмысы бастамашылдықпен, дербестікпен, тәуекелділікпен және т.с.с. әрекеттерге негізделеді және осы сипаттағы әрекетке сәйкес келетін адамның ерікті тандап алған жұмыспен қамтылу түрі – өзін-өзі жұмыспен қамтудағы еңбекке қатысуы оған дәлел бола алады. Бизнесіне өзінің идеясын жүзеге асыруға бел буған адам өзін-өзі жұмыспен қамтуды саналы түрде таңдайды, яғни өзінің бастамашылдығы, шығармашылығы, алдыға қойған міндеттерді шешудегі әдістерді еркін таңдаудағы қадамдары басылмайтын әрекетті өзі таңдайды.

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмыскерлер – барлық тәуелсіз экономикалық бірліктердің ең аз қамтылғаны болып келеді. Кейбір өзін-өзі жұмыспен қамтушы адамдар өздерінде жұмыс күші бар кәсіпорындарға иелік етсе, басқа көпшілігі меншік иесі-оператордан басқа ешкімі жоқ бизнесті

басқарады. Шын мәнінде, әлемнің көптеген елдерінде жеке кәсіпкерлер жұмыс күшінің ең үлкен «когорталарының» бірін құрайды.

Өзін-өзі жұмыспен қамтудың кең таралғанына қарамастан оның ғылыми категория ретінде әлі күнге дейін бір конвенциялық (нақтыланған) анықтамасы жоқ. Оның жалдамалы еңбекке қарама-қайшылығы келіспеушілік тудырмаса да, өзін-өзі жұмыспен қамтуда экономикалық іс-әрекеттің әртүрлі формалары түсініледі. Оның түсінігін беруде ғылыми тұжырымдардың шекаралары нақты зерттеу мақсаттарына байланысты кеңейеді немесе тарылады, бұл әртүрлі әдістеме бойынша есептелген өзін-өзі жұмыспен қамтудың статистикалық көрсеткіштерін түсіндіруді ғана емес, сонымен қатар оның әлеуметтік-экономикалық мәнін түсінуді қиындатады. Ең өкініштісі - натуралды сипаттағы үй еңбегінің әртүрлі түрлерін өзін-өзі жұмыспен қамтуға жатқызу: үй учаскелеріндегі тауарлы емес ауылшаруашылық өндірісі, өз үйлерін салу және жөндеу, өзі тұтынуы үшін басқа да тауарларды өндіру (мата, киім, аяқ киім, жиһаз, басқа да тұрмыстық заттар, азық-түлік және т.б.) [91]. Бұл жағдайда еңбек нәтижелері үй шаруашылығында тұтынылады және нарықтық айналымға қатыспайды. Нарықтық және нарықтық емес қызмет түрлерінің, экономикалық белсенді және экономикалық белсенді емес халықтың мұндай араласуын орынды деп санауға болмайды. Сонымен қатар, бұл тәсілдің артында өзін-өзі жұмыспен қамтуды, өзін-өзі қамтамасыз етуге және күн көруге бағытталған экономикалық іс-әрекеттің дәстүрлі және тіпті архаикалық түрлері ретінде көрсету жатыр, ол бүгінгі ақпараттық дәуірге қиыспайды.

Алайда кәсіпкерлікті зерттеуде өзін-өзі жұмыспен қамту оның бір түрі ретінде қарастырылады [92]. Халықаралық статистикада, керісінше, кәсіпкерлер өзін-өзі жұмыспен қамтығандар қатарына кіреді және оларды барлық жалдамалы емес жұмыскерлер деп түсінеді. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды анықтаудағы мұндай қалдықтық (маңызсыздық) принципі бұл категорияның әлеуметтік-экономикалық мазмұнының бұлыңғырлануына әкелетіні сөзсіз, ал жеке еңбек іс-әрекетін жүзеге асыратын адамдар мен бір фирма шегінде жалдамалы еңбекті ұйымдастыратын кәсіпкерлерді бір топқа біріктірумен келісу қиын-ақ. Өзін-өзі жұмыспен қамту ұғымын нарықтық сипаты бар жеке еңбек іс-әрекеті сферасымен шектеген жөн (3 кесте).

Кесте 3 – Жұмыспен қамтудың негізгі түрлері

	Кәсіпкер	Жалдамалы жұмыскер	Өзін-өзі жұмыспен қамтушылар	Үй шаруашылығындағы жұмыспен қамтылғандар
Шаруашылық жүргізу нысаны	Нарықтық	Нарықтық	Нарықтық	Натуралды
Ұйымдастырушылық нысандары	Ұйым құрады	Ұйымда жұмысбасты	Дербес жұмысбасты	Дербес жұмысбасты

3-ші кестенің жалғасы

Өндіріс құралдарын иемдену	Иемденеді	Иемденбейді	Иемденеді	Иемденеді
Тауарлар мен қызметтер өндірісінің тәсілі	Жалдамалы еңбек көмегімен	Жеке еңбек	Жеке еңбек	Жеке еңбек
Өкімдік қатынастар	Персоналды басқарады	Басқару объектісі	Өзіндік менеджмент	Өзіндік менеджмент
Табыс	бекітілмеген (пайда/зиян)	Жалақы түрінде бекітілген	Бекітілмеген (пайда/зиян)	Ақшалай табыс жоқ
Ескерту – әдебиет көзі [93]				

Кестедегі мәлімет бойынша айтар болсақ, дербес жұмыскердің тұлғасы жұмыспен қамту құрылымында екі жақты позицияда тұр деп айтуға болады. Бір жағынан, кәсіпкерлер сияқты, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар өз тауарлары мен қызметтерін нарықта сатады, бірақ тұрақты табысы жоқ, және де өз ісінің қаржылық жетістігіне тәуелді болып келеді. Оларда өздерінің автономиялылық дәрежесі едәуір жоғары, өз еңбектерін дербес ұйымдастырады және көптеген мәселелер бойынша шешім қабылдай алады. Екінші жағынан - оларды еңбекшілер санатына жатқызуға болады, өйткені олар барлық жұмыстарды жалдамалы еңбекке жүгінбей-ақ жеке өздері орындайды.

Халықтың өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесіне деген қызығушылығымыз, еңбек нарығындағы оның бейресмилікпен тығыз байланысты екендігімен анықталады.

Бейресми экономика - бұл заңды экономикадан ең алдымен, осы шаруашылық іс-әрекет сферасындағы жұмысбасты субъектілерде заңды тұлға деген мәртебесі болмауымен, өздерінің табыстарын немесе оның бір бөлігін салық салудан жасыруы, еңбек заңнамасының нормаларын орындаумен байланысты талаптарды орындамауларымен, өнімдерін сертификацияламауларымен және өз іс-әрекеттерін лицензияламауларымен, әрдайым бухгалтерлік есепті жүргізу бойынша талаптарды орындамауларымен және мемлекеттік бақылау органдарына статистикалық есептілікті бермейтіндіктерімен ажыратылатын жалпы қоғамның экономикалық жүйесінің бір бөлігі.

Ф.Маттера [94] өзінің зерттеуінде «заңсыз экономиканың» 5 секторын ажыратады және солардың ішінен алар болсақ:

- Әлеуметтік экономика – нарықтық емес негізде еңбек және өнімдермен айырбас жасау;

- Өзін-өзі қамтамасыз ету экономикасы – жеке өздері тұтыну үшін тауарлар мен қызметтер өндірісі. Міне бұлар кез келген ел экономикасында болатын бейресми экономика феноменін білдіреді.

Алайда, бейресми секторда қолданыстағы заңдармен тыйым салынбаған, бірақ тиісті сертификаттау мен лицензиялауы жоқ тауарлар өндіріледі және

қызметтер көрсетіледі. Өз кезегінде бейресми секторда шаруашылық іс-әрекетті жүргізу мақсаты бойынша екі негізгі сегментті ажыратуға болады. Бір сегмент субъектілердің нарықтық операцияларды жүзеге асыруымен байланысты және табыс табу мақсатын көздейді. Екіншісі – субъектілер нарықтық транзакциялар жағдайында табыс табу мақсатында емес, отбасы ішінде тұтыну немесе қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін өнімдер мен қызметтерді өндіретін сала.

Бейресми экономика секторында, нарықтық транзакциялармен және шаруашылық іс-әрекетті жүзеге асырудан табыс табумен байланысты жұмыспен қамтудың үш негізгі түрін ажыратуға болады:

1. Квазиформалды жалдау – жалдамалы жұмыскерлердің, жұмыс берушінің және жалдамалы жұмысшының құқықтары мен міндеттерінің жиынтығы нақты анықталмаған, жалдамалы жұмысшыға заңды мәртебе бермейтін жалдау шартын жасасқан кезде.

2. Ауызша келісім-шарт негізіндегі толық бейресми жалдану.

3. Өзін-өзі жұмыспен қамту (Халықаралық еңбек ұйымының 1982-жылғы жіктемесі бойынша оған кіретіндер: кәсіпкерлер (жұмыс істейтін меншік иелері); өндірістік кооператив мүшелері; өздері жалданып жұмыс істейтін тұлғалар; және ақы төленбейтін отбасы мүшелері) [19, 23 стр.].

Жалпы «бейресми экономика» терминін алғаш рет 1973 жылы британдық әлеуметтанушы және антрополог К.Харт қолданған еді: «дамушы елдердегі қалалық лашықтар тұрғындарына тән тұрпайы және әртүрлі өзін-өзі жұмыспен қамту», - делінген [95]. Көріп отырғанымыздай, сол кезеңдерде бейресми жұмыспен қамтылуды өзін-өзі жұмыспен қамтылу деп түсіндірген.

Кесте 4 – Стандартты емес жұмыспен қамтудың негізгі түрлері

Р/с	Түрлері	Сипаттамасы
1	Тұрақсыз (уақытша) жұмыспен қамтылу (temporary or fixed+term employment)	белгілі бір мерзімге немесе белгілі бір жұмыс көлемін орындауға арналған еңбек келісім-шарттары бар, сондай-ақ маусымдық, кездейсоқ немесе бір реттік жұмысы бар жұмысшылар тұрақсыз жұмыспен қамтылғандар болып есептеледі
2	Толық емес жұмыспен қамтылу (part+time employment)	оны анықтаудың екі негізгі тәсілі тұрғысынан қарастырады – сандық және сапалық. Бірінші жағдайда, толық емес жұмыспен қамтылғандарға әдеттегі жұмыс уақыты белгілі бір "қалыпты" мөлшерден аз жұмысшылар жатады (әдетте аптасына заңды 40 жұмыс сағаты орнына 35 немесе 30 жұмыс сағаты болады), екіншісінде толық емес жұмыс уақыты бойынша еңбек келісім-шарттағы жұмысшылар немесе жұмыспен қамтудың икемді түрі
3	Жұмыспен қамтылмау (underemployment)	жұмыс орнында уақытша болмау немесе жұмыс берушілердің бастамасы бойынша демалыс, қысқартылған жұмыс кестесіне мәжбүрлі ауысу, клиенттердің немесе тапсырыстардың болмауы және т.б. сияқты себептерге байланысты әдеттегі уақыттан аз жұмыс істейтін жұмыскерлер құрайды

4-ші кестенің жалғасы

4	Артық жұмысбастылық (overtime employment)	жұмыс уақытының ұзақтығы белгілі бір шекті мәннен асатын (әдетте аптасына 40 жұмыс сағатынан асатын) жұмыста жұмыс істейтін жұмыскерлер құрайды
5	Өзін-өзі жұмыспен қамту (self+employment)	тар мағынасында жұмыс берушілерден, өндірістік кооператив мүшелерінен және өзін-өзі жұмыспен қамтығандардан тұрады (own+account workers)
6	Бейресми жұмыспен қамтылу (informal employment)	Оған жататындар: а) жеке (корпорацияланбаған) кәсіпкерлік; б) жеке тұлғаларға жалданған жұмысбастылық; в) ауызша келісім-шарт негізінде ресми секторда жұмыспен қамтылғандар
7	Халықтың үй шаруашылығындағы жұмыспен қамтылуы (household employment)	нарықта сату үшін немесе өзі тұтынуы үшін үй жағдайында тауарлар немесе қызметтер өндіретін тұлғалар.
Ескерту - [96] әдебиет көзі негізінде автормен құрастырылған		

Уақыт өте келе ғалымдар бейресми экономика мәселесін тереңірек зерттей бастады және әр түрлі елдердің еңбек нарықтарында жұмыспен қамту саласы мен жұмыспен қамтудың алуан түрлілігі дамыған сайын, бейресми жұмыспен қамту, стандартты емес жұмыспен қамту түрінде орын ала бастады. Жоғарыда айтылғандар халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының қалыптасуын анықтауға мүмкіндік береді (9-сурет).

Сурет 9 – Өзін-өзі жұмыспен қамтудың қалыптасуы
Ескерту - зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Ресейлік ғалымдар да бейресми жұмыспен қамтуға келесі категорияларды жатқызады:

а) жұмыста ресми ресімделмеген компаниялардың/ұйымдардың жалдамалы жұмыскерлері, яғни еңбек кітапшасынсыз, контрактсіз немесе келісім-шартсыз жұмыс істейтіндер;

б) ресми тіркелуінің болуы немесе болмауына байланыссыз кәсіпорындар мен ұйымдардан тыс жерде кәсіпкерлікпен немесе жеке еңбек іс-әрекетімен айналысатын өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, олардың ресми тіркелуінің;

в) өзін-өзі жұмыспен қамтушыларда немесе жеке тұлғаларда жұмыспен қамтылғандар [15, 350 бет].

Жалпы алғанда, ресми және бейресми секторларды толығымен автономды және әрбірі өзінше жабық деп санауға болмайды, өйткені олардың арасында жұмыс күшінің, ақшаның, тауарлар мен қызметтердің үздіксіз айналымы бар. Заманауи экономикада ресми және бейресми іс-әрекеттер бір-бірін толықтырады және қайтара толықтырып отырады, субституциялықтан гөрі комплементарлық қатынастарда болады [97].

Сонымен, «бейресми жұмысбастылық» түсінігі, «экономиканың бейресми секторындағы жұмысбастылық» терминімен салыстырғанда ауқымы кең, өйткені бейресми сектордағы жұмысбастылыққа экономиканың ресми секторындағы бейресми жұмысбастылар кірмейді, сондай-ақ оған үй шаруашылығының ішінде тұтыну үшін өнімдер өндіретін және қызметтер көрсететін субъектілер кірмейді. Ғалымдардың бейресми секторға қатысты ойпікірлерін қорыта отырып, және де қоғамдағы бейресми секторды байқау нәтижесі, сонымен қатар өзіміздің бейресми сектордағы ұсынылатын тауарлар мен қызметтерді тұтыну мысалдарымыз, осы сектордың ресми сектордан айырмашылығын көрсетуімізге негіз болды (5 кесте).

Кесте 5 - Бейресми сектор мен ресми сектордағы жұмыспен қамту айырмашылығы

Анықтау критерийі	Бейресми сектордағы жұмысбастылық	Ресми сектордағы жұмысбастылық
Табыс көзі	Өз-өздерін табыспен қамтамасыз етеді	Табысты мемлекеттен алады
Жұмыс істеу мақсаты	Отбасы игілігін қамтамасыз ету	Отбасы игілігін қамтамасыз ету
Табыс сипаты	Табыстың тұрақсыздығы	Тұрақты табыс
Жұмыстағы өсу мүмкіндігі	Мансаптық өсудің жоқтығы	Мансаптық өсу мүмкіндігі
Тәуекел деңгейі	Кедейлік тәуекелі	Тәуекелдің жоқтығы
Игіліктерге қол жеткізу	Өртүрлі жеңілдіктер мен игіліктердің жоқтығы	Жұмыс орнындағы әртүрлі жеңілдіктер мен игіліктердің болуы
Жұмыс орны	Жұмыс орнының тұрақсыздығы	Тұрақты жұмыс орны
Әлеуметтік қорғалуы	Әлеуметтік қорғау механизмінің жоқтығы	Еңбекті әлеуметтік қорғау (еңбек құқығын қорғау, жұмыс режимі, еңбек демалыстары, жәрдемақылық төлемдер және т.с.с.)
Жұмысбастылық сипаты	Жұмысбастылықтың тұрақсыздығы (жұмысын жоғалтқан кезде, соған ұқсас жұмысты тез табуға тырысады)	Салыстырмалы түрде жұмысбастылықтың тұрақтылығы (жұмыстан шығып қалған кезде ақшалай өтемақы алу және қандай да бір уақыт ішінде ресми түрде жұмыссыз болып танылу)
Еңбек сипаты	Салыстырмалы түрде тиімсіз еңбекті қолдану	Тиімді еңбек
Біліктілік	Жұмысшыларда біліктіліктің жоғалуы	Біліктілікті арттыру
Еңбек өнімділігі	Еңбек өнімділігінің төмендігі	Жоғары еңбек өнімділігі

5-ші кестенің жалғасы

Экономикалық өсуге ықпалы	Елде экономикалық өсу төмен	Елде экономикалық өсу жоғары
ЖІӨ-ге ықпалы	Елде ЖІӨ үлес салмағы төмендеуі	Елде ЖІӨ үлес салмағының өсуі
Жан басына шаққандағы ЖІӨ-ге ықпалы	Халықтың жан басына шаққандағы ЖІӨ мөлшері төмен	Халықтың жан басына шаққандағы ЖІӨ мөлшері жоғары
Салық төлеу	Ел бюджетіне салықтық салымдардың жоқтығы	Бюджетке салықтық салымдардың тұрақтылығы және оның өсуі
Зейнетақылық салым жасау	Зейнетақылық салымдардың еркіндігі	Міндетті зейнетақылық салымдар жасау
Мемлекеттік реттеу	Экономиканы мемлекеттік реттеудің бақылаусыздығы	Экономиканы мемлекеттік реттеудің бақылануы
Заңдылық деңгейі	Экономикадағы заңсыздықтар	Экономикадағы заңды іс-әрекеттер
Ескерту – кесте зерттеу негізінде автормен құрастырылған		

Сонымен, бейресми экономика, ресми экономикадан, реттелінген, қорғалған және тұрақты жұмысбастылықтың және заңды әрекет етуші кәсіпорынның жиегінен тыс жүргізілетіндігімен ажыратылады. Кең түсіндірмесінде бейресми экономика, ішкі және бейресми кәсіпорындардан тыс бейресми жұмысбастылықтан (ресми келісім-шарт жасамай, әлеуметтік қорғалуы жоқ және жұмысшыларға заңмен қарастырылған төлемдерсіз) тұрады: бейресми кәсіпорындардағы (тіркелінбеген шағын немесе корпоративті емес кәсіпорындар) бейресми жұмысбастылық, оған қоса жалдамалы жұмысшылар және олардың жұмысберушілері, операцияларды өз бетінше жүргізетіндер, сондай-ақ, бейресми кәсіпорындарда жұмыс істейтін жанұялардың ақы төленбейтін мүшелері. Бейресми кәсіпорындардағы емес (ресми корпоративті кәсіпорындар, тіркелген жұмысбастылығы жоқ үй шаруашылықтары) бейресми жұмысбастылық, оған қоса үй жұмысшылары, кездейсоқ жұмысбастылар, бір күндік жұмысшылар, уақытша жұмысбастылар мен толық емес жұмыс күніндегі жұмысбастылар, сондай-ақ үйдегі өнеркәсіптік жұмысшылар, тіркелінбеген жұмысшылар. Сайып келгенде, бейресми экономикаға барлық ақы төленетін жұмыстар кіреді – өзін-өзі жұмыспен қамту да, ресми түрде мойындалмайтын, реттелінбейтін, елдегі бар заңдармен қорғалынбайтын жалдамалы жұмыстар да.

Алайда, өзін-өзі жұмыспен қамтуды анықтауға, сондай-ақ өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейін қалай өлшеуге қатысты бір ортақ келісім жоқ. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар әдетте өз есебінен жұмыс істейтін, көбінде өз бизнесіне иелік ететін және оны бақылайтын адамдар болып есептеледі, және, әдетте, өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға ауыл шаруашылығында жеке еңбек іс-әрекетімен айналысатын адамдар кірмейді. Өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың кім екендігі туралы консенсус болмағандықтан, өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың санын есептеудің келісілген әдісі де жоқ. Мысалы, АҚШ-та тіркелген ірі өзін-өзі жұмыспен қамтыған компаниялар

есепке алынбайды, өйткені олар жалдамалы жұмысшылар (өз бизнесінің) ретінде қарастырылады, ал Еуропаның көптеген елдерінде олар өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ретінде қарастырылады. Кейде бұл санатқа толық жұмыс уақытында жұмыс істейтін өзін-өзі жұмыспен қамтушылар кіреді, ал басқа елдерде өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдарға толық емес жұмыс күнінде жұмыс істейтіндер жатады [98].

Өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесін зерттеуде барлық зерттеушілер оның белгілі бір елдердің Ұлттық экономикасына әсерін анықтау және өлшеу үшін белгілі бір әдістерді қолданбай жасай алмайды

Ф.Шнайдер бойынша [99] көлеңкелі экономиканы өлшеу әдістерінің белгілі бір жіктелімі болады. Атап айтқанда ол, әдістердің үш тобын ажыратады:

1. Тікелей көзқарастар;

2. Жанама әдістер: Ұлттық шоттар мен статистикалық табыстар арасындағы алшақтық; Жұмыс күшінің ресми және шынайы көрсеткіштері арасындағы алшақтық; Трансакциондық көзқарастар; Қолма қол ақшаға сұраныс әдісі; Физикалық кірістерді бағалау әдісі (электрэнергиясын тұтыну);

3. Модельдеу әдісі.

Бейресми экономика масштабын бағалаудың бұл әдістерін көбінде шартты түрде үш топқа бөледі: *тікелей, жанама және аралас*.

Бейресми экономиканың ауқымын бағалаудың *тікелей* әдісі халықтың сауалнамалары (сауалнама, пікір-терім) арқылы немесе экономикалық субъектілердің кірістері мен шығыстарын салыстыру негізінде бағалауды білдіреді [100].

Жанама әдістер эконометрикалық модельдерді құруға бағытталған; олардың ішінде ең кең тарағандары – ақшалай әдіс және МІМС-модельдеу. Ақшалай әдіс нақты ЖІӨ мен бақыланбайтын экономиканың қажеттіліктерінен туындайтын қолма-қол ақшаға деген сұранысты салыстыруды білдіреді. МІМС-модельдеу бақыланбайтын экономиканың дамуына ықпал ететін факторларды анықтауға мүмкіндік беретін көптеген сызықтық теңдеулерді құруға бағытталған [101]. Бейресми экономиканың ауқымын бағалаудың *жанама әдістері*, зерттеулерде белгілі бір көрсеткіштерді анықтауға байланысты тікелей және жанама әдістерді қолдануды қамтиды. Жалпы алғанда, зерттеушілер қолданатын өзін-өзі жұмыспен қамту мәселелерін келесі кестеге сәйкес жіктеуге болады (6 кесте).

Кесте 6 – Өзін-өзі жұмыспен қамтуды өлшеу әдістерінің жіктелуі

Авторлар	Әдістер атауы	Сипаттамалары
White (1970), Le'vesque and MacCrimmon (1997) [102]	Марков модельдері және динамикалық бағдарламалау	адамның жалданусыз, өз бетінше жұмыс істеуі туралы шешімін зерттеу үшін

6-шы кестенің жалғасы

Д. Иринг және К.С. Мо [103].	кросс-деректерді талдау	1960-1990 жылдар аралығында индустриалды дамыған және дамушы елдер бойынша кросс-деректерді талдап, өсудің ұзақ мерзімді регрессияларын, бір жұмысшыға шаққандағы нақты ЖІӨ-ні және бейресми жұмыспен қамтуды зерттеді және бейресми жұмыспен қамтудың нақты ЖІӨ-не кері әсерін анықтады
Baumol (1990) [104]	Марков модельдері және динамикалық бағдарламалау	адамдар экономикадағы сыйақы құрылымымен мотивацияланған деп болжады
Eisenhauer (1995) [105]	Экономикалық модельдеу	кәсіпкер болу жөнінде шешім қабылдау, жұмыспен қамтуға қарама-қарсы, өзін-өзі жұмыспен қамтудағы табыс пен еңбек жағдайынан туындайтын күтілетін пайдалылыққа негізделеді
Douglas and Shepherd (2000) [106]	Пайданы максимизациялау моделі	адамдар, "табыс – тәуекел – еңбек шығындары – тәуелсіздік" үйлесімділігі жұмыспен қамтудың жақсы нұсқасындағы комбинацияға қараған кезде көбірек пайдалылық беретін өзін-өзі жұмыспен қамтуды таңдайтынын анықтады
Gi Seung Kim (2007) [107].	Өзін-өзі жұмыспен қамтуды таңдаудағы гендерлік айырмашылықтар	әр түрлі әлеуметтік-экономикалық топтардағы адамның өмірлік циклі кезінде өзін-өзі жұмыспен қамтудың жиілігін бағалайды, жасына және біліміне байланысты өзін-өзі жұмыспен қамтумен айналысу ықтималдығы артады, ал ерлер мен тұрмыстағы әйелдер үшін ол халықтың басқа тобымен салыстырғанда жоғары екенін көрсетті
E. Johansson (2005) [108]	Табыстар бойынша бағалау	өзін-өзі жұмыспен қамтығандар табысы 16-40%-ға төмендеуі бағаланды, нәтижесінде Финляндиядағы қоғамдық жоғалтулар ЖІӨ-нің шамамен 1,3-3,2%-ын құраған
Merike Kukk, Karsten Staehr (2014) [109]	Табыстар бойынша бағалау	Іскерлік табыстардың үлесі мәлімделген жұмыспен қамтуға қарағанда табыстарды төмендетудің жақсы көрсеткіші екені расталды
Ana Cinta G. Cabral Formerly, Norman Gemmill Victoria (2018) [110]	Табыстар бойынша талдау	Жаңа Зеландиядағы зерттеу, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар табыстарының орта есеппен 20%-ын төмендететінін дәлелдеді
С.Элгина [111], [112]	Эмпирикалық талдау	Бейресми экономиканы төмен экономикалық өсумен байланыстырады, оны шамадан тыс мемлекеттік реттеу, бейресмиліктің жоғары деңгейіне, демек, экономикалық өсудің төмендеуіне әкеледі деген идеяға негізделген
О.Озтунали [113]	Эмпирикалық талдау	Бейресми экономика, экономикалық өсуге ықпал етуі мүмкін
Л.П.Фельд және Ф.Шнайдер [114]	Бейресми экономиканы бағалау	Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымдары елдерінде бейресми экономиканың экономикалық өсуге кері әсер ететіндігі анықталды
Т.Мапп және В.Мур [115]	Өңірлер экономикасының талдауы	Олар көлеңкелі экономиканың маңызды әлеуметтік маңыздылығын негіздеді - бұл дағдарыс кезінде халықтың табысын тұрақтандырады Бейресми экономика экономикалық өсуге оң әсер етеді
О.Киселькина және авторлар құрамы [116]	Регрессиялық талдау	2005-2012 жылдар аралығында ЖІӨ мен бейресми сектордағы еңбек нарығы арасындағы оң корреляцияны анықтады
Г.Заман және З.Гощин [117]	Эмпирикалық талдау	1999-2012 жылдар аралығында Румыниядағы бейресми экономика мен экономикалық өсу арасындағы байланысты тексерген
Р.Ла Порта және А.Шлейфер [118]	экономикалық әсерін бағалау өсуге	Бейресми фирмалар, жұмыс барысында өз дағдылары мен білімдерін дамытатын адамдар үшін өмір сүру құралы ретінде жұмыс істейді, бұл сайып келгенде ресми қызметке көшуге әкеледі
Х. Никопур, П.Дуарте [119]	Байқау	Испаниядағы ресми және бейресми экономикалар тәуелсіз болып келеді

6-шы кестенің жалғасы

Ш.Еррабати [120]	Іріктеу	2002-2015 жылдар кезеңінде 83 дамушы елдің үлгісі бойынша талдау жүргізе отырып, өзін-өзі жұмыспен қамту мен экономиканың өсуі арасындағы сызықтық емес U-тәрізді тәуелділіктің болуын негіздеді
В.М. Гонсалес-Санчес және авторлар құрамы [121]	Деректерді эмпирикалық талдау	2009-2019 жылдар аралығында Еуропаның 31 елі өзін-өзі жұмыспен қамтудың экономикалық өсуге оң әсерін дәлелдеді
С.Этрин және Т.Мицкевич [122]	Тәуелділікті анықтаудың эмпирикалық талдауы	Бейресми экономика жағдайында кәсіпкерлер, бейресми экономика айтарлықтай әсер етпейінше (ЖІӨ-нің 25-30% дейін) бизнеспен белсенді айналысады
Д.Виллис [123]	Эмпирикалық талдау	Егер өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамның табысы оның жалдамалы жұмысшы ретіндегі жалақысынан көп болса, олар экономикалық дамуға ықпал етеді
Н.В.Лоайза [124]	Эмпирикалық талдау	Бейресми сектордың мөлшері елдің жалпы дамуымен азаяды, реттеу ауыртпалығымен артады және құқық қолдану күшейген сайын азаяды
Gražina Startienė, Rita Remeikienė [125]	өзін-өзі жұмыспен қамту факторларының өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамға әсерін бағалау	Өзін-өзі жұмыспен қамтудың ұзақтығына әсер ететін факторлар талданған: - жоғары білімнің болуы іскерлік тәуекелдерді жеңуге көмектеседі; - отбасылық өмір стандарттарын жақсартуға ұмтылу; - көбінде қабылдаушы елде иммигранттардың өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту тәжірибесі жетіспейді
		бірақ өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытудағы кедергілерді, жергілікті тілді, жергілікті мәдениетті, әдет-ғұрыпты және т.б. үйрену арқылы жеңуге болады. - Жұмыссыздықтың жоғары деңгейі тұтынудың төмендеуіне байланысты өзін-өзі жұмыспен қамтудың тұрақтылығын төмендетуі мүмкін. Алайда, ақылы жұмыс табудағы шектеулі мүмкіндіктер, күнкөріс үшін ақша табудың тамаша баламасы бола алады.
Ескерту – кесте зерттеу негізінде автормен құрастырылған		

Кестедегі деректер талдауы, экономикалық өсу, экономикалық дамуға кедергі келтіретін және ынталандыратын факторларды анықтау, ең жиі зерттелетін мәселелер екендігін көрсетіп отыр. Ғалымдардың көпшілігі экономикалық дамуға ықпал ететін немесе кедергі келтіретін эндогендік факторлардың, соның ішінде көлеңкелі өзін-өзі жұмыспен қамтудың болуы туралы көзқарасты жақтайды, оны кестедегі келтірілген әдістерден көруге болады. Бейресми экономиканың экономикалық өсуге әсері әрдайым айқын бола бермейді немесе әсер ету сипаты экономикалық институттардың даму деңгейіне байланысты болады. Кестеден көріп отырғанымыздай, кейбір авторлар бейресми экономика дамыған және дамушы елдерде айтарлықтай ерекшеленеді деп санайды. Бейресми экономика мен экономикалық өсу арасындағы қатынастардағы түсініксіздік, ресми сектордан тәуелсіз жұмыс істейтін бақыланбайтын экономиканы бағалау үшін қолданылатын әдістердің айырмашылығына байланысты деген қорытындыға келді.

Өзін-өзі жұмыспен қамтудың экономикалық өсуге әсеріне қатысты авторлардың ұстанымдарында айырмашылық аз. Зерттеушілердің көпшілігі өзін-өзі жұмыспен қамтудың елдің экономикалық дамуына оң әсерін атап өтеді, дегенмен нәтижелерінде бірқатар ескеретін жағдайлар бар.

Эмпирикалық талдау нәтижелері бойынша, бейресми экономиканың болуы мен кәсіпкерлік іс-әрекетті бастау, яғни өзін-өзі жұмыспен қамту арасындағы байланысты анықтады, сонымен қатар өзін-өзі жұмыспен қамту фактісінің маңызды мәндерін анықтады және бұл - өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың табысы деген қорытындыға келді. Сондай-ақ, эмпирикалық талдауды қолдана отырып бейресми экономиканың, әсіресе сыбайлас жемқорлығы басым елдерде оң әсер етуі мүмкін екенін анықтады және бұл жағдайда бейресми экономиканы қалыптастыру жұмыссыздық, тұтыну және инвестициялар мәселесін шешудің мүмкіндігі деген қорытындыға келеді. Бейресми өзін-өзі жұмыспен қамтуды және бейресми еңбек нарығын зерттей келе, бейресми сектордың мөлшері елдің жалпы дамуымен азаяды, реттеу ауыртпалығымен артады және кұқық қолданудың күшеюімен, яғни бейресми жұмыспен қамтуды заңдастырумен азаяды деген қорытындыға келді. Сондай-ақ, бейресми экономикадағы іс-әрекет экономикалық өсуге әсер ете алмайтындығын атап өтті, өйткені бұл секторда өндіріс, өнімсіз ресурстарды пайдалану және сыртқы қаржыландыруға және мемлекеттік қызметтерге қол жетімділіктің болмауы себебінен тиімсіз.

Зерттеудің барлық әдістерінен көріп отырғанымыздай, бейресми экономикадағы өзін-өзі жұмыспен қамтудың экономикалық өсуге әсері бағаланады, олардың айтарлықтай айырмашылықтары бар және өзара келісімдері жоқ. Айырмашылықтар әсер ету сипатында да, әсердің маңыздылығында да байқалады.

Бүгінгі таңда ғалымдар өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды еңбек нарығындағы кез-келген басқа категория сияқты бағалауды ұсынады, саясаткерлердің назарын аударады және оны мемлекеттік реттеудің арнайы механизмдерін құруды ұсынады. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, көбінесе "көлеңкеде" және экономиканың бейресми секторында жұмыс істейді және көптеген сарапшылар мен зерттеушілердің пікірінше, олар әлеуметтік жағынан қорғалмаған, өйткені олар ресми сектор жұмыскерлеріне қарағанда әлсіз. Сонымен қатар, олардың қоғам экономикасына үлесі шамалы ғана, бірақ іс жүзінде олар экономика көрсеткіштерін арттырудың потенциалды резерві болып табылады.

Жекелеген зерттеушілер өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың ресми экономикаға жеткіліксіз деңгейде тартылуына назар аударуда. Әртүрлі елдерде өзін-өзі жұмыспен қамтуды бағалау әдістерін қолдану бойынша зерттеулер келесі тұжырымдар жасауға мүмкіндік береді:

- оң және кері әсер - өзін-өзі жұмыспен қамту факторларының әр тобындағы өзін-өзі жұмыспен қамту ұзақтығының факторлары өзін-өзі жұмыспен қамтуды реттеудің мақсатты шараларын таңдауға назар аударуға мүмкіндік береді;

- сараптамалық бағалау әдісі және статистикалық әдістер, өзін-өзі жұмыспен қамту факторларының өзін-өзі жұмыспен қамту ұзақтығына әсерін белгілейді;

- институционалдық орта факторларының тобында бизнесті ынталандырудың қаржылық және қаржылық емес шаралары өзін-өзі жұмыспен қамтудың ұзақтығына оң әсер етеді;

- институционалдық орта факторларының тобында бизнесті ынталандырудың қаржылық және қаржылық емес шаралары, өзін-өзі жұмыспен қамтудың ұзақтығына қатаң реттелетін еңбек нарығы кері әсер етеді;

- экономикалық орта факторларының тобында өзін-өзі жұмыспен қамтудың ұзақтығына ЖІӨ-нің төмендеуі оң әсер етеді, ал салық тарифтері (жоғары табыс салығы) және жұмыссыздық деңгейі (экономикалық құлдырау кезеңінде) өзін-өзі жұмыспен қамтудың ұзақтығына кері әсер;

- психологиялық факторлар тобында өзін-өзі жұмыспен қамтудың ұзақтығына өзін-өзі жүзеге асыру, өзін-өзі дамыту, невротизм және ашықтық оң әсер етеді;

- демографиялық факторлар тобында өзін-өзі жұмыспен қамтудың ұзақтығына білім, алдыңғы тәжірибесі, жастар және отбасылық жағдай оң әсер етеді, ал тез өзгертін бизнес жағдайларына иммигранттар, аз қамтылған ұлт өкілдері және басқа нәсілдегі адамдар кері әсер етеді.

Осылайша, метаталдаудық шолу бейресми сектор мен халықтың өзін-өзі жұмыспен қамту мәселелері бойынша бір жағынан өзін-өзі жұмыспен қамту елдегі кәсіпкерліктің дамуын ынталандыратынын және экономикадағы және қоғам дамуының басқа салаларындағы көптеген оң өзгерістердің катализаторы болуы мүмкін екенін көрсетті. Екінші жағынан, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар көлеңкеде" жұмыс істей отырып, " экономиканың бейресми секторының өсуіне ықпал етеді, бұл салықтардың түспеуі, ЖІӨ-нің толық өндірілмеуі және т.б. түрінде экономиканың жалпы дамуына кері әсерлері бар екендігі де анықталды. Дегенмен экономикада өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың нәтижелі топтарының ЖІӨ-ге белгілі оң әсері бар екендігін де зерттеу жұмысының аналитикалық бөлімінде қарастыратын боламыз.

1.3 Халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын мемлекеттік реттеу тетіктерінің халықаралық тәжірибесі

Алдыңғы параграфта біз ғалым-зерттеушілердің осы мәселеге көзқарасын зерттей отырып, экономикадағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың мәні мен негізгі өлшемдерін анықтадық. Зерттеу жұмысындағы теориялық талдауымыздың нәтижесінде жұмыспен қамту мемлекеттік реттеудің мәні болып табылатындығын анықтадық, ал өзін-өзі жұмыспен қамту іс жүзінде тікелей реттелмейді. Мұнда басқару объектісі ретінде оның ерекшеліктерін сипаттайтын басқару мен қолдаудың жанама шаралары ғана болуы мүмкін. Бұл ерекшелікті ашу үшін өзін-өзі реттеу саласындағы әлемде бар әртүрлі мемлекеттік құралдар мен тәсілдерді тереңірек зерттеу олардың ұлттық экономиканың дамуына әсерін талдау қажет.

Өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеудің шетелдік тәжірибесін, әсіресе осы салада үлкен тәжірибесі бар дамыған елдерде жан-жақты зерделеу Қазақстан үшін өзекті, өйткені біздің еліміз экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымына (ЭБДҰ) қатысушы әлемнің жетекші отыз елінің қатарына кіруге перспективалы мақсат қойды.

Диссертациялық жұмыстың бұл параграфында біз негізінен экономикада өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеудің табысты іске асырылған үлгілері бар және көрсеткіштік мысал ретінде пайдалы болуы мүмкін ЭБДҰ, ЕО, Ұлыбритания елдерінің тәжірибесін талдаймыз, сондай-ақ халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын реттеудегі әлемнің әртүрлі елдерінің тәжірибесінің басқа да аспектілері қарастырылды, яғни дамыған және дамушы елдердің өзін-өзі жұмыспен қамтуға қатысты тәжірибесі және соның нәтижелері анықталған (Қосымша Ә).

Біздің талдауымыз экономикалық дамуы республикамыздың дамуына ұқсас аспектілері бар дамушы елдер бойынша да жекелеген мысалдарды қамтиды. Бұрын анықтағанымыздай, шетелде өзін-өзі жұмыспен қамту ұғымы кәсіпкерлік ұғымымен тығыз және тікелей байланысты, сондықтан жоғарыда аталған елдерде өзін-өзі жұмыспен қамту саласында іске асырылған мемлекеттік бағдарламаларды талдай отырып, біз оларды кәсіпкерлікті дамыту бағдарламаларымен өзара байланысты талқылайтын боламыз.

Көптеген елдер өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың қызметін реттеуге бағытталған саясатты жүзеге асырады. АҚШ-та өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға арнайы салығы (Self-employment tax) бар, оған сақтандыру жарналарын төлеу кіреді; салық ставкалары прогрессивті болып табылады және табыс мөлшеріне байланысты [126]. Бірқатар елдер үшін көлеңкелі өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесі өзекті емес, ал мемлекеттік қызығушылық азаматтарды қажетті кепілдіктермен қамтамасыз етуге бағытталған. Мысалы, АҚШ, Нидерланды, Ұлыбританияда өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін мамандандырылған ұйымдар мен кәсіподақтар құрылады [127]. Испанияда өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды қорғауды қамтамасыз ету мақсатында олар өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылардың кәсіби мүдделерін ұжымдық қорғай және бақылай алатын және өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың қатысуымен ұжымдық дауларды шешуге қатыса алатын кәсіби қауымдастықтар құруды заңнамалық тұрғыдан реттейді [128]. Кейбір елдерде үкіметтер (мысалы, АҚШ пен Ұлыбритания) адамның өзін-өзі жұмыспен қамтығанын немесе жасырын жалдаумен жұмыс істейтінін анықтауға көбірек көңіл бөледі, көбінесе жұмыс беруші-жұмысшы қарым-қатынасын жасыру үшін келісім-шарттық қатынастар ретінде сипатталады.

Еуропалық Одақ (ЕО) елдерінің аумағында өзін-өзі жұмыспен қамту негізінен тек ұлттық деңгейде реттеледі. Әрбір әкімшілік пен ұйым өзінің құзыретіне немесе саяси саласына (салық заңнамасы, әлеуметтік қамсыздандыру, бизнес құқығы, еңбек нарығы, сақтандыру) байланысты өзгеруі мүмкін өзінің құқықтық және нормативтік-құқықтық ережелерін

пайдаланады. Сонымен қатар, өзін-өзі жұмыспен қамтуға байланысты ережелер әртүрлі Еуропа елдерінде айтарлықтай ерекшеленеді. Еуропалық тәуелсіз кәсіпқойлар форумы (EFIP) ұсынғандай, жұмыс берушілер, жұмысшылар және өзін-өзі жұмыспен қамтушылар шынайы өзін-өзі жұмыспен қамтуды жалпы еуропалық ортақ мойындауды және салалар бойынша ортақ терминологияны қамтитын ортақ анықтаманы қабылдауы керек. Статистикалық талдау көрсеткендей, бес жыл бұрын өзін-өзі жұмыспен қамтығандар (оның ішінде отбасылық жұмысшылар) ЕО-да жұмыс істейтіндердің жалпы санының 16,4% құрады. ЕО-да өзін-өзі жұмыспен қамтыған 35,8 млн адамның 28,6 млн-ы толық жұмыс күні және 7,1 млн-ы толық емес жұмыс күні болды. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған әйелдердің үлесі жұмысшыларға қарағанда едәуір төмен болды (34,2%), бірақ өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар арасында жоғары болды (55,4%). Бұл үрдіс соңғы жылдары айтарлықтай өзгерген жоқ және бүгінгі күнге дейін жалғасуда. Егер өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың үлесі туралы айтатын болсақ (отбасылық жұмысшыларды қоспағанда), онда бұл көрсеткіш ЕО елдері арасында айтарлықтай айырмашылықтарға ие: Грецияда (31,3%), Италияда (23,3%), Португалияда (20,9%), сәл төмен ол Люксембургте (8,3%), Данияда (8,7%) және Эстонияда (8,9%). Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың персоналды пайдалануын талдау ЕО елдерінде персонал ЕО-дағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жалпы санының 28,1% -пайдаланылғанын көрсетті. Толығырақ, жалдамалы жұмысшыларды пайдаланатын өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі Венгрияда (48,1%), Германияда (44,1%), Австрияда (41,7%) және Данияда (40,3%) жоғары, ал Румынияда (5,6%), Ұлыбританияда (17,1%) және Чехияда (19,9%) төмен болды [129].

Әлем бойынша салық органдары үшін маңызды мәселе - бұл адамның сауда-саттықпен айналысуы емес, оның пайда табуы, демек, салық салынуы мүмкін. Басқаша айтқанда, егер пайда болмаса, сауда қызметі еленбеуі мүмкін, сонымен қатар хоббиге немесе ынта-жігерге негізделген экономикалық қызмет ретінде билік елемейді. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар жұмыс берушінің жұмысымен, өздері басқаратын саудадан немесе бизнестен кіріс алумен қамтамасыз етілмей, өздері үшін өз жұмысын табады.

ЭЫДҰ (OECD) елдерінде өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту. 1970 жылдардан бастап шамамен 15 жыл ішінде көптеген дамыған елдерде жұмыссыздықтың уақытша өсуімен және әлеуметтік шиеленістің күшеюімен бірге өнеркәсіпті қайта құрылымдау процестері өтті. Осыған байланысты көптеген елдер өзін-өзі жұмыспен қамту (selfemployment) түрінде жеке кәсіпкерлікті дамыту бойынша шаралар қабылдады. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылар үшін жеңілдетілген Зейнетақы жоспары (SEP-Simplified Employee Pension Plan (SEP) IRA) құрылды, бұл оларға жылына кірістерінің 25% - на дейін үлес қосуға мүмкіндік береді. Барлық OECD елдерінің үкіметтері жұмыссыздық жағдайында әлеуметтік шиеленісті жеңілдетудің тиімді әдістерінің бірі ретінде өзін-өзі жұмыспен қамтуды

дамытудың мемлекеттік бағдарламаларын жетілдіруге үнемі назар аударады. Іс жүзінде барлық ЭЫДҰ (OECD) елдері өздерінің әлеуметтік-экономикалық жағдайларына байланысты өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту мен қолдаудың ұлттық бағдарламаларын үнемі жетілдіріп отырады.

ЭЫДҰ (OECD) елдерінде өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытудың негізгі ерекшеліктерін келесіге келтіруге болады:

- өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылар санының өсу қарқыны ЭЫДҰ елдерінің көпшілігінде жалпы жұмыспен қамтудың өсу қарқынынан асып түсті;

- өзін-өзі жұмыспен қамтудың өсуі экономиканың іскерлік және әлеуметтік қызметтер саласы сияқты қарқынды дамып келе жатқан секторларында шоғырланды, жоғары білікті мамандардың кәсіби топтарында өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытудың жоғары қарқыны байқалды;

- ЭЫДҰ елдерінің көпшілігінде өзін-өзі жұмыспен қамтыған әйелдер саны ерлер санынан асып түседі;

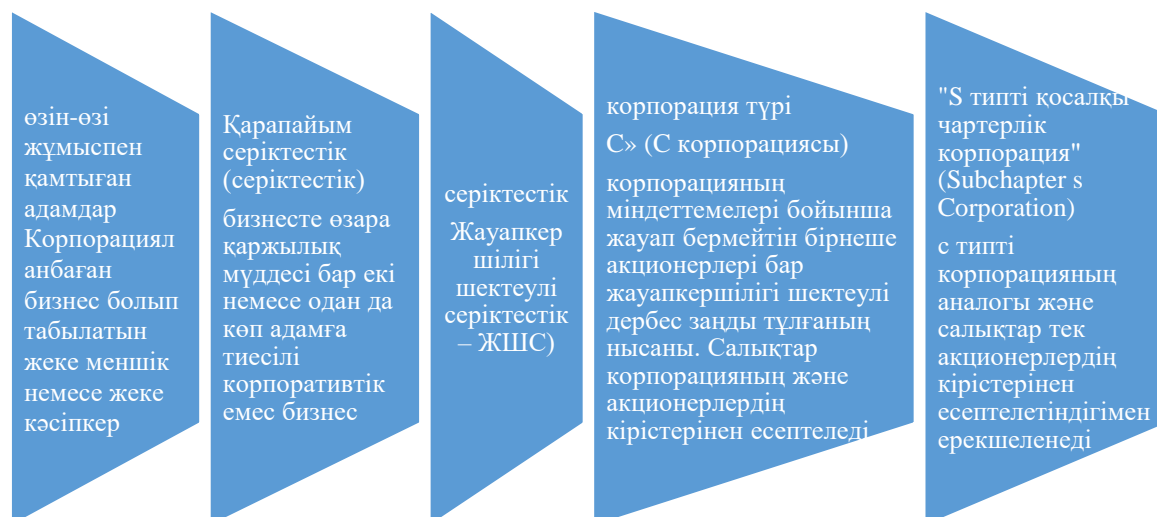
- Өзін-өзі жұмыспен қамту саласында оның нәтижелері үшін жауапкершіліктің жоғарылауымен жоғары еңбек қарқындылығы байқалады, бірақ бұл тәуелсіздік санасымен және өз жұмысын орындаудан жеке қанағаттану сезімімен өтеледі;

- Өзін-өзі жұмыспен қамту саласына деген қызығушылықтың артуы орта және жоғары білім деңгейі бар жастар арасында, сондай-ақ жоғары жастағы санаттағы жоғары білікті мамандар арасында байқалады;

- Барлық дерлік ЭЫДҰ елдерінің үкіметтері жұмыссыздарға өздерінің жеке кәсіпкерлерін ұйымдастыруға көмектесу схемаларын енгізді. Сонымен қатар, жақында көптеген елдер жастар мен әйелдерді өзін-өзі жұмыспен қамтуға тартуға бағытталған бағдарламаларды енгізді;

- Өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту бағдарламалары, әдетте 35-40 жастан асқан жеткілікті жоғары біліктілігі мен жұмыс тәжірибесі бар жұмыссыздардың салыстырмалы түрде шағын топтарын (4%-7%) қызықтырады [130].

АҚШ-тың Еңбек министрлігі шағын бизнес Әкімшілігімен (SBA) бірлесіп, ел азаматтарын өзін-өзі жұмыспен қамту негізінде ЖК құрудың кең мүмкіндіктері туралы кеңінен хабардар ету мақсатында 2003 жылы "Американы кәсіпкерлік арқылы дамыту" демонстрациялық жобасын әзірледі [131]. Бұл жоба ел азаматтарына қажетті білім мен дағдыларды алуға, сондай-ақ жеке кәсіпорын құруға және болашақта оның табысты қызметіне нақты мүмкіндік беретін қаржылық ресурстарға қол жеткізуге көмектеседі. АҚШ-тың қазіргі қолданыстағы заңнамасына сәйкес, өзін-өзі жұмыспен қамту тауарларды сату немесе қызмет көрсету арқылы пайда табу мақсатында жалдамалы қызметкерлерсіз кәсіпорынның жеке меншік иесінің кәсіпкерлік қызметі ретінде анықталады. Өзін-өзі жұмыспен қамту жеке кәсіпкерлік ретінде қарастырылады және заңды мәртебенің белгілі бір формаларына ие (10-сурет).

Сурет 10 - АҚШ-тағы заңды мәртебесі бар өзін-өзі жұмыспен қамту нысандары

Ескерту - автор [157] дереккөз негізінде құрастырған

Суреттен көріп отырғанымыздай, АҚШ-та өзін-өзі жұмыспен қамту заңды мәртебесі бар белгілі бір нысандарда жұмыс істейді және салық төлейді. SBA сарапшыларының пікірінше, өзін-өзі жұмыспен қамту кәсіпкер болуға ұмтылатын адамдар үшін қолайлы жағдай жасайды және оларды нарықта ұсына отырып, инновациялық идеяларды, өнімдер мен қызметтерді дамытуға мүмкіндік береді. Өзін-өзі жұмыспен қамту елдің экономикалық дамуының тұрақтылығының маңызды факторларының бірі болып табылады, өйткені бұл көптеген адамдарға экономикалық, әлеуметтік немесе шығармашылық қызметтің ең қолайлы түрі мен түрін таңдауға мүмкіндік береді. Бұл ретте жергілікті экономикаларды дамыту басымдықтарындағы өзгерістерден туындаған және жекелеген кәсіпорындарды қайта құрылымдауға немесе қайта бейіндеуге байланысты Еңбек нарығының ағымдағы өзгерістеріне байланысты жергілікті деңгейде еңбек ресурстарының көші-қоны мәселелері салыстырмалы түрде оңай шешіледі.

Жұмыссыз халықты өзін-өзі жұмыспен қамтуға тартудың еуропалық модельдерін қолданумен қатар, АҚШ-та өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытудағы қуатты үдеткіштің рөлін кәсіпкерлік қызметті компьютерлендіру және интернет ұсынатын үнемі кеңейіп келе жатқан коммуникациялық мүмкіндіктер атқарады.

Өзін-өзі жұмыспен қамтудың тұрақты дамуы көбінесе қызметтің кең еркіндігіне және бастапқы кезеңнің төмен құнына байланысты көптеген адамдар үшін осы Қызмет түрінің жоғары тартымдылығымен байланысты. Сонымен қатар, жеке кәсіпкерлік қызметтің ерекше ыңғайлылығы мен жоғары тиімділігі Интернеттің көмегімен пайдаланушыларға ақпараттық қызметтердің қажетті спектрін ұсынуға мүмкіндік беретін компьютерлерді қолдануды қамтамасыз етеді. Негізгі коммуникациялық алмасу электрондық

пошта және Интернет-телефония, нақты жұмыстарды орындау үшін деректер жинау және қажетті ақпаратты іздеу арқылы жүзеге асырылады.

Шағын бизнес Әкімшілігінің (SBA) және АҚШ МТ елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту бағдарламаларын іске асыруға жәрдемдесу күш-жігерінің арқасында 2006 жылға қарай АҚШ-та ауыл шаруашылығын қоса алғанда, 16,1 млн. өзін-өзі жұмыспен қамтыған ЖК тіркелді, оның ішінде 10,6 млн. корпорацияланбаған ЖК және 5,5 млн. инкорпорацияланған ЖК [132]. Жұмыспен қамтылған қала тұрғындарының жалпы санындағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі 9,2% құрайды, ал ауылдық және қала маңындағы аудандар үшін бұл көрсеткіш 12,4% - ға жетеді [133].

АҚШ-та, 2006 жылғы мәліметтер бойынша, Қарулы Күштердің 25,6 миллион ардагері өмір сүрді, оның 2,4 миллионы мүгедек болды. Ардагерлер 3 миллионға жуық жеке шағын кәсіпорындарға иелік етеді, оның ішінде өзін-өзі жұмыспен қамту саласында олар 2,04 миллион жеке кәсіпорындардың иелері болып табылады, бұл олардың жалпы санының 12,2% құрайды.

АҚШ-тың шағын кәсіпкерлік статистикасының ерекшеліктері-бұл өзін-өзі жұмыспен қамту саласына ішінара үй бизнесі деп аталатын бизнес кіреді. Бұл үй бизнесі кәсіпорынның барлық басқару функциялары шоғырланған жалғыз орын ретінде тек үй иелігінен басқарылатын кәсіпорын ретінде анықталатындығына байланысты. Сонымен қатар, негізгі қызмет кез-келген жерде болуы мүмкін. Өзін-өзі жұмыспен қамту саласындағы жеке кәсіпорыннан айырмашылығы, үй бизнесі жалдамалы жұмысшылардың еңбегін пайдалануға құқылы және ең көп саны 25 адамнан аспайтын шағын кәсіпорындар санатына жатады.

Бұл бизнесте келесі қызмет бағыттары үлкен дамуға ие болды:

- кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет көрсету;
- тұрғын және шағын өнеркәсіптік ғимараттарды салу және жөндеу;
- бөлшек және көтерме сауда;
- дербес қызметтер (науқастарға күтім жасау, балаларды тәрбиелеу, жеке оқыту, медиация және т. б.);

- күрделі техниканы жөндеу және қызмет көрсету. Айта кету керек, ел Үкіметі Қарулы Күштер ардагерлері мен мүгедектерді жұмысқа орналастыруға көп көңіл бөледі. Бұл азаматтардың осы санатының біртіндеп өсуіне байланысты. Мәселен, АҚШ статистика бюросының деректері бойынша 2006 жылы елде 25,6 млн Қарулы Күштердің ардагерлері және оның ішінде 2,4 млн. мүгедектер болған. Оларға үй кәсіпорындарын құру мен дамытуға жан-жақты техникалық және қаржылық көмек көрсету мақсатында 1999 жылы "ардагерлердің кәсіпкерлік қызметі және шағын бизнесті дамыту туралы" заң қабылданды [134]. Бұл заң ШОБ-ты қолдаудың барлық ұлттық құрылымдарын Қарулы Күштер ардагерлері мен мүгедектеріне тиесілі үй кәсіпорындарын құруға және дамытуға белсенді түрде көмектесуге міндеттейді.

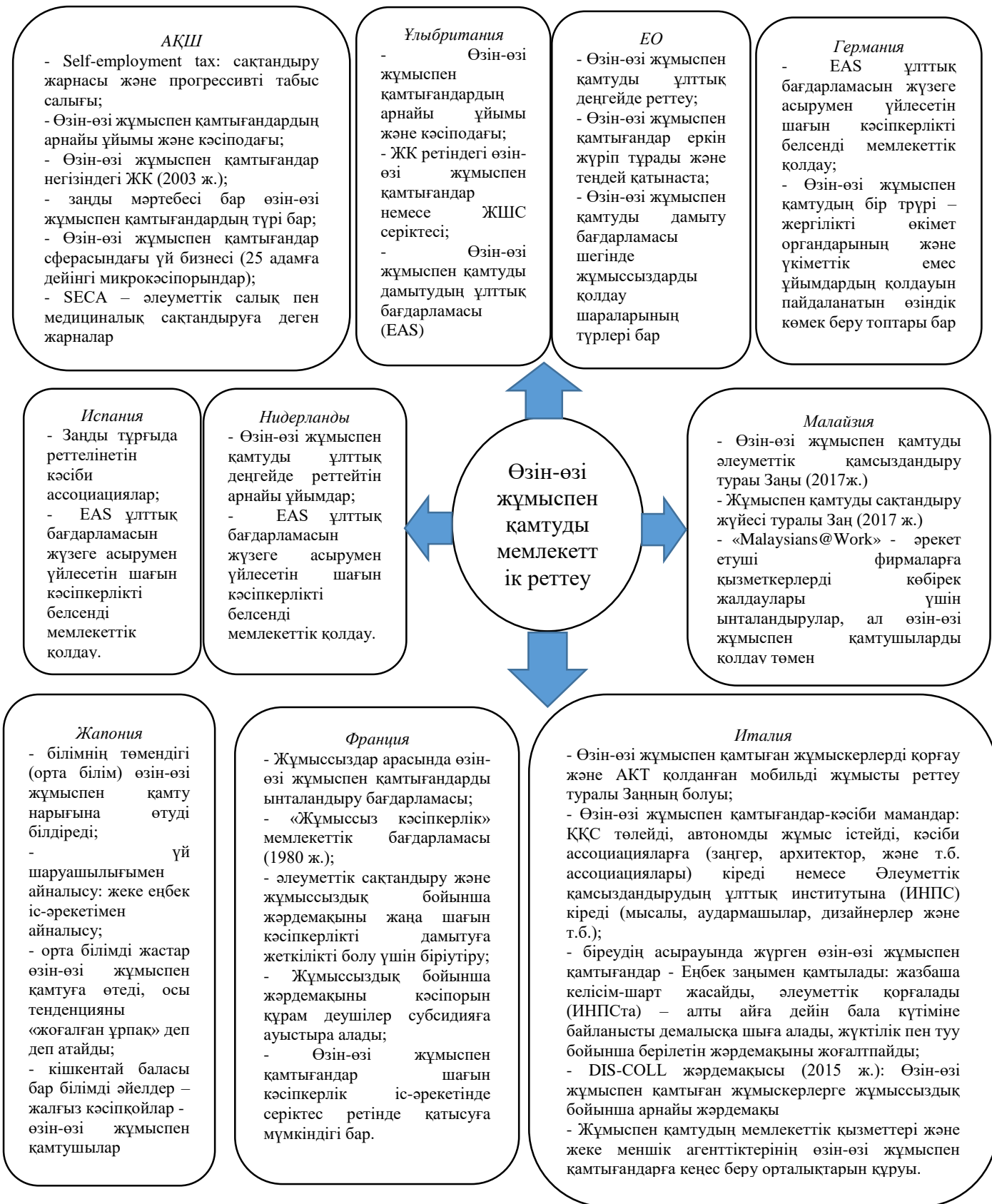
Көптеген елдерде өзін-өзі жұмыспен қамтуды және үй бизнесін дамытумен қатар, үйде жұмыс істеу тәжірибесі көбірек таралуда. АҚШ-та жұмыспен қамтудың бұл түрі "үйде жұмыспен қамту" терминімен анықталады, ол кез-келген жұмыс беруші үшін белгілі бір жалдамалы жұмысты орындауды білдіреді және қызметкер мен жұмыс берушінің үйде кез-келген міндетті функцияларды орындау туралы өзара келісіміне негізделген. Бұл белгілі бір жалақыны, жұмыстың орындалуын бақылауды, жұмыс уақытын жоспарлауды, жұмыс орнын жабдықтауға және әртүрлі жұмыс процедураларын орындауға қойылатын белгілі бір талаптарды қамтиды. Үйде жұмыс істеудің мысалдары ретінде келесі жұмыстарды атауға болады: телефон анықтамалық қызметі, мәтіндерді редакциялау, бағдарламалау, телефон немесе Интернет арқылы кеңес беру және т. б.

Кесте-7 АҚШ-тағы Жұмыспен қамтудың икемді формалары

Атауы	Жұмыс сипаттамасы	Үлесі	Жұмыс істеу ерекшеліктері
Ұялы телефон қызметкерлері (mobile teleworkers)	ішінара немесе толығымен бос емес өнімдер және т. б.)	22% жұмыспен қамту саласында	
	мамандандырылған телекоммуникациялық орталықтардың көмегімен іскерлік өзара іс-қимылды жүзеге асыру (Интернетке жоғары жылдамдықпен қол жеткізу, жалпыға қолжетімді деректер базасы, бағдарламалық)	Телефон қызметкерлерінің шамамен 7%	Жұмыс делдал ұйым арқылы, телекомпанияларға ұжымдық қызмет көрсету орталығы түрінде жүзеге асырылады. Мұндай орталықтар АТ инфрақұрылымының міндеттерін өз мойнына ала отырып, көптеген ШОБ-қа абоненттердің орналасқан жеріне қарамастан, нақты уақыт ауқымында қашықтықтан іскерлік байланыстарды жүзеге асыру үшін жалдамалы телерадиокомпанияларды пайдалануға мүмкіндік берді, яғни көптеген іскерлік операцияларды үй кеңсесінен немесе кейбір кәсіпорындағы негізгі жұмыс орнына қатаң байланбаған басқа орындардан жүзеге асыру.
"телебағдарлама", "тележұмыс", "телеынтымақтастық"	Жұмыс уақытының ұзақтығы аптасына 1-ден 36 сағатқа дейін толық емес жұмыспен қамту.	2006 жылы телеработниктердің үлесі-8% (шамамен 12,4 млн. адам). Олардың шамамен 70% - ы үйде	Тележұмысшылармен өзара іс-қимылдың жоғары жеделдігі. Телекомпанияларды кеңінен пайдалану жұмыс орындарын сақтауға ықпал етеді және Бизнесінің аутсорсингтік қызметтерге және шалғай
		жұмыс істейтін жұмысшылар. Олардың шамамен 24% - ы портативті компьютерді (ноутбукты) қолдана отырып, Еңбек міндеттерін орындайтын мобильді телерадиокомпьютерлер.	аймақтарда және тіпті басқа елдерде орналасқан компаниялармен іскерлік келісімшарттарға деген қажеттілігін азайтады. Жұмыс берушілерге икемді жұмыс кестесін қажет ететін немесе басқа тұрғылықты жеріне көшетін немесе басқа компанияларға жұмысқа ауысқан жетекші мамандармен өзара әрекеттесуді сақтауға мүмкіндік береді.
Ескерту - автор [135] дереккөз негізінде құрастырған			

Үйде жұмыс істеу өзін-өзі жұмыспен қамтудан түбегейлі ерекшеленеді және кеңседе жұмыс істеуге ұқсас, бірақ таныс ортасыз және басшылықтың тұрақты бақылауынсыз. Үй кеңсесі телефонмен, компьютермен және басқа да қажетті кеңсе жабдықтарымен бөлек, оқшауланған бөлмеде орналасады. Заманауи байланыс құралдары кез-келген мамандармен және әріптестермен тез байланысуға мүмкіндік береді. Үйде жұмыс істеу әсіресе мүгедектер мен өз бетінше жұмыс істеуге бейім адамдар үшін ыңғайлы. Жақында жұмыспен қамтудың бұл түрі білікті мамандар арасында да, отбасылық жағдайларға байланысты үйден шыға алмайтын адамдар арасында да кең таралуда (жас балалардың болуы, науқастарға күтім жасау және т.б.). Бұл еңбек қатынастарының икемді нысандарын қолдана отырып, жоғары біліктілікті қажет ететін күрделі жұмыстарды да, қарапайым операцияларды да (поштаны сұрыптау және тарату, бұйымдарды орау, телефон арқылы анықтама және т.б.) үйде орындай алатын әр түрлі санаттағы қызметкерлердің жеке ерекшеліктерін ескере отырып, жұмыспен қамтудың ең қолайлы түрлерін қолдануға мүмкіндік береді. Үйде жұмыс істеу күрделі салымдардың аздығына байланысты тәуекелдердің төмен деңгейімен сипатталады, жұмыс берушілер үшін үстеме шығындарды азайта отырып, үй жұмысшылары үшін қолайлы табыс табуға мүмкіндік береді. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолданудың кеңеюі бірте-бірте үйдегі жеке еңбектің бір-бірінен алшақ орналасқан көптеген білікті мамандарды қамтитын көпжақты ұжымдық қызметке айналуына әкелді. Бұл мақсаттар қауымдастығымен біріктірілген көптеген үй жұмысшыларының ақпараттық өзара әрекеттесуін қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылады (7 кесте). Кестеге сәйкес, үшінші тарап ұйымдарының мобильді телефон қызметкерлері үшін компания жұмыс орындарын кеңсе жабдықтарымен жабдықтау бойынша міндеттемелер алады. Үйде жұмыс істейтін жұмысшылар аптасына кемінде бір жұмыс күні жұмыс істейді. Телекомпаниялар әдетте толық уақытты немесе аптасына кемінде бірнеше күн жұмыс істейді және кейбір жағдайларда шұғыл тапсырмаларды орындау үшін тәулік бойы қол жетімді болуы мүмкін.

АҚШ-та жұмыспен қамтудың жаңа нысандарын дамытуға құқықтық базаны жетілдіруге ықпал ететін салмақты мемлекеттік саясат ықпал етеді, бұл жұмыспен қамтуды дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасайды. Өз жұмыс берушілерінің білімімен өз міндеттерін үйде орындайтын телерадиокомпаниялардың саны айына кемінде бір рет үнемі өсіп отырады. Осылайша, іскерлік қатынастарды компьютерлендіру және коммуникация құралдарын дамыту (мобильді байланыс, электрондық пошта, Интернет және т.б.) еңбек қатынастарының икемділігін кеңейте отырып, халықтың кең тобын экономикалық қызметке тартуға ықпал етеді. АҚШ-тың көптеген компанияларының жұмысында Жұмыспен қамтудың кеңеюі көптеген басшыларды өз кәсіпорындарын жұмыспен қамтудың икемді модельдерін қолдануға бейімдеу мүмкіндіктерін қарастыруға қызығушылықтың артуына итермелейді.

Сурет 11 - Өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеудің шетелдік тәжірибесі

Ескерту – зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Өзін-өзі жұмыспен қамтудың маңызды ерекшелігі - мұндай бизнестің жоғары қаупі. Бір жағынан франшизаны немесе сәтті жұмыс істейтін бизнесті сатып алу мүмкіндігі, бірақ бұл айтарлықтай бастапқы шығындарды және болашақ қызмет саласын жақсы білуді талап етеді. Сонымен қатар, мұндай бизнесті сатып алудың тиімділігін және оны одан әрі дамыту перспективаларын бағалау үшін күрделі жұмыстар кешенін жүргізу қажет. Бұл тәсіл өз бизнесіңізді нөлден бастаумен салыстырғанда анағұрлым өнімді. Өзін-өзі жұмыспен қамту жолына түсуге шешім қабылдаған адам қызмет бағытын таңдап, бизнес-жоспар құрып, оны кәсіби кеңесшінің сараптамасынан өткізіп, содан кейін өз жобасын қаржылық және техникалық қолдау үшін қаражат іздеуі керек.

Өзін-өзі жұмыспен қамту саласындағы ең үлкен қиындықтар бастапқы кезеңмен, қаржыландырумен және есеп берумен, заңды-әкімшілік мәселелерді шешумен, сондай-ақ кез-келген жаңа бизнеске тән көптеген басқа мәселелермен байланысты. Осындай күрделі мәселелерді шешу үшін әр елде, ең алдымен, жұмыссыздарға, мүгедектерге және бизнес саласында өз күштерін қолдану мүмкіндігін іздейтін жастарға бағытталған өзін-өзі жұмыспен қамтуды қолдау мен дамытудың мамандандырылған бағдарламалары құрылады.

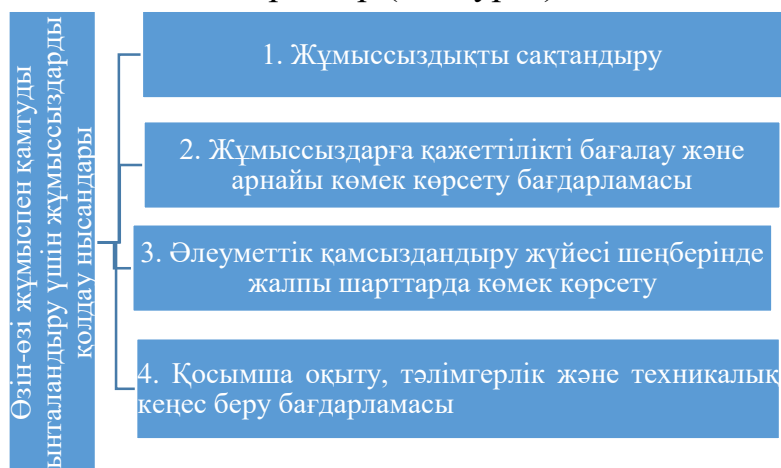
Өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту және қолдау бағдарламалары алғаш рет Еуропада 1970-1980 жылдары пайда болды. Бұл бағдарламалардың стратегиялық мақсаты жұмыссыздардың әлеуеті арқылы оларға техникалық көмек көрсету, несиелер, гранттар және әртүрлі жеңілдіктер беру, сондай-ақ оларға әлеуметтік көмек құралдарын немесе жұмыссыздық бойынша жәрдемақыларды берумен оны капиталдандыруға мүмкіндік беру арқылы жеке кәсіпорындар құруды бастау болды.

10-шы суретте көрсетілгендей, әртүрлі елдерде қолданылатын жұмыссыздарды өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытуға ынталандыру бағдарламалары құрылымы мен қолданылатын механизмдері бойынша ерекшеленеді. Соған қарамастан, оларда жұмыссыздардың белгілі бір мақсатты топтарына бағдарланудан, қаржылық қолдаудың кешенді шараларын қолданудан, сондай-ақ еңбек нарығында талап етілетін біліктілікті алуға және еңбек дағдыларын алуға көмектесуден тұратын жалпы белгілер бар. Сондай-ақ, әлемнің әртүрлі елдеріндегі өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеу мен қолдау, ол елдерде өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту бағдарламаларына қол жеткізуге құқығы бар адамдардың санатын анықтау үшін әртүрлі критерийлер қолданылды.

Өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеудің шетелдік тәжірибесі бойынша дамыған елдерде мысалы АҚШ-та өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды сақтандыру жарнасы, табыс салығы, 2003 жылдан бастап өзін-өзі жұмыспен қамтығандар негізіндегі ЖК құру, әлеуметтік салық пен медициналық сақтандыру бар; Ұлыбританияда да ЖК ретіндегі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар немесе ЖІІС серіктесі бар; және де бірқатар елдерде

өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың арнайы ұйымы, кәсіподағы және кеңес беру орталықтары бар. Сондай-ақ өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмыскерлерді қорғау және АКТ қолданған мобильді жұмысты реттеу туралы Заң (Италия) бар, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар шағын кәсіпкерлік іс-әрекетінде серіктес ретінде қатысуға мүмкіндігі және жұмыссыздар арасында өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды ынталандыру бағдарламасы бар (Франция).

Өзін-өзі жұмыспен қамтуды ынталандыру үшін ЕО-дағы жұмыссыздарды мемлекеттік қолдаудың жұмыссыздықтан сақтандыру, жұмыссыздарға арнайы көмек көрсету бағдарламалары, әлеуметтік көмектер, қосымша оқыту және кеңес беру сынды нысандары бар (12 -сурет).

Сурет 12 - Өзін-өзі жұмыспен қамтуды ынталандыру үшін ЕО-дағы жұмыссыздарды мемлекеттік қолдау нысандары
Ескерту: автор дереккөзге негізделген [136]

12-суреттен көріп отырғанымыздай, ЕО-дағы өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту бағдарламалары, ең алдымен, әлеуметтік жәрдемақы алатын жұмыссыздарға бағытталған, олар өз бизнесін құру барысында Жеке кәсіпкерлікті Практикалық оқытудың барлық кезеңінде өздеріне тиесілі қаржылық қолдауды жоғалтпайтындығына сенімді бола алады.

ЕО-да өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің (және жұмыспен қамтудың басқа дәстүрлі емес түрлерімен айналысатын қызметкерлердің) құқықтарын және оларды қорғауды жақсартудың мүмкін жолдары талқыланады. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлерге әртүрлі қолдаулар мен ақшалай жәрдемақылар жасайды: жүкті әйелдерге және жалпы аурулардан немесе кәсіптік аурулардан зардап шегетін адамдарға медициналық қызмет көрсету, қайтыс болуына, жазатайым оқиғаға және зейнетақы төлемдеріне байланысты жәрдемақылар, сондай-ақ кәсіпкерлік қызметті тоқтатқан өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар әлеуметтік қамсыздандыру жарналары есебінен қаржыландырылатын ақшалай жәрдемақыны талап ету мүмкіндігі бар. Сонымен қатар еңбек нарығына қатысты саясаттары келесідей: кәсіпкерлік емес мамандардың бірлескен кәсіпорындар құру арқылы тендерлерге қатысу құқығы бар; оқу шығындарына

табыс салығы бойынша жеңілдіктер беру; жұмыспен қамтудың жеке агенттіктері жұмыс туралы ақпарат беруде өз бетінше жұмыспен қамтылған қызметкерлер үшін кәсіби бірлестіктермен немесе кәсіподақтармен бірлесе отырып консультативтік орталықтар құру және қаржыландыруы мүмкін.

Францияның, Ұлыбританияның, Германияның және Испанияның өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытудың ұлттық бағдарламаларының кейбір ерекшеліктерін ескере отырып, жұмыссыздарды өзін-өзі жұмыспен қамту саласына тартудың ұлттық бағдарламалары туралы қысқаша мәліметтер төмендегі кестеде келтірілген (8-кесте).

8-ші кесте ЕО-ға қатысушы кейбір елдердің өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларының салыстырмалы талдауын көрсетеді. Барлық елдерде өзін-өзі жұмыспен қамту бағдарламасын құру арқылы жеке кәсіпкерлікпен айналысқысы келетін және жұмыссыздарды еңбекке тартатын жұмыссыздарға қолдау көрсетіледі. Осы бағдарлама бойынша жұмыссыздарды кәсіпкерлікке үйретеді нәтижесінде олар осы мақсат үшін төленген жәрдемақылар немесе біржолғы жәрдемақылар арқылы өздерінің жеке кәсіпкерлерін ашуға мүмкіндік алады. Экономиканың тұрақсыздығы жағдайында, дамыған елдерде жұмыссыздықтың ұлғаюымен және халықтың экономикалық белсенді бөлігінің қысқаруымен бірге қартайған халық бөлігінің үлесінің өсуі сияқты демографиялық құбылыстармен қатар, жаңа жұмыс орындарын құруға инвестицияларды азайту кезінде еңбек ресурстарын кеңейту үшін мүмкіндіктер іздестіруге тура келеді. Әлемнің дамыған елдерінің тәжірибесі көрсеткендей, бірқатар елдер үшін көлеңкелі өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесі өзекті емес, ал мемлекет мүддесі азаматтарды қажетті әлеуметтік кепілдіктермен (АҚШ, Нидерланды, Ұлыбритания) қамтамасыз етуге бағытталған. Онда өзін-өзі жұмыспен қамтығандар және белгілі бір мамандандырылған ұйымдар мен кәсіподақтар құрылды, олар белгілі бір жарналар үшін азаматтарға тәуекелдерден, аурудан және мүгедектіктен және т.б. сақтандыруды қамтамасыз етеді. Ал Испанияда өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды қорғауды қамтамасыз ету мақсатында олар өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылардың кәсіби мүдделерін ұжымдық түрде қорғай және бақылай алатын және өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың қатысуымен ұжымдық дауларды шешуге қатыса алатын кәсіби қауымдастықтар құруды заңнамалық тұрғыдан қарастырады. Дамушы елдерде, мысалы Үндістанның ауылдағы халықты жұмыспен қамту кепілдігі туралы Ұлттық Заңы (NZGZSSNI) бар. Ол бойынша Үндістанның барлық 625 округінде ауыл шаруашылығына жылына 100 күн жұмыс істеуге кепілдік беріледі. Сол бағдарламаға өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар, үй шаруашылықтарының қызметкерлері және қосалқы жұмысшылар қатыса алады. Үндістанда дамушы ел ретінде өзін-өзі жұмыспен қамтуды реттеуде жұмысшыларды әлеуметтік қамсыздандыру кепілдіктеріне ерекше назар аударылады, өйткені олар көбінесе медициналық сақтандыру, зейнетақымен қамтамасыз етумен қамсыздандырылмаған [139].

Кесте 8 - ЕО-ға қатысушы кейбір елдердің өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларын салыстырмалы талдау

Елдер	Үміткерлер	Үміткерлерге қойылатын талаптар	Көмек көрсету шарты	Қолдау түрі	Нәтиже
Франция	Жұмыстан босатылатын, жұмысқа алғаш рет кіретін жұмыссыздар. Сақтандыру және басқа да жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алушылар	Жеке бизнестің әзірленген бизнес-жоспары	Жеке ЖК құру не жұмыс істеп тұрған кәсіпорынды сатып алу немесе жұмыс істеп тұрған ЖК ге қатысу	ШОК қолдау агенттіктері арқылы оқыту және кеңес беру. бағдарламаға қатысу басталғаннан кейін екі айдан кейін ЖК құру үшін бастапқы капиталға шамамен \$12 мың біржолғы жәрдемақы түріндегі қаржылық көмек.	1985 жылы өзін-өзі жұмыспен қамту бағдарламасына жұмыссыздардың 5% - ы тартылды, 244 мың жаңа ШОК-тан 23, 6% тұрақты өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ЖК құрды
Ұлыбритания	8-ден 52 апта кезеңіне дейінгі жұмыссыздар. Жасы 18 жастан бастап зейнеткерлік жасқа дейінгілер. Жұмыстан босату туралы хабарлама алған адамдар	Болашақ ЖК - нің сипаттамасы (қызмет түрі, нарық жағдайы, клиенттер, бәсекелестер)	Жауап беретін жаңа жеке кәсіпорын құру бағдарламаның талаптары. Жеке кәсіпкердің болашағына инвестиция салу үшін кемінде 1000 фунт стерлингтің болуы.	Тұрақты кеңес беру. Жәрдемақыларды тұрақты төлеу оқу уақытына және бастапқы кезеңге бір жыл бойы 5 жыл ішінде іске қосылатын ЖК-ге инвестиция (\$80 мың) салатын жеке кәсіпорындарға, бизнес-инкубаторларға, тұрғын емес үй-жайларға, бос тұрған өнеркәсіптік алаңдарға салықтық жеңілдіктер	1983 жылдан 1989 жылға дейін бағдарламаға жұмыссыздар 5 % қатысты, жалпы саны 280 мың адам, оның 57% - ы өздерінің тұрақты ЖК құрды.
Германия	Барлық тілек білдірушілер, соның ішінде жұмыссыздар, мүгедектер және уақытша еңбекке жарамсыздар. Жеке бизнеспен айналысу ниеті	Болашақ ЖК - нің сипаттамасы, тауар айналымы мен пайданың есебі. Түйіндеме және біліктілік сертификаты	Болашақ ЖК сипаттамасында қандай да бір құзыретті ұйымның (кәсіби ұйымның, гильдияның, т. б.) сертификаты болуы тиіс	13 апта ішінде оқыту және техникалық көмек. Осы кезеңде жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алынады. ЖК бастапқы кезеңінің 3 жылындағы жәрдемақы. 1-ші жыл-айына 600 евро. 2-ші жыл-айына 360 евро. 3-ші жыл-айына 240 евро. Мемлекеттік және жергілікті бюджеттерден қаржыландыру	2003-2005 жылдары 250 мың адам дайындалды, шамамен 2/3 ЖК құрылды . 28 ай өткеннен кейін ЖК 8-ден 14% - ға дейін өз қызметін тоқтатады
Испания	Мүгедектер, жұмыссыздар, 45 жастан асқан жұмыссыздар, қайтып келген эмигранттар	Жоспарланған бизнестегі білім мен тәжірибе, жұмысшылар үшін түйіндеме және біліктілік куәлігі	Нарықты, бәсекелестерді және тұтынушыларды білу, Қысқа мерзімді кезеңге арналған экономикалық негіздемесі бар ЖК жобасының қысқаша сипаттамасы	Жұмыссыздық бойынша жәрдемақы бастапқы кезеңде біртіндеп немесе біржолғы төленеді. Оқу циклі 80-150 сағат, 25-45 жастағы адамдарға ЖК құруға грант беріледі	Жыл сайын бағдарламаға 10-14 мың адам қатысады қатысушылардың 84% - ы ЖК құрды
Ескерту - [138] дереккөз негізінде автормен құрастырылған					

Бұл елдер үшін өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың осы ұйымдарға кіруіне ынталандыру жүйесін құру өзекті болып табылады.

Барлық дамушы елдерде қол жетімді несиелер ала алатын өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар пайдалы қызметтерге инвестиция салуға даяр болар еді. Алайда, көптеген елдерде өзін-өзі жұмыспен қамтығандар пайыздық мөлшерлеменің жасанды өсуіне тап болады: көптеген дамушы елдерде айына 10%, Филиппинде айына 40% және Үндістанның Ченнай қаласында күніне 4,7%. Үндістанның Андхра-Прадеш штатында 80 миллион халқы бар үкімет банктер үшін жеке әйелдерге емес, әйелдер тобына несиелер беру және жылдық 12% алу бағдарламасын құрды. Штат үкіметі қарыз алушыларға несиелерді уақтылы өтеуге ынталандыруды ұсынады, бұл қарыз алушыларға несиелерін уақытында төлеген жағдайда тоғыз пайыздық тармақ субсидия береді, олардың тиімді пайыздық мөлшерлемесін жылына 3% - ға дейін төмендетеді. [140].

Үндістанда өзін-өзі жұмыспен қамтуды реттеу кезінде жұмысшылардың әлеуметтік қамсыздандыру кепілдіктеріне ерекше назар аударылады, өйткені олар көбінесе медициналық сақтандыру мен зейнетақымен қамсыздандырумен қамтылмаған. Бұл елдер үшін өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың осы ұйымдарға кіруіне ынталандыру жүйесін құру өзекті болып табылады. Айта кету керек, дамушы елдерде әлеуметтік қорғау бағдарламасымен және медициналық сақтандырумен негізінен жұмыс істейтін халық қамтылған, ал өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық өз өзімен. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың өсуінің себебі - елдегі табыстың төмендігі. Осыған байланысты экономикалық айналымға, ең алдымен, үлкен инвестицияларды қажет етпейтін және жеделдетілген капитал қайтарымы бар осындай әлеуетті резервтерді тарту мәселесі өзекті болады. Мұндай резервтерге өзін-өзі жұмыспен қамту, үй бизнесі және үй жұмысы сияқты қызмет саласы жатады. Дәл осы қызмет түрлері белсенді экономикалық қызметке мүдделі, бірақ бұл үшін жеткілікті мүмкіндіктері жоқ көптеген жұмыссыздардың, зейнеткерлердің, мүгедектердің және халықтың басқа да әлеуметтік топтарының шығармашылық, кәсіби және кәсіпкерлік әлеуетін тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, азаматтардың осы категориясын тиімді мемлекеттік қолдау іскерлік белсенділіктің төмендеуімен және жұмыссыздықтың өсуімен байланысты әртүрлі экономикалық қиындықтар кезінде туындайтын әлеуметтік шиеленісті азайтуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл жаңа адамдарды экономикалық қызметке тартуға және бұрын жасырын және талап етілмеген ресурстарды жандандыруға ықпал етеді.

Бірінші бөлім бойынша қорытындылар:

Өзін-өзі жұмыспен қамту мәселелері бойынша қарастырылған зерттеулерде өзін-өзі жұмыспен қамтуды құқықтық анықтау және реттеу, олардың өңірлік нысандарын, принциптері мен функциялары жеткілікті зерттелмеген. Еңбек нарығындағы тенденцияларға сәйкес өзін-өзі жұмыспен

қамтуды ынталандыру және дамыту – ондағы жұмыссыздықтың төмендеуіне, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің жақсаруына және халықтың табысының артуына әкеледі деген қорытынды жасалынды.

Өзін-өзі жұмыспен қамту экономикалық еркіндік пен еңбек нарығындағы қызмет түрін таңдау және табыс алу негізінде жеке кәсіпкерліктің факторы ретінде анықталады деген өзін-өзі жұмыспен қамтуға авторлық көзқарас ұсынылды.

Бейресми экономиканың табиғатын зерттеу негізінде өзін-өзі жұмыспен қамту қалыптасуының теориялық негіздері ашылды. Бейресми сектор және халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы мәселелері бойынша метаталдау жүргізілді. Оның қорытындысы бойынша өзін-өзі жұмыспен қамту елдегі кәсіпкерліктің дамуын ынталандырады және экономика мен қоғам дамуының басқа да салаларындағы көптеген оң өзгерістердің катализаторы бола алады.

Әлем елдері бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтуды бағалау әдістері зерттелді және олар бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтуға әсер ететін факторларға қорытындылар жасалды.

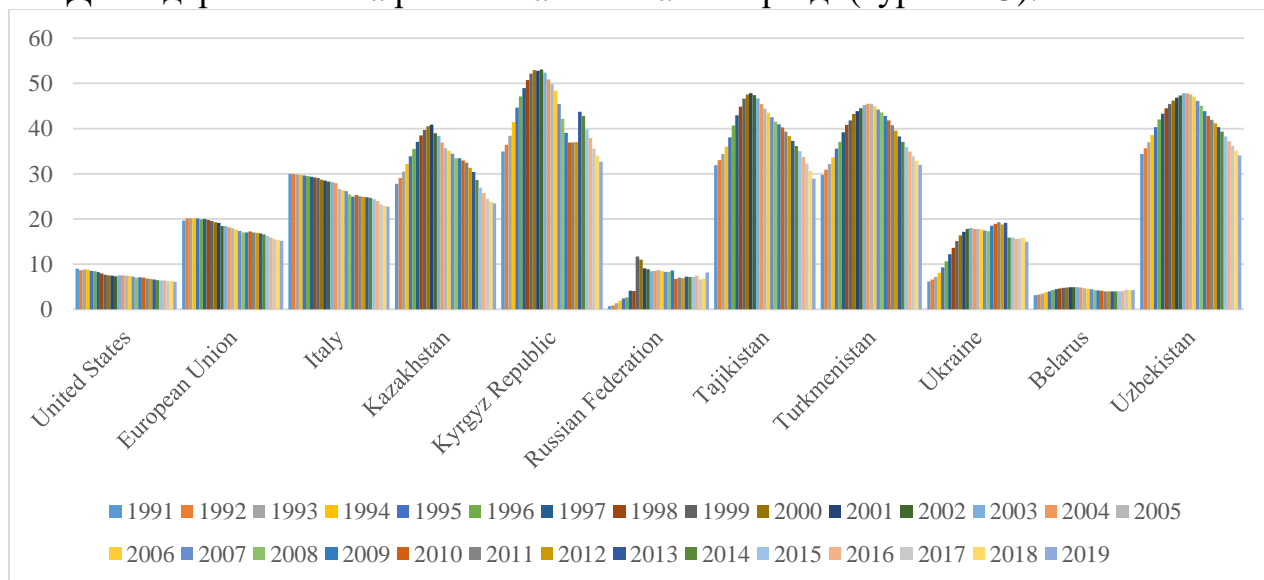
Шетелдердің, атап айтқанда ЭЫДҰ елдерінің тәжірибесі (негізінен АҚШ тәжірибесі, Жапония), ЕО (Италия, Германия, Испания, Австрия, Латвия), Ұлыбритания және дамушы елдер (Малайзия, Үндістан және т.б.) талданды, осылайша ұлттық экономиканың дамуына әсерін талдау үшін өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды реттеу саласындағы әлемдік тәжірибедегі мемлекеттік реттеу тетіктері мен тәсілдері зерттелді, және де ол тәжірибелердің ел экономикасында қолданылуы келесі бөлімдерде қарастырылады.

2 ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ХАЛЫҚТЫҢ ӨЗІН-ӨЗІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ САЛАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖҮЙЕСІН ТАЛДАУ

2.1 Экономикадағы халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының қазіргі жай-күйі мен даму динамикасын талдау

Диссертациялық жұмыстың бірінші бөлімінде біз халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын зерттеудің ғылыми-методологиялық негіздерін қарастырдық. Зерттеу жұмысының екінші бөлімінде біз Қазақстан Республикасындағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық құрылымына статистикалық талдау жүргіземіз.

Жұмыспен қамту мәртебесінің халықаралық жіктемесіне (ICSE-1993) сәйкес жұмыспен қамтылғандар жалдамалы (ақылы) жұмысшылар және өзін-өзі жұмыспен қамтығандар болып бөлінеді. Статистикалық деректердегі өз бетінше жұмыспен қамтылған халықтың құрылымы ҚР Статистика агенттігінің 10.01.2013 ж. №3 бұйрығымен бекітілген «Өз бетінше жұмыспен қамтылғандардың санын, олардың орташа айлық табыстарының деңгейін және Қазақстан Республикасындағы жұмыссыз халықтың санын айқындау әдістемесіне» [141] сәйкес айқындалады. Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың статистикасы екі стандарт бойынша есептеледі: қазақстандық (Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті төрағасының м.а. 2016 жылғы 19 қаңтардағы № 11 бұйрығымен бекітілген «Өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды анықтау әдістемесіне» сәйкес және Халықаралық еңбек ұйымның (ХЕҰ) стандарттары бойынша (2006 жылдан бастап) [142]. Өзін-өзі жұмыспен қамтудың даму қарқыны туралы алғашқы идеяны қалыптастыру үшін ҚР, РФ, сондай-ақ ЭЫДҰ елдері бойынша ресми статистика келтірілді (сурет - 13).

Сурет 13 – Әлем елдері бойынша жалпы жұмысбастылық ішіндегі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі, пайызбен

Ескерту - [143] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Суреттен көріп отырғанымыздай, ЭЫДҰ елдері, Ресей және Қазақстан елдері бойынша 1991 жылдан бастап 2019 жылға дейінгі жалпы жұмысбастылық ішіндегі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі көрсетілген. Статистикалық деректер бойынша Еуропа елдерінде жұмысбастылық ішіндегі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі 2002 жылдан бастап төмендеу тенденциясында болған, 2019 жылы ол 15,2%-ды көрсетіп отыр. Ресей Федерациясында бұл көрсеткіш керісінше 1999 жылы өскенін көрсетеді - 11,75 %-ғы, ал 2010 жылы 6,76 %-ға төмендеген, ал 2019 жылы қайтадан 8,15%-ға жетіп отыр екен. Қазақстан Республикасында жұмысбастылық ішіндегі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі 1991 жылы – 27,76 % болған, және де ол өтпелі экономика кезінде өзінің шарықтау шегіне жетіп еңбек нарығындағы жұмыспен қамтылған халықтың ішінде оның үлесі 2001 жылы 40,89 %-ға жеткен, ал 2014 жылы – 28,64 %-ды құраған, бұл кездегі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесінің азаюуына 2013 жылы мемлекетте қабылданған әдістеме себеп болған деп айта аламыз, ал 2019 жылы бұл көрсеткіш 23,46 %-ды көрсетіп отыр, бұл дегеніміз ел экономикасында олардың саны бүгінгі күні 2 млн адамды құрайды және де оны келесі суреттен көре аламыз (Сурет 14).

Сурет 14 – 15 жастан жоғары халықтың құрылымы, 2021 жыл
Ескерту - [144] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

Статистикалық деректер мәліметі бойынша соңғы онжылдықта еңбек нарығының барлық негізгі көрсеткіштері бойынша оң динамика сақталып отыр, және суреттен көріп отырғанымыздай, Қазақстандағы 9,2 млн. адам жұмыс күшінің құрамына кіреді, 2010 жылмен салыстырғанда өсім 570 мың адамды немесе 7% құрады. Халықтың экономикалық белсенділік деңгейі шамамен 69% құрайды, бұл жалпы ЭЫДҰ елдерінің деңгейіне сәйкес келеді (73%).

9-кестеде 1990 жылдан бастап ҚР мен РФ-да жұмыспен қамтылғандардың жалпы санындағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың үлес салмағын көрсететін ЭЫДҰ деректері келтірілген. Индикаторды есептеу кезінде өзін-өзі жұмыспен қамту жұмыс берушілердің, өздері үшін жұмыс істейтін қызметкерлердің, өндірістік кооперативтер мүшелерінің және ақысыз отбасылық қызметкерлердің жұмыспен қамтылуы ретінде анықталады. Жұмысшыларға 15 жастан асқан адамдар жатады.

Кесте 9 - Әлемнің жекелеген елдері бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың үлесі (ЭЫДҰ деректері бойынша жұмыспен қамтылғандардың жалпы санына % - бен)

Елдер	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021
Ресей	..	6,8	10,1	7,8	6,9	7,2	6,6	6,8	8,1	7,9	7,7
Қазақстан	...	16,6	43,5	36,1	33,3	25,4	24,5	24,0	23,5	23,7	23,8
Ескерту - [143] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған											

Бұл кестелердегі ақпараттар 2000 жылдарға дейін Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі қысқарумен ауыстырылғанын көрсетеді. Ресейде индикатордың мәні төмендеудің немесе өсудің айқын тенденциясын көрсетпейді. Алайда, тұтастай алғанда, өзін-өзі жұмыспен қамту ақша табудың басқа тәсілдері жоқ кезеңдерде өмір сүру стратегиясы немесе іс жүзінде кәсіпкерлік көзқарастың көрінісі ретінде әрекет етеді деп болжауға болады, бұл дағдарыс кезеңдерінде де өзін-өзі жұмыспен қамтудың өсуін анықтайды.

2019 жылдың 1 қаңтарынан бастап РФ кез-келген азаматы өзін-өзі жұмыспен қамтыған немесе кәсіби табыс салығын төлеуші болып тіркеле алды. Өзін-өзі жұмыспен қамтушы болу мүмкіндігі бұрыннан-ақ қалыптасқан еді, бірақ РФ 4 аймағында эксперимент жүргізу туралы Заң 01.01.2019 жылдан бастап және 10 жыл ішінде өзін-өзі жұмыспен қамтыған азамат ретінде тіркеуге мүмкіндік беруде. 2020 жылдың қазан айының соңынан бастап РФ кез-келген аймағында өзін-өзі жұмыспен қамтушы болып тіркелу мүмкіндігі туындаған.

ҚР экономикалық дамуындағы 1991-2021 жылдардағы Еңбек және жұмыспен қамту статистикасына қатысты Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерінен бастаймыз, онда тиісті кезеңдегі оның барлық индикаторлары егжей-тегжейлі көрсетілген (Қосымша Б). Б қосымшасындағы кестеде 1991-2021 жылдарға Қазақстан Республикасының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері бойынша статистикалық мәліметтері берілген.

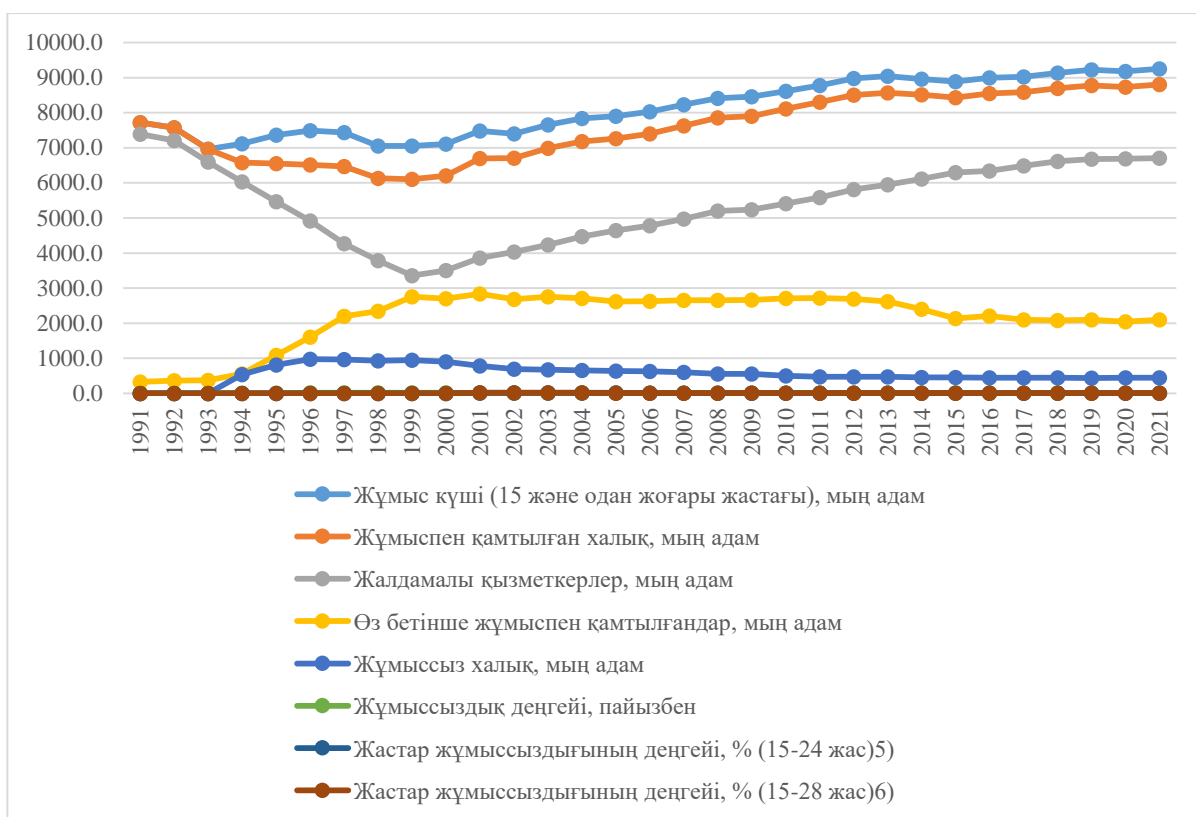
Олар: жұмыс күші (15 және одан жоғары жастағы), мың адам пайыздық деңгейде 1992 жылы 98,2 %, 2021 жылы өткен жылға пайызбен - 100,8 %; жұмыспен қамтылған халық 1992 жылы 98,2%, 2021 жылы өткен жылға

пайызбен - 100,9 %; жалдамалы қызметкерлер 1992 жылы өткен жылға пайызбен - 97,6 %, 2021 жылы 100,4 %; өз бетінше жұмыспен қамтылғандар 1992 жылы 112,5%, 2021 жылы өткен жылға пайызбен - 102,5%; жұмыссыз халық саны 1995-тен бастап есептелген - 150,7%, 2021 жылы - өткен жылға пайызбен 100,2%; Жұмыс күші санындағы тіркелген жұмыссыздардың үлесі, пайызбен 1994 жылы – 1,1 %, 2021 жылы – 1,1 %; жұмыссыздық деңгейі, пайызбен 1994-тен есептелген – 7,5 %, 2021 жылы – 4,9 %; жастар жұмыссыздығының деңгейі, % (15-24 жас) 2012 жылдан есептеген – 19,1%, 2021 жылы – 3,8 %; жастар жұмыссыздығының деңгейі, % (15-28 жас) ол да 2012 жылдан есептеген – 16,6 %, 2021 жылы – 3,8 %; ұзақ мерзімді жұмыссыздық деңгейі де 2012 жылдан бастап есептеген – 7,6 %, 2021 жылы – 2,1 %; бір қызметкердің орташа айлық атаулы жалақысы, тг. 1991 жылы – 441 тг, АҚШ долларымен 1993 жылы есептеп бастаған - 24,3, 2020 жылы – 213003 тг., АҚШ долларымен – 498; атаулы жалақы индексі, өткен жылға пайызбен 1995 жылдан - 277,3, 2021 жылы - 117,0; нақты жалақы индексі, өткен жылға пайызбен 1994 жылдан бастап - 1353,7, 2021 жылы - 108,3; Нақты жалақы индексі, 1994 жылға пайызбен - 68,5%, 2021 жылы - 4,9 есе; Ең төменгі жалақы 1993 жылдан есептелген – 13 тг, 2021 жылы 42500 тг.

Сонымен қосымшадағы кесте қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері бойынша 30 жылда біраз серпіліс пен оң өзгерістер байқалады.

Қазақстанның еңбек нарығында жұмыспен қамтылғандардың құрамын талдау келесі көріністі береді: ҚР Жұмысшы күші, жұмыспен қамтылғандар, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар, жалдамалы жұмысшылар және жұмыссыздықтың 30 жылдағы өсу динамикасы бойынша, яғни 1991 жылдан 2021 жылға дейін (Қосымша В) соңғы бес жылда елдегі жұмыс күші (15 және одан жоғары жастағы, мың адам) артуда: 2016 ж. - 8887,555; 2021ж. - 9256,757; тиісінше жұмыспен қамтылғандар да: 2016 ж. - 8553,376; 2021ж. - 8807,113; осы кезең ішінде жалдамалы қызметкерлердің де қатары көбейген: 2016 ж. - 6342,835; 2021ж. - 6710,206; ал өзін-өзі жұмыспен қамтушылар саны төмендеу тенденциясын көрсеткен: 2016 ж. - 2210,541; 2021ж. - 2096,907; және де осы кезеңде жұмыссыздық деңгейі тұрақты түрде сақталуда: 2016 ж. - 5,0; 2021ж. – 4,9.

1991 жылдан 2021 жылдар аралығы кезеңіндегі ҚР Жұмысшы күші, жұмыспен қамтылғандар, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар, жалдамалы жұмысшылар және жұмыссыздықтың 30 жылдағы өсу динамикасы келесі суретте графикалық бейнеленген (Сурет 15)

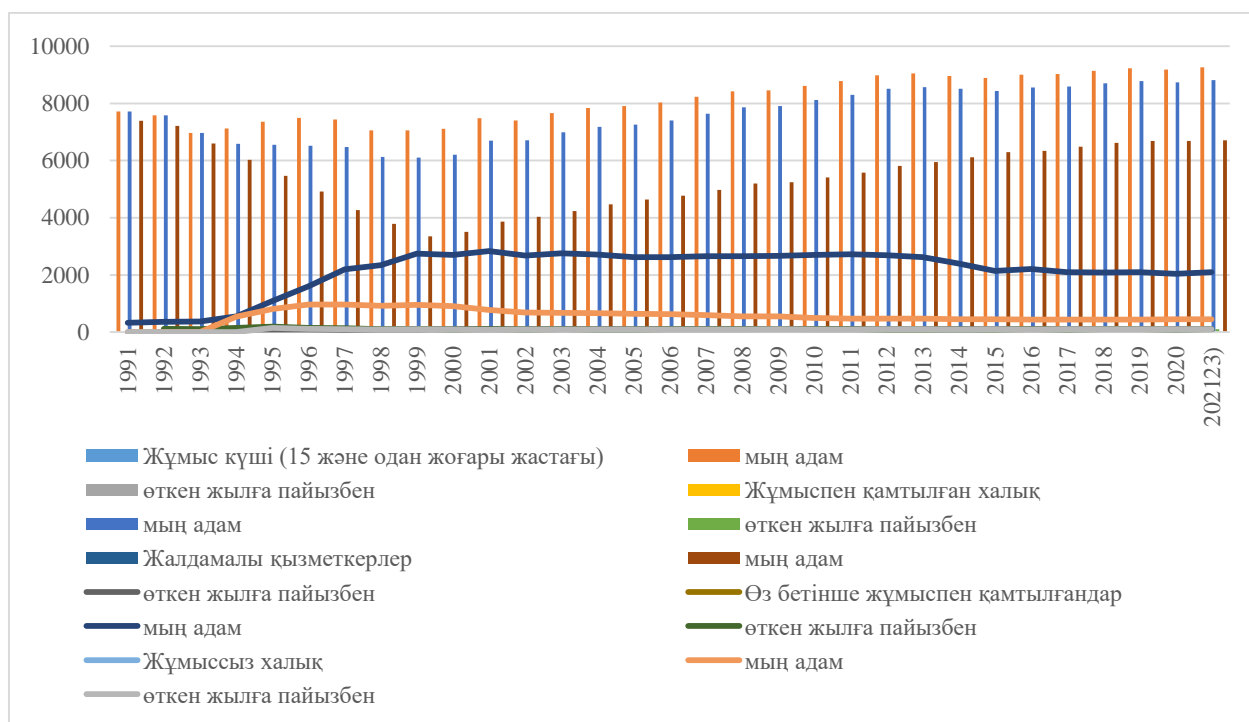

Сурет 15 - Жұмысшы күші, жұмыспен қамтылғандар, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар, жалдамалы жұмысшылар және жұмыссыздық деңгейі
Ескерту – <https://stat.gov.kz/> ақпарат көзі негізінде автормен құрастырылған

Суреттегі мәліметтер бойынша 1991-2021 жылдардағы Қазақстан Республикасындағы 15 жастан жоғары халық саны мен жұмыспен қамтылған халықтың құрылымының саны берілген: жұмыс күші (15 және одан жоғары жастағы) мен жұмыспен қамтылған халық саны 3 жыл қатарынан бірдей көрсеткіште берілген: 1991 жылы - 7716,2 мың адам; 1992 жылы - 7577,8 мың адам; 1993 жылы - 6963,4. Ал 1994 жылдан бастап бұл көрсеткіштерде айырмашылық бар, яғни жұмыс күші (15 және одан жоғары жастағы) - 7118,2 мың адам; жұмыспен қамтылған халық саны - 658,8 мың адам, яғни осы жылдан бастап бұл көрсеткіштер статистикалық тұрғыдан қайта есептеліп беріле бастаған. Жұмыспен қамтылған халық саны 1991 жылы 7716,2 мың адам, осы жылы жалдамалы қызметкерлер саны - 7389,5 мың адамды құраған, ал өз бетінше жұмыспен қамтылғандар 1991 жылы - 326,7 мың адам деп берілген.

ҚР-да өз бетінше жұмыспен қамтылғандардың даму тенденциясы 1994 жылы - 552,0 мың адамнан 1995 жылы 1085,1 мың адамға бірден өсіп, 2000-шы жылы ол өзінің шарықтау шегіне жетіп 2835,5 мың адамды құраған. 2012 жылдан бастап бұл тенденция төмендеу деңгейін көрсетіп, ол 2017 жылдан бері тұрақты деңгейде болып отыр. 2021-шы жылы Қазақстан Республикасындағы 15 жастан жоғары халық және жұмыспен қамтылған халық құрылымының саны келесідей деңгейде болды: жұмыс күші (15 және

одан жоғары жастағы) - 9256,757 мың адам, жұмыспен қамтылған халық саны – 8807,113 мың адам, осы жылы жалдамалы қызметкерлер саны - 6 710,2 мың адамды құраған, ал өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар - 2 096,9 мың адамды құрады.

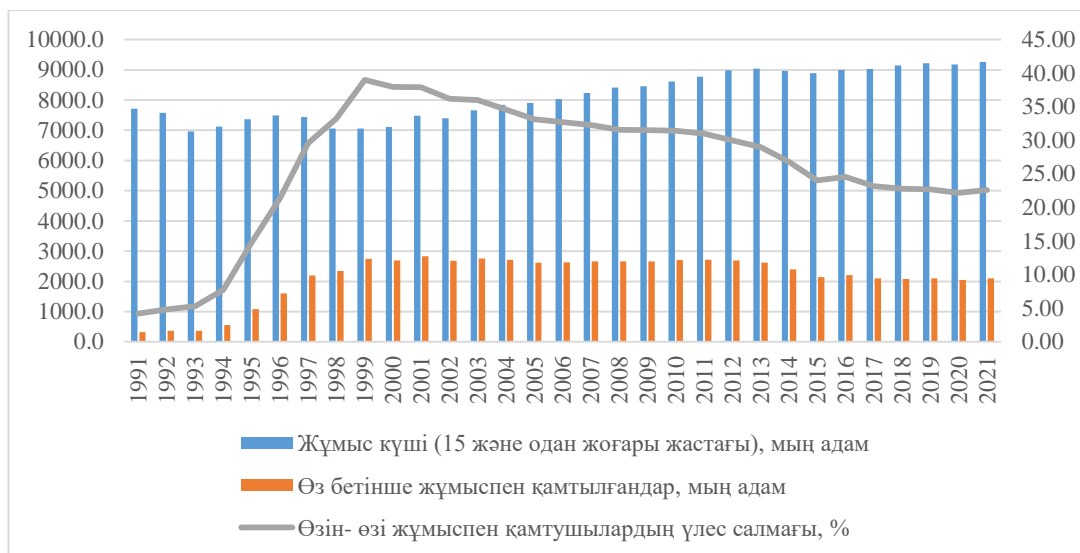

Сурет 16 - 1991-2021 жылдардағы ҚР 15 жастан жоғары халық және жұмыспен қамтылған халық құрылымы

Ескерту – <https://stat.gov.kz/> ақпарат көзі негізінде автормен құрастырылған

16-шы суреттен Қазақстан Республикасындағы 15 жастан жоғары халық және жұмыспен қамтылған халық құрылымының санындағы жұмыспен қамтылған халық саны, жалдамалы қызметкерлер саны мен өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар санының даму динамикасын байқауға болады. Қазақстан Республикасында жұмыс күші соңғы жылдары 9 млн-нан аса адамды құрап отыр, ал жұмыспен қамтылған халық 8 млн-нан аса адамды құрайды, оның 6 млн-нан астамы жалдамалы жұмысшылар болса, 2 млн адам өзін-өзі жұмыспен қамтығандар. Егер елде тәуелсіздік алған сәттен бастап Қазақстандағы халықты жұмыспен қамту жағдайын қарастыратын болсақ, онда ол ауылдағы жұмыспен қамтудың арқасында жақсарды, ол негізінен өзін-өзі жұмыспен қамту есебінен өскен.

Елдегі экономикалық белсенді халық құрылымындағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың үлесі 1991 жылдан бастап, яғни елдің нарықтық қатынастарға көшуінен және Қазақстан Республикасының ұлттық экономикасында өзін-өзі жұмыспен қамту құбылысының пайда болуынан бастап өсе бастады, ал 2000 жылдан бастап ол азая бастады (сурет -17).

Сурет 17 - 1991-2021 жылдардағы экономикалық белсенді халықтағы өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың үлесі, %

Ескерту – <https://stat.gov.kz/> ақпарат көзі негізінде автормен құрастырылған

Суреттен көріп отырғанымыздай, ҚР тәуелсіздік алған кезеңінің бастапқы он жылдығында ел экономикасында өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық үлесі жоғары болған, ал 2000-шы жылдан бастап ол төмендеу тенденциясын көрсетуде.

Қазақстан Республикасының еңбек нарығындағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың бұл тенденциясын 1998 жылы экономикалық өсу есебінен экономиканың нақты секторында орын алған оң өзгерістердің нәтижесінде еңбек нарығында елеулі өзгерістер орын алғандығымен түсіндіруге болады. Халықты жұмыспен қамту еңбек нарығындағы сұраныс пен ұсыныстың әсерінен қалыптаса бастады. Өтпелі кезеңнің алғашқы жылдары еңбек нарығындағы жағдай жұмыспен қамтылған халық санының төмендеуімен сипатталды. Экономикалық өсудің басталуы жұмыспен қамтуға жаңа серпін берді. 1996 жылдан бастап еңбек нарығында тұрақтандыру, өндірістегі тоқтап қалудың төмендеуі, мәжбүрлі демалыстағы немесе толық емес жұмыс істейтін жұмысшыларды өндіріске толық тарту байқалды. Қазақстан азаматтарының негізгі табыс көзі жалақы болып табылады. Біріншіден, кейбір қосымша есеп айырысуларды ескере отырып, кәсіпорындарда (соның ішінде шағын) жалдамалы жұмысшылар алатын жалақының өзі. Екіншіден, кірістер әдісімен ЖІӨ есептеулеріндегі "еңбекақы" категориясы ретінде. "Еңбекақы" жоғарыда аталған жалақыны, әлеуметтік сақтандыру шығындарын, үй шаруашылығы секторы бойынша жалдамалы жұмысшылардың жалақысын, сондай-ақ бақыланбайтын экономикадағы жалақыны есептеуді қамтиды.

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық құрамына "полярылық" компоненттер кіреді. Бір жағынан, ол өз бетінше жұмыс істеушілер және отбасылық кәсіпорындардың ақы төленбейтін жұмысшылары. Екінші жағынан, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халыққа жұмыс берушілер (заңды тұлғаны тіркеусіз қызметін жүзеге асыратын дара кәсіпкерлер нысанында) және өндірістік

кооператив мүшелері енгізіледі. Бұл топтардағы кәсіпкерлік іс-әрекеттен түсетін табыс жоғары болуы мүмкін. Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық жұмыспен қамтудың екінші маңызды категориясы болып табылады.

Қазақстанның тәуелсіздігінің қалыптасуы кезеңдерінде жұмыспен қамту саласында елеулі өзгерістер болды. Жүргізілген әлеуметтік-экономикалық өзгерістер барысында елімізде қарқынды дамып келе жатқан еңбек нарығы құрылды. 1991-2021 жылдардағы Қазақстан Республикасы өңірлерінің жұмыспен қамту құрылымының толық статистикалық көрсеткіштері мен бейнесі қосымшада берілген (Қосымша Г). Қосымшада ҚР өңірлерінде жұмысбастылық мәртебесі бойынша жіктемесі толық берілген

«Халықты жұмыспен қамту туралы» Қазақстан Республикасының 2001.01.23 № 149-ІІ заңынан бастап, өз бетінше жұмыспен қамтылған азаматтардың заңды түрде бекітілген тұжырымдамасының эволюциясы, оның редакциясында 2004 жылы «Халықты жұмыспен қамту туралы» қолданыстағы Қазақстан Республикасының Заңына дейін «өздеріне табыс әкелетін жұмыспен қамтамасыз ететін еңбекке қабілетті азаматтар ретінде айқындалды» 06.04.2016 ж. № 482-V, мұнда «Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар – бұл табыс алу үшін тауарларды, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді өндірумен (өткізумен) жеке айналысатын жеке тұлғалар, өндірістік кооператив мүшелері, отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) ақы төленбейтін қызметкерлері және жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланатын жұмыс берушілер» деп анықталған.

Статистикалық талдауға сәйкес 2006-2021 жылдардағы Қазақстан Республикасы бойынша жұмыспен қамту мәртебесіне байланысты өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың санының құрылымын келесі кестеден көре аламыз (кесте -10).

Кесте 10 - 2006-2021 жылдары ҚР жұмыспен қамтудағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың саны

Жылдар	Барлық өзін-өзі жұмыспен қамтығандар	Соның ішінде				
		Жұмыс берушілер	Дербес жұмыскерлер		Кооператив мүшелері	Жанұялық кәсіпорындардың ақы төленбейтін жұмыскерлері
			Жеке негізде жұмыспен қамтылғандар (жеке кәсіпкерлік)	Жеке ауласында жұмыспен қамтылғандар (қосалқы шаруашылықта)		
2006	2626,9	109,1	1044,9	1357,9	30,6	84,3
2007	2657,6	123,4	1099,2	1328,5	30,9	75,7
2008	2657,8	121,7	1137,7	1311,0	26,6	60,6
2009	2664,6	171,5	1142,1	1264,4	21,5	65,1
2010	2704,8	161,7	1182,6	1265,6	27,5	67,3
2011	2720,2	173,8	1239,0	1215,0	26,0	66,4

10- шы кестенің жалғасы

2012	2693,5	182,3	1231,0	1222,0	26,4	39,0
2013	2621,0	158,6	1245,0	1200,5	13,9	33,6
2014	2400,4	147,8	1185,0	1049,6	3,1	15,0
2015	2138,4	116,3	1138,5	870,0	3,4	10,3
2016	2210,5	118,7	1443,3	637,7	1,1	9,7
2017	2099,2	124,8	1349,9	613,4	1,5	9,7
2018	2082,5	111,1	1382,6	575,5	4,5	8,8
2019	2099,2	111,6	1509,3	393,2	57,8	27,3
2020	2045,3	118,5	1441,0	389,7	12,0	84,1
2021	2096,9	126,8	1508,4	393,2	10,0	58,5

Ескерту: <https://stat.gov.kz/> ақпарат көзі негізінде автормен құрастырылған

Кестедегі мәліметтер бойынша статистикалық талдау кезеңі аралығында өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың жалпы саны төмендеу тенденциясын көрсетуде, ал олардың мәртебесі бойынша жұмыс берушілер үлесінің артқанын, дербес жұмыскерлердің соның ішінде олардың түрлері бойынша жеке негізде жұмыспен қамтылғандар (жеке кәсіпкерлік) саны артып, жеке ауласында жұмыспен қамтылғандар (қосалқы шаруашылықта) саны айтарлықтай азайған, тиісінше кооператив мүшелері мен жанұялық кәсіпорындардың ақы төленбейтін жұмыскерлерінің де үлесі сондай тенденцияға ие. «Өз бетінше жұмыспен қамтылғандардың санын, олардың орташа айлық табыстарының деңгейін және Қазақстан Республикасындағы жұмыссыз халықтың санын айқындау әдістемесі» (Әдістеме) бойынша Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтыған барлық адамдар екі топқа бөлінеді: нәтижелі жұмыспен қамтылған және нәтижесіз жұмыспен қамтылған, әр топтың құрамы айқындалған. Топқа бөлудегі негізгі критерий - тауарлар, жұмыстар, қызметтер өндіруден алынатын айлық орташа табыс деңгейі. Әдістеме бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың бұндай топтарға бөлінуі 2013 жылдан бері жүргізіліп келеді. Сондықтан да өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық топтарына статистикалық талдау жүргізу осы 2013 жылдан бері қарастырылады, айтып өту керек, осы параграфтағы барлық статистикалық талдаулар ресми статистикалық деректер негізінде жүргізіледі және оның ресми сайты: <https://www.stat.gov.kz/>

Кесте 11 - 2013-2021 жылдардағы ҚР өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық тобының саны, адам

Жылдар	2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020		2021	
	нәтижелі	нәтижесіз	нәтижелі	нәтижесіз	нәтижелі	нәтижесіз	нәтижелі	нәтижесіз	нәтижелі	нәтижесіз	нәтижелі	нәтижесіз	нәтижелі	нәтижесіз	нәтижелі	нәтижесіз	нәтижелі	нәтижесіз
Қазақстан Республикасы	1 610 019	1 010 946	1 691 580	708 790	1 807 503	330 922	1 909 324	301 217	1 881 484	217 738	1 887 819	194 703	191 1509	187740	1 846 794	198 580	1 917 670	179 237

Ескерту – ақпарат көзі: <https://stat.gov.kz/>

Кестедегі мәліметтерге қарайтын болсақ, Қазақстан Республикасы бойынша 2013-ші жылдан (1 610 019 адам) нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық тобының үлесі 2021 жылы 1 917 670 адамға артқан, ал нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық тобының үлесі 2013-ші жылдан (1 010 946 адам) 2021 жылы 179 237 адамға дейін қысқарған, тиісінше бұл жағдай елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты ресмилендіру жұмыстарының нәтижесі бар екендігін көрсетеді. 2013-2021 жылдардағы Қазақстан Республикасы және өңірлері бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық тобының (*нәтижелі және нәтижесіз*) толық статистикасы берілген (Қосымша F). Өңірлер бойынша статистикалық деректерге сүйенсек, нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмыскерлер республика бойынша 2013 жылы 1 610 019 адам болса, 2021 жылы 1 917 670 адамға артқан, яғни олар ресми тіркелген халық қатарына енген. Осы жылдардағы нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмыскерлердің саны 2013 жылы – 1 010 946 адамнан, 2021 жылы – 179 237 адамға дейін қысқарған. Республика өңірлері бойынша *нәтижесіз* өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмыскерлердің саны Алматы облысында (33 293,) Қарағанды облысында (17 190) және Шығыс Қазақстан облысында (19 971) жоғары болып отыр. Ал *нәтижелі* өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмыскерлер саны Түркістан облысында (341 384), Алматы облысы (248 379) және Шығыс Қазақстан облыстарында (173 841) жақсы қамтылған.

Нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар тобына орташа айлық табыс деңгейіне қарамастан, жұмыс берушілер сияқты тұрақты және ең төменгі күнкөріс деңгейінен жоғары орташа айлық табысы бар дербес жұмыспен қамтылған адамдар және ең төменгі күнкөріс деңгейінен жоғары орташа айлық табысы бар өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың барлық категориялары кіреді.

Нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар тобына өз қызметінен нақты табысы жоқ немесе өнімді өзі тұтыну мен өткізуі үшін пайдаланатын, бұл ретте табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен өзін-өзі жұмыспен қамтығандар кіреді.

Әдістеме бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтылғандарды нәтижелі және нәтижесіз деп екі топқа 2013 жылдан бастап бөліп статистикалық тұрғыда есепке алына бастағандықтан өңірлер бойынша оны салыстырмалы тұрғыда талдауды жөн көрдік. Сонымен қатар статистикалық талдауды пандемияға дейінгі және пандемиядан кейінгі кезеңдерде қарастыруды жөн көрдік. Өзін-өзі жұмыспен қамту елдегі экономикалық белсенділікті арттыруға, кәсіпкерлік ынтаны оятуға, кедейлікпен күресуде, халықтың әл-ауқатын жақсартуда және экономикалық дамуда маңызды, мүмкін шешуші рөлді атқарады.

Ол қызметтер ең алдымен, бүкіл әлемді жайлаған COVID-19 коронавирустық пандемия жағдайында халықтың ең әлжуаз топтары (тұрмыс-жағдайы, табыстары күнкөріс деңгейінен төмен отбасылар) үшін жұмыс орындарын қамтамасыз етеді және көбінесе ауылдық жерлерде жалғыз табыс көзі болып табылады. Өзін-өзі жұмыспен қамту, дамыған елдердегідей «жұмыспен қамтудың негізі болуға» толық мүмкіндік бар.

Кесте 12 - 2013 және 2021 жж. Пандемияға дейінгі және кейінгі кезеңмен салыстырғанда Қазақстан Республикасының өңірлері бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық саны, мың адам

Өңірлер	2013	2019	Ауытқуы	2020	2021	Ауытқуы
Ақмола облысы	168,2	130,5	-37,7	125,3	124,8	-0,4
Ақтөбе облысы	104,9	59,8	-45,1	60,8	64,3	5,7
Алматы облысы	404,1	267,1	-137	272,3	281,7	3,4
Атырау облысы	33,5	37,9	4,4	38,1	39	2,5
Батыс Қазақстан облысы	124,0	117,5	-6,5	88 654	88,8	0,1
Жамбыл облысы	280,4	176,7	-103,7	171,2	168,8	-1,4
Қарағанды облысы	106,9	56,1	-50,8	66,3	80,4	21,3
Қостанай облысы	201,2	153,5	-47,7	134,4	142,5	6
Қызылорда облысы	109,8	114,1	4,3	110,5	111,7	1
Маңғыстау облысы	18,2	21,2	3	17,1	17,4	1,9
Түркістан облысы	554,5	361,4	-193,1	357,8	359,5	0,5
Павлодар облысы	89,1	61,2	-27,9	59,8	58,8	-1,7
Солтүстік Қазақстан облысы	114,0	79,3	-34,7	75,2	73,1	-2,8
Шығыс Қазақстан облысы	224,9	199,0	-25,9	194,4	193,8	-0,3
Нұр-Сұлтан қаласы	27,6	65,6	38	65,9	68,4	3,8
Алматы қаласы	59,6	72,3	12,7	81,7	95,9	17,5
Шымкент қаласы		125,8		125,9	127,9	1,6
Ескерту – https://stat.gov.kz/ ақпарат көзі негізінде автормен құрастырылған						

Кесте бойынша 2013 жыл мен 2021 жылға өңірлер бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтылғандар санының ең көп мөлшері Батыс Қазақстан облысында: 2013 жылы - 124 036 мың адам, 2020 жылы - 88 654 мың адам, өзгерісі - 35 382 адамды құрады.

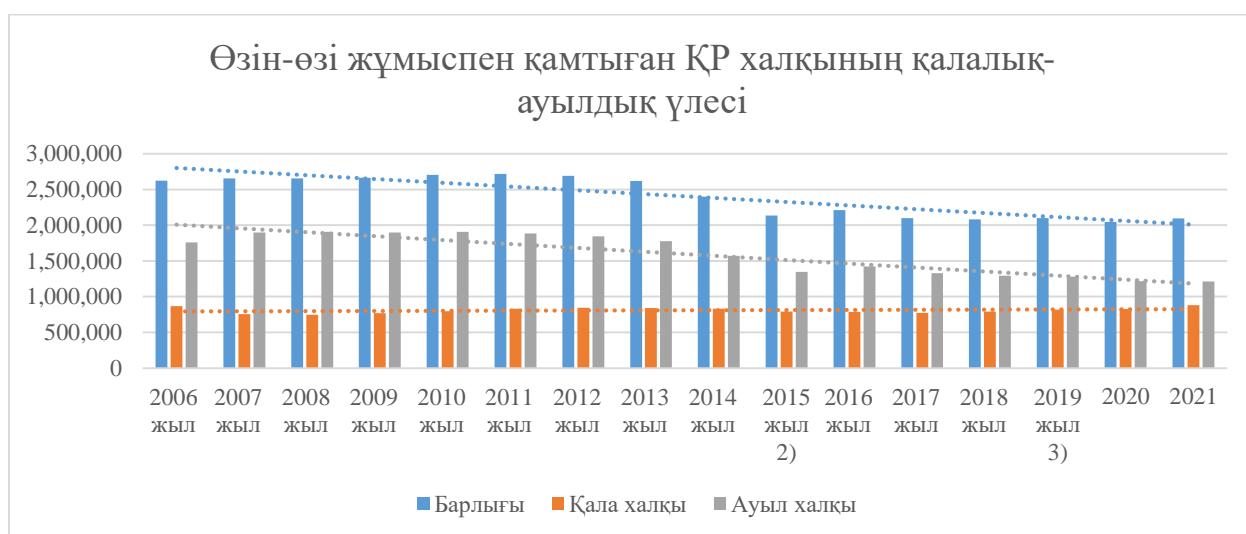
Жалпы республика бойынша 2016-2021 жылдар кезеңінде өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санының аздаған төмендеуі байқалады. Алайда, бұл тенденция 2006 жылдан бері байқалады, бірақ өңірлер бойынша жағдай әртүрлі. Көптеген облыстарда (Маңғыстауды қоспағанда) олардың саны азайып келеді, дегенмен 2021 жылы кейбір өңірлерде көрсеткіштің мәні 2019 жылмен салыстырғанда артқан. Салыстыру үшін Түркістан облысы мен қаласындағы жағдай қарасақ, 2017 жылы Оңтүстік Қазақстан облысының әкімшілік өзгерістері нәтижесінде (Шымкент республикалық мәртебедегі қала болып бөлінген соң) облыста өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны азайып, қалада артқанын көреміз.

ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің Нормативтік құжаттарынан көрініп тұрғандай, Қазақстандағы жұмыспен қамту саясатының басым бағыты БЖТ механизмін енгізу арқылы елдегі халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын заңдастыру болып табылады. Әлеуметтік саясаттың бұл аспектісін мемлекеттер тиісті деңгейдегі әкімдіктерге жәрдемдесу бойынша сауалнама жүргізу және ауланы аралау жолымен нәтижелі жұмыспен

қамтылған және нәтижесіз жұмыспен қамтылған өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар тобының критерийі бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың мәртебесін айқындау арқылы жүзеге асырылуда.

Қазақстан 2006 жылдан бастап өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмыскерлердің ресми статистикалық есебін жүргізіп келеді, ал Ресейде мұндай мәліметтер базасы кейін қалыптаса бастаған. Бірақ бұл нормативтік және статистикалық тәсілдердегі айырмашылық және ЕАЭО елдері бойынша салыстырмалы зерттеулерді өзектендіреді, олар бір-бірін қолданбалы ғана емес, ғылыми маңызы бар жинақталған тәжірибемен байыта алады.

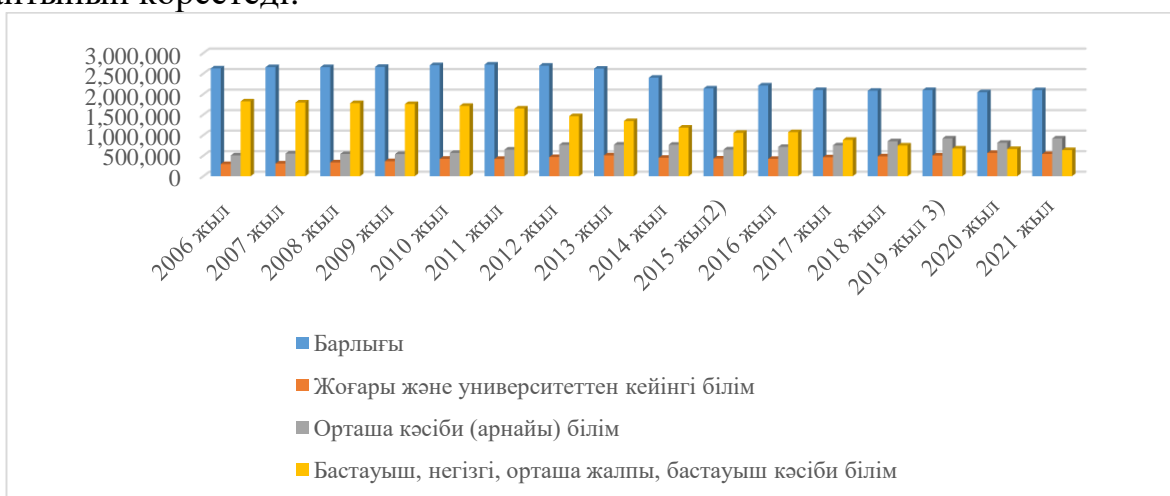
Сондықтан ҚР тұрғындарының өзін-өзі жұмыспен қамту құрылымын зерттеуде статистикалық талдау 2006 жылдан бастап жүргізіледі.

Сурет 18 - Өзін-өзі жұмыспен қамтыған ҚР қалалық-ауылдық үлесі
Ескерту – <https://stat.gov.kz/> ақпарат көзі негізінде автормен құрастырылған

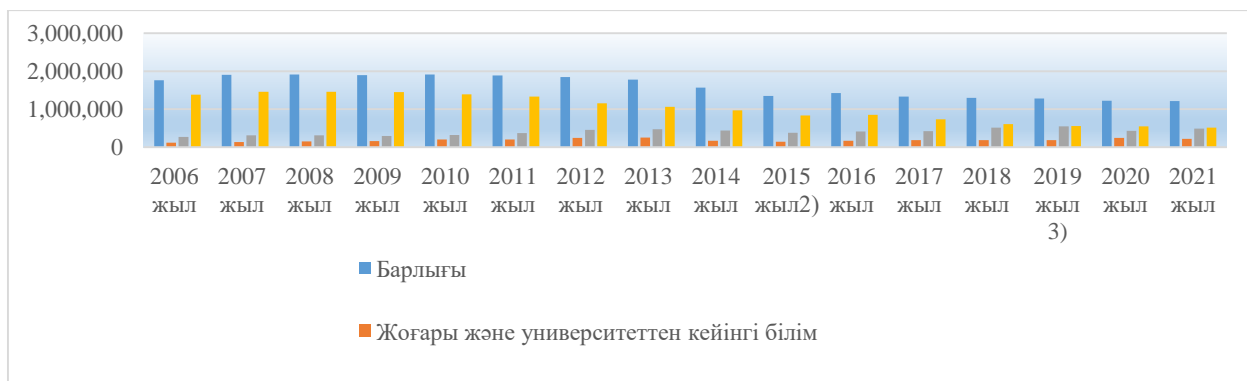
18 суреттегі диаграммадан көріп отырғанымыздай, өзін-өзі жұмыспен қамтитын халықтың басым бөлігі ауыл тұрғындары. Егер ауыл мен қала арасындағы арасалмақты салыстырсақ 2:1 үлесін аламыз, мысалы 2006 жылы қала халқының 868 984 адам өзін-өзі жұмыспен қамтыса, бұл жылы ауылдың 1 757 867 адамы өзін-өзі жұмыспен қамтыған. Дегенмен, жыл санап, қаланың да, ауылдың да адамдары арасында өзін-өзі жұмыспен қамту үлесінің азайып келе жатқан тенденциясын байқаймыз. 2021 жылы қалада тіркелген өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар саны 882 379 адамды құраса, ауылда 1 214 528 адамды құрады. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған ауыл азаматтарының есебінен жалпы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар көлемі азайып отыр. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қала халқының ең көп бөлігі 25-54 жас аралығында. 2021 жылмен 2006 жылды салыстырғанда 16-24 жас аралығындағы өзін-өзі еңбекпен қамтыған қала жастар екі есе азайған (168 553-тен 89 426), ал 55-64 жас аралығындағылар керісінше өскен (66 731-ден 117 321-ге). Жалпы өзін-өзі жұмыспен қамтыған қала халқының саны жылдар бойына тұрақты деңгейде болып, тек 2011-2014 жылдар аралығында күрт өскенін байқаймыз. Бұған

себеп сол жылдардағы әлемдік дағдарыстың (2009-2011жж. Әлемдік қаржылық дағдарыс) елдегі жұмыссыздыққа әсер етуіне байланысты болуы мүмкін. 2006-2021 жылдар арасын алып қарасақ, 2006 жылдан бастап өзін-өзі жұмыспен қамтыған ауыл халқының саны тұрақты түрде кеміп келе жатқанын көреміз. Бұл жерде өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың басым үлес салмағын 25-54 жас аралығындағы азаматтар құрайды. 2021 жылғы деректерге сүйенсек, 25-54 жастағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған ауыл халқының саны 865 178 құрайды, бірақ 2006 жылмен салыстырсақ, олардың саны тұрақты түрде азаяда, мысалы 2006 жылы бұл санаттағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар 1 145 935 адамды құраған. Сапалық талдау тұрғысынан өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың білім деңгейіне келетін болсақ, 19-шы суретте басым бөлігін негізгі, орташа жалпы, бастауыш кәсіби білім алғандар құрайтынын көрсетеді.

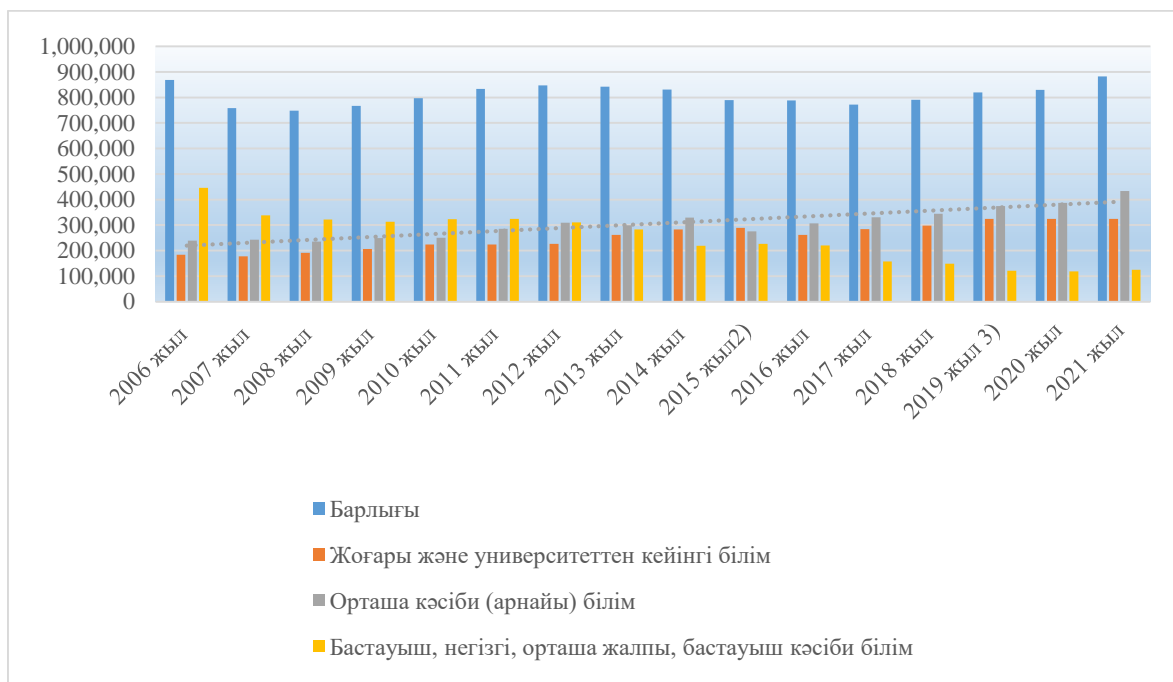
Сурет 19 - Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың білім деңгейі
Ескерту – <https://stat.gov.kz/> ақпарат көзі негізінде автормен құрастырылған

Дегенмен, 2006 жылы бастауыш, негізгі, орташа жалпы, бастауыш кәсіби білім алғандар саны 1,8 млн құраса, 2021 жылы бұл көрсеткіш 636 925 құрап, үш есеге дерлік азайған. Осы жылдар арасында жоғары және орташа білім алып, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны екі есеге артып отыр.

Сурет 20 - Өзін-өзі жұмыспен қамтыған ауыл халқының білім деңгейі
Ескерту – <https://stat.gov.kz/> ақпарат көзі негізінде автормен құрастырылған

Суреттегі деректер бойынша ауыл азаматтарының ішіндегі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың ең аз үлесі жоғары білімі барларға тиесілі. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қала халқының білім деңгейі бойынша бастауыш, негізгі, орташа жалпы, бастауыш кәсіби білімі барлардың ішінде қалалық жерде орташа кәсіби білімі мен жоғары білімді халық бөлігі өзін-өзі жұмыспен қамтудың нәтижелі топтары қатарынан көрінеді, яғни халыққа қажетті тауарлар мен қызметтердің өндірісімен айналысады. Қалалық жердегі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың білім деңгейін келесі суреттен көреміз.

Сурет 21 - Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қала халқының білім деңгейі
Ескерту – <https://stat.gov.kz/> ақпарат көзі негізінде автормен құрастырылған

Суреттегі берілген жылдар аралығындағы қала халқының жоғары және орташа кәсіби білімі бар өзін-өзі жұмыспен қамтығандар саны артқан. Жалпы алғанда, өзін-өзі жұмыспен қамтыған қала халқының саны тұрақты.

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық келесідей экономикалық қызмет түрлерімен айналысады, ол қызметтер: ауыл, орман және балық шаруашылығы, өңдеу өнеркәсібі, құрылыс, ақпарат және байланыс, қаржы және сақтандыру қызметі, жылжымайтын мүлікпен операциялар, кәсіби, ғылыми және техникалық қызмет, білім беру, денсаулық сақтау және халыққа әлеуметтік қызмет көрсету, өнер, ойын-сауық және демалыс, өзге де қызметтер түрлерін ұсыну.

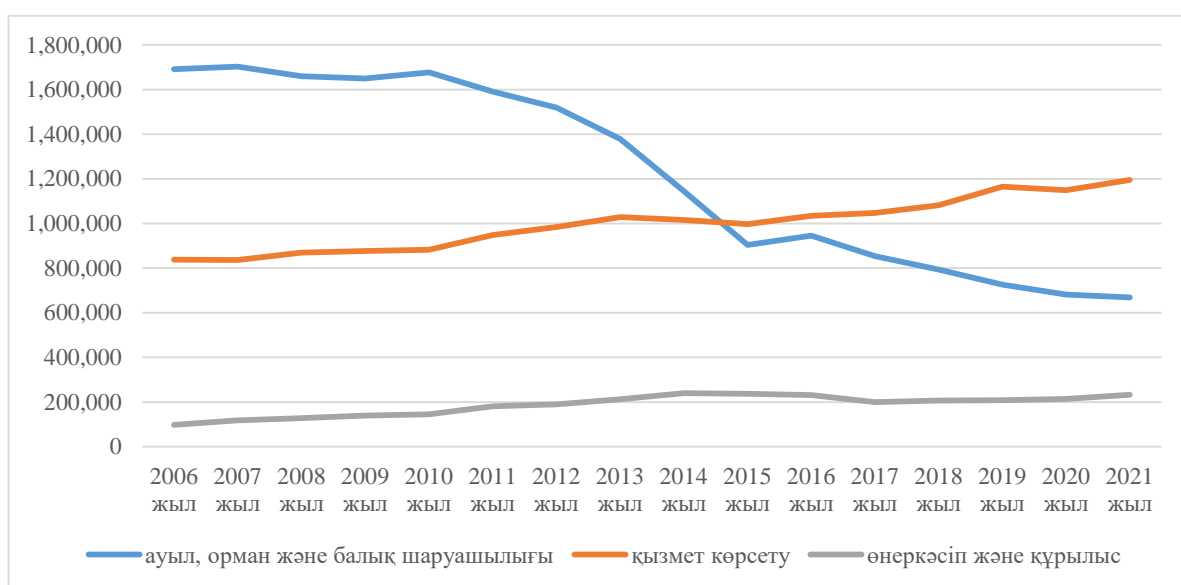
Көріп отырғанымыздай, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық экономика салаларының барлығында дерлік қамтылған және олардың да статистикасы жүргізіледі. Десек те ел экономикасында өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың үлесі көп қамтылған салаларды ғана көрсетуді жөн көрдік (кесте - 13).

Кесте 13 - ҚР экономика салалары бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың үлесі, мың адам

	2006 жыл	2007 жыл	2008 жыл	2009 жыл	2010 жыл	2011 жыл	2012 жыл	2013 жыл	2014 жыл	2015 жыл	2016 жыл	2017 жыл	2018 жыл	2019 жыл	2020 жыл	2021 жыл
Ауыл, орман және балық шаруашылығы	1 691 601	1 703 332	1 660 261	1 649 061	1 676 832	1 591 287	1 519 533	1 379 144	1 144 622	903 945 892	853 793 635	726 319 049	682 049 044	669 044 044	669 044 044	669 044 044
Қызмет көрсету	837 187	836 550	869 070	876 603	882 745	948 654	984 013	029 338	016 110	997 710	034 217	046 809	082 210	164 511	149 096	195 275
Өнеркәсіп және құрылыс	98 063	117 758	128 431	138 946	145 174	180 282	189 923	212 483	239 638	236 823	231 285	199 384	206 677	208 419	214 229	232 588

Ескерту – ақпарат көзі: <https://stat.gov.kz/>

Кестедегі деректер бойынша осы жылдар аралығындағы ел экономикасының салалары бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың үлесін келесі суреттен айқын көруге болады (сурет -22).

Сурет 22 - ҚР экономика салалары бойынша өзін-өзі жұмыспен қамту
Ескерту – <https://stat.gov.kz/> ақпарат көзі негізінде автормен құрастырылған

Суреттен еліміздің экономика салалары ішінде қызмет көрсету, ауыл, орман және балық шаруашылығы, өнеркәсіп және құрылыс салаларында өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың санының көп екендігін (гендерлік тұрғыда өзін-өзі жұмыспен қамтуда республикада ер адамдар басым) және соның ішінде соңғы жылдары қызмет көрсету саласында олардың санының артып келе жатқанын көрсетеді.

Статистикалық талдауды қорыта келе айтар болсақ, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың басым бөлігі ауылдық жерлерде тұратынын, білім деңгейлері жағынан негізгі, орта, жалпы және бастауыш кәсіптік білім, ал қалалық жерлерде жоғары білімді адамдар көп екені, сонымен қатар өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық қызмет саласында, орман және балық шаруашылығында және де гендерлік жағынан оларда ер адамдардың санының

көп екендігі анықталды (ер адамдар: 2006 – 459,6; 2021 – 1140,9; әйел адамдар: 2006 – 407,2; 2021 – 956,0;). Елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санындағы үлестері бойынша: ер адамдар – 2006-шы жылы 17,5% болса, 2021-ші жылы 54,4%-ға жеткен, ал әйел адамдардың үлесі 2006-шы жылы 15,5% болса, 2021-ші жылы ол 45,6%-ға жеткен, дегенмен үлестері жағынан айырмашылық сондай көп емес.

Сонымен, біз осы параграфта өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың сапалық және сандық құрылымына статистикалық талдау жүргізе отырып оның қазіргі жағдайы мен даму бағыттарын анықтадық. Осы бөлімнің 2.3 параграфында экономикалық-математикалық модельдеу арқылы жұмыспен қамтылған, соның ішінде өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың Қазақстанның дамуына әсері бағаланады. Сондықтан да бұл параграфта елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың әлеуетіне статистикалық баға беру арқылы заманауи экономикада олардың рөлін айқындауға және бағалауға мүмкіндік алынды.

2.2 Өзін-өзі жұмыспен қамту санатындағы қызметкерлердің экономикалық және құқықтық жағдайын талдау

Қоғам дамуының тұрақтылығы үшін өзін-өзі жұмыспен қамтудың маңыздылығын түсіне отырып, көптеген елдердің Үкіметтері бұл мәселені шешуге баса назар аудара бастаған. Қазіргі кезде көптеген елдер, халықтың жұмыспен қамтылуы мен жұмыссыздығы жөнінде деректерді құрғанда халыққа сауалнама жүргізу жолымен жасалынатын еңбек нарығын ішінара зерттеу әдісін қолданады, және де ол ХЕҰ критерийлеріне сәйкес экономикалық іс-әрекетпен айналысушыларды, жұмыссыздарды және экономикалық белсенді еместерді өлшеуге мүмкіндік береді. ХЕҰ, 15 жастағы және одан үлкен халықты келесідей жіктеуді ұсынады (сурет-23).

Сурет 23 – ХЕҰ ұсыныстарына сәйкес халықтың жіктелінуі
Ескерту - [145] дереккөзі негізінде автормен құрастырылған

23-ші суретте көрсетілгендей, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық, ХЕҰ мәліметтері бойынша табыс алатын және ел дамуындағы әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштерді құруға қатысатын экономикалық белсенді халыққа жатадыб яғни өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық санын есепке алу методологиясы ХЕҰ стандарттарына сай келеді.

Қазақстан Республикасының тәжірибесіне «өзін-өзі жұмыспен қамту» деген түсінік, БҰҰ қағидалары мен ұсыныстарына негізделген Жұмыспен қамтылғандар мәртебесінің халықаралық жіктемесінен келген. ХЕҰ бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтығандар – жалдамалы еңбекті пайдаланып жеке-дара жұмыс істейтін халықтың бір бөлігі, жалдамалы еңбекті пайдаланбайтын жеке-дара кәсіпкерлер, жалдамалы еңбекті пайдаланатын корпоративті емес бизнестің кәсіпкерлері, өндірістік кооператив мүшелері және іс-әрекеттеріне ақы төленбейтін отбасылық кәсіпорындардың жұмыскерлері. Халықаралық тәжірибеде өзін-өзі жұмыспен қамтығандар деп, жеке-дара жұмыс істейтін және жалдамалы еңбекті пайдаланатын халықтың бөлігін есептеу қабылданған [146]. Тиісінше қазақстандағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ХЕҰ жіктемесіне сай анықталған.

«Өз бетінше жұмыспен қамтылғандардың санын, олардың орташа айлық табыстарының деңгейін және Қазақстан Республикасындағы жұмыссыз халықтың санын айқындау әдістемесі» бойынша еңбек нарығындағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар және жұмыссыз халықтың статистикалық көрсеткіштерін өлшеу үшін негізгі аспектілер мен әдістерді және экономикалық іс-әрекет түрлері бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты есепке алу тәртібін айқындайды [147]. Бейресми жұмыспен қамтылған халық көрсеткіштерін қалыптастыру жөніндегі бұл Әдістеме халықаралық стандарттар мен ұлттық заңнамаға сәйкес қалыптастырылатын статистикалық методологияға жатады [148]. Бұл Әдістемелер ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі Ұлттық статистика бюросы және оның аумақтық органдары, мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыру және елдің әлеуметтік-экономикалық дамуын талдауда еңбек нарығының көрсеткіштерін методологиялық қамтамасыз ету үшін қолданылады.

Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі Төрағасының 2011 жылғы 8 қыркүйектегі № 254 бұйрығымен бекітілген Қазақстан Республикасында жұмыссыз және өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың санын анықтау жөніндегі Әдістемелік ұсынымдарға сәйкес:

- Жұмыс берушілер – өзінің жеке кәсіпорнын басқаратын немесе экономикалық қызметте тәуелсіз кәсіпкерлік іс-әрекетпен айналысатын және бір немесе бірнеше жалдамалы жұмыскерлері бар тұлғалар;

- Дербес жұмыскерлер – өз бетінше немесе бір немесе бірнеше серіктестермен жұмыс істейтін, өзін-өзі жұмыспен қамту негізінде қызметпен айналысатын және жұмыскерлерді тұрақты негізде жалдамайтын тұлғалар;

- Кооператив мүшелері – кәсіпкерлік іс-әрекетпен айналысатын еңбек кооперативінің мүшелері болып табылатын тұлғалар;

- Жанұялық кәсіпорындардың ақы төленбейтін жұмыскерлері – әдетте, туысқан адам басқаратын кәсіпорында (шаруашылықта) сыйақысыз жұмыс істейтін тұлғалар.

Қазақстанда еңбек нарығын сипаттайтын көрсеткіштер бойынша ақпарат жинаудың статистикалық формасы халыққа іріктеп зерттеу жүргізуді пайдалана отырып жүзеге асырылады: «Халықтың жұмыспен қамтылуын іріктеп зерттеу сауалнамасы» және Жеке тұлғаның мәртебесін анықтау бойынша сауалнама қосымшаларда берілген (Қосымша Д, Е). Оны республика бойынша «Халықты жұмыспен қамту орталықтары» жүргізеді. Әдістеме бойынша халыққа пікіртерім жүргізу (сұрақ-жауап алу) интервьюерлердің үй шаруашылықтарына тікелей барып, сұхбат жүргізу әдісімен жүзеге асырылады. Статистикалық нысан іріктемеге түскен әрбір жеке үй шаруашылығына толтырылады, және де сол арқылы өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың белгілі топтары анықталады (14 кесте).

Кесте 14 - Қазақстан Республикасындағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық топтары

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық топтары		
Нәтижелі жұмыспен қамтылғандар	Нәтижесіз жұмыспен қамтылғандар	
1	жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланушы жұмыс берушілер – орташа айлық табыстары деңгейіне тәуелсіз	орташа айлық табыстары деңгейіне тәуелсіз жеке негізде жұмыспен қамтылғандар (тіркелген санынан жұмыс істемейтіндер және тіркелмегендер) - ТЖТЖЖҚ, отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) еңбекақы төленбейтін жұмыскерлері
2	орташа айлық табыстары деңгейі орташа айлық табыстары деңгейі ең төменгі күнкөріс деңгейінің (ЕТКД) шамасынан жоғары өндірістік кооператив мүшелері, жеке негізде жұмыспен қамтылғандар (тіркелген және жұмыс істейтін) - ТЖЖЖ, жеке қосалқы шаруашылығында өнімді ішінара тұтыну үшін, айырбастау (сату) үшін өндірумен айналысатындар, жеке қосалқы шаруашылығында өнімді айырбас (сату) үшін өндірумен айналысатын жұмыспен қамтылғандар	орташа айлық табыстарының деңгейі ең төменгі күнкөріс деңгейінің (ЕТКД) төмен өндірістік кооператив мүшелері, жеке негізде жұмыспен қамтылғандар (тіркелген және жұмыс істейтін) - ТЖЖЖ, жеке қосалқы шаруашылығында өнімді ішінара тұтыну үшін, айырбастау (сату) үшін өндірумен айналысатындар, жеке қосалқы шаруашылығында өнімді айырбас (сату) үшін өндірумен айналысатын жұмыспен қамтылғандар кіреді.
Ескерту – [147] әдебиет негізінде автормен құрастырылған		

Кестеге сәйкес барлық өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ішіндегі дербес жұмыскерлер: жеке негізде жұмыспен қамтылғандар (жеке кәсіпкерлік) және жеке ауласында жұмыспен қамтылғандар, кооператив мүшелері мен жанұялық

кәсіпорындардың ақы төленбейтін жұмыскерлері (қосалқы шаруашылықта) алатын табыс деңгейлеріне және өнімді өндіру мен тұтынудағы мақсаттарына қарай өзін-өзі жұмыспен қамтудың нәтижелі немесе нәтижесіз топтарына жатады.

Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік-құқықтық реттеу жүйесінің қалыптасуы кезең-кезеңімен жүзеге асты.

- бірінші кезең – 1991 жылдан 1999 жылға дейін;
- екінші кезең — 2000 жылдан 2007 жылға дейін;
- үшінші кезең — 2008 жылдан 2011 жылға дейін;
- төртінші кезең — 2012 жылдан 2016 жылға дейін;
- бесінші кезең — 2017 жылдан бүгінгі күнге дейін.

Халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын мемлекеттік реттеу жүйесінің қалыптасуының әр кезеңінің өзіндік ерекшеліктері және сонымен бірге кемшіліктері бар (15 кесте).

Кесте 15 – Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік-құқықтық реттеу жүйесінің қалыптасуы кезеңдері

Кезеңдер	Өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеу сипаты
Бірінші кезең (1991-1999)	Өнеркәсіптердің жабылуына, жұмысшылардың жаппай қысқартылуына және жұмыссыздыққа байланысты халықтың өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейінің жоғары болуы (челноктық бизнес, мал бордақылау және сату, жөндеу және т.б.). Мемлекеттік органдарды мемлекет құрылысы, заңнаманың және жалпы экономиканың қалыптасуы, көлеңкелі экономиканың өсуі, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының таратылуы алаңдатады. Қатаң заңнамалық шаралардың болмауы
Екінші кезең (2000-2007)	ЖІӨ өсімі Қазақстанның ірі және өнеркәсіптік қалаларында өзін-өзі жұмыспен қамтудың төмендеуі, жалдамалы жұмыспен қамтудың кеңеюі. Кедейшілік пен жұмыссыздықпен күресу, қазақстандықтардың әл-ауқатын арттыру. Мемлекеттік бағдарламалар қабылданды: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2000 жылғы 3 маусымдағы N 833 қаулысымен бекітілген Кедейшілікпен және жұмыссыздықпен күресу жөніндегі 2000-2002 жылдарға арналған бағдарлама, Қазақстан Республикасындағы кедейшілікті төмендетудің 2003 жылға арналған бағдарламасы. -2005 ж., Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 26 наурыздағы № 296 қаулысымен бекітілген, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 26 наурыздағы № 296 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2005–2007 жылдарға арналған халықты жұмыспен қамту бағдарламасы. 2005 жылғы 27 қаңтардағы N 68.
Үшінші кезең (2008-2011)	Мемлекет «Жұмыспен қамтудың жол картасын» қолға алды. Техникалық қызметкерлер мен білікті мамандардың өткір тапшылығы; - толтырылмаған бос орындар, – әлеуметтік қолдау және қорғау жүйесімен қамтылмаған жұмыспен қамтылғандар құрылымында өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жоғары үлесін сақтау. Жұмыспен қамту 2020 бағдарламасы 2011 жылы қабылданған болатын. және оның логикалық жалғасы ретінде – 2013 ж. Жұмыспен қамту 2020 жол картасы.

Төртінші кезең (2012-2016)	<p>Жұмыспен қамту 2020 жол картасының нысаналы қатысушылары: Қазақстан Республикасының жұмыссыздар және өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтары. DKZ-2020 бағдарламасын үш бағыт бойынша жүзеге асыру: - инфрақұрылымды және тұрғын үй-коммуналдық шаруашылықты дамыту арқылы жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету; - Кәсіпкерлік бастаманы ынталандыру. – жұмыс берушінің қажеттіліктері шеңберінде оқыту және қоныс аудару арқылы жұмысқа орналасуға жәрдемдесу. Іске асыру мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырылды (көшіруге, кәсіптік оқытуға, қызмет көрсету саласы үшін кадрлардың біліктілігін арттыруға және қысқа мерзімді курстарға субсидиялар, бос жұмыс орындарын іздеу және жұмысқа орналасуға жәрдемдесу) Атаулы әлеуметтік көмек көрсету жүйесін жетілдіру. «Нұрлы жол» инфрақұрылымды дамытудың 2015-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы - экономиканың, атап айтқанда, шағын және орта бизнестің дамуына жаңа серпін жасау, демек, нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамту.</p> <p>2013 жылы Қазақстан Республикасындағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санын, олардың орташа айлық табыс деңгейін және жұмыссыздардың санын анықтау әдістемесінің қабылдануы бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтығандар өнімді және өнімсіз болып топтарға бөлінді.</p>
Бесінші кезең (2017 г. бүгінгі күнге дейін)	<p>2016 жылы Нәтижелі жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлік бағдарламасы қабылданды. Ол қамтамасыз етті:</p> <ul style="list-style-type: none"> - кәсіпкерлік негіздеріне оқыту; - микронесие алу; - өз бизнесін немесе жұмысқа орналасу үшін біліктілік алу. <p>Бағдарламада өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін өндіріс шығындарын субсидиялау механизмі қарастырылмаған</p>
Ескерту: [149, 150, 151, 152, 153, 154] әдебиеттер негізінде автормен құрастырылған	

Кестенің деректері бойынша, Қазақстанда Бизнестің жол картасы шеңберінде пайыздық мөлшерлемені субсидиялау "занды түрде" азаматтардың барлық санаттарына беріледі, алайда іс жүзінде жұмыссыздар кепілмен қамтамасыз етудің болмауына байланысты мемлекеттің осындай қолдауын пайдалана алмайды. Ал "Даму" Қоры атынан квазимемлекеттік секторды "кепілдендіруге" жұмыссыздар әрең үміттенеді. Бұл ретте Еуропада старт-ап-субсидиялардың оң тәжірибесі бар: олар старт-ап-субсидияларды жұмыссыздар пайдаланған жағдайда оларды тиімді деп санайды [155].

Тәуелсіздік жылдарында Қазақстанның еңбек нарығы үлкен өзгерістерге ұшырағаны мәлім. Мемлекет осы жылдар ішінде жинақталған әлемдік тәжірибені ескере отырып, еңбек нарығының жаңа институттарын құруға және қолданыстағы институттарының қызметін жетілдіруге, сондай-ақ халықты жұмыспен қамтуды дәйекті арттыруға және жұмыссыздықты азайтуға бағытталған бағдарламаларға бағытталған маңызды шешімдер қабылдады. Қабылданған шаралар жұмыссыздық деңгейін 4,5% шегінде төмендетуге және де сол қалыпта ұстап қалуға мүмкіндік берді. Әрине, бұл халықтың жұмыспен

қамтылуын қамтамасыз етудегі белгілі бір жетістік, алайда бүгінгі таңда ел әлемнің дамыған отыз мемлекетінің қатарына кіру үшін амбициозды мақсаттар қойған кезде жаңа міндеттер пайда болуда.

2015 жылғы 16 қарашада азаматтардың денсаулықты қорғауға конституциялық құқығын іске асыру мақсатында міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесінде туындайтын қоғамдық қатынастарды реттейтін "міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы" Заң қабылданды. Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі (МӘМС) – бұл денсаулық сақтау саласындағы мүдделерді әлеуметтік қорғаудың мемлекеттік жүйесі. МӘМС Қазақстанның барлық сақтандырылған азаматтарына жынысына, жасына, әлеуметтік мәртебесіне, тұрғылықты жері мен табысына қарамастан медициналық және дәрілік көмекке тең қолжетімділікке кепілдік береді. 2016 жылғы шілдеде Қазақстан Республикасында әлеуметтік медициналық сақтандыру қоры (ӘМСҚ) құрылды және Қордың негізгі міндеті ақшалай қаражатты шоғырландыру, өнім берушілердің дерекқорын қалыптастыру, медициналық қызметтерді сатып алуды жоспарлау және жүргізу, сондай-ақ халыққа көрсетілетін медициналық қызметтердің сапасына мониторинг жүргізу болып табылады.

2017 жылғы 30 Маусымда "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне денсаулық сақтау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы" №80-VI ҚРЗ Заңы қабылданды. 2017 жылдың 1 шілдесінде Міндетті әлеуметтік сақтандыру қорына аударымдар мен жарналар басталды. 2017 жылғы 4 қыркүйекте Парламенттің үшінші сессиясының ашылуында өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың жетіспеу қаупіне байланысты, сондай-ақ цифрландыру шеңберінде Мемлекет басшысы Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігіне ҚР МӘМС енгізуді пысықтауды тапсырды. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігі Міндетті медициналық сақтандыруға қатысушыларға медициналық көмек көрсетуді бастау мерзімін және МӘМС жарналарын төлеу мерзімін 2020 жылғы қаңтарға ауыстыруды ұсынды. МӘМС-ті 2020 жылғы 01 қаңтарға ауыстырудың негізгі себебі өзін-өзі жұмыспен қамтыған және жұмыссыз халықты қамтымау қаупі болды. Медициналық көмек бірнеше көлемде ұсынылады: тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемі (ТМККК) және міндетті медициналық сақтандыру (МӘМС). 2020 жылдан бастап Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесі толығымен енгізілді. Осы кезеңге дейін денсаулық сақтауды қаржыландыру бюджет қаражаты есебінен жүзеге асырылды, содан кейін МӘМС енгізіле отырып, медициналық қызметтер мемлекет, жұмыс берушілер мен азаматтардың қаражаты есебінен жиынтық төленеді. 2020 жылдан бастап жарналарды тек жұмыс берушілер ғана емес, сонымен қатар өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар, сондай-ақ жеке кәсіпкерлер, адвокаттар, сот орындаушылары, медиаторлар және азаматтық-құқықтық

сипаттағы шарттар бойынша жұмыс істейтін өзге де жеке тұлғалар жасай бастады [156].

2018 жылдан бастап елімізде ҚР Еңбек министрлігінің тапсырмасы бойынша "Азаматтарды рәсімдеу" жұмысы басталды. Сонымен қатар, бейресми жұмыспен қамтылғандарды рәсімдеу кезінде қиындықтар туындады: салық органдарында тіркеудің және есептен шығарудың күрделі процедурасы; көптеген төлем жүйелерінің болуы; салық режимін анықтаудың қиындығы. Сондықтан бейресми жұмыспен қамтылған адамдардың қызметін заңдастыру бойынша жүйелі шараларды енгізу көзделді:

1. Салық органдарында қызметті тіркеуді жеңілдету

2. Жинақтаушы зейнетақы жүйесіне, сондай-ақ Әлеуметтік және медициналық сақтандыру жүйелеріне қатысуды қамтамасыз ету.

Бейресми жұмыспен қамтылғандарды рәсімдеу жөніндегі осы шаралар бойынша мынадай әсерлерді алу күтілді, атап айтқанда: сомасы мен түрлері бойынша шектеусіз медициналық қызметтерге қол жеткізу; жинақтаушы зейнетақы жүйесіне қатысу және базалық зейнетақы төлемін алу; еңбекке қабілеттілігінен айрылу, асыраушысынан айрылу, жүктілік және босану, 1 жасқа дейінгі бала күтімі жағдайларында әлеуметтік төлемдер алу. Бейресми жұмыспен қамтылғандардың мәртебесін анықтау жөніндегі жұмысты өзектендіру үшін мемлекеттік органдар, атап айтқанда халықты жұмыспен қамту орталықтары мынадай жұмыстарды жүргізеді [157]:

- аулаларды аралау (мобильді топтардың пікіртерімдік сауалнамасы);

- ҚР ЕжХӘҚМ "Жол картасының мониторингі" ақпараттық жүйесіне оларды одан әрі өзектендіру үшін әлеуметтік мәртебелер енгізу;

- рәсімдеу бойынша Жол картасын іске асыру;

- базарларда, қоғамдық тамақтану орындарында және құрылыс объектілерінде жедел-профилактикалық іс-шаралар өткізу.

Қазақстан Республикасындағы адамдардың әлеуметтік мәртебесін анықтау бойынша жұмыс алгоритмі (Қосымша Ж) қосымшасында ұсынылған. Мемлекет әлеуметтік саясатты жүргізу және әлеуметтік осал Халықты әлеуметтік қорғау шеңберінде әлеуметтік көмекті оның атаулы сипатын күшейту есебінен оңтайландыруды жүргізеді, яғни АӘК көрсетудің бірыңғай критерийі ретінде төленеді - ҚД-нің 50% - ы (Қосымша З).

Елдердің тәжірибесі көрсеткендей, көптеген елдерде өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың қызметін реттеуге бағытталған саясат жүзеге асырылады (сақтандыру сыйақыларын төлеуді қамтитын өзін-өзі жұмыспен қамтуға арналған арнайы салық; салық мөлшерлері прогрессивті және табыс мөлшеріне байланысты прогрессивті табыс салықтарын ескереді және өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға арналған арнайы салық).

Батыс елдерінің тәжірибесі ескеріле отырып, Кеден Одағы елдерінде де (Ресей, Беларусь және Қазақстан) өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға арнайы салық енгізілді, ол тек салық төлемдерін ғана емес, Медициналық және әлеуметтік сақтандыру жарналарын да алмастырады, басқаша айтқанда, бұл

елдерде "өзін-өзі жұмыспен қамтығандар" үшін арнайы салық режимі орнатылды.

Қазақстанда заңды өзін-өзі жұмыспен қамтуды ынталандыру үшін патент негізінде, оңайлатылған декларация негізінде жұмыс істейтін жеке тұлғалар үшін белгіленген арнайы салық режимі және жалпыға бірдей белгіленген салық салу режимі қолданылады (16 кесте).

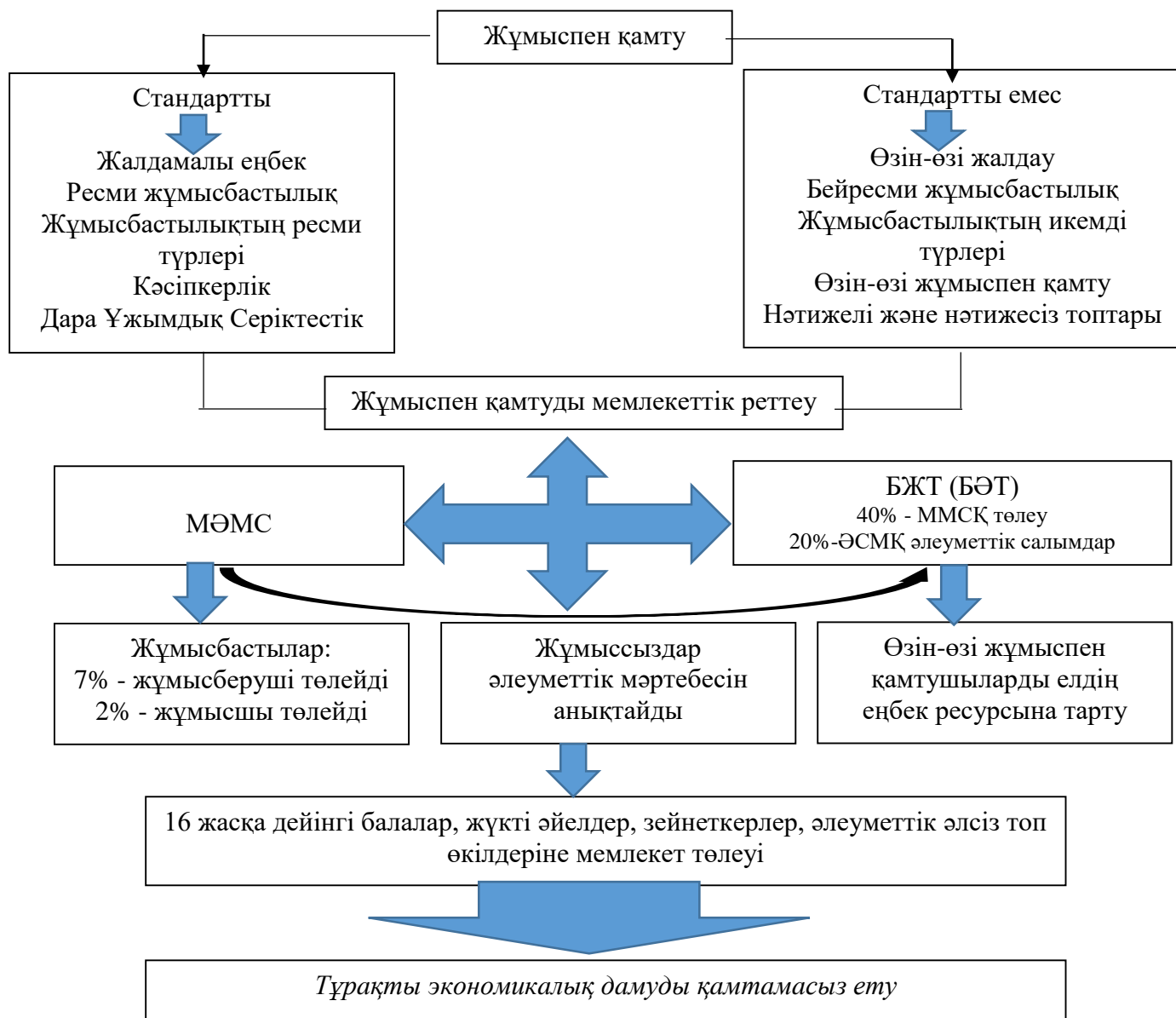
Кесте 16 – Өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға арналған салық салу түрлері

Әлеуметтік салық режимі		Жалпы бекітілген салық салу режимі
Патент негізінде	Оңайлатылған декларация негізінде	
Жалдамалы жұмысшылары жоқ, жеке кәсіпкерлік түрінде әрекет етеді	Жалдамалы жұмысшылары бар: - ЖК үшін 25 адам (1-ден 25-адамға дейін) - ЖШС үшін 50 адамнан аспау керек	Жалдамалы жұмыскерлердің болуы
Кассалық аппарат жоқ	Кассалық аппарат бар	Кассалық аппарат бар
Шекті табысы 300 ЕТЖ аспауы = 7,3 млн теңге (2022 ж. – 18 млн.теңге)	Бухгалтерлік есеп жүргізе алады (ЖК), төменгі ставка — 3 % (әлеуметтік салық және зейнетақылық салымдар)	Салық және бухгалтерлік есеп жүргізеді
Табыс салығы — мәлімделген кірістің 1 % (кәсіпкер есеп беру кезеңін өзі таңдайды – ай сайын, квартал сайын немесе бір жылда), әлеуметтік салық — 1%	1-ші жарты жылдықта шекті табысы: - ЖК үшін 1400 ЕТЖ-дан көп емес = шамамен 34 млн тг; (2022 – 84 млн.тг.) - ЖШС үшін 2800 ЕТЖ-дан көп емес = шамамен 68 млн тг; (2022 – 168 млн.тг.) Табыс салығын - алған табыстың 1,5 % төлейді (кәсіпкер жарты жылды 1 рет есеп береді), әлеуметтік салық 1,5 %	Табыс салығы – салық салынатын көздегі табыстың 10 %, әлеуметтік салық – өз үшін 2 ЕТЖ, 1 ЕТЖ жұмыскерлер үшін, корпоративті табыс салығы - 20 %.
Ескерту – дерекөзі [58, 80-81 бет]		

Сонымен кестеге сәйкес өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық өзінің іс-әрекетін жеке кәсіпкер, шаруа қожалығы ретінде тіркей алады және патент негізінде жұмыс істей алады деп айтуға болады.

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың іс-әрекетін рәсімдеу үшін табысы, жасы (тіркелген халықтың үлесі жасына қарай артады), білімі (өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың білім деңгейі неғұрлым жоғары болса, соғұрлым олар өздерінің жұмыспен қамтылуын рәсімдеуге ынталы), сондай-ақ қызмет сфералары әсер етеді: қызмет көрсету саласында өндірістік сфераға қарағанда бейресми жұмыспен қамтылғандар көп, сондықтан өзін-өзі жұмыспен қамтығандар негізінен қызмет көрсету саласында жұмыс істейді,

сол жағынан да республикада, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың көлеңкеде жұмыс істеу тенденцияларының сақталуы байқалады. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты заңдастыру үшін мемлекет, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халыққа салық салу тәртібін орнатуға қатысты Жол картасының алтыншы тармағын іске асыру мақсатында жаңа режим - "Бірыңғай жиынтық (әлеуметтік) төлемді" (БЖТ) енгізу ұсынылды. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін жаңа режимді енгізу, елімізде жұмыспен қамту нарығын мемлекеттік реттеудің күшейе бастағандың көрсетеді (24-сурет).

Сурет 24 – ҚР жұмыспен қамту нарығын мемлекеттік реттеу
Ескерту - зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Бейресми жұмыспен қамтылғандардың іс-әрекетін реттеудің мемлекеттік механизмі ретінде БЖТ-ны енгізумен ҚР ЕЖХӘҚМ олардың іс-әрекетін рәсімдеуді белсендендіру жұмыстарын бастаған. Министрлік ХЕҰ стандарттарына сәйкес халықты жұмыспен қамтуды есепке алу және рәсімдеу

жөніндегі жүйелі шараларды іске асыру үшін құқықтық және әлеуметтік негіздер құру бойынша жұмысты бастады және оның міндеттері мыналар болды:

- Бейресми жұмыспен қамтылған тұлғалардың іс-әрекетін заңдастыру мақсатында бірыңғай жиынтық төлемді (БЖТ) енгізу ;

- Бірыңғай анықтамаларды енгізу және жұмыспен қамтылған тұлғалардың санаттарын қайта қарау;

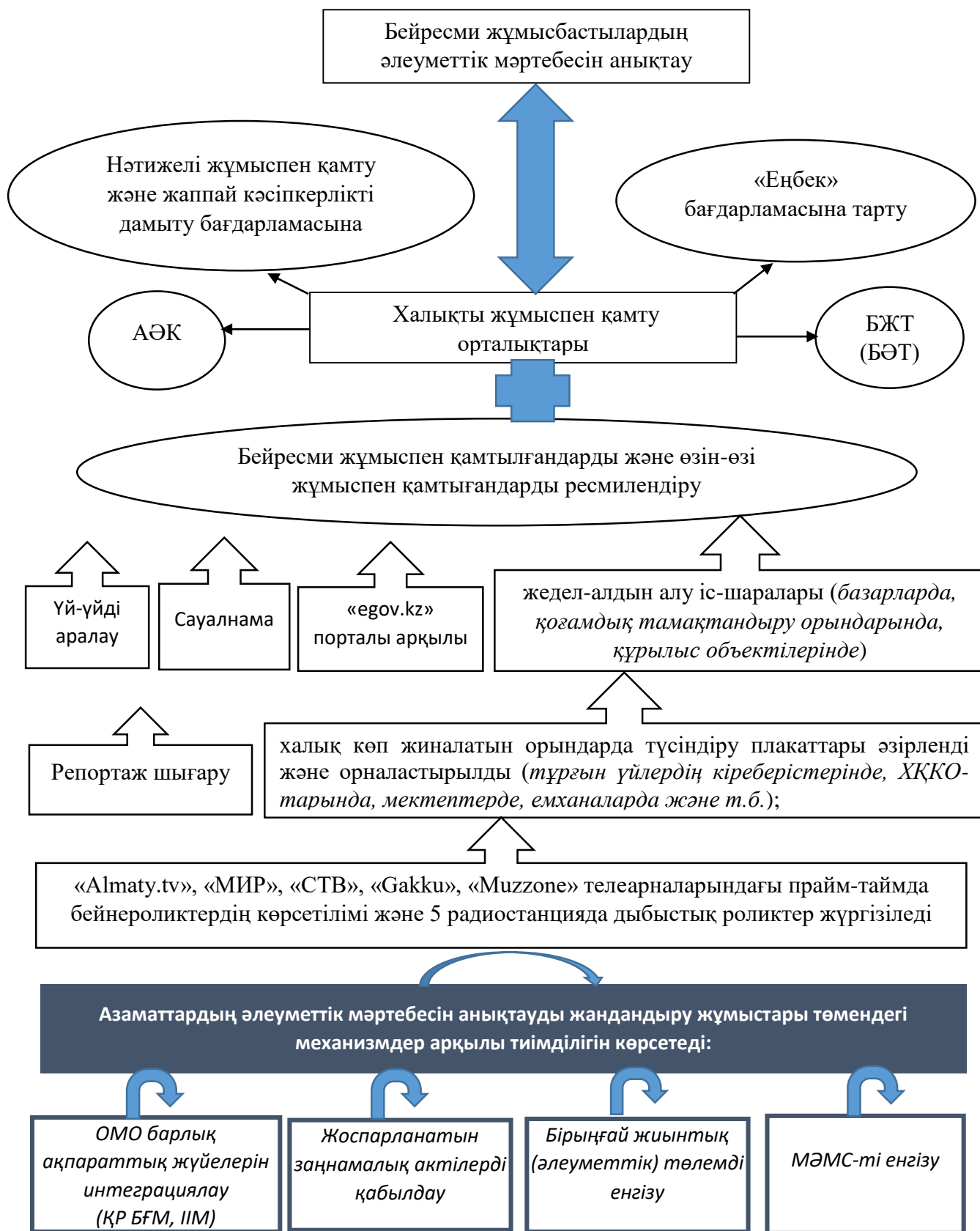
- Зейнетақымен қамтамасыз ету, Әлеуметтік және медициналық сақтандыру жүйелеріне қатысу үшін әлеуметтік төлемдерді, жарналарды төлеушілерді бірегейлендіру.

Бірыңғай жиынтық төлем (БЖТ) – бұл бейресми жұмыспен қамтылған тұлғаларға жеке кәсіпкер ретінде тіркелусіз кәсіпкерлік іс-әрекетті жүзеге асыруға мүмкіндік беретін режим. БЖТ жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланбайтын, жұмыстарды орындайтын, жеке тұлғаларға қызметтер көрсететін, жеке қосалқы шаруашылықты пайдаланудан алынған ауыл шаруашылығы өнімін жеке тұлғаларға тұтыну үшін өткізетін табыс алу және (немесе) табыс табу мақсатында бейресми іс-әрекетті жүзеге асыратын *жеке тұлғаларға* қолданылатын болады. БЖТ төлеу өз қалауы бойынша ерікті негізде жүргізіледі. Бұл жүйеге қатысу құқығы жеке тұлғада қалады, оған бірыңғай жиынтық төлемді төлемегені үшін жауапкершілікке тарту бойынша қандай да бір шаралар қолданылмайды. БЖТ айлық есептік көрсеткіш мөлшерінен есептеледі, қалалардың тұрғындары үшін - АЕК мөлшері 1 еселенген және ауыл тұрғындары үшін АЕК мөлшері 0,5 еселенген (тұрғылықты жері бойынша тіркеуге сәйкес). 2019 жылғы 1 қаңтардан бастап өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін Бірыңғай жиынтық төлем енгізілді және оны жүзеге асырудың белгілі бір механизмі бар, сондай-ақ өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін өз артықшылықтары бар (Қосымша К, Л).

БЖТ төлеушілер салықтық есептілік бермейді. БЖТ үлестері төмендегідей:

- 10% - Жеке табыс салығына;
- 30% - зейнетақы жарнасы БЖЗҚ-ға;
- 40% - ММСҚ-ға аударымдар;
- 20% - ӘМСҚ әлеуметтік аударымы.

Сонымен, ҚР ЕЖХӘҚМ нұсқаулығымен мемлекеттік органдар, соның ішінде Халықты жұмыспен қамту орталықтары Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруды (МӘМС) енгізу шеңберінде бейресми жұмыспен қамтылған халықты формальдандыру және ел экономикасына тарту жөнінде Жол картасын іске асыра бастаған. Елде азаматтардың әлеуметтік мәртебесін анықтау бойынша жұмыстарға Мемлекеттік органдар, Кәсіпкерлер палатасы, жұмыс берушілердің салалық бірлестіктерінің өкілдері тартылды. Жол картасын іске асыру мақсатында әртүрлі іс-шаралар жүзеге асырылуда (25-сурет).

Сурет 25 - ҚР бейресми жұмыспен қамтылғандарды мемлекеттік реттеу механизмі

Ескерту - зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Суреттен көріп отырғанымыздай, мемлекет бейресми жұмысбастылардың әлеуметтік мәртебесін анықтауда белгілі бір іс-шараларды жүзеге асырады және оны МӘМС шегінде жандандыру жұмыстарын қолға алуда.

Сондықтан Т.А.Азатбек, Д.Т.Байтенизов, және Н.Дубина анықтаған Қазақстан Республикасында өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеу жүйесінің қалыптасу кезеңдеріне келесі екі кезеңді қосуға және бөліп көрсетуге болады (17 кесте).

Кесте 17 - ҚР-да өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеу жүйесін қалыптастырудың жаңа кезеңдері

Кезеңдер	Өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеу сипаты
Алтыншы кезең (2017-2019)	2015 жылғы 16 қарашада "Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы" Заң қабылданды 2016 жылғы шілдеде Қазақстан Республикасында әлеуметтік медициналық сақтандыру қоры (ФОМС) құрылды 2017 жылдың 1 шілдесінде Міндетті әлеуметтік сақтандыру қорына аударымдар мен жарналар басталды. 2017 жылғы 4 қыркүйекте Парламенттің үшінші сессиясының ашылуында өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың жетіспеу қаупіне байланысты, сондай-ақ цифрландыру шеңберінде Мемлекет басшысы Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігіне ҚР МӘМС енгізуді пысықтауды тапсырды. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау министрлігі мерзімдерді ауыстыруды ұсынды 2018 жылдан бастап елімізде ҚР Еңбекминінің тапсырмасы бойынша "азаматтарды ресімдеу" жұмысы басталды.
Жетінші кезең (2019 г. бүгінгі күнге дейін)	2019 жылғы 1 қаңтардан бастап өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін бірыңғай жиынтық төлем енгізілді. 2020 жылдың 1 қаңтарынан бастап міндетті медициналық сақтандыруға қатысушыларға медициналық көмек көрсету және МӘМС жарналарын төлеу басталды. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың тәуелсіз жұмысшы ретіндегі термині мен анықтамасын өзгерту Бейресми жұмыспен қамтылғандарды және өнімсіз өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды ресімдеу Атамекен ҰКП арқылы бейресми жұмыспен қамтылғандарды, жұмыссыздарды, студенттерді және өнімсіз өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды кәсіпкерлік негіздеріне оқыту және субсидиялау "Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы "Қазақстан Республикасының Кодексі (Салық кодексі) қолданысқа енгізу туралы" Қазақстан Республикасының 2017 жылғы 25 желтоқсандағы № 121-VI ҚРЗ Заңының 45-1-бабының негізінде" Қазақстанда жалпыға бірдей декларациялау 2025 жылға дейінгі 4 кезеңде енгізіледі
Ескерту - зерттеу негізінде автормен құрастырылған	

Кестеден көріп отырғанымыздай, өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды мемлекеттік реттеу негізінен БЖТ енгізу арқылы жүзеге асырылады. Бірақ елдегі көші-қонның жоғары болуына және табыстың төмен болуына байланысты өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды заңдастыру мәселесі мүмкін болмайды, бұл салықтан жалтару және ресми жұмыс істегісі келмеу проблемасымен күшейе түседі.

Елде өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін арнайы салық режимін енгізумен немесе қоғамда айтылғандай, өзін-өзі жұмыспен қамтыған азамат үшін салықты әзірлеу кезінде ҚР Салық кодексіне (Кодекс 24-бөліммен толықтырылды-ҚР 26.12.2018 № 203-VI (01.01.2019 бастап қолданысқа енгізіледі) Заңына сәйкес. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды анықтауға қатысты заңның негізгі тармақтары келесідей: өзін-өзі жұмыспен қамтыған азамат-бұл жеке тұлға:

1. БЖТ (бірыңғай жиынтық төлем) төлеуші болып табылады;
2. ЖК ретінде ресми тіркеусіз табыс алу бойынша кәсіпкерлік қызметті дербес жүргізеді;
3. оның жұмыс берушілері де, жалдамалы жұмысшылары да жоқ;
4. өзін-өзі жұмыспен қамтыған адам жеке практикадан басқа жеке тұлғаларға ғана қызмет көрсетеді, жұмыстарды орындайды (жеке нотариус, жеке сот орындаушысы, адвокат, кәсіби медиатор);
5. немесе акцизделетін өнімді қоспағанда, өз өндірісінің жеке қосалқы шаруашылығының ауыл шаруашылығы өнімін өткізеді;
6. тұрғын үйді жалға бере алады,
7. және жоғарыда көрсетілген қызметтен бір жыл ішінде алынатын табыс республикалық бюджет туралы заңда белгіленген және тиісті қаржы жылының 1 қаңтарында қолданыста болатын 1175 АЕК-тен (айлық есептік көрсеткіш) аспауы тиіс.

Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар немесе тәуелсіз жұмыскер – дара кәсіпкерлерді, жеке практикамен айналысатын адамдарды, шаруашылық серіктестігінің құрылтайшыларын (қатысушыларын) және акционерлік қоғамның құрылтайшыларын, акционерлерін (қатысушыларын), өндірістік кооператив мүшелерін қоспағанда, өз қызметін мемлекеттік тіркеусіз кіріс алу мақсатында тауарларды, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді өндіру (өткізу) жөніндегі қызметті дербес жүзеге асыратын жеке тұлға; «Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР Заңы (26.12.2018ж. толықтырулар мен өзгерістер енгізілген) бойынша енді мемлекет өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға тәуелсіз жұмыскерлер деп Заңға анықтама берген. Дегенмен жергілікті мемлекеттік органдарда және басқа да көздерде, ғылыми зерттеулерде бұл атау әзірге қолданысқа енген жоқ.

Сонымен, 2001 жылғы 23 қаңтардағы "Халықты жұмыспен қамту туралы" Қазақстан Республикасының бұрын қолданыста болған Заңы (күші жойылды) жиі өзгерістерге ұшырады. Осылайша, ол қабылданған сәттен бастап 2016 жылғы 6 сәуірдегі Заң қолданысқа енгізілгенге дейін оған өзгерістер мен

толықтырулар енгізу туралы Заңға 45 рет өзгерістер енгізілген. Сонымен Қазақстан Республикасында өзін-өзі жұмыспен қамтуды ресмилендірудің институционалдық негіздері осы 2001 жылдың 23 қаңтарында шыққан «Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР Заңынан басталған еді, кейін ҚР Президентінің Жолдауларында, Әдістемеде, Кәсіпкерлік Кодексте, «Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР Заңдарының өзгертулер мен толықтырулар енгізілуімен, «Жұмысбастылық» жән «Еңбек» Мемекеттік бағдарламаларында қалыптасты. ҚР өзін-өзі жұмыспен қамтуды ресмилендірудің институционалдық негіздері кезеңдік тұрғыда қосымшада талданып берілген (Қосымша М).

Диссертацияның бірінші тарауында анықтағанымыздай, әлемдік халықаралық тәжірибеде өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды қоса алғанда, жұмыспен қамтылған халық санаты мынадай мән-жайлардың болуына байланысты мемлекеттік құрылымдарды мұқият зерделеу объектісі болып табылады: *бір жағынан*, жұмыс күші кез келген қоғамның басты өндіргіш күші болып табылады және мемлекеттің байлығы халықтың жасампаз еңбегімен құрылады. Барлық мемлекеттердің үкіметтері адами капиталдың әлеуетін үнемі арттыруға да, елдің Еңбек ресурстарын ұтымды пайдалануға да мүдделі. Сондықтан олар сапаға тұрақты мониторинг пен бағалау жүйесін қалыптастырады, жұмыс күшінің құзыреті мен дағдыларын ұдайы арттыруға бағытталған білім беру және өзге де бағдарламаларды әзірлейді және іске асырады; *екінші жағынан*, ақшалай және заттай нысандарда табыс табатын елдің барлық азаматтары салық салу субъектісі болып табылады. Сондықтан олардың қызметін тіркеу және олардың кіріс мөлшерін объективті бағалау Шетелдегі маңызды мемлекеттік міндет болып табылады. Жеке тұлғалардан салық жинау, заңды тұлғалардан айырмашылығы, табыстың нақты мөлшерін жасырудың көптеген арналарының болуына байланысты, әсіресе өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың едәуір бөлігі бар елдерде әлдеқайда күрделі екені белгілі. Сондықтан көптеген елдерде салықтар мен салық жүйесіне құрмет атмосферасын құра отырып, азаматтардың мемлекет алдындағы моральдық жауапкершілігін арттыру мақсатында халықтың қалың жігі арасында түсіндіру жұмыстары жүргізілуде. Ол өз жемісін береді, өйткені батыс елдерінде салықты негізінен барлық азаматтар төлейді. Бұл жанама түрде халықтың салықтық құқықтық санасының дамуын көрсетеді. Тиісінше елімізде өзін-өзі жұмыспен қамтығандарда салық мәдениетін қалыптастыру керек. Ол өз кезегінде олардың салық жүйесінің алдында бірқатар артықшылықтарын берер еді, атап айтқанда:

- «өзін-өзі жұмыспен қамтығандар» түсінігін бірегейлендіру және заңдастыру;
- өз елінде заңды түрде салық төлеуші болып танылу;
- қаржылық көмектер алуда тиісті құзыретті органдарда заңды түрде рәсімделу;

- заңдық құқықтарға ие болу (келісім-шарт жасасу, өз мүдделерін сот және басқа да процестерде қорғай алу);
- зейнетақы жинақтарын жасап, еңбек өтілін анықтай алуы;
- мемлекеттен белгілі бір қолдауларды (субсидия алу, кеңес, кәсіби оқу және т.с.с.) талап ете алу және т.б.

Мысалы, Еуропа елдерінде өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты есепке алу және салық салу жүйесі, былайша айтқанда, қарапайым тіркеу және қарапайым бухгалтерлік есеп жүйесі жолға қойылған. Бұл ретте мемлекеттің өзін-өзі жұмыспен қамтығандармен қарым-қатынасын рәсімдеу өте жеңілдетілген және толығымен өтініш берушінің бастамасына негізделеді, ал рәсімнің өзін былайша сипаттауға болады: біріншіден, тәуелсіз қызметпен айналысқысы келетін адам тиісті мемлекеттік органға жүгінеді (көбінесе бұл салық қызметі) және өзін-өзі жұмыспен қамтыған салық төлеуші ретінде есепке алынады. Бұл ретте осы бизнестен түсетін негізгі шаруашылық түрі мен болжамды табыс көлемін өтініш беруші дербес айқындайды; екіншіден, көптеген елдерде өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға салық салудың жеңілдетілген тәртібі бар, бірақ соған қарамастан олар табыс салығын төлеуге және таза кірістерден әлеуметтік сақтандыру қорына аударымдар жасауға міндетті. Табыс салығы мен әлеуметтік аударымдардың ставкалары әлем елдерінде әр түрлі. Сонымен қатар, барлық дерлік елдерде кірістің белгіленген минималды шегі бар. Көрсетілген деңгейден төмен кіріс алатын адамдар салық төлеуден босатылады; үшіншіден, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар Экономикалық қызмет, салық төлеу және әлеуметтік аударымдар туралы есептерді уәкілетті мемлекеттік органдарға үнемі тапсырады. Осыған байланысты жұрт оларды еңбек нарығының толыққанды қатысушылары ретінде қабылдайды, сондықтан өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың қызметіне жұмыспен қамту туралы Заңның жекелеген нормалары қолданылады. Сондықтан, егер өзін-өзі жұмыспен қамтығандар объективті себептермен жұмысынан айырылса, олар еңбек биржасына жүгінуге құқылы. Бұл жағдайда жұмыссыз мәртебесі расталғаннан кейін олар жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алуға үміткер бола алады.

Индустриалды дамыған елдердің жұмыспен қамту мен өзін-өзі жұмыспен қамтудың икемді нысандарын реттеудегі тәжірибесі көрсеткендей, әлеуметтік диалог (әлеуметтік әріптестік) жүйесі маңызды рөл атқарады. Іс жүзінде мұндай жүйе еңбек заңнамасының нормаларымен салыстырғанда жұмыспен қамтылған халықтың жағдайын жақсартуға арналған.

Қазақстан Республикасында әлеуметтік әріптестік негізінен әлеуметтік-еңбек қатынастарын реттеу жөніндегі бас, салалық және өңірлік үшжақты келісімдерді әзірлеу және жасасу негізінде іске асырылады. 2018-2020 жылдарға жасалған үшжақты Бас келісімде халықты жұмыспен қамтуды реттеу мәселелеріне тұтас бөлім арналған. Мұнда назар аударатын жалғыз нәрсе - Үкіметтің "өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдарды рәсімдеу бойынша Жол картасын қабылдау және еңбек қатынастарын заңдастыру және халықтың

бейресми өзін-өзі жұмыспен қамтуын қысқарту үшін жүйелі және тактикалық шаралар кешенін әзірлеу" туралы міндеттемесі [158]. Бұл келісімде әлеуметтік серіктестердің және негізінен кәсіподақтардың Жұмыспен қамтудың икемді нысандарына қатынасы туралы бірде-бір сөз айтылмаған. Осыған ұқсас көрініс аймақтық келісімдердің мазмұнын зерттеу кезінде де қалыптасады. Мәселен, Алматы қаласы бойынша жасалған өңірлік келісімде Тараптар жұмыспен қамтуды реттеудің түрлі нысандарының, оның ішінде бейресми жұмыспен қамтудан формальды жұмыспен қамтуға көшу жөнінде шаралар қабылдаудың тиімділігін қамтамасыз ету жөнінде шаралар қабылдауға келіскен. Бұдан басқа, онда тараптардың қалалық еңбек нарығындағы жағдайды зерделеу және қандай да бір нақтылаусыз жұмыс күшінің сұранысы мен ұсынысы арасындағы арақатынастың болжамын әзірлеу негізінде нәтижелі жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету жөніндегі міндеттемелері көрсетілген.

Қорытындылай келе, Қазақстанда халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын мемлекеттік реттеу кезінде "Халықты жұмыспен қамту туралы" Қазақстан Республикасының Заңында және Қазақстан Республикасының «Жер Кодексінде», "Ең төменгі күнкөріс деңгейі туралы" Қазақстан Республикасының Заңында бекітілген, саладағы құқықтық, экономикалық және ұйымдастырушылық қатынастарды реттейтін ұғымдар қолданылатын халықты бейресми жұмыспен қамту көрсеткіштерін қалыптастыру жөніндегі Әдістеме бар екенін атап өткен жөн халықты жұмыспен қамту, сондай-ақ өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты: нәтижелі жұмыспен қамтылған және нәтижесіз жұмыспен қамтылған топтарға бөледі. Өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытуды ынталандыру мақсатында Қазақстан мемлекеті осы қызмет түрін тиісті нормативтік – құқықтық реттеумен қамтамасыз етуге тырысады, сондай – ақ нәтижелі жұмыспен қамтуды іске асыруға бағытталған мемлекеттік бағдарламаларды қабылдайды (Жұмыспен қамтудың мемлекеттік бағдарламасы 2020, Жұмыспен қамтудың жол картасы-2020, Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған" Еңбек " Мемлекеттік бағдармасы, 2021 – 2025 жылдарға арналған кәсіпкерлікті дамытуда Ұлттық жобаны бекіту туралы, 2022-2026 жылдарға арналған "Еңбек 2.0" Ұлттық жобасы).

Сонымен осы параграфта, Қазақстан Республикасында да өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеу жүйесінің қалыптасу кезеңдері айқындалып, толықтырылды; бейресми жұмыспен қамтылған тұлғаларға жеке кәсіпкер ретінде тіркелусіз кәсіпкерлік іс-әрекетті жүзеге асыруға мүмкіндік беретін БЖТ механизмі талданды, өйткені бұл өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін арнайы салық режимі болып табылады және БЖТ енгізіле отырып, 2019 жылдан бастап ҚР ЕжӘҚМ оларды рәсімдеуді белсендендіру бойынша жұмысты бастады; ҚР-да бейресми жұмыспен қамтылғандарды оларды рәсімдеу және әлеуметтік мәртебесін айқындау арқылы мемлекеттік реттеу тетігі құрылғандығы анықталды.

2.3 Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық санының ЖІӨ өсу қарқынына әсерін модельдеу

Халықаралық экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының (ЭЫДҰ) пікірінше Қазақстан экономикасы, соңғы бірнеше онжылдықта халықтың жан басына шаққандағы жалпы ішкі өнім көлемінің нақты артуы бар тұрақты өсудің ұзақ кезеңінен өткен. Бұл ел азаматтарының әлеуметтік-экономикалық өмір сүру жағдайларын жақсартуға, кедейлік деңгейін төмендетуге және нарықтық белсенділікті арттыруға ықпал етті. Ел дамуының негізгі локомотиві минералдық және энергетикалық ресурстардың ауқымды экспорты болды. Соның арқасында, 2014 жылы мұнай бағасы төмендегенге дейін Қазақстан экономикасы сыртқы сауданың оң балансына ие болды. Елдің мұнайға, газға және табиғи қазбаларға деген сырттан болатын сұранысқа мұндай тәуелділігі, орта мерзімді және ұзақ мерзімді келешекте ғылыми-техникалық және инновациялық әлеуетті дамытуға төнетін қауіп және кедергі ретінде қарастырылатынын білеміз. Экономиканың әртараптандырылуының деңгейінің төмендігіне байланысты Қазақстандағы жұмыс күшінің едәуір бөлігі ауыл шаруашылығымен айналысады. Ұлттық өнеркәсіпті қосымша құны жоғары тауарлар өндірісіне көшіру - экономиканы әртараптандыруға қол жеткізудің бір жолы болып саналады. Ел Үкіметі болжағандай, бұл еңбек өнімділігін арттыруға және ұзақ мерзімді келешекте біркелкі экономикалық даму кезеңін ұзартуға мүмкіндік береді [159].

Экономикалық ғылым еңбек экономикасының өсуі мен дамуының маңызды факторы болып табылатын көптеген зерттеулер мен модельдерді ұсынады. Ал елімізде кәсіпкерлікті дамыту үшін кадрлық резерв болып табылатын өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың еңбегі өте маңызды. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың көп қырлы бейнесін сипаттайтын статистикалық деректерді дұрыс және сенімді бекіту үшін жасалған белгілі бір ережелер мен әдістер осы құбылысқа уақытша және аймақтық зерттеулер жүргізуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, статистикалық зерттеулер кезеңді түрде өзін-өзі жұмыспен қамтыған нарықтағы респонденттердің жағдайын бастапқы бағалауды қамтамасыз ететін әлеуметтік зерттеулермен толықтырылады. Кейбір зерттеулер халықтың экономикалық бейімделуінің бір түрі ретінде өзін-өзі жұмыспен қамту факторларын эконометрикалық талдау арқылы өзін-өзі жұмыспен қамтудың дамуына әсер ететін факторларды зерттейді. Эконометрикалық талдауы бар зерттеу нәтижелері, өзін-өзі жұмыспен қамтуды таңдау әрекетіне жұмыссыздық өсуінің тікелей әсерін және жұмысшы күшіне деген құн шығындарының өсуінің кері әсерін көрсеткен.

Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар туралы ақпараттың болуы, белгілі бір факторлардың әсерін талдай отырып өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жекелеген санаттарына шоғырлануға мүмкіндік беретін осы мәселе бойынша эконометрикалық зерттеулерді жалғастырудың келешекті екеніне негіз бола алады. Сондықтан біз де эконометрикалық талдауды -

панельдік регрессияны құруды қолданамыз. Егер өзін-өзі жұмыспен қамтығандар (заңды түрде нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар) тауарлар мен қызметтерді өндіретінін ескеретін болсақ, онда олар заманауи ұлттық экономиканың дамуына белгілі бір үлес қосады. Осыны түсінуде және өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың елдің Ұлттық экономикасына қосқан нақты үлесін анықтау үшін біз оларды регрессиялық модель құру арқылы панельдік регрессия әдісімен бағаладық.

Жұмыс барысында панельдік модель және шекті регрессия моделі қолданылды. Біздің аналитикалық жұмысымыздың (модельдеудің) мақсаты - бірнеше регрессиялық модельдер құру арқылы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық санының ЖІӨ өсу қарқынына әсерін модельдеу. Уақыттық қатарлар, атап айтқанда жылдық деректер негізінде Қазақстан бойынша 1995-2021 жылдар кезеңінде шекті регрессия құрылды, ал өңірлер бөлінісінде панельдік деректер негізінде 2018-2021 жылдар кезеңінде панельдік регрессия құрылды.

Шекті регрессия. Теориялық алғышарттарда өзін-өзі жұмыспен қамтығандар кез-келген ел экономикасының бір бөлігі болып табылады деп болжанады. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар нәтижелі және нәтижесіз болып бөлінеді. Нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ресми түрде жұмыс істейді. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың нәтижесіз санаты бюджетке салық, зейнетақы аударымдарын жасамауы мүмкін. Алайда, олар жұмыссыз емес, жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алмайды, өзін-өзі қамтамасыз етеді, бұл қазірдің өзінде мемлекеттік бюджетке түсетін жүктемені азайтады. Тиісінше, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар экономиканың табиғи бөлігі болып табылады. Алайда, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың тым көп пайызы экономикасы мұнай мен басқа да минералды ресурстарды өндіруге қатты тәуелді Қазақстан сияқты елде ЖІӨ-нің төмендеуіне әкелуі мүмкін. Бұл жасырын жұмыссыздық құбылысына байланысты және өзін-өзі жұмыспен қамтығандар салық және зейнетақы аударымдарын төлейтін ірі бизнеспен, ресми жұмысшылармен салыстырғанда салық аударымдарының әлдеқайда аз пайызын құрайды және олардың жұмыс істейтін компаниялары олар үшін басқа аударымдар жасайды. Сондықтан экономикадағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жоғары пайызы белгілі бір нүктеден немесе шекті деңгейден бастап экономиканың өсу қарқынына теріс әсер етеді деген зерттеу *гипотезасы* ұсынылды және де жоғарыда айтылғандарға байланысты шекті регрессиялық модель таңдалды.

Шекті модельдер көбінесе уақыттық қатарларында қолданылады. Шекті айнымалы ретінде, белгілі бір шекті мәннен өткеннен кейін өзінің динамикасын күрт өзгертетін – құрылымдық жылжуы орын алады, қандай да бір көрсеткіш бола алады. Осылайша, уақыттық қатар екі немесе одан да көп біртекті бөліктерге бөлінеді. Уақыттық қатардың осы бөліктерінің әрқайсысы үшін регрессия коэффициенттері есептелетін модельді таңдауға болады. Біздің зерттеу жұмысымызда ол екі топқа бөлінді. Бір топта өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың пайызы төмен және ЖІӨ-нің өсу қарқыны жоғары, ал екінші

топта өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың пайызы жоғары және экономиканың өсу қарқыны төмен. Шекті регрессияларды модельдеуге енгізілген және EViews талдау пакетінде енгізілген алгоритм өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың осындай пайызын таба алады, ол барлық деректер жиынтығын осы топтарға бөледі және осы нүктеден өткеннен кейін статистикалық маңызды өзгеріс болады, содан кейін экономиканың өсу қарқыны бірінші топпен салыстырғанда айтарлықтай төмендей бастайды.

Тәуелді айнымалы ретінде, өндіріс әдісімен ЖІӨ-нің өсу қарқыны өткен жылға пайызбен жүреді. Әсер етуші айнымалы ретінде, жұмыспен қамтылғандар санынан өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың пайызы көрсетіледі. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың пайызы жалпы нәтижелі және нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды қамтиды, өйткені оларды осы топтарға бөліп есепке алу тек 2013 жылдан басталғандығын 2.1-тарауында қарастырғамыз. Сондықтан байқаулар санын көбейту мақсатында 1995 жылдан бастап өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жалпы пайызы алынды. Бақылаушы айнымалылары ретінде жыл сайын Статистика комитеті жариялайтын және Қазақстан Республикасының негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштеріне жататын бірқатар көрсеткіштер таңдалды. Негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер 8 топқа бөлінген:

1. Әлеуметтік-демографиялық көрсеткіштер;
2. Өмір сүру деңгейінің статистикасы;
3. Еңбек және жұмыспен қамту статистикасы;
4. Бағалар статистикасы;
5. Ұлттық экономика;
6. Экономиканың нақты секторы;
7. Сауда статистикасы;
8. Қаржы жүйесі.

Осы топтардың әрқайсысында өз тобының атауын жақсы көрсететін көрсеткіштер таңдалды, ал топ ішінде көрсеткіштер мультиколлинеарлықтың теріс әсері болмас үшін бір-бірімен тығыз байланысты (корреляциялы) болмауы керек. Әр түрлі топтарға жататын тәуелсіз айнымалылар арасында жоғары корреляция коэффициенті табылған жағдайда, модельге тәуелді айнымалымен ең жоғары корреляция коэффициенті бар немесе оған статистикалық маңызды әсер еткен индикатор енгізілді. Осы іріктеу принципімен қатар абсолютті емес, салыстырмалы түрде өлшенген көрсеткіштерге артықшылық берілді, өйткені тәуелді айнымалы салыстырмалы сандармен де өлшенеді. Сондай-ақ, неғұрлым тұрақты сипатқа ие және теңгенің долларға айырбас бағамын ескеретін валюта ретінде АҚШ доллары негізінде есептелген салыстырмалы көрсеткіштерге басымдық берілді. ЖІӨ өсу қарқынының мәндері 1996 жылдан бастап алынды, өйткені 1991 жылдан 1992 жылға дейін Қазақстанның ЖІӨ рубльмен өлшенді, ал 1993 жылдан 1995 жылға дейін ЖІӨ бойынша ғана емес, сонымен қатар экономикалық тұрақсыздық пен елдің ұлттық статистикалық есебінің

калыптасуынан туындаған басқа көрсеткіштер бойынша да айтарлықтай өзгерістер болды.

Нәтижесінде модельге, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың пайызынан басқа тағы екі бақылау айнымалысы кірді: негізгі капиталға инвестициялардың өсу қарқыны, тұтыну бағаларының индексі.

Кесте 18 - Шекті регрессия моделіне енген айнымалылар

Жылдар	ЖІӨ өсу қарқыны, өткен жылға пайызбен	Өз-өзі жұмыспен қамтығандар, жұмыспен қамтылған халыққа пайызбен	Тұтыну бағаларының индексі	Негізгі капиталға инвестициялардың өсу қарқыны
	y	x2	X8	x9
1996	26,4	24,6	128,7	-36,9
1997	5,4	34	111,2	7,6
1998	-0,1	38,3	101,9	35,8
1999	-23,8	45,1	117,8	-8,5
2000	8,4	43,5	109,8	35,7
2001	21,1	42,3	106,4	53,4
2002	11,2	39,9	106,6	11,6
2003	25,2	39,4	106,8	23,7
2004	39,9	37,8	106,7	41,1
2005	32,4	36,1	107,5	45,5
2006	41,8	35,5	108,4	23
2007	29,4	34,8	118,8	23,6
2008	27,3	33,8	109,5	26,5
2009	-13,6	33,7	106,2	-11,2
2010	28,4	33,3	107,8	1,6
2011	30,1	32,8	107,4	8,2
2012	8	31,7	106	7,4
2013	13,8	30,6	104,8	8,8
2014	-6,4	28,2	107,4	-7,8
2015	-16,7	25,4	113,6	-13,9
2016	-25,5	25,8	108,5	-28,4
2017	21,5	24,5	107,1	18,6
2018	7,5	24	105,3	20,5
2019	1,3	23,9	105,4	1,3
2020	-5,8	23,4	107,5	-9,6
2021	12,8	23,8	108,4	4,4

Ескерту – ақпарат көзі: <https://stat.gov.kz/>

Сипаттамалық статистика деректеріне сәйкес, атап айтқанда Харке-Бера тестінің нәтижелері бойынша ЖІӨ-нің өзгермелі өсу қарқыны және өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың пайызы қалыпты бөлу Заңына сәйкес бөлінді, ал негізгі капиталға инвестициялардың өсу қарқыны мен тұтыну бағаларының

индексі қалыпты бөлуге бағынбайды. Айнымалылардың әрқайсысы бойынша бақылаулар саны 28-ге тең.

Кесте 19 - Сипаттамалық статистика

	Y	X2	X8	X9
Mean	12.29286	31.11429	151.9321	15.25714
Median	12.00000	33.05000	107.5000	10.20000
Maximum	41.80000	45.10000	1258.300	130.0000
Minimum	-25.50000	8.400000	101.9000	-36.90000
Std. Dev.	19.04542	8.393724	217.1065	31.04590
Skewness	-0.320769	-0.574227	4.983427	1.656205
Kurtosis	2.231680	3.265695	25.90386	7.874022
Jarque-Bera	1.168869	1.621132	727.9126	40.51618
Probability	0.557421	0.444606	0.000000	0.000000
Sum	344.2000	871.2000	4254.100	427.2000
Sum Sq. Dev.	9793.659	1902.274	1272652.	26023.89
Observations	28	28	28	28

Бұл жағдайда таңдалған тәуелсіз айнымалылар өзара күшті корреляциялық байланысқа ие емес, өйткені олар 0,8 мәнінен аспайды, бұл мультиколлинеарлық проблеманың жоқтығын көрсетуі мүмкін.

Кесте 20 - Шекті модельдің тәуелсіз айнымалыларының корреляциялық матрицасы

	X2	X8	X9
X2	1		
X8	-0.547	1	
X9	-0.095	0.717	1

Модуль бойынша 0,8-ден жоғары мәнді қабылдайтын жұптық корреляция коэффициенттерінің үлкен мәндерінің болуы алынған бағалардың сапасына қатысты проблемалар бар екенін көрсетуі мүмкін¹. Алайда, корреляцияның жұптық коэффициенттерін талдау жеткіліксіз. Басқа факторларға (R_i^2) факторлардың регрессиясын анықтау коэффициенттерін талдау қажет, әсіресе бұл бірнеше регрессиялық талдау үшін ұсынылады. VIF (Variance Inflation Factor) көрсеткішін есептеу ұсынылады, ол келесі формула бойынша есептелетін Дисперсиялық Инфляция Факторын білдіреді:

$$VIF = \frac{1}{1-R_i^2} \quad (1)$$

мұндағы, R^2 - тәуелді айнымалының орнына тәуелсіз айнымалылардың әрқайсысы орналастырылатын көмекші регрессияны анықтау коэффициенті, ал бастапқы тәуелді айнымалыдан басқа барлық қалған тәуелсіз айнымалылар осы регрессияның регрессанттары болып қалады. Тәуелсіз айнымалылардың

¹ Pedace Roberto. Econometrics For Dummies. - New Jersey.: John Wiley & Sons Limited, 2013. Стр.: 319.

әрқайсысы барлық басқа регрессанттармен неғұрлым күшті түсіндірілсе, соғұрлым R^2 мәнін алады, демек VIF көрсеткіші. Мысалы, егер регрессиялық модель тәуелсіз айнымалылардың біріне салынса және осы модельдің R^2 -квадраты 0,8 болса, яғни оның өзгеруін барлық басқа бастапқы тәуелсіз айнымалылардың 80%-ға түсіндіруге болады, онда VIF көрсеткіші 5 болады.

$$VIF = \frac{1}{1-R_i^2} = \frac{1}{1-0,8} = \frac{1}{0,2} = 5 \quad (2)$$

VIF интерпретациясының көптеген ережелері бар. Ең танымал ережелердің бірі - VIF мәні 10-нан жоғары болуы керек². Оған қол жеткізген кезде мұндай тәуелсіз айнымалыны модельден алып тастап, онсыз модель құруға тырысу керек. Берілген шекті регрессия үшін VIF көрсеткішінің есептік мәндері 21-кестеде келтірілген. Келесі кестеде шекті регрессия коэффициенттері келтірілген.

Кесте 21 - Шекті регрессия нәтижелері

Dependent Variable: Y
 Method: Discrete Threshold Regression
 Date: 07/14/22 Time: 14:22
 Sample: 1996 2021
 Included observations: 26
 Selection: Trimming 0.15, Max. thresholds 5, Sig. level 0.05
 Threshold variable: X2

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
X2 < 33.699999 -- 13 obs				
C	-252.7770	67.58926	-3.739899	0.0013
X2	1.793943	0.949345	1.889663	0.0734
33.699999 <= X2 -- 13 obs				
C	-120.1248	66.57959	-1.804228	0.0863
X2	-2.590031	0.916231	-2.826831	0.0104
Non-Threshold Variables				
X8	1.955699	0.542894	3.602357	0.0018
X9	0.889594	0.163234	5.449819	0.0000
R-squared	0.675651	Mean dependent var		11.53846
Adjusted R-squared	0.594564	S.D. dependent var		18.91632
S.E. of regression	12.04475	Akaike info criterion		8.014309
Sum squared resid	2901.520	Schwarz criterion		8.304639
Log likelihood	-98.18602	Hannan-Quinn criter.		8.097914
F-statistic	8.332406	Durbin-Watson stat		1.651693
Prob(F-statistic)	0.000217			

² Сара Бослаф. Статистика для всех. / Пер. с англ. П. А. Волкова, И. М. Флямер, М. В. Либерман, А. А. Галицына. – М.: ДМК Пресс, 2015. – 586 с.: стр. 279.

Шекті регрессияның келесі теориялық теңдеуі бағаланды:

$$Y = (X_2 < 33.7) * (-252.8 + 1.794 * X_2) + (X_2 \geq 33.7) * (-120.1 - 2.6 * X_2) + 1.956 * X_8 + 0.889 * X_9 \quad (3)$$

Мұндағы:

Y - өндіріс әдісімен ЖІӨ-нің өсу қарқыны, өткен жылға пайызбен;

X₂ - өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың пайызы;

X₈ - тұтыну бағаларының индексі;

X₉ - негізгі капиталға инвестициялардың өсу қарқыны.

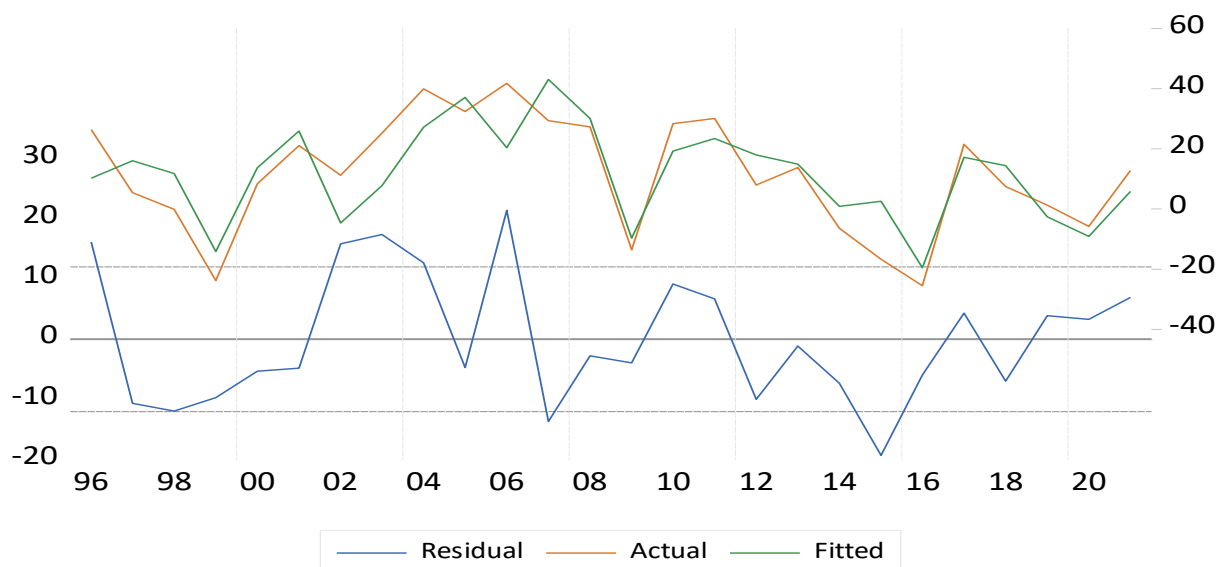
Регрессия бойынша 33,7% - ға тең нүкте статистикалық маңызды құрылымдық жылжу нүктесі болып табылады, сол нүктеден кейін өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың пайызы Қазақстанның ЖІӨ өсу қарқынына оң емес, теріс әсер етеді. Бұл деген экономикалық мәні жағынан ұлттық экономикада өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, соның ішінде нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар тұтынуға қажетті тауарлар мен қызметтерді айырбастау үшін өндіре отырып одан табыс алады, тиісінше ол алынған табыстар елдің жиынтық ЖІӨ-де көрініс таба отырып оған экономикалық әсер етеді. Шектік регрессия нәтижесі бойынша модельдегі 33,7% - нүкте ел экономикасында ЖІӨ-ге әсер ететін өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санын білдіреді, тиісінше олардың алатын табыстары. Бұл жерде айта кету керек, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың нәтижелі топтарының саны Қазақстанның ЖІӨ өсу қарқынына оң әсер етеді (бұл панельдік регрессия кезінде дәлелденеді), ал нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтығандар кері әсер етеді. Модельде өзін-өзі жұмыспен қамтығандар 1996-шы жылдан бері алынған, ал оларды екі топқа бөлу (нәтижелі және нәтижесіз) тек 2013-ші жылдан қабылданғанын білеміз және өзін-өзі жұмыспен қамтығандар жұмыспен қамту құрамына 2012-ші жылдан ғана енгізілген, сондықтан модельде өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың санының өсуі 33,7% - нүктеден кейін төмендеуі, олардың экономикада қалыптасуының басынан бастап бейресми жұмыспен қамтылу қатарында болғандығымен түсіндіріледі.

Модельге екі ішкі модель енгізілген. Біреуі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың 33,7% - дан төмен пайызы үшін, екіншісі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың 33,7% - дан жоғары пайызы үшін. Сонымен қатар, бірінші ішкі модель үшін өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың пайыздық регрессия коэффициенті оң белгіге ие, ал екінші ішкі модельдің регрессия коэффициенті теріс белгіге ие. Осылайша, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың 33,7% -дан жоғары пайызы экономиканың өсу қарқынына теріс әсер етеді. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың пайызы 1% - ға ұлғайған кезде бірінші кіші топта экономика қарқыны 1,8%-ға, ал өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың пайызы 1%-ға өскен кезде екінші кіші топта экономика өсімі 2,6%-ға төмендейді.

Бақылау айнымалыларынан екі айнымалы да статистикалық маңызды нәтиже көрсетті. Тұтыну бағаларының индексі 1%-ға ұлғайған кезде ЖІӨ-нің

өсу қарқыны 2%-ға, ал негізгі капиталға инвестициялардың өсу қарқыны ұлғайған кезде ЖІӨ-нің өсу қарқыны 0,89%-ға артады.

Модель статистикалық маңызды болып шықты. Модельдің сапасын сипаттайтын кейбір мәндерді келтірейік. 8,3-ге тең F-статистикасы 0,000 деңгейінде маңызды, R-квадраты 67%, яғни модель тәуелді айнымалының 67% вариациясын түсіндіре алады. Дарбин-Уотсон статистикасы 1,65-ке тең, бұл қалдықтардың автокорреляциясы сияқты жағымсыз құбылыстың жоқтығын көрсетеді. Келесі диаграммада модельдің нақты, болжамды деректері мен қалдықтары көрсетілген.

Сурет 26 - Шекті модельдің нақты, болжамды деректері мен қалдықтары

ЖІӨ-нің нақты көлем индексінің болжамды мәндерін модель жақсы болжайтынын көзбен көруге болады. Енді біз мультиколлинеарлық, автокорреляция және гетероскедастикалық тесттерді қолдана отырып, алынған модельдің сәйкестігіне арналған формальды статистикалық тестті жүргіземіз – модельді, ең кіші квадраттар (MNC) әдісін қолдану болжамдарының сақталуына тексеретін басты тест болып табылады. Егер тесттер бұл проблемаларды анықтамаса, онда болжау үшін ондай модельді қолдануға болады, өйткені регрессия коэффициенттері нақты, тиімді және ауыстырылмаған болады.

Кесте 22 - Мультиколлинеарлыққа тексеру нәтижелері

Variance Inflation Factors			
Sample: 1996 2021			
Included observations: 26			
Variable	Coefficient Variance	Uncentered VIF	Centered VIF
C	4350.783	539.1894	NA
X2	0.296108	40.45497	1.584110
X9	0.033680	2.473952	1.982939
X8	0.385361	569.3642	1.355953

Модель тұрақты (константа) болғандықтан, Centered VIF бағанындағы мәндерге назар аудару керек. Бұл бағандағы барлық мәндер 5-ке тең болатын критикалық мәннен аспайды, сондықтан регрессорлар арасында мультиколлинеарлық әсердің болмауы туралы қорытынды жасауға болады.

Қалдықтарды автокорреляцияға тексерейік. Ол үшін біз модельдің қалдықтарында автокорреляция әсеріне Бройш-Годфри статистикалық тестін жүргіземіз.

F-статистикасының мәні 0,861385 болды, бұл 0,5237 ықтималдығына сәйкес келеді, бұл қалдықтардың таралуында гетероскедастикалық әсердің жоқтығын білдіреді.

Кесте 23 - Бриш-Пэганның гетероскедастикалыққа тест нәтижелері

Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey			
Null hypothesis: Homoskedasticity			
F-statistic	0.861385	Prob. F(5,20)	0.5237
Obs*R-squared	4.606920	Prob. Chi-Square(5)	0.4657
Scaled explained SS	1.608876	Prob. Chi-Square(5)	0.9002

Әрі қарай, модельдің қалдықтарында автокорреляцияның болуын тексеретін тест жүргіземіз.

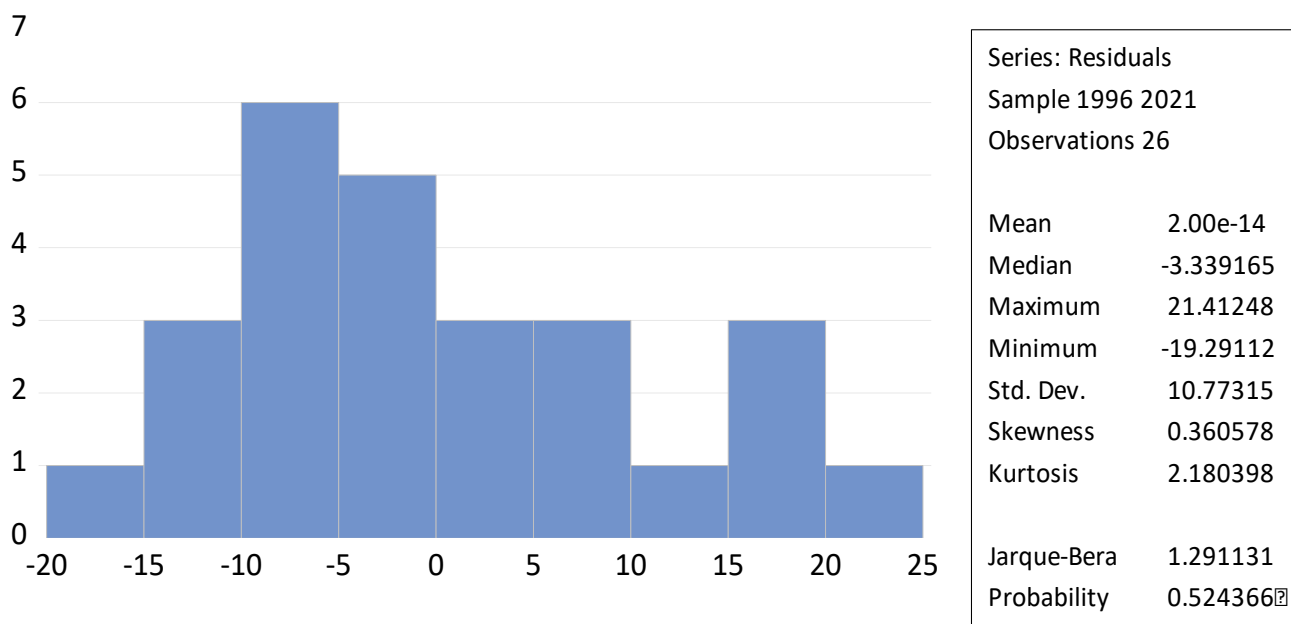
Кесте 24 - Бройш -Годфридің автокорреляцияға деген тест нәтижелері

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:			
Null hypothesis: No serial correlation at up to 2 lags			
F-statistic	0.399216	Prob. F(2,18)	0.6766
Obs*R-squared	1.104306	Prob. Chi-Square(2)	0.5757

F-статистиканың мәні 0,399216 болды, бұл 0,6766-ға тең ықтималдыққа сәйкес келеді, бұл қалдықтардың таралуында гетероскедастиканың жоқтығын көрсетеді.

MNC алғышарттарының тағы бір бұзылуы - модель қалдықтары қалыпты таралуға сәйкес келуі керек. Бұл бұзылу өте маңызды емес, бұл модель болған кезде де қолдануға мүмкіндік береді. Бұл алғышарт регрессия коэффициенттері үшін сенімділік интервалдарын есептеу кезінде ескеріледі, регрессия коэффициенттерінің мәндерінің өзі өзгеріссіз (ауыстырылмаған күйде) қалады.

Қалдықтарды олардың бөлінуінің қалыпты бөлінуге сәйкестігін тексеру Харке-Бера тесті арқылы жүзеге асырылады. Тест деректердің қалыпты таралудан статистикалық маңызды түрде ауытқымайтындығы туралы нөлдік гипотезаны тексереді. Тест салынған Хи-квадрат статистикасының мәні 1,3 болды. Бұл жағдайда статистика елеусіз нәтиже көрсетті, алынған статистиканың маңыздылығы 0,524366 болды, бұл 0,05 критикалық мәнінен жоғары, бұл қалдықтар қалыпты түрде бөлінді деп санауға негіз береді.

Сурет 27 - Модель қалдықтарының гистограммасы және олардың қалыпты бөлінуге сәйкестігін тексеру

Осылайша, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың 33,7% - дан төмен және осы шекті мәннен жоғары пайызы үшін екі статистикалық маңызды модель жасалды, олар арнайы статистикалық сынақтар арқылы сәйкестік сынағынан өтті. Осылайша, экономикадағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жоғары пайызы белгілі бір нүктеден немесе шекті деңгейден бастап экономиканың өсу қарқынына теріс әсер етеді деген зерттеу *гипотезасы* расталды.

Панельдік регрессия. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санының Қазақстан экономикасына әсерін талдау үшін панельдік регрессиялық талдау да қолданылды, өйткені жиналған деректер панельдік сипатқа ие.

Панельдер дегеніміз бірнеше уақыт аралығында бірдей объектілер жиынтығы туралы ақпаратты қамтитын мәліметтер. Панельдік деректерді пайдаланудың бірқатар артықшылықтары бар:

- қарастырылып отырған үлгінің көлемін ұлғайту, бұл регрессиялық модель параметрлерін бағалаудың үлкен тиімділігін қамтамасыз етеді;
- кейбір ақпараттың жоғалуына байланысты кросс-секциялық деректер мен уақыттық қатарларды пайдаланудың кемшіліктерін өтейді: үлгі нысандарының гетерогенділігін ескеру мүмкіндігі және олар үшін жеке әсерлерді анықтау мүмкіндігі бар.

Панельдік деректер бақылау объектілері үшін әртүрлі мәндерді қабылдайтын, бірақ уақыт бойынша өзгермейтін бақыланатын және бақыланбайтын барлық айнымалылардың әсерін көрсететін панель объектілері үшін жеке, бекітілген эффекттер (Fe – fixed effects) деп аталатын объектілердің гетерогенділігін есепке алуға мүмкіндік береді. Егер модельде уақыттың әр сәті үшін әр түрлі мәндерді қабылдайтын, бірақ барлық популяция объектілері үшін бірдей бақыланбайтын факторларды ескеру қажет

болса, тұрақты эффектілерді анықтайтын жалған айнымалылар уақыт моменті үшін енгізіледі (period FE – period fixed effects).

Бекітілген әсерлер моделі өзгермеген және нақты бағалауды алуға кепілдік береді. Бекітілген және кездейсоқ эффектілерді қолдану арасында таңдау кезінде кездейсоқ эффектілердің регрессорлары арасындағы корреляция туралы гипотезаны тестілеу мен мәліметтер жиынтығының қалыптасу ерекшеліктерін және оған кіретін объектілердің сипаттамаларын негізге алуға болады. Мысалы, кәсіпорындар, салалар, өңірлер мен елдер объект ретінде жүретін модельдер үшін, тұрақты эффектілері бар модель жиі қолданылады, өйткені мұндай іріктеудің әрбір объектілерінде өзіндік ерекшеліктері бар, ал модель құрудың мақсаты, атап айтқанда, бас жиынтықтың негізінде жататын кейбірінен кездейсоқ іріктеу деп санауға болмайтын, іріктеудің нақты объектісі үшін болжауды алу болып табылады.

Деректер 2018 жылдан 2021 жылға дейінгі 4 жыл ішінде Қазақстанның 14 облысы және Республикалық маңызы бар 3 қала (Астана, Алматы, Шымкент) бойынша жиналды (Қосымша Н - Қазақстан өңірлері бойынша еңбек нарығының негізгі индикаторлары). Деректер 2018 жылдан бастап алынды, өйткені 2018 жылдан бастап Оңтүстік Қазақстан облысы таратылып, оның орнына ҚР статистикалық есебінің жаңа әкімшілік бірліктері құрылды: Түркістан облысы және Шымкент қаласы.

Панельдік деректердің артықшылығы - олар зерттеушіге көбірек бақылаулар мен еркіндік дәрежелерінің санын береді. Бақылаулар саны 68 бірлікті құрады. Бұл деректер уақыттық қатарларды және кеңістіктік деректердің қасиеттерін біріктіреді, яғни бірнеше кезеңдегі бірдей объектілер бойынша көрсеткіштердің мәндері өлшенеді. Зерттеу *гипотезасы* ретінде, тәуелді айнымалы деп анықталған жан басына шаққандағы ЖІӨ (GDP) мөлшеріне ҚР Статистика комитетінің сайтында жарияланған Қазақстан өңірлері бойынша еңбек нарығының негізгі индикаторлары әсер етуі мүмкін деген идея ұсынылды: <https://stat.gov.kz/official/industry/25/statistic/7>.

ҚР Статистика комитеті еңбек нарығының негізгі индикаторларына мынандай көрсеткіштерді жатқызады:

- Өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлер (Samozanyatyе);
- Нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылар (Productive);
- Нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылар (Unproductive);
- Жұмыс күші - экономикалық белсенді халық (Labor_force);
- Жұмыспен қамтылған халық (Emp_pop);
- Жалдамалы жұмысшылар (Wage_pop);
- Жұмыссыз халық (Unemp_pop);
- Жұмыссыздық деңгейі (Unemp_rate).

Төменде панельдік регрессия нәтижелері берілген. Айнымалылар модельге логарифм ретінде енгізілді, осылайша олардың өзара байланысын пайыз ретінде түсіндіруге болады.

Кесте 25 - Panel least Squares әдісімен панельді регрессия нәтижелері

Dependent Variable: LOG(GDP)
 Method: Panel Least Squares
 Sample: 2018 2021
 Periods included: 4
 Cross-sections included: 17
 Total panel (balanced) observations: 68

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	13.29672	1.491102	8.917378	0.0000
LOG(PRODUCTIVE)	0.319754	0.108408	2.949552	0.0050
LOG(UNEMP_POP)	-2.762020	0.485063	-5.694146	0.0000

Effects Specification

Cross-section fixed (dummy variables)

Period fixed (dummy variables)

Root MSE	0.059875	R-squared	0.990451
Mean dependent var	8.129588	Adjusted R-squared	0.986091
S.D. dependent var	0.617268	S.E. of regression	0.072798
Akaike info criterion	-2.146057	Sum squared resid	0.243781
Schwarz criterion	-1.427981	Log likelihood	94.96593
Hannan-Quinn criter.	-1.861533	F-statistic	227.1925
Durbin-Watson stat	2.053345	Prob(F-statistic)	0.000000

Модель өзінің нақтылығын көрсетті. R-квадраттың мәні 0,990451 болды, яғни тәуелсіз айнымалылар жиынтығы тәуелді айнымалының 99,05% вариациясын түсіндіреді. F-статистиканың мәні 227,2 құрады. Мұндай F-статистикалық мәнді кездейсоқ алу ықтималдығы 0,000 болды, бұл нөлдік регрессия коэффициенттерінің жиынтық теңдігі туралы нөлдік *гипотезаны* жоққа шығаруға және панельдік модель коэффициенттерінің кем дегенде біреуі нөлге тең емес деген *балама гипотезаны* қабылдауға мүмкіндік береді. Модель келесі регрессия теңдеуі ретінде ұсынылған:

$$\text{LOG(GDP)} = 13.29672 + 0.319754 \cdot \text{LOG(PRODUCTIVE)} - 2.76202 \cdot \text{LOG(UNEMP_POP)} + [\text{CX}=\text{F}, \text{PER}=\text{F}] \quad (4)$$

Нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың өсу қарқыны кезіндегі регрессия коэффициенті 0,319754 құрады және бүкіл үлгі үшін оң белгіге ие, бұл нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санының 1% - ға артуы жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің 0,32% - ға өсуіне әкелетінін көрсетеді. Жұмыссыздар санының 1% - ға артуы жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің 2,76% - ға төмендеуіне алып келеді, яғни нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың өсу қарқыны ЖІӨ-нің өсу қарқынына оң әсер етеді, ал жұмыссыздар санының өсуі теріс әсер етеді.

Сонымен қатар, егер модельге өңірлер бойынша және жылдар бойынша тіркелген әсерлерді нақты енгізетін болсақ, онда барлық жылдар

статистикалық маңызды нәтиже көрсеткенін, ал өңірлерден 17-нің тек 3-і ғана статистикалық маңызды нәтиже көрсетпегенін көруге болады (Ақмола, БҚО, Жамбыл). Бұл ретте тіректі (опорный) өңір Шымкент қаласы болды, ал тірек (опорный) жылы 2021 жыл болды.

Кесте 26 - Ordinary Least Squares әдісімен панельді регрессия нәтижелері

Dependent Variable: LOG(GDP)

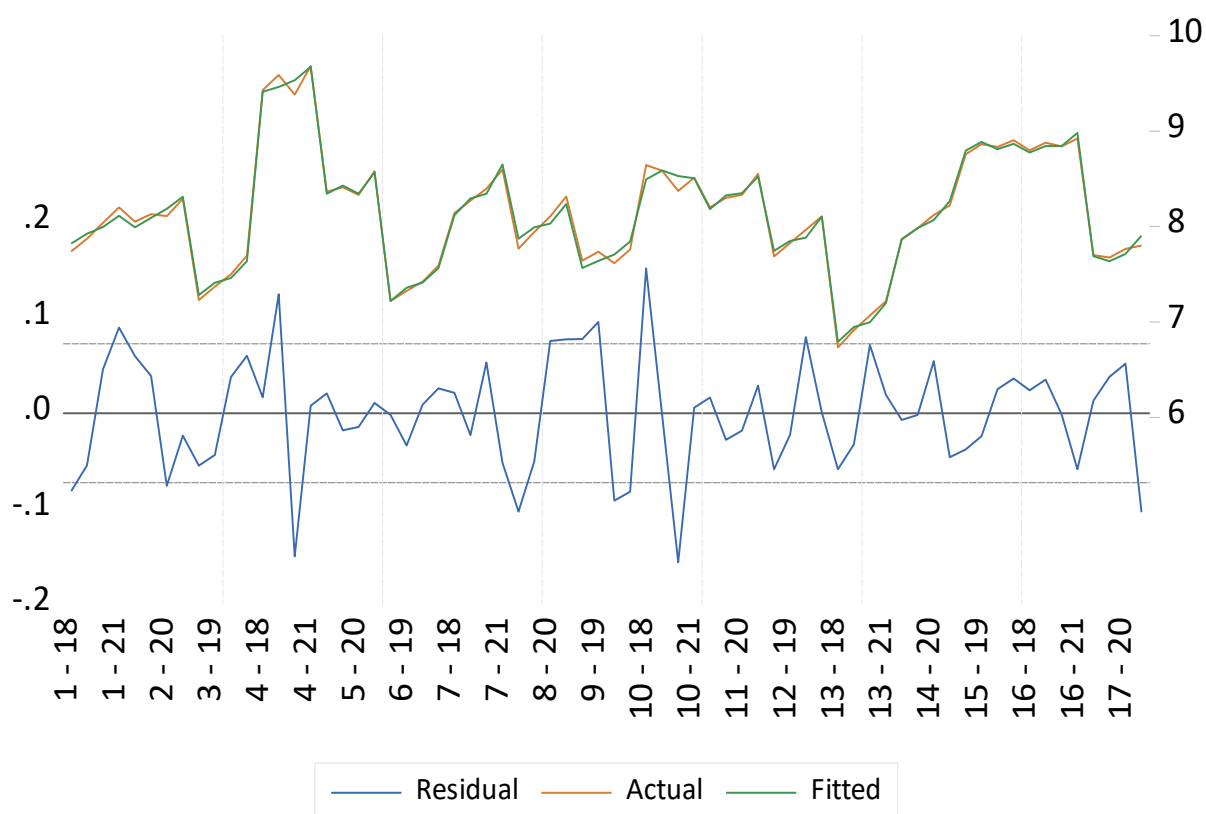
Method: Least Squares

Sample: 1 68

Included observations: 68

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	12.68326	1.476316	8.591160	0.0000
LOG(PRODUCTIV E) LOG(UNEMP_POP)	0.319754	0.108408	2.949552	0.0050
ID_1	-2.762020	0.485063	-5.694146	0.0000
ID_2	0.068945	0.059411	1.160484	0.2518
ID_3	0.559086	0.095235	5.870592	0.0000
ID_4	1.703372	0.364578	4.672174	0.0000
ID_5	1.335674	0.158058	8.450521	0.0000
ID_6	0.006018	0.134944	0.044599	0.9646
ID_7	0.008782	0.088134	0.099644	0.9211
ID_8	1.829191	0.229249	7.979055	0.0000
ID_9	0.572300	0.070966	8.064390	0.0000
ID_10	-0.694218	0.127690	-5.436737	0.0000
ID_11	0.572877	0.213742	2.680226	0.0102
ID_12	0.548796	0.095365	5.754688	0.0000
ID_13	-0.727828	0.174544	-4.169891	0.0001
ID_14	0.749235	0.294133	2.547269	0.0143
ID_15	1.426385	0.208329	6.846782	0.0000
ID_16	1.855251	0.155724	11.91370	0.0000
YEAR_1	3.654794	0.445953	8.195466	0.0000
YEAR_2	-0.320513	0.025764	-12.44042	0.0000
YEAR_3	-0.243328	0.026524	-9.173941	0.0000
YEAR_3	-0.151432	0.025453	-5.949485	0.0000
R-squared	0.990451	Mean dependent var		8.129588
Adjusted R-squared	0.986091	S.D. dependent var		0.617268
S.E. of regression	0.072798	Akaike info criterion		-2.146057
Sum squared resid	0.243781	Schwarz criterion		-1.427981
Log likelihood	94.96593	Hannan-Quinn criter.		-1.861533
F-statistic	227.1925	Durbin-Watson stat		1.990226
Prob(F-statistic)	0.000000			

Панельдік регрессиялық модель бойынша модельдің нақты, болжамды деректері мен қалдықтарын келесі суреттен көре аламыз (3-сурет).

Сурет 28 - Панельдік модельдің нақты, болжамды деректері мен қалдықтары

ЖІӨ-нің нақты көлем индексінің болжамды мәндерін модель жақсы болжайтынын және ЖІӨ индексінің нақты және болжамды мәндері арасында шамалы айырмашылықтар бар екенін көзбен көруге болады. Осылайша, регрессиялық модельдерді құру ЖІӨ-нің өсу қарқыны мен өзін-өзі жұмыспен қамтығандар арасында байланыс бар екенін көрсетті. Жалпы алғанда, бұл оң жағдай, бірақ шекті регрессия моделі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың тым көп пайызы ЖІӨ өсу қарқынына теріс әсер ететінін және өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың шегі 33,7% - дан асқаннан кейін ел экономикасы төмендей бастағанын көрсетті. Сондай-ақ, нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар жан басына шаққандағы ЖІӨ-ге оң әсер ететіндігі, ал жұмыссыздар теріс әсер ететіндігі модель арқылы айқын көрсетілді.

Ұлттық экономикадағы субъектілердің алатын табыстары өте маңызды және ол ЖІӨ-ге тікелей әсер етеді. Ел экономикасында табыстар теңсіздігі мәселесі бар және ол нарық экономикасында болатын заңдылық, дегенмен оның үлкен алшақтығын болдырмау әлеуметтік бейімделген мемлекеттің ең негізгі міндеті.

Халықтың табысындағы теңсіздікті ойдағыдай еңсеру Қазақстанның ЭЫДҰ экономикалық дамыған елдер тобына кіруінің алғышарты болып табылады. Болашақта теңсіздікті жеңу елдің экономикалық өсуінің негізгі факторы болуы мүмкін. Табыс теңсіздігін төмендетудің негізгі бағыттары еңбек нарығын реттеумен және жаңа жоғары өнімді жұмыс орындарын құруға

бейімделумен тығыз байланысты мемлекеттің әлеуметтік саясаты. Мәселенің маңызды аспектісі табыс теңсіздігімен күресу теңсіздіктің қажетті деңгейіне жету шаралары мен әлеуметтік трансферттердің өсіп келе жатқан рөлі арасындағы дұрыс теңгерімді табудан тұрады [160].

Сондықтан да ел экономикасында өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды мемлекеттің жүргізіп жатқан ресмилендіру жұмысының оң бағытта екені тағы да дәлелдене түсуде. Осы ретте ұлттық экономикада нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың қатарының көбеюі маңызды, өйткені олар дара кәсіпкерлікті дамыта отырып ЖІӨ-дегі жиынтық табысты арттырары сөзсіз.

Екінші бөлім бойынша қорытындылар:

- ҚР экономикалық дамуындағы 1991-2021 жылдардағы Еңбек және жұмыспен қамту статистикасындағы негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері бойынша 30 жылда біраз серпіліс пен оң өзгерістер болғандығы анықталды, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың статистикасы ресми түрде 2006-шы жылдан бері жүргізілетіндіктен зерттеудегі статистикалық талдау ауқымы 2006-2021 жж. және де 2013 жылдан бастап өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық топтарына өңірлік және пандемиялық кезеңдерді бөлуді қамти отырып өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың сапалық және сандық құрылымына, елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың әлеуетіне статистикалық талдау жүргізілді;

- Қазақстан Республикасында да өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеу жүйесінің қалыптасу кезеңдері айқындалып, толықтырылды;

- бейресми жұмыспен қамтылған тұлғаларға жеке кәсіпкер ретінде тіркелусіз кәсіпкерлік іс-әрекетті жүзеге асыруға мүмкіндік беретін БЖТ тетігі талданды;

- Қазақстан Республикасында бейресми жұмыспен қамтылғандарды рәсімдеу және әлеуметтік мәртебесін айқындау арқылы мемлекеттік реттеу механизмі анықталынып, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты мемлекеттік реттеу ерекшеліктері айқындалды;

- Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар (нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар) тауарлар мен қызметтерді өндіретінін ескеретін болсақ, онда олар заманауи ұлттық экономиканың дамуына белгілі бір үлес қосады. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың елдің Ұлттық экономикасына қосатын нақты үлесін анықтау үшін біз оларды регрессиялық модель құру арқылы панельдік регрессия әдісі қолданылды. Қазақстан Республикасындағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық санының ЖІӨ өсу қарқынына әсерін экономикалық-математикалық негізде шекті және панельдік регрессиялық модельдер құру арқылы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың ұлттық экономика дамуына әсері бағаланды.

3 ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӨЗІН-ӨЗІ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТУ: ДАМУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

3.1 Қазақстан еңбек нарығында өзін-өзі жұмыспен қамтығандар секторының даму мүмкіндіктері және әсер ететін тәуекелдер

Ұлттық экономиканы жаңғырту инновациялық белсенді шаруашылық жүргізуші субъектілерді, сонымен бірге өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды жұмылдырумен қатар жүруі тиіс, олар үшін жаңа білім мен инновациялар жасау қызметтің негізгі түріне және бизнесті ұдайы молайту үшін табыс алу тәсіліне айналады. Қоғамдағы трансформациялық құбылыстар жұмыспен қамту проблемасын шиеленістірді, сондықтан Қазақстанның ішкі экономикалық және әлеуметтік мәселелерін шешу, халықтың өмір сүру деңгейін арттыру үшін өзін-өзі жұмыспен қамтудың жаңа нысандары мен түрлеріне бағдарлана отырып, халықтың өзін-өзі жұмыспен қамту әлеуетін пайдалану өте пайдалы.

Жасырын жұмыссыздықты реттеу және өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық ұғымының өлшемдерін анықтау мәселесі Қазақстан Республикасында бұрыннан көтерілген. Соған қарамастан, ол кейінгі жылдары өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты "көлеңкеден" шығару туралы мәселе көтерілген кезде ерекше өзектілікке ие болды. 2018 жылдың басында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев (1991 жылғы 16 желтоқсаннан 2019 жылғы 20 наурызға дейін) Үкіметтің кеңейтілген отырысында өзін-өзі жұмыспен қамтыған халыққа салық салу мәселесін қарауды тапсырды. Еңбек және әлеуметтік қорғау министрі М.Әбілқасымова (2018 жылғы 9 ақпан — 2019 жылғы 25 ақпанға дейін) 2018 жыл ішінде бейресми және өз бетінше жұмыспен қамтылғандардың қызметін заңдастыру мәселелері бойынша заң жобасы дайындалатынын, оның шеңберінде өз бетінше жұмыспен қамтылғандардың қызметін міндетті оңайлатылған тіркеу енгізілетінін атап өтті. Қазақстан Республикасының Қаржы министрі Е.Досаев (қазіргі Алматы қаласының әкімі 2022 жылғы 31 қаңтардан бастап) өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты "көлеңкеден" шығару туралы Заң жобасында жұмыс жүргізіліп жатқанын хабарлады.

Өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесін шешу үшін Үкімет бейресми жұмыспен қамтылған халықты рәсімдеу және ел экономикасына тарту жөніндегі Жол картасын іске асыруда. Бұдан басқа, "бейресми жұмыспен қамтылғандардың қызметін заңдастыру мәселелері бойынша Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне өзгерістер енгізу туралы" Заң жобасы әзірленді, олар туралы біз 2.2-параграфта қарастырылып фактілер келтірілген. Алайда, барлық қабылданған шараларға қарамастан, өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға қатысты саясат әлі нақты контурға ие болған жоқ. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың құқықтық және экономикалық мәртебесі қандай болуы керек, оларды "көлеңкеден шығуға" қалай ынталандыру керек, сондай-ақ өздеріне және мемлекетке жауапкершілікпен қарау туралы көптеген сауалдар бар. Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесін жақсы түсінуге

ықпал ететін ашық зерттеулердің жетіспейтіндігі де жағдайды күрделендіре түседі. Осыған байланысты, PaperLab пікірталас алаңдарында (<https://paperlab.kz/>) бейінді ведомстволар өкілдерінің, экономист-зерттеушілердің, сондай-ақ осы тақырып бойынша құзыретті сарапшылардың қатысуымен Кәсіби пікірталастар өткізіледі (Ж.Кулекеев, Б. Төреханова, Д. Молдоканов) [181].

Осы пікірталастарда айтылған мәселелерді келесідей тұжырымдауға болады:

- өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық – өз бетінше іс-әрекетте үлкен еңбек өтілі, тұрақты табыстары бар қалыптасқан бір «тап», өз ісінің меншік иелері;
- өзін-өзі жұмыспен қамтығандар - экономика локомотивтерінің бірі;
- өзін-өзі жұмыспен қамтығандар - еңбек адамдары;
- қолданыстағы мемлекеттік басқару және нормативтік-құқықтық база үлгілерінде орталықтандыру мен командалық-әкімшілік тәсілдің шамадан тыс болуы себебінен жұмыспен қамтуда ҚР аумақтарының ерекшелігі ескерілмейді;
- бейресми өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың кешенді мәселелерін шешуде ведомствоаралық және сектораралық өзара іс-қимылдың пәрменді тетіктерінің болмауы;
- салықтық ынталандыру және жеңілдетілген несие беру тетігі болатын жұмыспен қамтудағы құзыреттілікті, үйлестіруді арттырудың арнайы бағдарламаларын құру қажет.

Осы аталған мәселелер біздің де зерттеуіміздің кешенді негізі болып отыр. Ауылдық жерлерде қалалықпен (статистикалық көрсеткіштер бойынша 2.1-параграфта) салыстырғанда орта және ірі кәсіпорындар әлдеқайда аз, бұл жергілікті тұрғындардың өздері үшін жұмыс орындарын өз беттерінше құру қажеттілігін туғызады.

Қалыптасқан жағдайды ескере отырып, мемлекет те осындай бизнесті қолдауға мүдделі болады. Кәсіпкерлік Кодексте тіпті шағын кәсіпкерліктің микробизнес сияқты бағыты көрсетілген, Оны қазір 15 адамға дейін жұмыс істейтін компаниялар түсінеді, ал олардың активтерінің орташа жылдық құны отыз мың айлық есептік көрсеткіштен аспайды.

Қазақстан халықаралық тәжірибе негізінде елде өзін-өзі жұмыспен қамтуды және кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаны іске асырады, оның негізінде өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың мәртебесін рәсімдеу жөніндегі республикалық және өңірлік жол карталары әзірленген еді.

Бүгінгі таңда өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты қолдау бойынша арнайы бағдарламалар бөлінбейді, бірақ оларға жанама түрде қатысты болуы мүмкін бағдарламалар бар. Мысалы, әр түрлі іс-әрекет сфераларында жаңа бастап жатқан, жас кәсіпкерлерді қолдау бағдарламалары ерекшеленеді. Осындай бағдарламалардың бірі "Жұмыспен қамту Жол картасы 2020" болды, оның негізгі мақсаты халықтың әл-ауқатын арттыруға жәрдемдесу, жұмыссыздық деңгейін қысқарту, Қазақстан Республикасы халқының

жұмыспен қамту деңгейін арттыру болған. Бұл бағдарламаға жұмыссыздар ғана емес, өз бетінше жұмыспен қамтылғандар да қатыса алды. Жұмыспен қамтудағы Жол картасының негізгі бағыты бірқатар түйінді мәселелерді шешуге бағытталған халықты жұмыспен қамтуды рәсімдеу болып табылады. Олардың ішінде:

1. Статистикалық есепке қою.
2. Салық режимдерінің күрделілігі.
3. Кейбір ұйымдық-құқықтық режимдердің болмауы.

Елімізде өз бетінше жұмыспен қамтылғандардың санын, олардың орташа айлық табыстарының деңгейін және өзін - өзі жұмыспен қамтығандардың санын анықтау Әдістемесін қабылдағанға дейін, олардың жұмыспен қамтылған халық құрамындағы үлесі айтарлықтай болғанымен, ресми түрде тіркелмеген. Осы зерттеу жұмысымызда атап өткеніміздей, 2012 жылы ғана өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ресми түрде танылып, жұмыспен қамтылған халықтың құрамына енді. Осыған байланысты олардың көпшілігі салықтар мен әлеуметтік аударымдарды төлемеді, Зейнетақы жинақтарын қалыптастыруға қатыспады, сонымен қатар олар мансаптық өсуді күтпеді, сондықтан біліктіліктерін арттырмады. Жалпы алғанда, аталған фактілер саяси мекемеге объективті алаңдаушылық туғызды, сондықтан жоғары трибуналардан өзін-өзі жұмыспен қамту мәселелерін шешуге, ең алдымен олардың санын азайтуға бағытталған тапсырмалар берілді.

Соңғы жылдары бірқатар осы мәселе бойынша зерттеулер жүргізілді, және докторлық диссертациялар қорғалды (И.Садықов [182], Д. Байтенизов [183]), жұмыспен қамту мәселелерін шешуге және өзін-өзі жұмыспен қамтуды азайтуға бағытталған бірнеше бағдарламалар іске асырылды. Аталған жұмыстар осы бағытта айтарлықтай прогреске қол жеткізуге мүмкіндік берді.

Алайда, өзін - өзі жұмыспен қамтыған халық санының одан әрі қысқаруы (статистикалық талдаулар бойынша елде өзін-өзі жұмыспен қамтудың өсуі 2015 жылға дейін байқалды, содан кейін ол қысқара бастады және бүгінгі күні жұмыспен қамтылған халықтың 23%-ын құрап отыр - 2 млн 96 мың адам) баяу жүруде және олар елдің еңбек нарығында болғандықтан оларды мойындауға тура келетінін атап өткен жөн. Демек, осы тұрғыда зерттелген халықаралық тәжірибені ескере отырып, өзін-өзі жұмыспен қамтуды өркениетті бағытқа ауыстыруға бағытталған жүйелі шараларды әзірлеу, іске асыру дұрысырақ болады.

Диссертациялық жұмыстың 1.3-параграфында қарастырылып өткен әлемдік тәжірибеде өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды қоса алғанда, жұмыспен қамтылған халықтың барлық санаты келесі жағдайларға байланысты мемлекеттік құрылымдардың мұқият зерделеу объектісі болып табылады. Бір жағынан, жұмыс күші кез-келген қоғамның негізгі өндірістік күші болып табылады және мемлекет байлығы халықтың жасампаз еңбегімен құрылады. Барлық мемлекеттердің Үкіметтері адами капиталдың әлеуетін үнемі арттыруға да, елдің Еңбек ресурстарын ұтымды пайдалануға да мүдделі,

сондықтан олардың сапасына тұрақты мониторинг пен бағалау жүйесін жолға қояды, жұмыс күшінің құзыреті мен дағдыларын ұдайы арттыруға бағытталған түрлі білім беру сияқты өзге де бағдарламаларды әзірлейді. Екінші жағынан, ақшалай және заттай түрде табыс табатын елдің барлық азаматтары салық салу субъектісі болып табылады, сондықтан олардың қызметін тіркеу және олардың табыстарының мөлшерін объективті бағалау маңызды мемлекеттік міндет болып табылады. Батыс елдерінде өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты есепке алу және салық салу жүйесі жолға қойылған. Бұл ретте мемлекеттің өзін-өзі жұмыспен қамтығандармен қарым-қатынасын рәсімдеу өте жеңілдетілген және толығымен өтініш берушінің бастамасына негізделеді.

Диссертациялық жұмыстың 2.2-параграфында атап өткеніміздей, бүгінгі таңда халықтың мәртебесін анықтауды өзектендіру және бейресми жұмыспен қамтылғандарды (БЖТ және МӘМС) рәсімдеу бойынша жұмыс жүргізілуде. Республиканың әрбір өңірінде әкімдіктердің барлық құрылымдық бөлімшелерін, сондай-ақ орталық мемлекеттік органдардың аумақтық бөлімшелерін қамтитын рәсімдеу жөніндегі өңірлік штабтар арнайы құрылған және жұмыс істейді. Рәсімдеу бойынша Жұмыспен қамтудың Жол картасы бойынша маңызды бағыты Еңбек нарығының инфрақұрылымын жаңғырту болып табылады, ол арқылы азаматтарға Нәтижелі жұмыспен қамтуға қолжетімділік қамтамасыз етіледі. Халықты жұмыспен қамту орталықтарын реформалау, бірыңғай онлайн-платформа құру және электрондық еңбек биржасын толыққанды енгізу бойынша тұрақты жұмыс жүргізілуде.

Қазақстанның еңбек нарығындағы негізгі арналар:

- Электрондық еңбек биржасы.
- Мемлекеттік халықты жұмыспен қамту орталықтары.
- Жеке жұмыспен қамту агенттіктері (аутсорсинг).

Қазіргі уақытта Еңбек порталы Қазақстанда "Жұмыс және бос жұмыс орындары" бағытында сайттарға кіру бойынша екінші орында және ҚР Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің (Еңбекмин) деректері бойынша барлық қазақстандық сайттар арасында 74-ші орында.

Еңбек нарығындағы екінші арна - халықты жұмыспен қамтудың мемлекеттік орталықтары. Қазіргі уақытта Еңбек министрлігі әкімдіктермен бірлесіп оларды трансформациялау бойынша жұмыстар жүргізілуде.

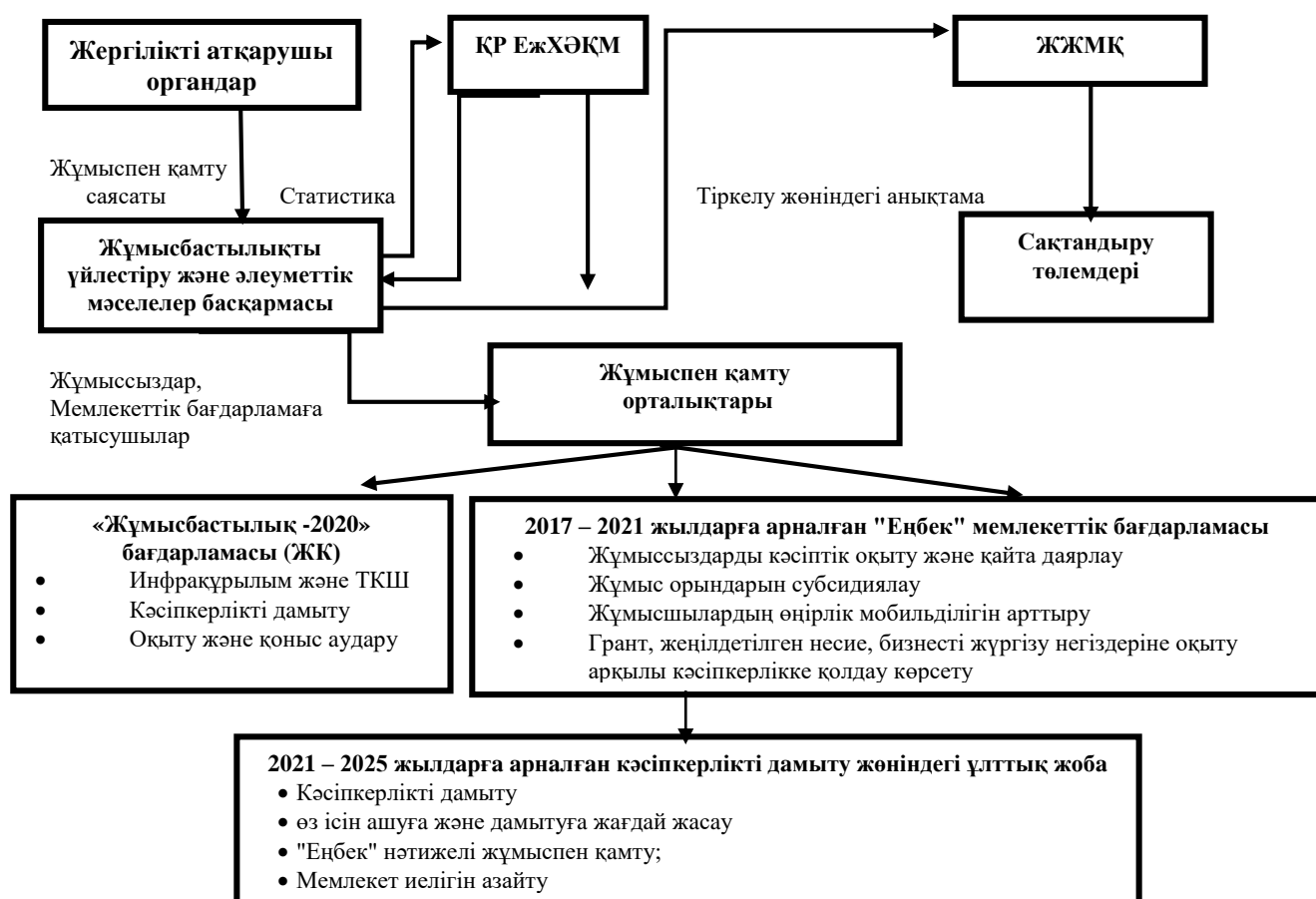
Бұдан басқа, еңбек нарығының инфрақұрылымын жаңғырту шеңберінде жеке жұмыспен қамту агенттіктерін жұмыссыздарды жұмысқа орналастыруға тарту көзделеді. Ол үшін "халықты жұмыспен қамту саласындағы көрсетілетін қызметтерді аутсорсинг" ұғымы енгізіледі - көрсетілетін қызметтерді аутсорсинг туралы шарт негізінде халықты жұмыспен қамту орталықтарының көрсетілетін қызметтерді жеке жұмыспен қамту агенттіктеріне беруіне бағытталған іс-шаралар кешені. Аутсорсингке жұмыссыздарды кәсіптік бағдарлау және жұмысқа орналастыру жөніндегі қызметтерді беру көзделіп отыр, бұл шамамен 60 мың адамды жұмысқа орналастыруға мүмкіндік береді.

Бұдан басқа, Еңбекмині мәліметтерін өзектендіру бағытын күшейту үшін жаңа егжей-тегжейлі сауалнама әзірленді және ақпарат және коммуникациялар министрлігімен бірлесіп өзектендірудің төрт арнасын енгізу пысықталды:

- EGov электрондық үкімет порталы;
- Бірыңғай байланыс орталығы 1414;
- Халыққа қызмет көрсету орталықтары мен медициналық мекемелер сияқты халыққа қызмет көрсететін ұйымдар;
- Мобильді СМС арқылы мәртебесі жоқ адамдарды хабардар ету.

Бүгінгі таңда халықтың әлеуметтік мәртебесін анықтау бойынша өзектендірудің барлық арналары жұмыс істейді, дегенмен халық пассивті түрде байланысқа түседі. Жалпы, елімізде Жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік құрылымдар өзара іс-қимыл жасайды және бүгінде олар цифрлық порталдарда жұмыс істейді.

2011 жылы жұмыспен қамту орталықтарының пайда болған сәтінен бастап бүгінгі күнге дейінгі мемлекеттік институттардың өзара әрекеттесу сызбасы келесі суреттен көре аламыз (Сурет 29).

Сурет 29 - 2011 жылдан қазірге дейінгі уақыттағы еңбек нарығы институттарының өзара әрекеттесулері
Ескерту – әдебиет көзі [184]

Суреттен көріп отырғанымыздай, «Жұмыспен қамту-2020» бағдарламасына бөлінген қаржыны мақсатты қолдану және оны ақпараттандыру, жұмыспен қамту саясатын жалпы үйлестіріп отыру үшін 2011 жылы Жұмыспен қамту орталықтары құрылған болатын және де олардың саны бүгінде 203-ке жетіп отыр [4, 79 бет]. Айта кету керек диссертацияның 2.2 параграфында осы Жұмыспен қамту орталығының (Алматы қаласы бойынша) мәліметтерінен БЖТ төлемінің құрылымын ашып көрсетілген.

Осылайша, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халыққа салық салу тәртібін айқындауға қатысты Жол картасының алтыншы тармағын іске асыру мақсатында 2019 жылғы 1 қаңтардан бастап "Бірыңғай жиынтық (әлеуметтік) төлемнің" (БЖТ) жаңа режимі енгізілді, мұнда төлем мөлшері қалалардағы төлеушілер үшін айына 1 АЕК және ауылдар үшін 0,3 АЕК құрайды. Төлемге салық және барлық әлеуметтік төлемдер кіреді. БЖТ сомасына: жеке табыс салығының (10%), міндетті зейнетақы жарнасының (40%), Мемлекеттік әлеуметтік сақтандыру қорына әлеуметтік аударымның (10%), әлеуметтік медициналық сақтандыру қорына әлеуметтік жарнаның (40%) сомалары енгізіледі. БЖТ бойынша нормалар Салық кодексіне енгізілген.

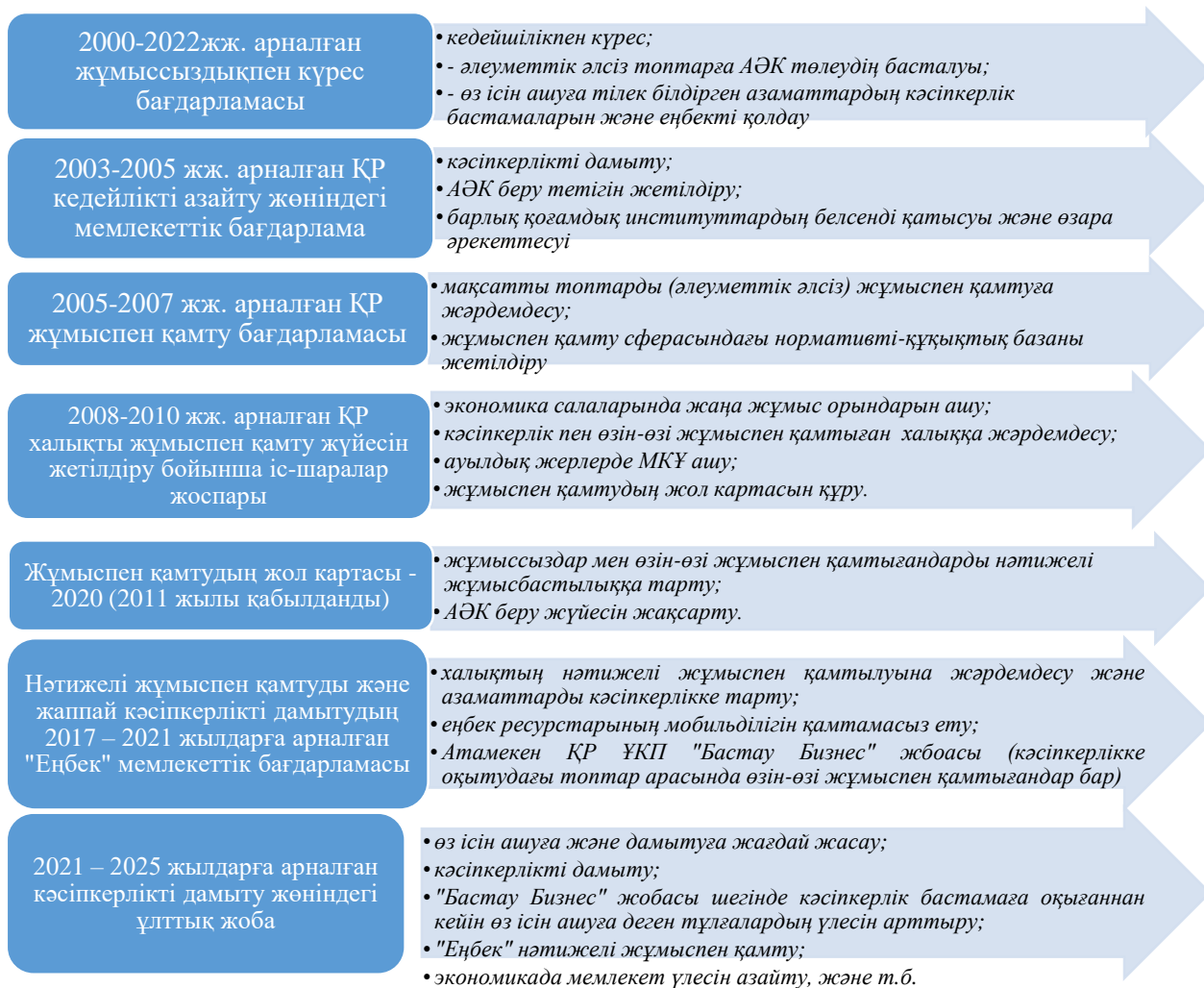
БЖТ құрудың себебі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты ынталандыру болды. Себебі 2018 жылы ҚР медициналық сақтандыруды енгізбек болған кезде 1,5 миллионға жуық адам МӘМС алмайды, өйткені олар еш жерде жұмыс істемейді және әлі зейнетке шыққан жоқ. Бұл азаматтар бейресми түрде табыс табады деп болжауға болады, бірақ олардың табыстары декларацияланбайды. Тиісінше, жұмыс істемейтін қазақстандықтар қажет болған жағдайда тегін медициналық көмек ала алмас еді. Сондықтан сақтандыруды енгізуді жақын болашаққа ауыстыру туралы шешім қабылданды. Бұл тапсырманың орнына өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесін шешу қажет болды. Үкімет мәселені қарады және өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдарға қойылатын талаптарды әзірледі, олар үшін БЖТ сомасын анықтады. Өзін-өзі жұмыспен қамту үшін арнайы тіркеуден өтіп, құжаттар пакетін жинаудың қажеті жоқ, тек БЖТ төлеу керек. Бірыңғай жиынтық төлем бойынша ақша аудару келесі жолдармен мүмкін:

1. Кез келген екінші деңгейлі банк арқылы. Ол үшін банктік шот қажет емес. Кассада қолма-қол ақшамен немесе картамен төлеу.
2. Осы аталған банктік операцияларды қолдайтын басқа ұйым арқылы. Мұндай ұйымдар мысалы - "Қазпошта".
3. Ұялы телефон қосымшасын пайдалану арқылы төлеу.

Қазақстандық банктердің өз қосымшалары бар, онда өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды аударуға арналған бөлім қарастырылған.

Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар жаңа дағдыларды игермей немесе өмір сүру сапасын жақсартпай, үнемі кәсіби деградацияға ұшырауға мәжбүр болады, тек қарыздар мен басқа да мәселелердің ауыртпалығын кеңейтеді. Шешім ретінде көптеген зерттеушілер жұмыспен қамтудың осындай түрлерін ынталандыратын салық салудың дұрыс емес ынталандыруларынан арылуды,

еңбек нарығын реттеуді жақсартуды және кепілдендірілген жұмыс орындары бар және өзін-өзі жұмыспен қамтуға (алдын-ала жұмыспен қамтуға) келісуге мәжбүр болғандардың бөлінуін жоюды ұсынады. Бұл үкіммен келісуге және келіспеуге болады. Бір жағынан, ия өзін-өзі жұмыспен қамтығандар әлеуметтік кепілдіктерден, қорғаудан және мансаптық өсуден айырылады, бірақ екінші жағынан, олар бейресми секторда болса да, кәсіпкерлік қызметпен айналысатын елдегі шағын бизнесті дамыту әлеуеті болып табылады. ҚР-да өзін-өзі жұмыспен қамтуды реттеудің мемлекеттік тетігінің ауысу алгоритмін көрсетуге болады (30-сурет)

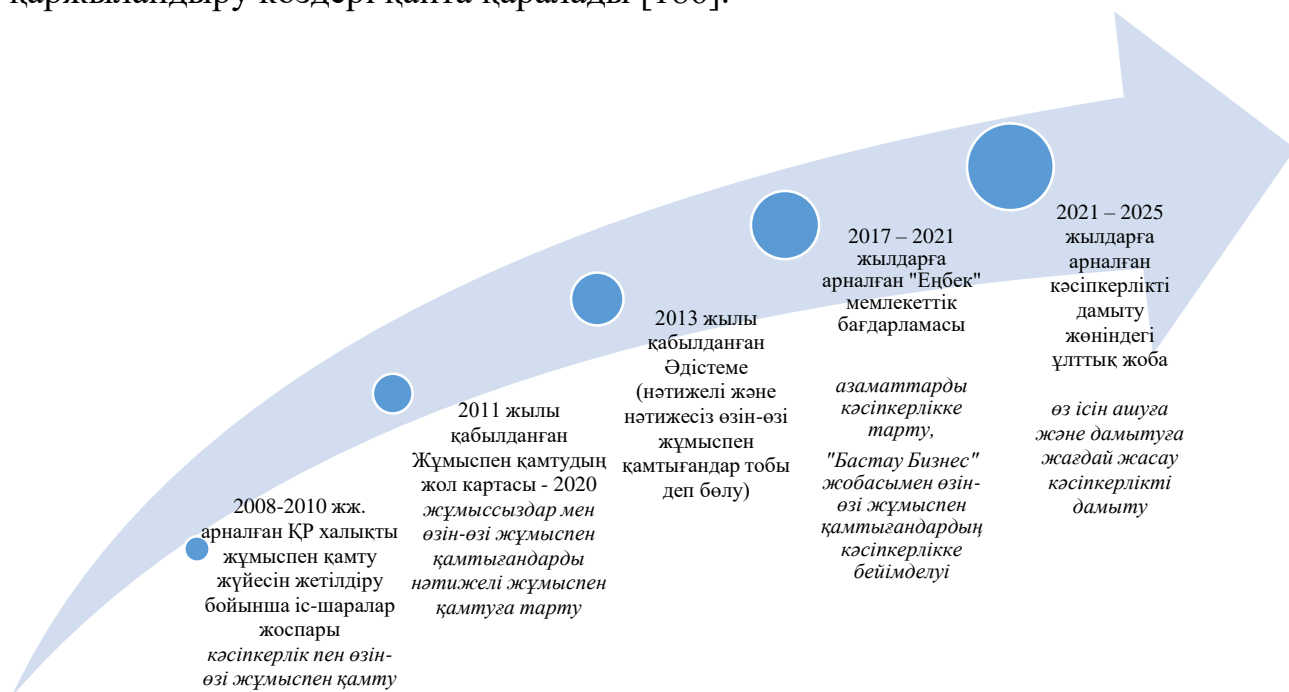

Сурет 30 – ҚР өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды мемлекеттік реттеу тетігі

Ескерту – зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Суреттен көріп отырғанымыздай, мемлекеттің белсенді саясаты 2000 жылдан бастап әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге бағытталған, бірақ мемлекет өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесіне тек 2008 жылдан бастап назар аударған, ҚР Президенті (2008 жылы-Н.Ә.Назарбаев) Халыққа Жолдауында: "Мемлекеттің әлеуметтік саясаты тиімді болуы мүмкін егер ол жұмыс орындарын құруға және еңбекке қабілетті халықты ел экономикасына

тартуға бағытталған болса ғана. Микрокредиттік ұйымдардың жұмысын, оның ішінде мемлекет қаражаты есебінен қолдау қажет. Олар біздің жүздеген мың азаматтарымызға өз істерін құруда қолдау көрсетеді. Шағын несиелендірудің қолжетімділігін арттыру және қазақстандықтардың көбірек саны үшін жаңа жұмыс орындарын құру жөніндегі шараларды ойластыру қажет. Дамыған кәсіпкерлік сектор-кез келген елдің экономикасының негізі" [185]. Осыдан кейін елде өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесін шешу бойынша мемлекеттік іс-шаралар енгізіле бастады. Қазақстанда Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған "Еңбек" бағдарламасы іске асырылды. Аталған бағдарлама есебінің қорытындысы бойынша мынадай қорытындылар келтіріледі: 2021 жылы Бағдарламаны іске асыру жұмыссыздық деңгейін 4,9% деңгейінде ұстауға мүмкіндік берді; бағдарламаны іске асыруды бағалау жүргізілген жоқ; еңбек нарығында сақталған проблемаларды шешу, халықтың өмір сүру деңгейін арттыру жөнінде қосымша шаралар қабылдау мақсатында "Еңбек" нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына көшуге материалдық көмек мөлшерін ұлғайту бөлігінде өзгерістер енгізілді-бір уақытта басшыға және отбасының әрбір мүшесіне 70 АЕК (бұрын 35 АЕК) дейін; Бағдарламаны іске асыру мерзімінің аяқталуына байланысты 2022 жылдан бастап жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету шаралары кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі 2021-2025 жылға арналған ұлттық жоба шеңберінде іске асырылатын болады, сондай-ақ іс-шараларды қаржыландыру көздері қайта қаралады [186].

Сурет 31 – ҚР өзін-өзі жұмыспен қамтуды экономикалық реттеудің басымдықты бағыттары

Ескерту – зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Сонымен, ҚР-дағы өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеудің басымдықты бағыттарының алгоритмі 31-ші суретте толық айқындалған.

ҚР қолданыстағы заңнамасы бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың қызметін заңдастыру мәселесін түсіну, жасырын жұмыссыздық мәселесін шешу, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың критерийлерін анықтау үшін Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі ұсынған түзетулерге SWOT талдау жасалған (27-кесте).

Кесте 27 - Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі ұсынған түзетулерге SWOT талдау

ОҢ ӘСЕР	ТЕРІС ӘСЕР
Ішкі орта	
Күшті жақтары	Әлсіз жақтары
Заң өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың жаңа анықтамасын ұсынады	Жаңа анықтама өзін-өзі жұмыспен қамтыған халыққа нақты жұмыссыз азаматтарды жатқызу мәселесін шешпейді (жасырын жұмыссыздық)
Заң өзін - өзі жұмыспен қамтыған халыққа салық салудың жаңа жүйесін-бірыңғай жиынтық төлемді (БЖТ) енгізуді ұсынады	Осы тетікті енгізу БЖТ төлеуден жалтаруды бақылаудың қосымша құралдарын енгізуді талап етеді, өйткені қолданыстағы бақылау тетіктері аталған міндетті орындай алмайды
БЖТ мөлшері көтерме болып табылмайды, оның төлемін өз бетінше жұмыспен қамтылған көптеген азаматтар төлей алады	БЖТ режимі күнкөріс деңгейі шегінде табыс алатын адамдар, сондай-ақ нақты жұмыссыз болып табылатын адамдар үшін жеңілдіктер жасамайды
БЖТ төлеу салық есептілігін тіркеуді және ұсынуды көздемейді	БЖТ мөлшері нақты алынған табыс мөлшеріне байланысты емес
	Қолданыстағы заңнамада өз қызметін "заңдастыруға" итермелеуі мүмкін өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтарға қатысты көтермелеу шаралары жоқ
Сыртқы орта	
Мүмкіндіктер	Қауіптер
Заң өз бетінше жұмыспен қамтылған халықтың қызметін заңдастыруға көмектеседі	Заң өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың теріс реакциясын тудыруы мүмкін
БЖТ енгізу салық аударымдарының түсуін арттырады	Қызмет көрсетумен айналысатын жеке кәсіпкерлердің көпшілігі кәсіпкерлерге салынатын салықтан гөрі БЖТ төлеуді жөн көреді. Бұл өз кезегінде салық аударымдарының кетуіне әкелуі мүмкін
	Өзін өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың салық заңнамасының талаптарын сақтауын бақылау жөніндегі қосымша шаралар бюджеттен қосымша шығыстарға әкеп соғады
	Жасырын жұмыссыздық проблемасы шиеленісе түседі, өйткені жұмыссыз азаматтарды өз бетінше жұмыспен қамтылған халыққа жатқызу мүмкіндігі жеңілдетіледі
Ескерту-дереккөз [3, 28 бет]	

Кестенің деректері бойынша біз қолданыстағы "Халықты жұмыспен қамту туралы" ҚР Заңы БЖТ механизмі өзін-өзі жұмыспен қамту мәселелерін заңдастыру тұрғысынан толық көлемде шешпейтінін және елдегі жасырын жұмыссыздық мәселесі ашық күйінде қалып отырғанын көріп отырмыз. Сондай-ақ өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың салық заңнамасының талаптарын сақтауын бақылау бюджеттен қосымша шығыстарға әкеп соғуы

мүмкін. Осы келтірілген проблемалық мән-жайларды неғұрлым нақты түсіну үшін Қазақстан Республикасының қолданыстағы "Жұмыспен қамту туралы" Заңын отандық экономикадағы халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын мемлекеттік реттеудің басты механизмі ретінде талдай аламыз (кесте-28).

Кесте 28 - Өзін-өзі жұмыспен қамтуға қатысты "Халықты жұмыспен қамту туралы" ҚР Заңын талдау

	Күшті жақтары-мүмкіндіктер	Әлсіз жақтары – қауіптер
1	Заң болашақта өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың қызметін заңдастыруға көмектесетін өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың жаңа анықтамасын ұсынады.	Заңмен ұсынылған өзін -өзі жұмыспен қамтыған халықтың (тәуелсіз жұмыскерлердің) анықтамасы алдыңғы заңнаманың қателіктерін қайталайды және жасырын жұмыссыздық мәселесін шешуді ұсынбайды-нақты жұмыссыз азаматтарды өз бетінше жұмыспен қамтылғандар санатына жатқызу. Осы себепті жасырын жұмыссыздық проблемасын шешуі мүмкін, өйткені жұмыссыз азаматтарды өз бетінше жұмыспен қамтылған халыққа жатқызу мүмкіндігі жеңілдетіледі
2	Заң өзін-өзі жұмыспен қамтыған халыққа салық салудың жаңа жүйесін-салық аударымдарының түсуін арттыратын бірыңғай жиынтық төлемді (БЖТ) енгізуді ұсынады.	Осы тетікті енгізу БЖТ төлеуден жалтаруды бақылаудың қосымша құралдарын енгізуді талап етеді, бұл құралдар өз кезегінде бюджеттен қосымша шығыстарға әкеп соғады.
3	БЖТ-ның күшті жағы-оның мөлшері көтерілмейді және оның төлемін өз бетінше жұмыспен қамтылған көптеген азаматтар төлей алады. Бұл адамдарды өз қызметін заңдастыруға итермелеуі керек.	БЖТ төлеуден жалтаруды бақылаудың қосымша құралдарын енгізу де ықтимал тәуекел ретінде ескерілуі қажет халықтың теріс реакциясын тудырады.
4	БЖТ төлеу салық есептілігін тіркеуді және ұсынуды көздемейді, бұл салық төлеуді едәуір жеңілдетеді және болашақта салық аударымдарын арттырады	БЖТ режимі күнкөріс деңгейі шегінде табыс алатын адамдар, сондай-ақ нақты жұмыссыз болып табылатын адамдар үшін жеңілдіктер жасамайды. Бұл нақты жұмыссыз азаматтардың теріс реакциясын тудыруы мүмкін, олар енді әлі де салық төлеуге мәжбүр болады
		БЖТ мөлшері нақты алынған кірістің мөлшеріне байланысты емес, осы себепті қызмет көрсетумен айналысатын жеке кәсіпкерлердің көпшілігі кәсіпкерлерге салынатын салықтан гөрі БЖТ төлеуді жөн көреді. Бұл өз кезегінде салық аударымдарының кетуіне әкелуі мүмкін
		БЖТ нақты алынған табыс мөлшеріне тәуелді болмағандықтан, ең төменгі күнкөріс деңгейінен аспайтын табыс алатын халыққа, сондай-ақ маусымдық табыс алатын және көп жағдайда жұмыссыз болып табылатын адамдарға салық салынады. Бұл жасырын жұмыссыздық мәселесін күшейтеді.
		Қолданыстағы заңнамада өз қызметін "заңдастыруға" итермелейтін өз бетінше жұмыспен қамтылған азаматтарға қатысты көтермелеу шаралары жоқ. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың өз қызметін заңдастыруға деген ұмтылысының болмауы оларды қосымша бақылау қажеттілігіне әкеп соғады, бұл өз кезегінде қосымша бюджеттік шығыстарды білдіреді.
Ескерту - [3, 29-30 б.] дереккөз негізінде автормен құрастырылған		

Жоғарыда айтылғандар бойынша, қолданыстағы Заңда артықшылықтардан гөрі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халыққа қатысты көптеген кемшіліктер бар. Тұтастай алғанда, өзін-өзі жұмыспен қамтыған

халық ұғымын тәуелсіз жұмыскерге ауыстыру оның мәнін өзгертпейді деп айтуға болады, өйткені жасырын жұмыссыздық проблемасы оларды өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санатына жатқызу арқылы одан әрі күрделене түседі; БЖТ механизмін енгізу Өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды заңдастыру мәселесін толығымен шешпейді, керісінше салық қатынастарында проблема тудыруы мүмкін, өйткені, қызмет көрсетумен айналысатын жеке кәсіпкерлер кәсіпкерлерге салынатын салықтан гөрі БЖТ төлеуді жөн көреді. Сондай-ақ өз қызметін "заңдастыруға" итермелейтін өз бетінше жұмыспен қамтылған азаматтарға қатысты көтермелеу шараларының жоқтығы байқалады.

Бірақ біздің зерттеулеріміз 2019 жылғы қаңтардан бастап енгізілген БЖТ мемлекеттік тіркеусіз ЖК-мен айналысуға мүмкіндік беретін өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін режим болып табылатынын көрсетеді, бұл салық органдарында тіркелген ЖК-нің қызметіне қайшы келеді, сондай-ақ 2020 жылғы қаңтардан бастап енгізілген МӘМС барлық азаматтарды медициналық көмек алу үшін өздерінің әлеуметтік мәртебесін анықтауға міндеттейді. Айта кету керек, БЖТ төлеу кезінде ММСҚ-қа аударымдар қалалық және ауылдық тұрғындар үшін БЖТ мөлшері анықталып, белгіленді. Бірақ, әрине, БЖТ мөлшері нақты алынған кірістің мөлшеріне байланысты емес және бұл басты мәселе болып табылады және адамдарды салықтан жалтаруға итермелеуі мүмкін, сондай-ақ өз бизнесін сол өзін-өзі жұмыспен қамтыған ЖК-мен заңдастырмауы мүмкін.

Пандемия кезінде ҚР Президенті Қ.К.Тоқаев атап өткендей: "42500 теңге – бұрын ресми жұмысы мен жалақысы бар адамдар ғана емес, өзін-өзі жұмыспен қамтыған немесе бейресми жұмыс істеген азаматтарымызда алуы керек. Ол үшін олардың мәртебесін рәсімдеу жеткілікті, содан кейін төтенше жағдайдың барлық кезеңінде олар мемлекеттен ай сайынғы әлеуметтік төлем ала бастайды. Кейбір азаматтар жеткілікті бейресми кірістерге ие бола отырып, осы төлемді алу үшін әлі де рәсімделеді деп қорқады. Біз, егер есіңізде болса, осындай жағдайға тап болдық. Бірақ жеке бейсаналық адамдардың арқасында біз жүздеген мың шынымен мұқтаж отандастарды соққыға жыға алмаймыз" [187]. Осылайша, экономикада туындауы ықтимал тәуекелдер - жұмыссыз халыққа салық салу, бюджеттен қосымша шығындар және өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың қызметін заңдастыруға ынталандырудың болмауы. Дегенмен, біз бейресми жұмыспен қамтылғандардың негізін құрайтын нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды рәсімдеу үшін келесі шараларды ұсынамыз:

- еңбек шарттарын жасаспай жұмыс істейтін адамдар үшін олардың еңбегін реттеу туралы ҚР Еңбек кодексіне өзгерістер енгізу қажет, сондай-ақ құрылыс объектілерінде еңбек инспекциясы органдары әкімшілікпен және көші-қон қызметімен бірлесіп тексеруді жүзеге асыруы қажет;

- экономиканың бейресми секторында жұмыс істейтін адамдар үшін (жеке тасымалдау, құрылыс бизнесі, қызметтер, сауда, тұрғын үйді жалға беру және т.б.). оларды тіркеу үшін салық заңнамасына өзгерістер енгізу қажет;

- азаматтық - құқықтық сипаттағы шарттар бойынша жұмыс істейтін адамдар үшін (фрилансерлер) салық есептілігінің нысандарына өзгерістер енгізу қажет;

- өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың салық мәдениетін қалыптастыру ұсынылады, өйткені олардың салық жүйесі алдында белгілі бір артықшылықтары болады;

- үй шаруасындағы әйелдер үшін оларды еңбекке қабілетті отбасы мүшелерінің бірінің медициналық сақтандыруына қосу ұсынылады.

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халыққа қатысты жұмыспен қамту саясатын талдай отырып келесі тұжырымдар жасауға болады:

- біз бұл бағытты сақтау қажет деп санаймыз, өйткені өзін-өзі жұмыспен қамтығандар экономиканың локомотивтерінің бірі болып табылады, бірақ сонымен бірге жұмыспен қамтудың стандартты емес түрлері конъюнктуралық сипаттағы (циклдік) жұмыссыздықтың өсуін еңсеру үшін тиімді екенін, жұмыссыздықтың белгілі бір түрлеріне және еңбек нарығының жекелеген сегменттеріне қатысты Жұмыспен қамтудың бірқатар салалық және аумақтық проблемаларын шешуде жеміс беретінін есте ұстаған жөн. ҚР-да бейресми жұмыспен қамтуды дамытуға: салық режимдерінің күрделілігі, кейбір ұйымдық-құқықтық режимдердің болмауы, тіркеу мен төлемнің күрделілігі, жоғары қаржылық жүктеме, әкімшілендіру мен есептіліктің күрделілігі ықпал етеді;

- өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға салық салу қатынастарында азаматтардың жекелеген санаттарын, сондай-ақ күнкөріс деңгейі шегінде табыс алатын адамдарды БЖТ төлеуден босату көзделуі қажет;

- жұмыссыз азаматтарды өз бетінше жұмыспен қамтылғандар ретінде есепке алмай, өз бетінше жұмыспен қамтылғандар санын айқындау Әдістемесін жетілдіру;

- статистикалық деректер кезінде өзін-өзі жұмыспен қамтығандар қатарынан нәтижесіз жұмыспен қамтылғандардың кейбір санаттарын (өз тұтынуы үшін өнім өндіруде жеке қосалқы шаруашылықта жұмыс істейтін адамдар; тіркелген кәсіпкерлер қатарынан жұмыс істемейтіндер; отбасылық кәсіпорындардың ақы төленбейтін қызметкерлері) алып тастау қажет, себебі азаматтардың осы санаттары жұмыссыз болып табылады;

- өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға кәсіпкерліктің қарапайым түрін беру керек, өйткені қазіргі уақытта жұмыспен қамтудың алуан түрлілігі, ал болашақта бұл тенденция тек күшейе түседі және мұны өзін-өзі жұмыспен қамту тәжірибесі көрсетеді: олар кәсіпкерлік саласында да, микробизнес түрінде де, жалдамалы еңбек саласында да орын алмақ;

- өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесін шешуде мемлекеттік және жеке секторлардың серіктестігін пайдалану (мұны басқа ғалымдар, атап айтқанда М.Спанов, С.Жалелова [188] ұсынады: "Жұмыспен қамтуды арттыру үшін, сондай-ақ елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың үлестік арақатынасы үшін мемлекеттік-жекешелік әріптестік механизмін, әсіресе сол өңірлерде

пайдалану пәрменді құрал бола алады, онда өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың үлесі төмен болады");

- өзін-өзі жұмыспен қамту заңнамалық бекуді және мемлекеттік реттеуді қажет ететін жеке ұғым ретінде қарастырылуы керек.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік-жекешелік әріптестікті дамыту бағдарламасы [189] қабылданды және жұмыс істейді. Бұл бағдарламаның мақсаты мемлекеттік - жекешелік әріптестік механизмдерін пайдалана отырып, инвестициялық жобаларды іске асыру үшін заңнамалық және институционалдық негіз құру болды. Қазақстан Республикасында біз қарастырған көптеген бағдарламалар қабылданды және олар елді дамудың жаңа жоғары деңгейіне шығаруға тиіс. Бұл бағдарламаларды іске асыру елдегі бизнесті дамыту арқылы мүмкін болады, онымен атап айтқанда өзін-өзі жұмыспен қамтығандар да айналысады.

Сонымен 3.2-ші параграфта, Қазақстан еңбек нарығында өзін-өзі жұмыспен қамтуды экономикалық реттеудегі мәселелер мен өзін-өзі жұмыспен қамтудың болашағын қарастыру шеңберінде елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды мемлекеттік реттеу тетігі анықталды, Қазақстан Республикасындағы өзін-өзі жұмыспен қамтуды экономикалық реттеудің басымдықты бағыттары айқындалды.

Қазақстан Республикасында халықаралық тәжірибедегідей экономикада өзін-өзі жұмыспен қамтуды және кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды іске асырады, соның негізінде өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың мәртебесін рәсімдеу жөніндегі республикалық және өңірлік жол карталары құрылып, сол бойынша жұмыстар белгілі құзырлы органдар (Жұмыспен қамту орталықтары, «ДАМУ» кәсіпкерлікті дамыту қоры және т.б.) арқылы жүзеге асырылуда.

Қазақстанның ішкі экономикалық және әлеуметтік мәселелерін шешуде өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды тарта отырып, мемлекеттің кәсіпкерлікті ынталандыру және дамыту жөніндегі жүргізіп жатқан саясаты ресми жұмыссыздықтың төмендеуіне, әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштердің жақсаруына және халықтың номиналды табысының ұлғаюына ықпал ететіні расталды, осылайша еңбек нарығындағы жұмыспен қамтылғандар құрамындағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық тобының нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың төмендеу тенденциясы айқын көрінеді. Бұл деген әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыруда өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты экономикалық реттеудегі мемлекеттік іс-шаралардың белгілі бір деңгейде өз нәтижесін бергенін көрсетеді.

3.2 Әлеуметтік-экономикалық саясатты іске асыру факторы ретінде өзін-өзі жұмыспен қамтудың даму сценарийін жасау

Қазақстан Республикасында жұмыспен қамтудың дамуы мен оның модернизациясына ықпал еткен мемлекеттік шаралардың бірі -

моножұмыспен қамтылудан полижұмыспен қамтылуға өтуі болды. Бұл жерде модернизация нарықтық қатынастарға өту жағдайында жұмыспен қамтудың трансформациясын білдіретінін атап өткен жөн. Қазақстандық экономикадағы нарықтық реформалардың басталуымен қуатты серпін алған өзін-өзі жұмыспен қамту, жұмыспен қамтудың трансформациясының жарқын мысалы болды. Өз кезегінде ол күрделі мәселелерді шешу қажеттілігіне тап болды: меншік қатынастарын өзгерту, экономиканың құрылымдық сәйкессіздіктерін жеңу, жұмыспен қамтуды қайта құрылымдау және т.б.

Посткеңестік кеңістіктегі ғылыми зерттеулерінде "өзін-өзі жұмыспен қамтығандар", "өзін-өзі жұмыспен қамту" ұғымдары 1990 жылдары пайда болды. Бұрынғы КСРО республикаларында бұл құбылыстың пайда болуының негізгі себептерінің бірі өнеркәсіптік және ауылшаруашылық кәсіпорындарының жаппай жабылуы болып саналады [161]

1990 жылдардың басынан бастап екінші реттік жұмыспен қамту (жұмыспен қамту негізгі жұмыс және екінші реттік жұмыс түрінде болуы мүмкін) посткеңестік елдердегі жұмысшылар экономикалық күйзелістер мен белгісіздіктерге уақытша бейімделу стратегиясы ретінде белсенді түрде қолданды. Қосымша жұмыспен қамту табыстардағы өзгешелікті тегістеуге және негізгі жұмыс орнындағы табыстың құбылмалылық тәуекелдерінен қорғануға мүмкіндік береді, сондықтан қосымша жұмысқа тартылу уақыттық түрде өте тұрақсыз және оның шырдары жалақының кешігу эпизодтарымен байланысты. Екінші реттік жұмыспен қамтылған жұмысшылар көбінесе стандартты емес жұмыспен қамтылудың (толық емес жұмыс уақыты, мерзімді келісім-шарттар, бейресмилік) және негізгі жұмыс орны бойынша әлеуметтік қорғалмауы сияқты көріністеріне тап болады, сондықтан қосымша жұмыс негізгі жұмысты прекаризациялауға реакция ретінде қарастырылады [162].

Екінші жұмыстың болуы жұмысты нақты ауыстыру ықтималдығымен байланысы оң болады, бұл посткеңестік елдерде көбінесе кірістің өсуіне әкелді, ал әрбір төртінші жаңадан өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамның бизнесі оның қосымша жұмысынан артық болды. Мұндай жағдайда қосымша жұмыспен қамтудан түсетін табыс жоғары жалақы алатын адамдарда жоғары болады да, ол өз кезегінде теңсіздіктің өсуіне ықпал етеді. Сонымен қатар, екінші реттік жұмыспен қамтудың едәуір бөлігі, тіпті жоғары жалақы алатын жұмысшылар арасында да бейресми болып табылады, яғни ол осы іс-әрекет түрінен түсетін кірістегі өзгерістің үлкен екенін болжайды. Сонымен екінші реттік жұмыспен қамту әлеуметтік дифференциация факторы болады.

Зерттеу жұмысының 1.3-параграфында қарастырылып өткен көптеген шетелдік елдерде (атап айтқанда Франция, Ұлыбритания, Германия, Испания) қосымша жұмыспен қамтылған жұмысшылар үлесінің айтарлықтай өсуі байқалды (Қосымша О). Бұл тренд, әдетте, кәсіподақтардың рөлінің әлсіреуімен, платформалық экономиканың өсуімен, сондай-ақ салық салу және еңбек нарығын реттеу саласындағы институционалдық реформалармен

байланысты болып отыр, ал ол өз кезегінде стандартты емес және толық емес жұмыс күнінің мүмкіндіктерін кеңейтуде.

Сонымен өзін-өзі жұмыспен қамту кеңес уақыты кезеңіндегі экономикада да болған, бірақ ол кезде заңды түрде мойындалмаған еді, тіпті қылмыс деп те танылып жазаланатын еді. Алайда нарықтық қатынастар дамуымен жеке меншік қатынастары орын ала бастаған кезде халықтың қалыптасқан жағдайларға бейімделуінде маңызды рөлге ие болған өзін-өзі жұмыспен қамту да мойындалған еді. Қоғамдық өндіріс және еңбек нарығының жағдайы көбінде халықтың өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыра алмаған кезде өзін-өзі жұмыспен қамту, нарық қатынастарының потенциалын пайдалануға және халықтың ең мобильді бөлігінің сол кезеңдерде өмір сүруді амалдауына мүмкіндік берген еді.

Қазақстан еңбек нарығында ішкі экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешуде, халықтың өмір сүру деңгейін арттыру үшін өзін-өзі жұмыспен қамту әлеуетін, атап айтқанда өзін-өзі жұмыспен қамтудың жаңа нысандары мен түрлерін пайдалану жағдайлары бізге Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтудың даму сценарийлерін анықтауға мүмкіндік берді.

Бірінші сценарий: Өзін-өзі жұмыспен қамтудың қалыптасуы. Қазақстанның нарықтық экономикаға көшуі жағдайында ел экономикалық күйзеліске ұшырады және халық белгісіздік жағдайында болды. Өткен ғасырдағы реформалар жылдарында Қазақстан Республикасында жұмыспен қамту үшін мына тенденциялар тән болды: экономикадағы жұмыспен қамтылғандардың (оқушылар мен жеке қосалқы шаруашылықта жұмыспен істейтіндерді қоспағанда) үлесі төмендейді, ал өндірістен қол үзген оқушылардың үлесі (16 жастан бастап) аздап артады. Нәтижесінде, қоғамдық өндірісте жұмыспен қамтылмаған еңбекке қабілетті жастағы халықтың үлесі артып келеді, бұл өз кезегінде экономикадағы жұмыссыздардың үлесінің артқанын көрсетті. Бұл жеке қосалқы шаруашылықта жұмыс істейтін адамдардың, үй шаруасындағы әйелдердің, жалпы жұмыс істемейтіндердің үлесі артып келе жатқанын білдірді. Мұның салдары, өмір сүруге қажетті қаражатты жалақы түрінде алатын жұмыспен қамтылғандар санының азаюы болды. Егер жұмыспен қамтылған халық арасында толық емес жұмыс уақытымен (толық емес жұмыс күні, толық емес жұмыс аптасы, мәжбүрлі демалыс) айналысатындардың үлесі жоғары екенін ескеретін болсақ, онда жұмыспен қамту қалыпты өмір сүру деңгейін қамтамасыз етпейтін, әсіресе нақты жалақы халықтың қажеттіліктерін қанағаттандырмайтын жағдай туындағанын көреміз. Бұл Қазақстан Республикасында экономиканы реформалау кезеңінде халықтың өзін-өзі қамтамасыз етуге және өзін-өзі жұмыспен қамтуға көшуіне себеп болды. Нарық жағдайында өзін-өзі жұмыспен қамту - бұл нарықтық қатынастарға тән міндетті объективті элемент болды. Оның дамуы экономикалық және әлеуметтік факторлардың әсерінен болады. Қазақстан Республикасында өзін-өзі жұмыспен қамту әрдайым болған деп айтуға болады (жеке қосалқы шаруашылық жүргізу, еңбек

демалысы және кешкі кезеңдерде қосымша жұмыс істеу, репетиторлықпен айналысу, кеңес беру, үйде және хабарландыру бойынша жұмыс және т.б.).

Нарықтық экономика өзін-өзі жұмыспен қамтуды тауар өндірісінің, жалдамалы жұмыс күшін пайдаланудың жаңа деңгейіне шығарды. Нарықтың экономикалық идеологиясы - әрбір еңбекке қабілетті адамның өзін-өзі қамтамасыз етуге және өзіне-өзі табыс табуға көшуі болды. Сонымен қатар, нарық экономикалық шынайылықты өзгерту арқылы еңбекке ынталандырудың жаңа қырын ашады: жеке меншік институтын құру, шағын және орта бизнес үшін қолайлы жағдайлар жасау, оны жүргізу.

Қазақстан Республикасында өзін-өзі жұмыспен қамтығандар - бұл өз іс-әрекеттерін өздері қамтамасыз ететін және ұйымдастыратындар, бұл жағдай оларға негізгі табыс көзі болып табылады, олар өздерін жұмыспен дербес қамтамасыз етеді. Бұған кәсіпкерлер, жеке-еңбек шарттарымен (ЖЕШ) айналысатын адамдар, жеке қосалқы шаруашылықтарда (ЖҚШ), сондай-ақ ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін кооператив мүшелері жатады. Республиканың еңбек нарығында ұсынылған жұмыс орындарына сұраныстың қанағаттанбауы халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының кеңеюіне әкелді.

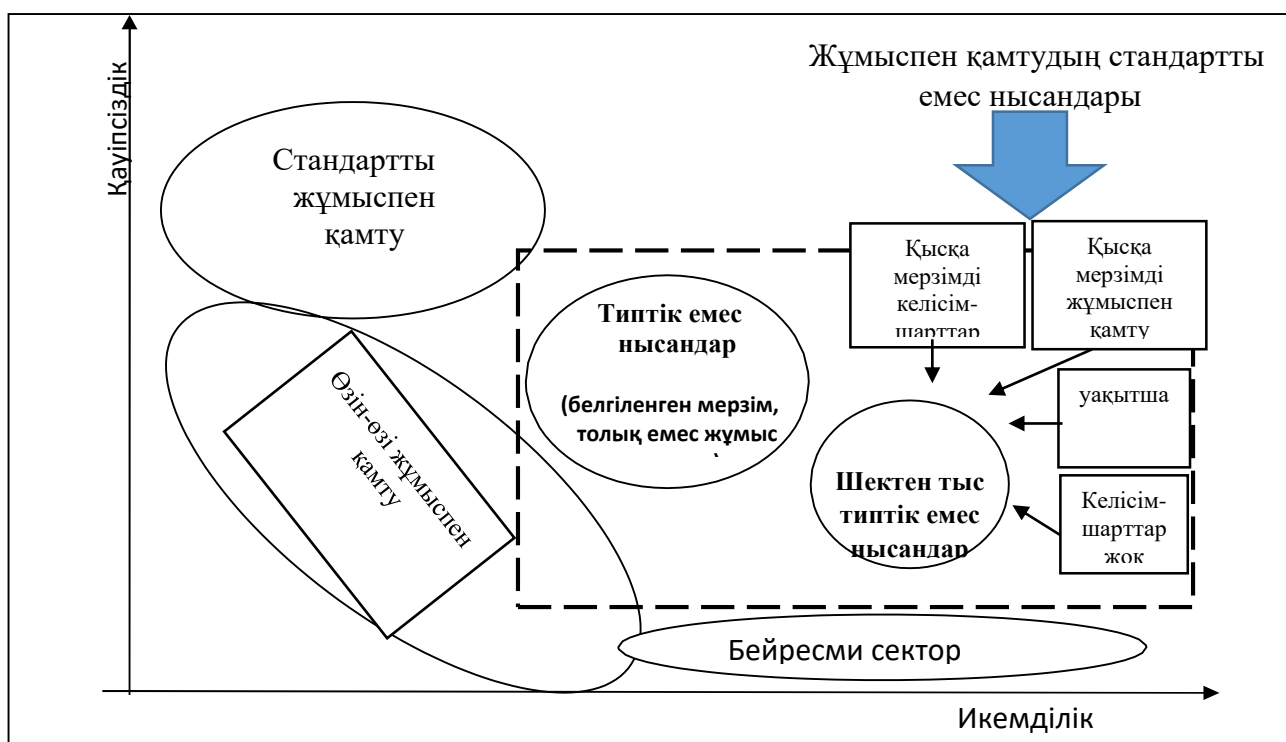
Сонымен, өзін-өзі қамтамасыз етуге көшудің негізгі себептері:

- 1) өмір сүруге қаражаттың жетіспеушілігі;
- 2) жалақы мен әлеуметтік трансферттерді (зейнетақыларды, жәрдемақыларды) төлеудегі кідірістер;
- 3) жұмыстан босату, штаттардың қысқаруы, кәсіпорынның банкроттығы салдарынан жұмысынан айырылу - сол арқылы негізгі жұмыс көзінің жоғалуы;
- 4) тұрақты және жоғары табыс көзін іздеу;
- 5) өзін-өзі толық іске асыруды, кәсіпкерлікке қызығушылықты қамтамасыз ететін жұмыс іздеу;
- 6) кәсіп түріне қатысты адамдардың экономикалық еркіндігі.

Екінші сценарий: Өзін-өзі жұмыспен қамту - прекаризация нәтижесі. Отандық еңбек нарығында жұмыспен қамтудың стандартты емес нысандарын стандартты жұмыспен қатар дамыту, жұмыспен қамтудың тұрақсыздығына әкелді. Стандартты емес жұмыспен қамтудың түрлі нысандары қаншалықты әртүрлі болса, стандартты жұмыспен қамтудың бұлыңғырлануы мен тарылуына әкелетін факторлар мен жағдайлар соншалықты түрленді. Олардың кейбіреулері еңбекке деген сұраныс жағында, ал басқалары ұсыныс жағында. Еңбекке ұсыныс пен сұранысты тек ел азаматтары немесе азаматшалары емес, шетелдіктер де көптеп туғызатынын білеміз, өйткені миграциялық (көші-қон) процесс қай елдің экономикасында болсын жүріп жататын объективті құбылыс. Халықтың аумақтық қозғалысы, шетел жұмысшыларының елге келуі және олардың халық шаруашылығына енуі көші-қон ағынын реттеу қажеттілігін тудырады және белгілі бір дәрежеде мемлекет үшін проблема тудырады [163]. Бұл ең алдымен бейресми жұмыспен қамтылған немесе экономиканың бейресми секторында жұмыс істейтін еңбек мигранттарының тұрақсыз осал жағдайы бұл топ жаңа әлеуметтік таптың –

прекариаттың елеулі қауымдастығын білдіреді деп айтуға мүмкіндік беретінімен түсіндіріледі.

Еңбек нарығындағы прекаризация бірнеше жылдан бері бүкіл әлем бойынша көптеген ғалымдар зерттеп келе жатқан өткір экономикалық және әлеуметтік мәселе. Ағылшын тіліндегі әдебиеттерде стандартты емес жұмыспен қамту қатынастарын анықтау үшін «atypical», «contingent», «peripheral», «marginal», «flexible» терминдері қолданылады. Орыс тілді әдебиеттерде "жұмыспен қамтудың тұрақсыздығы" термині жиі қолданылады, сондықтан "жұмыспен қамтудағы прекаризация" терминін отандық ғалымдар да қолданады. Прекариат – үлкен қоғамдық, саяси және экономикалық маңыздылыққа ие болған феномен. Прекариаттар еңбекке қатысуға, өзінің деформацияланған болсын мәртебесін сақтауға бағытталған, сыртқы әлеммен әлеуметтік байланысын жоғалтпаған, еңбек және әлеуметтік-экономикалық қатынастар сферасында шектелген, бірақ өздерінің өмір сүру уақыттарын лайықты етуге ұмтылатын, өз қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған әлеуметтендірілген халықтың бөлігі болып табылады [164]. Бейресми секторды қамту, жұмыспен қамтудың стандартты және прекаризацияланған түрлерінің арақатынасы және ондағы өзін-өзі жұмыспен қамтудың орны келесі суретте көрсетілген (сурет-32).

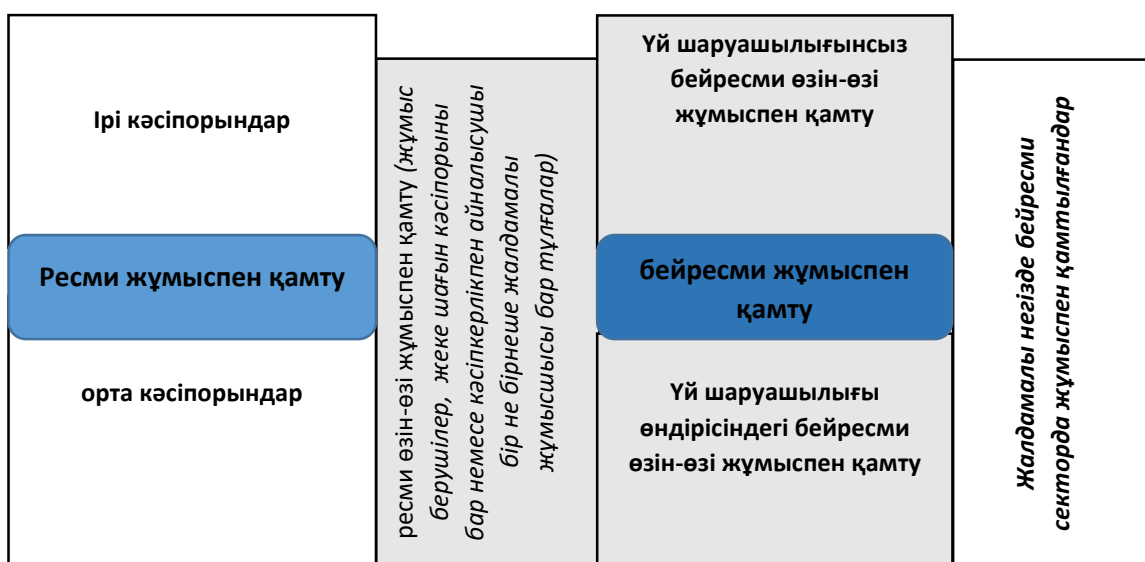
Сурет 32 - Жұмыспен қамтудың стандартты және прекаризацияланған түрлерінің арақатынасы
Ескерту – дереккөз [165]

Жұмыспен қамтудың стандартты және прекаризацияланған түрлерінде еңбекті типтік және типтік емес еңбек қатынастарына бөлу бар, ол өз кезегінде олардың жұмыспен қамту саласындағы мемлекеттік-құқықтық саясатты

қаншалықты көрсететіндігінен туындайды. Осы көзқарасқа сәйкес, бұрынғы "толық уақытты жұмыспен қамту" ғана емес, сонымен қатар заманауи экономикалық саясатпен толық немесе ішінара танылғандардың барлығы типтік болып табылады. Сонымен қатар, еңбек нарығында тәжірибе жинап жүрген бірақ тиісті еңбек заңнамасымен әлі ресми түрде реттелмегендер де типтік емес еңбек қатынастарына түседі. Міне осы санатқа өзін-өзі жұмыспен қамтығандар да түседі.

Бейресми жұмыспен қамту мәртебесін анықтауда экономикалық субъектілердің іс-әрекеттері өте маңызды: ұйымда немесе кәсіпорында жұмыс істеу, жеке немесе заңды тұлғада жалдану, жеке іс, кәсіпкерлік; сондай-ақ жұмысқа рәсімделу нысаны (еңбек келісім-шарттарын ауызша немесе жазбаша жасау). Осы схема бойынша бейресми жұмыспен қамтуда жұмыскерлердің келесі топтары ерекшеленеді: өзін-өзі жұмыспен қамтығандар; тіркелмеген фирма басшылары; кәсіпорындарда жұмыс істейтін бейресми жалдамалы жұмыскерлер; кәсіпорындарда жұмыс істемейтін жалдамалы бейресми жұмыскерлер; тұрақты емес жұмыскерлер (тұрақты жұмысы жоқ) [15, 384-бет].

Посткеңестік мемлекеттерде халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының рөлін дамытудың маңызы зор. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар жұмыс беруші де, жұмыскерлер ретінде де әрекет етеді және олар ресми экономикада да, бейресми экономикада да жұмыс істейді. Халықтың өзін өзі жұмыспен қамтуы экономиканың ресми және бейресми секторларында да қамтылған. Бұл деген осы түсініктің көп қырлы екенін көрсетеді. Нақты экономикадағы өзін-өзі жұмыспен қамтудың орнын анықтау үшін халықты жұмыспен қамту түрі бойынша бөлу схемасы беріледі (сурет-33).

Сурет 33 - Өзін-өзі жұмыспен қамтудың нақты сектордағы орны
Ескерту – дереккөз [166]

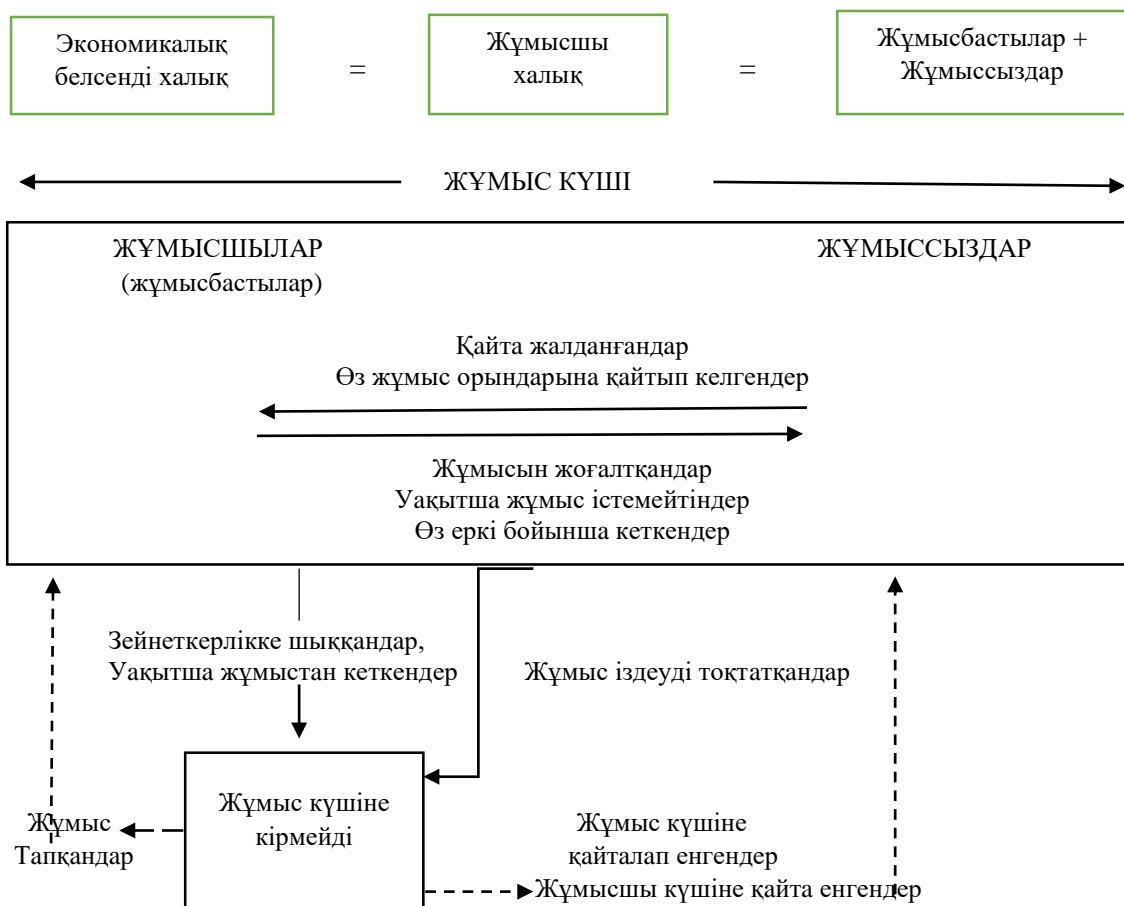
Сонымен, бейресми экономиканың ресми экономикадан айырмашылығы, оның реттелетін, қорғалған және тұрақты жұмыспен қамту, сондай-ақ заңды түрде жұмыс істейтін кәсіпорындар шеңберінен тыс жүзеге асырылуында. Бейресми экономика ақылы жұмыстың барлық түрлерін қамтиды – өзін-өзі жұмыспен қамту және жалдамалы жұмыстар, яғни ресми түрде танылмайтын, реттелмеген, қолданыстағы заңдармен қорғалмайтын және осы жағынан да елде оларды прекариатты жұмыспен қамту деп қарастыратын еді. Өйткені жұмыспен қамтудағы прекариат жалданудағы төменгі әлеуметтік кепілдемелерден, жұмыспен қамтылудың және жұмыс берушіден жұмысшыға оның қайта бөлінуінде тәуекел деңгейінің артуынан, жұмысшыларда әлеуметтік-еңбек құқықтарының болмауынан, жалақының төмендеуінен, әлеуметтік пакетті жоғалтудан және т.б. көрінеді.

Бейресми жұмыспен қамтылған жалдамалы жұмысшылар да, өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылар да өз болашақтарын өз беттерінше ойлауға мәжбүр, өйткені бұл екі категория да заңды әлеуметтік қорғау шараларын іс жүзінде қолданбайды. Нәтижесінде бейресми экономикадағы жұмысшылардың басым бөлігі ресми экономикадағымен салыстырғанда кедей болып шығады. Бұл өз кезегінде елде адами капиталдың әлеуетінің төмендеуіне әкеледі [167].

Үшінші сценарий: Өзін-өзі жұмыспен қамту - икемді жұмыспен қамту түрі. Бүкіл әлемдегі сияқты, посткеңестік елдерде де мемлекеттік секторда жұмыспен қамтылғандардың көптігіне қарамастан "стандартты жұмыспен қамтудың" барлық шарттарын сақтай отырып жұмыспен қамту моделінің трансформациясы орын алды. Экономикалық өзгерістер мен ғылыми-техникалық прогресске қарай еңбек нарығының икемділігіне қойылатын талаптар, тез бейімделе алатын және уақытша жалдау шарттарында, сондай-ақ заңды түрде бекітілмеген бейресми қатынастар жағдайында жұмыс істеуге дайын жұмыскерлерге деген тұрақты сұранысты білдірді. Жұмыспен қамтудың икемді нысандары, іс-әрекет еркіндігі бар, еңбек пен өндірісті ұйымдастыруда, экономикалық шешімдер қабылдауда сыртқы регламенттеу айтарлықтай аз (стандартты, дәстүрлі жұмыспен салыстырғанда) болатын дербестіктің үлкен дәрежелі мүмкіндігін беретін жұмыспен қамтудың нысаны. Яғни, жұмыспен қамтудың дәстүрлі емес нысандары заманауи экономикадағы жұмыспен қамтудың стандартты емес нысандары болады, дербес әрекет ету еркіндігін береді, тиісінше диссертациялық жұмыстың 1.2-параграфында айтылған өзін-өзі жұмыспен қамтудың қалыптасуын анықтайды.

Жұмыспен қамтудың стандартты түрлерін қолданудың ауқымдылығына қарамастан, еңбектің икемді нысандары бұрын болмаған бірқатар салалар мен кәсіптерде тез таралуда және олардың көптеген елдердің еңбек нарығының құрылымындағы жалпы үлесі соңғы бірнеше онжылдықта өскен. Жұмыспен қамтудағы бұл нысандардың тез дамуының негізгі факторлары: еңбек саласындағы өзгерістер (заңнамалық көрсеткіштерді қоса алғанда), макроэкономикалық көрсеткіштердің ауытқуы, сондай-ақ экономикалық

рецессия. Стандартты емес жұмыспен қамтудың көптеген түрлері кері макроэкономикалық күйзелістерге әлеуметтік-экономикалық жауап ретінде пайда болады және солармен байланысты шығындарды азайтуға ықпал етеді. Басқаша айтқанда, олар негізінен циклдік сипатқа ие. Еңбектің икемді нысандары қалыпты экономикалық кезеңдерде де қолданылғанын мойындау керек [168].

Сурет 34 - Еңбек нарығының жағдайы және ондағы ағымдар

Адам жұмысбасты, жұмыссыз немесе жұмысшы күшіне кірмеуі мүмкін. Бағыттық сызықтар, осы үш жағдайдың арасында адамдардың ауысып жүруін көрсетеді. Жиынтық жұмысшы күшінің құрамынан шығуға бағытталған орын ауыстырулардың көп бөлігі уақытша және қысқа мерзімдік сипатта болады.

Ескерту - әдебиет көзі [169]

34-ші суреттен көріп тұрғанымыздай, белсенді немесе белсенді емес халық тобында қалған адамдар біржолата сонда қалады деген сөз емес. Керісінше, бір жағдайдан екінші бір жағдайға үздіксіз ауыса отырып өзіндік бір шеңберлі айналыс жасап және еңбек нарығында халық ағымдарын құра отырып, сол нарықтың белгілі бір жағдайын көрсетеді.

Ресейлік ғалымдар Разумова Т.О. және Артамонова М.В. жұмыспен қамтудың икемді нысандарының толық жіктелмесін келтіреді (29 кесте) [170].

Кесте 29 - Жұмыспен қамтудың стандартты емес нысандарының негізгі топтары

Уақытша жұмыспен қамту	Толық емес жұмыс уақыты шартындағы жұмыспен қамту	Уақытша қарыздық еңбек және көпжақты еңбек қатынастары	Жасырын еңбек қарым-қатынастары және тәуелді өзін-өзі жұмыспен қамту
Уақытша жұмыс, кезінде жұмысшылар белгілі бір уақыт кезеңіне жалданады. Оған шұғыл, жобалық немесе конкурстық-нақты жұмыс, сонымен қатар маусымдық және бір реттік жұмыстар жатады.	Кәдімгі толық жұмыспен қамтуға қарағанда жұмыс уақыты қысқа (аптасына 30-35 сағаттан артық емес). Еңбектің кейбір түрлерінде өте қысқа жұмыс күні болады немесе тұрақты жұмыстың болмауы	Компанияда жұмыскерлер ресми түрде рәсімделмеген, бірақ олар еңбекке жалдау агенттіктері арқылы жұмыс істейтін еңбек қатынастары	Жұмыс күшін делдалдық ұйым арқылы немесе ресми еңбек келісім-шартының орнына жұмыскермен өзара әрекеттесу туралы азаматтық келісім жасау арқылы жалдау
Ескерту-дереккөз [170]			

Кестеге сәйкес, жұмыспен қамтудың икемді нысандарының жіктелуіне уақытша жұмыспен қамту, толық емес жұмыс уақыты шартындағы жұмыспен қамту, уақытша қарыздық еңбек және көпжақты еңбек қатынастары, жасырын еңбек қарым-қатынастары және тәуелді өзін-өзі жұмыспен қамту кіретінін көрдік. Мұнда біз өзін-өзі жұмыспен қамту, мәжбүрлі икемді жұмыспен қамтылу ретінде сипатталатынын көреміз, өйткені ұйым қызметкерлері ресми еңбек келісім-шартының орнына делдалдық ұйымдар арқылы азаматтық жалдау келісімдерін жасайды.

Жалпы экономика үшін жұмыспен қамтудың икемді нысандары: еңбек нарығының икемділігін және жұмысшылардың ұтқырлығын арттыруға; көбірек жұмысшыларды пайдалану арқылы жұмыссыздық деңгейін төмендетуге; еңбек нарығында жұмыс күшін сату-сатып алуға қатысты еңбек қатынастарына қатысушылардың шығындарын азайтуға мүмкіндік береді. Көптеген артықшылықтарға қарамастан, жұмыспен қамтудың бұл түрінің көптеген әлеуметтік салдарлары бар.

COVID-19 пандемия жағдайлары көптеген жұмыс берушілерді қазіргі уақытта жұмысты ұйымдастыру тұрғысынан да, болашақта еңбек қатынастарын құру тұрғысынан да икемді жұмыспен қамтуды ұйымдастыру тәсілдерін қайта қарауға мәжбүр етті. COVID-19 пандемиясымен байланысты экономикалық құлдырау жағдайында жұмыспен қамтуды басқару мәселелері тұтастай алғанда экономикалық жүйеде жұмыспен қамтуды қолдау тұрғысынан да, бизнесті, персоналды сақтаудың, жаңа жағдайда жұмысты ұйымдастырудың нақты міндеттері тұрған шаруашылық жүргізуші субъектілер үшін практикалық ұсыныстар әзірлеу тұрғысынан да ерекше

қауырт және өзекті мәселе болды. Осы тұрғыда жұмыспен қамтудың икемді нысандарын пайдалану қиын экономикалық жағдайларда жұмыспен қамту процестерін оңтайландыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, COVID-19 пандемиясы аясындағы оқиғалар әсіресе жұмыспен қамтылған немесе ресми жұмыссыз ретінде тіркелген адамдарға қатысты әлеуметтік қорғау мәселелерін шиеленістірді. Еуропалық тәжірибе көрсеткендей, еңбек нарықтарында жұмыспен қамту саласындағы стандартты емес келісім-шарттардың әртүрлі нысандарының көбеюі, әлеуметтік жағынан жақсы қорғалған жұмысшылар мен әлеуметтік қорғауға және жұмысқа орналасу құқығына қол жетімділігі шектеулі жұмысшылар арасының тереңірек бөлінуіне әкеледі. Бұл, әсіресе, стандартты емес жұмыс мәртебесімен үйлесетін "күрделі стандартты емес жұмыспен қамту" қағидасы бойынша жұмыс істейтіндердің көбеюіне қатысты: мысалы, уақытша және толық емес жұмыс уақыты, өзін-өзі жұмыспен қамту және толық емес жұмыс уақыты. Өзін-өзі жұмыспен қамтудың стандартты емес жұмыспен қамтудағы үлесі еңбек нарығы икемділігі индикаторларының бірі болып табылады [171].

Әлеуметтік-еңбек қатынастарының икемділігін күшейту қашықтықтан жұмыс істеу, икемді жұмыс кестесі, толық емес жұмыс уақыты (жартылай жұмыспен қамту), уақытша жұмыспен қамту және т.б. сияқты жұмысқа қабылдаудың және жұмыспен қамтудың жаңа нысандарын дамытуға әкеп соғады. Жұмыспен қамтудың икемді нысандарын пайдалану белгілі бір қайшылықтарды тудырады: бір жағынан, жұмыспен қамтудың мұндай нысандары цифрлық экожүйелердің шығындарын азайтуға, оларды арттыруға мүмкіндік береді экономикалық тиімділік пен бәсекеге қабілеттілік, ал екінші жағынан, әлеуметтік кепілдіктерін жоғалтқан, тәуелді жағдайға тап болған жұмысшылардың жағдайы нашарлауы мүмкін [172]. Көріп отырғанымыздай, бұл себеп өзін-өзі жұмыспен қамтуды икемді жұмыспен қамтудың мәжбүрлі нысанына жатқызу объективті екенін көрсетеді. Жалпы алғанда, икемді жұмыспен қамтудың артықшылықтары мен кемшіліктері еңбек нарығының икемділігін қамтамасыз ете отырып, жұмысшылардың позициясын әлсіретеді. Еңбекті пайдаланудағы осы түрінің екіжақтылығы мен қарама-қайшылығына қарамастан, жұмыспен қамтудың икемді нысандары фирмалар мен жұмысшыларды экономикалық және әлеуметтік өмір жағдайларының үздіксіз өзгеруіне бейімдеу құралы болып табылады, және ол еңбек нарығы үшін қажетті жағдай болмақ немесе шарты.

Төртінші сценарий: Өзін-өзі жұмыспен қамту – фрилансерлер. Айырмашылық, ең алдымен, олардың іс-әрекетінің және мәртебесінің заңдылығында. Өзін - өзі жұмыспен қамтыған адам - бұл кәсіптік табысқа арнайы салық (НПД) төлейтін адам. Фрилансты азаматтық-құқықтық сипаттағы (ГПХ) шарт бойынша, ал бір реттік жұмыстарды немесе тест тапсырмасын Арбонум (кез келген жерде және уақытта төлем жасау) арқылы рәсімдеуге болады. Қашықтықтан немесе үйде жұмыс істеу үшін олар еңбек шартын жасайды [173].

"Өзін-өзі жұмыспен қамту" және "фриланс" түсініктері бір-бірімен түйіседі, бірақ айырмашылықтары бар. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар деп жалақысы емес, табысы бар жеке кәсіпкерлер түсініледі. Фрилансерлер деп, қандай да бір компанияның штатында болмай-ақ гонорар алу негізінде әртүрлі жобалармен жұмыс істейтін тәуелсіз кәсіпқойларды айтады. Яғни бұлардағы айырмашылық еңбекке тапсырыс берушіде – ол клиент немесе босс. Өзін – өзі жұмыспен қамтығандарға жеке қосалқы шаруашылықта жұмыс істейтін адамдар, фермерлер, стартаперлер және т.б.; фрилансерлерге - еркін суретшілер, бағдарламашылар, web-дизайнерлер, журналистер, аудармашылар, еңбек емес, азаматтық-құқықтық қатынастар шеңберінде шарттық міндеттемелермен байланысты жұмысшылар; аутстаффинг барысында жұмыстарды орындауға шақырылғандар және т.б. жатады [174].

Фриланс - бұл қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана отырып қызмет көрсететін – әдетте бүкіл әлемдегі виртуалды еңбек биржаларында кездесетін әртүрлі жұмыс берушілердің түрлі күрделіліктегі жобаларын жүзеге асыратын кәсіби мамандардың шығармашылық өзін-өзі жұмыспен қамтуы [43, 199 бет]. Авторлар атап өткендей, Қазақстандағы фриланс пен өзін-өзі жұмыспен қамту еңбек нысаны ретінде мотивациялық бірегейлікті – жұмыс берушіден тәуелсіздікті, қабілеттері, тілегі мен іскерлігіне қарай жұмысты таңдаудағы мүмкіндікті сақтайды.

Кесте 30 - Фриланстың артықшылықтары мен кемшіліктері

Фриланстың оң және кері сипаттары:	Еркін жұмыспен қамту – фриланстың жағымсыз жақтары:
1. еркін жұмысшыны қызықтыратын, жобаларды таңдауға мүмкіндік беретін қызықты әр қилы жұмыс;	1. өзінді дамыту қажеттілігі және болашақ жұмыс берушіге қандай да бір жетістіктерді көрсете алу;
2. отбасымен уақыт өткізуге мүмкіндік беретін икемді жұмыс кестесі;	2. Тапсырыс берушінің адал емес болуы және жобаны төлемеу немесе аяқтау сатысында одан бас тарту қаупі (бұл мәселені шешу үшін әділетсіз жұмыс берушілердің "қара" тізімдері құрылады);
3. работа на дому с минимальными издержками (отсутствие затрат на транспорт);	3. Тапсырыс беруші үшін жоба аяқталмауы немесе дұрыс орындалмауы тәуекелі (уақыттың бекер кетуі және шығындар);
4. бір уақытта түрлі жобалармен жұмыс істеу арқылы үлкен жалақы алу мүмкіндігі;	4. ұжымда мансаптық өсу мен әлеуметтік байланыс жоқ;
5. табысты болу және танымал болу ықтималдығы;	6. шетелдік тапсырыс берушілерге шығу үшін шет тілдерін білу қажеттілігі;

30-шы кестенің жалғасы

6. жұмыс пен оқуды үйлестіре алу, білім мен жұмыс тәжірибесі қажет емес; 7. мүмкіндігі шектеулі адамдарға (мүгедектерге) өз өздерін табуға мүмкіндік береді;	6. жоғары өзін-өзі ұйымдастыру болуы керек, өйткені басшы қадағалауы жоқ; 7. көп ақша табу үшін көп жұмыс істеу керек, бұл жұмыс күнімен шектелмейтін фрилансердің денсаулығына зиян тигізуі мүмкін;
8. командаға бірігуге болады (коворкинг);	8. нарықтық ортаның өзгермелі жағдайларында ұтқыр болу және қызметтің жаңа жақтарын үнемі зерделеу, бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін прогресс пен сәннен қалмау қажеттілігі;
9. салықтан бас тарту тек фрилансер үшін ғана емес, сонымен қатар дәстүрлі жалдаудағы сияқты әртүрлі қорларға төлем жасамайтын жұмыс беруші үшін де;	9. еңбек өтілі мен ресми түрде еңбек тәжірибесі жүрмейді;
10. жұмыс берушіге ай бойы жалақы төлеудің қажеті жоқ, тек белгілі бір жоба үшін (үнемдеу);	10. зейнетақы аударымдары мен әлеуметтік пакеттің болмауы;
11. жұмыс орны мен ғимаратты жалдау сынды жұмыс берушілердің шығындарын азайту;	11. салықтар мемлекеттік бюджетке түспейді;
12. жұмыс нәтижелерін электронды почта арқылы мобильді жіберу;	12. Сіздің кәсіпқойлығыңыз жоба байқауында жеңіске жету үшін жеткіліксіз болған кезде немесе тапсырыс берушіге жұмыс сапасы ұнамаса және оны үнемі қайта жасауға мәжбүр еткенде психологиялық қысымның болмауы.
13. ресми жалдаудағы сияқты "бөтен" жұмысты орындаудың қажеті жоқ;	
14. географиялық шеңберден шығу (шетелдік тапсырыс берушілермен жұмыс);	
15. болашақ клиенттердің үлкен нарығы	
Ескерту - дереккөз [176]	

30-шы кестеде келтірілген мәліметтер бойынша келесі қорытындылар жасауға болады:

- фриланс та өзін-өзі жұмыспен қамтушы, өйткені ол да стандартты емес жұмыспен қамту түрі, тиісінше фриланс тұрақсыз жұмыспен қамту және жұмыспен қамтудағы прекариаттылық салдары болып табылады;
- өзін-өзі жұмыспен қамту және фриланс - жұмыспен қамтудың икемді түрлері, бірақ біріншісі икемді жұмыспен қамтудың мәжбүрлі түріне жатса, екіншісі ерікті;

- өзін-өзі жұмыспен қамту офлайн еңбек нарығында (дәстүрлі жұмыс), ал фриланс виртуалды нарықта (қашықтықтан, онлайн жұмыс);

- адамдардың өзін-өзі жұмыспен қамтушыларға деген сенімі фрилансерлерге қарағанда басымырақ. Ол өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың дәстүрлі еңбек нарығында жұмыс істейтіндігіне байланысты.

Фрилансерлер арасында алдын-ала төлем жасатып және радардан жоғалып кететін адал емес орындаушылар бар. Өзін-өзі жұмыспен қамту бұл мәселені оңай түзетеді, өйткені алдын-ала төлем алғаннан кейін клиент чекті алады, онда сіздің СТН, аты-жөніңіз, сондай-ақ QR коды көрсетіледі, оны сканерлеу арқылы тапсырыс беруші барлық аталған мәліметтерді алады. Өз атыңыздан сауда жасау анонимді электрондық әмиянға төлемді қабылдаумен бірдей емес. Сонымен, заманауи экономикада субъектілердің дәстүрлі немесе қашықтықтан жұмыс жұмыс істеу таңдауы бар, ол өмірдегі басымдықтары мен өзін-өзі ұйымдастыру қабілетін үйлестіре біліп, өзіне сенімді және тәуекелге баруда белгілі бір бейімділікке ие болуы керек.

Бесінші сценарий: Өзін-өзі жұмыспен қамту – шағын кәсіпкерліктің алғы шарты. Еңбек нарығында өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытуға қатысатын бағдарламаларға көбірек көңіл бөлінеді, мысалы, кәсіпкерлік ортаны зерттеу және ондағы дағдыларды үйрету. Экономикадағы күрделі жағдайды жеңілдетіп басқалармен бәсекелесуге баруға дайын бірқатар меншік иелері мен кәсіпкерлер қалыптасуда. Алайда, осы уақытқа дейін барлық өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ресми мәртебе алмаған, соның салдарынан табыстарды қалыптастыру мәселесі пайда болды, мысалы:

- іс-әрекет тәуекелділігіне байланысты алынған пайданың тұрақсыздығы;
- кәсіпкердің бизнеске нашар дайындығына байланысты іс-әрекетті кеңейтудің қиын процесі;

- әлеуметтік қорғау іс жүзінде жоқ (жұмыскердің еңбек демалысы мен сырқаттануы төленбейді, ал бюджеттен тыс қорларға түсімдер жоқ) [176]. Көріп отырғанымыздай, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар кәсіпкерлік ортада жұмыс істейді және белгілі бір дағдыларға ие.

Шағын және орта кәсіпкерлікті қолдау, дамыту бойынша ұлттық жобалар мен нормативті актілерде өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың мүдделерін ескеру, өзін-өзі жұмыспен қамтудың азаматтық-құқықтық сипатын толық ашу және айқындау қажеттілігі туралы жасалып жатқан зерттеулерде зерттеушілердің көпшілігі оны кәсіпкерліктің бір түрі деп таниды [177]. Сондай-ақ, бүгінгі таңда азаматтардың бұл категориясы экономикалық іс-әрекетті өз тәуекелімен жүзеге асырып, салық төлеп, шағын кәсіпкерлік субъектілері сияқты қолдау шараларын қолдануға мүмкіндігі бар болуларымен де осы жағдай расталуда. Сонымен қатар, мұндай ұстаным өзін-өзі жұмыспен қамтуды еңбек нарығының элементі ретінде зерттеуді жоққа шығармайды.

Зерттеу барысында анықталғандай, өзін-өзі жұмыспен қамтушыда: тәуекелшіл, тәуелсіздік, кәсіпкерлік, табыс, салық төлеу, мемлекеттік қолдауға

мүмкіндік алу сынды қасиеттерінің болуы, сол халықтың мінез-құлқында кәсіпкерлік моделін жүзеге асырудың тәсілі бар деп санауға негіз бар. Сондықтан халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы еңбек нарығына экономикалық бейімделудің бір нысаны болып табылады, өйткені әртүрлі елдердің тәжірибесі көрсеткендей, ол дамушы экономикаға немесе дамудың тұрақсыз кезеңдері кезеңдеріне тән болып жатады.

Экономиканың бейресми секторында өзін-өзі жұмыспен қамтуды өлшеудегі қабылданған нормаларға сәйкес (заңдық рәсімделудің болмауы) ол экономиканың бейресми секторында ғана қаралады. Ал шағын кәсіпорындардың қызметі (заңды тұлғаны тіркеумен) экономиканың ресми секторы шеңберінде тіркеледі. Бұл ретте бейресми секторда жұмыспен қамтылғандарға мыналар жатады:

1. Нарықта өнімді өткізу немесе халыққа ақылы қызметтер көрсету үшін тұрақты негізде жалдамалы жұмыскерлерді тартпай кәсіпкер ретінде мемлекеттік тіркеудің бар-жоғына қарамастан, заңды тұлға құрмай немесе жеке негіздегі кәсіпкерлік іс-әрекет;

2. Үй шаруашылығында сатуға арналған өнімдерді өндіру;

3. Фермерлік шаруашылықты жүргізу (құжаттардың тіркеуі немесе рәсімдеуі жоқ, жеке кәсіпкер ретінде тіркелуі) [178].

Сонымен, бейресми секторда жұмыс істейтіндер, соның ішінде өзін-өзі жұмыспен қамтығандар заңды тұлға құрмай кәсіпкерлік қызметпен айналыса алады және мемлекеттік тіркеусіз ЖК ретінде жұмыс істей алады.

Кесте 31 - Өзін-өзі жұмыспен қамтудың салыстырмалы сипаттамасы

Өзін-өзі жұмыспен қамту ресми жұмыспен қамту ретінде	Өзін-өзі жұмыспен қамту бейресми жұмыс ретінде
1. Шағын кәсіпорындардың иелері мен менеджерлері (бір тұлғада) 2. Заңды тұлға құрмай тіркелген кәсіпкерлер 3. Тиісті тіркеуі, патенті немесе лицензиясы бар өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың басқа санаттары	1. Жалдамалы жұмыскерлері бар немесе жоқ тіркелмеген жеке кәсіпкерлер 2. Патентсіз немесе лицензиясыз өзін-өзі жұмыспен қамтығандар 3. Отбасылық кәсіпорындардың ақы төленбейтін жұмысшылары 4. Үй шаруашылығында сатуға немесе өзі тұтынуы үшін өнім өндірумен айналысатын тұлғалар
Ескерту-дереккөз [178]	

Кестеде келтірілген бейресми жұмыспен қамту критерийлеріне сәйкес өзін-өзі жұмыспен қамту ресми және бейресми жұмыспен қамту саласында болуы мүмкін және заңды тұлға құрмай кәсіпкерлік қызметте де, басшы өзі меншік иесі және менеджері болып табылатын шағын кәсіпорынға да тән сипаттамаларға ие болуы мүмкін.

Дамыған елдерде "өзін-өзі жұмыспен қамтамасыз ету" ұғымы адамдардың өте кең ауқымын қамтиды – ірі кәсіпкерлерден қолөнершілерге

дейін, ал посткеңестік елдерде ол еуропалық түсіндірудегі шағын, дәлірек айтқанда шағын бизнеске дейін тарылады. Ресейлік жұмыспен қамту бағдарламаларында ол жеке киім тігу, аяқ киім, жиһаз жасау, автожөндеу шеберханаларында және т.б. Сонымен, "өзін-өзі жұмыспен қамтығандар" ұғымы индустриалды дамыған елдердегі "шағын кәсіпкерлік" ұғымымен сәйкес келеді [166, б б.]. Міне осы жағдай өзін-өзі жұмыспен қамту заңды тұлға құрмай-ақ ЖК ретінде кәсіпкерліктің алғышарты болып табылатындығын дәлелдейді.

Ал ҚР-да жеке кәсіпкер болып табылмайтын, жұмыс берушімен шарты жоқ және жұмыссыз ретінде тіркелмеген жеке тұлға өзін-өзі жұмыспен қамтуы мүмкін. Сондай-ақ, бұл азаматта жалдамалы жұмыскерлері болмауы керек. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған адам тек жеке тұлғаларға қызмет көрсете алады. Ол өз өндірісінің ауылшаруашылық өнімдерін сатуға құқылы, мысалы: көкөністер; жемістер; бал; жұмыртқа; сүт өнімдері. Бұл жағдайда оған қолдан жасалған басқа тауарларды, мысалы, зергерлік бұйымдарды сатуға тыйым салынады. Осы мақсатта жеке кәсіпкерді тіркеуге тура келеді. Сондай-ақ, жеке тұлға басқа жеке тұлғаларға қызмет көрсете алады. Көбінесе бұл: бала күтімі; жүкті тиеу және түсіру жұмыстары; тұрғын үйді немесе жабдықты жөндеу; репетиторлық; киім тігу; жиһаз құрастыру және басқа да міндеттер. Тұрғын үйді жалға беру де өзін-өзі жұмыспен қамтуға жатады. Яғни, сіз жұмыс істемеуіңіз мүмкін, бірақ пәтерді жалға беру және Бірыңғай жиынтық төлемді (БЖТ) төлеу арқылы зейнетақы тәжірибесін алуыңыз мүмкін. Бұл жағдай елде бейресми жұмыспен қамтылғандардың мәртебесін анықтау бойынша белсенді жұмыс жүргізіліп жатқандығымен, тиісінше өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды ресімдеумен түсіндіріледі. Ал БЖТ өз кезегінде мемлекеттік тіркеусіз жеке кәсіпкерлікпен айналысуға мүмкіндік береді.

Пандемия жұмыспен қамтылған халықтың барлық санаттарының кәсіби қызметіне түзетулер енгізді. Халықаралық еңбек ұйымының мәліметтері бойынша жұмыс уақыты орта есеппен 14% - ға қысқарды. Нәтижесінде 480 миллионға жуық жұмысшы (40 сағаттық жұмыс аптасын ескере отырып) жұмыс орындарынан айырылды. Бұл жұмыссыз халықтың көбеюіне ғана емес, әлемдік экономикада жұмыстың тұрақсыздығына әкелді [179]. Пандемия жұмыспен қамтылған халықтың жұмыс істеуінің жаңа траекториясын, проблемалары мен даму перспективаларын анықтады. Сонымен қатар, жұмыс берушіде ресми рәсімделмеген жұмыс істейтін халықтың жекелеген санатына фрилансерлер, жеке кәсіпкерлер, өз қызметін өз бетінше ұйымдастыратын адамдар және т.б. жатады және жұмысшылардың мұндай топтары бейресми жұмысшыларға жатады. Пандемия кезіндегі экономиканың ең тұрақты және тіпті тиімді секторлары телекоммуникация, фармацевтика және АТ қызметтері болып табылды. Көбінесе бұл қызметтерді фрилансерлер, жеке кәсіпкерлер және өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық көрсетті. Кәсіпкерліктің әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандарын таңдау, іс-әрекетті қаржылық, әкімшілік және әлеуметтік тұрғыдан бағалауды білдірді. Кәсіпкерлікті

ұйымдастырудың түрлері әртүрлі Ережелермен реттеледі және өзіндік Ережелері де бар. Осылайша, кәсіпкердің жауапкершілігі мен міндеттемелері, бухгалтерлік есеп ережелері мен есептілігі, табыс салығы ұйымдық-құқықтық нысанға тікелей байланысты болады.

Ғылыми әдебиеттерде фриланс пен жеке кәсіпкерлік халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуының бір түрі болып саналады. Осыған байланысты фриланс, жеке кәсіпкер, өзін-өзі жұмыспен қамту сияқты ұғымдарды ажырату қажеттілігі ерекше маңызды (32-кесте).

Кесте 32 – Фриланс, дара кәсіпкер, өзін-өзі жұмыспен қамту түсініктерінің салыстырмалы сипаттамасы

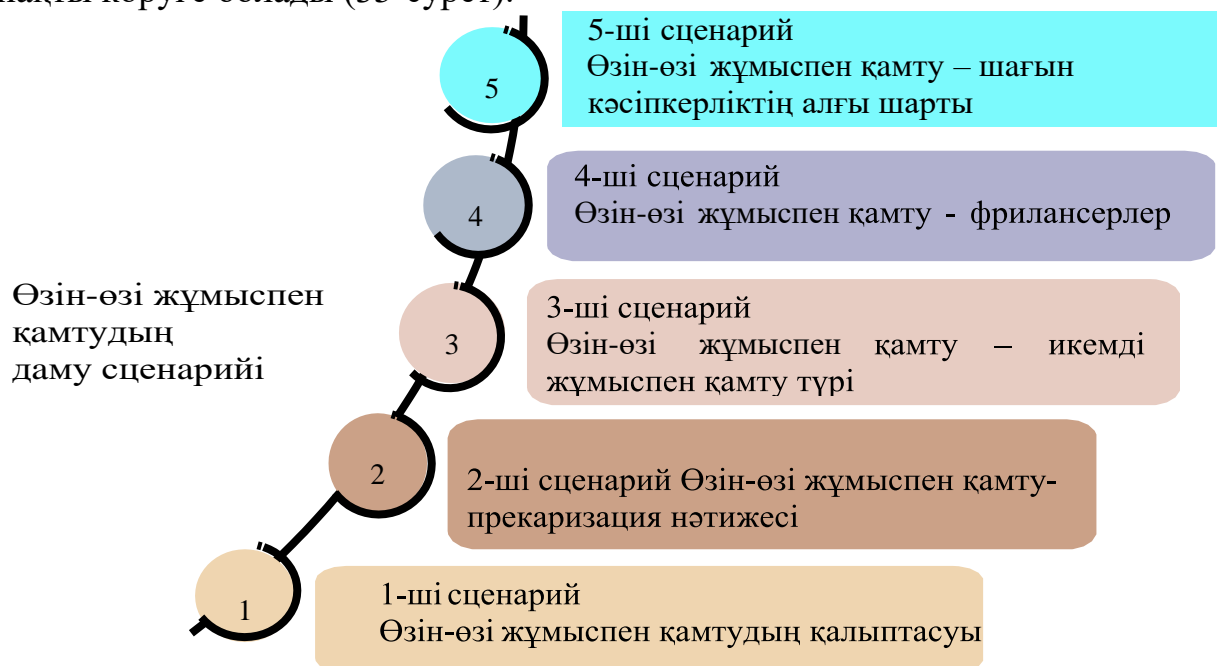
Түсінік	Сипаттамасы	Қолданылу ерекшелігі
Фриланс	Келесі сипаттағы негізде жүргізілетін іс-әрекет: белгіленген төлемде нақты бір жұмысты орындау, жұмыс нақты бір салада кәсіпқоймен орындалады	Кәсіпкер ретінде ресми тіркелуі міндетті емес. Жұмыскерлер қызметті тапсырушының мүддесі үшін шығармашылық кәсіппен айналысады
Дара кәсіпкерлік	Тауар өндіру, қызмет көрсету немесе айырбастауға бағытталған экономикалық іс-әрекет. Ол белгілі бір тәртіппен ұйымдастырылады және міндетті түрде ресми рәсімделуі керек	Бұл категорияға еркін кәсіптегі (сантехниктер, кондитерлер, малярлар, электриктер, косметологтар, шаштараздар, көтерме және бөлшек сатушылар) тұлғалар жатады. Міндетті түрде салық төлеу және әрдайым есеп беру
Өзін-өзі жұмыспен қамту	Өзін-өзі жұмыспен қамтудың қалғандарынан айырмашылығы БЖТ – әлеуметтік салық төлеу қажеттілігі. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмыскерлер өзінің кәсіби іс-әрекеті барысында алған табысынан ғана төлейді. Егер табыс алмаса салық төлемейді. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар шетелдіктер де, шекарадан тыс жұмыс істейтін адамдар да болады	Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық лицензия керек етпейтін барлық қызметті көрсете алады. Ондай қызметтер пәтерді жалдағанда, таксиде жұмыс істегенде, киім тіккенде, сүт сатқанда жүргізіледі. Бұл зейнетақылық жинақты, медициналық сақтандыруды қамтамсыз етуге мүмкіндік беретін қол жетімді амал.
Ескерту – зерттеу негізінде автормен құрастырылған		

Кестеге сәйкес фрилансерлер кәсіби жұмысшылар, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар – бұл жынысына, жасына, біліміне және тіпті азаматтығына қарамастан барлық адамдар болады, ал жеке кәсіпкерлер - бұл еркін кәсіп иелері, және оның басты шарты - міндетті салық төлеу және мемлекеттік органдар алдында тұрақты есеп беру.

Осылайша, өзін-өзі жұмыспен қамту заңнамалық бекуді және мемлекеттік реттеуді қажет ететін жеке ұғым ретінде қарастырылуы керек. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты мемлекеттік қолдаудың бағыттары мен

ерекшеліктерін айқындау мақсатында 2.3-параграфта ЖІӨ мен ҚР-дағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың өзара байланысына шектік және панельдік регрессиялық талдау жүргізілді (регрессиялық модельдерді құру ЖІӨ-нің өсу қарқыны мен өзін-өзі жұмыспен қамтығандар арасында байланыс бар екенін көрсетті және ұлттық экономикадағы олардың рөлін анықтауға мүмкіндік берді).

Қазақстан Республикасында нарықтық экономика жағдайында халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын дамытудың бес сценарийін келесі бейнелеуден нақты көруге болады (35-сурет).

Сурет 35 – ҚР өзін-өзі жұмыспен қамтудың даму сценарийі
Ескерту – зерттеу негізінде автормен құрастырылған

Сонымен, осы параграфта біз Қазақстан Республикасының экономикасында халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы дамуының бес сценарийін анықтадық. Қазақстан Республикасында 2012 жылы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық ресми танылғаннан кейін олар жұмыспен қамтылған халықтың құрамына енгізілді және 2013 жылдан бастап нәтижелі және нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар тобы ретінде айқындалған. Нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар үшін бейресми жұмыспен қамтылған адамдарға жеке кәсіпкер ретінде тіркеусіз кәсіпкерлік іс-әрекетті жүзеге асыруға мүмкіндік беретін БЖТ механизмі анықталды. БЖТ төлеушілер салықтық есеп бермейді және олардың төлемдері: жеке табыс салығына 10%; БЖЗҚ-ға 30% зейнетақы жарнасы; ММСҚ-қа 40% аударымдар; ӘМСҚ-ға 20% әлеуметтік аударымдар. Сонымен, БЖТ тетігі бүгінгі таңда ҚР-да халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын дамытудағы мемлекет үшін шешуші *сценарий* болып табылады, өйткені өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесі мемлекеттік деңгейде өзекті болып табылады.

3.3 Үнталандыру тәсілі негізінде халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын тіркеу процесін жетілдіру жөніндегі ұсыныстар

Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың көпшілігінің қызметін тіркеу және есепке алу саласын тиімді реттеуге байланысты мәселелер орын алуда. Осы себепті өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың басым бөлігі, әсіресе ауылдық жерлерде ресми тіркеусіз тауар өндірумен және қызмет көрсетумен айналысуын жалғастыруда. Ал бұл Үкіметтің жаһандық және өңірлік деңгейде өсіп жатқан жаңа сын-қатерлер жағдайында ел экономикасының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған жұмысын айтарлықтай қиындатады. Диссертацияның 1.1 параграфындағы өзін-өзі жұмыспен қамтудың мәнін талдауды оның функцияларын талдаумен толықтыру қажет, өйткені ол өзін-өзі жұмыспен қамтудың қалыптасуы мен оның ел экономикасының дамуындағы рөлін бағалау үшін мотив бола алады (33 кесте).

Кесте 33 – Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың атқаратын функциялары

Өзін-өзі жұмыспен қамту функциялары	
Әлеуметтік	Экономикалық
<p>1. Интегралдау:</p> <ul style="list-style-type: none"> - жұмыссыздық жағдайында өзін-өзі жұмыспен қамту қоғамның жұмыспен қамту жүйесіне жұмыссыз адамдардың реинтеграциялануына ықпал етеді; - өзін-өзі жұмыспен қамту субъектілерінің бірлескен іс-қимылдарының интеграциялануы 	<p>1. Өнімді;</p> <ul style="list-style-type: none"> - тауарлар, жұмыстар мен қызметтерді өндіру; - қызмет көрсету нарығындағы рөлінің басымдығы (соның ішінде жоғары технологиялық салаларда), жеке тұтынудағы жоғары сапалы өнімді қамтамасыз ету
<p>2. Тұрақтандырушы - әлеуметтік шиеленісті жеңілдету және нарықтық қатынастарды демократияландыру.</p>	<p>2. Жұмылдыру:</p> <ul style="list-style-type: none"> - халықтың едәуір қаржылық, өндірістік, еңбек, зияткерлік және басқа да мүмкіндіктерін тарту; - сирек кездесетін игіліктердің, қызметтердің, ақпараттың, жаңа шешімдердің, бірегей, кәсіби қабілеттердің экономикалық ресурстарын тұрақты іздеу; - осы ресурстарды жеке адамдардың меншігіне оларды одан әрі дербес қызметке тарту мақсатында жинақтау және шоғырландыру.
<p>3. Абсорбациялау (сіңіру):</p> <ul style="list-style-type: none"> - жұмысбасты емес жұмыс күшін және потенциалды жұмыссыздарды ішінара сіңіруге ықпал етеді, яғни олар өзін-өзі жұмыспен қамтуға етене сіңіп кетеді; - жұмыссыздықтың соққысын азайтады, оның әлеуметтік салдарын жеңілдетеді; - жұмыссыздарды қоғамдағы жұмыспен қамту жүйесіне қайтарады. 	<p>3. Реттеуші:</p> <ul style="list-style-type: none"> - нарық экономикасына икемділік беруі; - қолайлы нарық конъюнктурасын қалыптастыруы; - нарықтағы сұранысты дифференциациялау және стандарт шегінен шығара алуы; - тұтынушылардың назарын жаппай өнімдерден жекелік бұйымдарға аударуы.
<p>4. Дүниетанымдық:</p> <ul style="list-style-type: none"> - индивидтің санасы мен экономикалық мінез-құлқының өзгеруі және белсенді өмірлік ұстанымның қалыптасуы; - адамның бастамаларын дамыту, тұлғалық қасиеттерін дамыту, өз күшіне сенімділік береді. 	<p>4. Инновациялық - өзін-өзі жұмыспен қамту мен жаңашылдық кәсіпкерліктің бір формасы ретінде</p>
<p>4. Жасампаздық;</p> <ul style="list-style-type: none"> - қосымша жұмысбастылықты (жұмыс орындарын) қамтамасыз ету; - жаңа өнімдер, технологиялар және т.б. жасау. 	<p>5. Қайта бөлу:</p> <ul style="list-style-type: none"> - жұмыс күшінің салааралық, салаішілік, өңірлік белгісінде өзін-өзі жұмыспен қамтуда болуы; - жиынтық өнімнің, өндірістік қордың, тұтыну заттарының пропорцияларының өзгеруі.

6. Бәсекелестікті қалыптастырушы: - экономикалық дербестік; - өзін-өзі жұмыспен қамту монополистік бірлестік құруға пәрменді емес; - өз бетінше жұмыспен қамтылғандар және нарықтың ұйымдасқан қатысушылары (кәсіпорындар, фирмалар) арасында сөзсіз бәсекелестік болады, өйткені олар да өндірген өнімдерін нарықта өткізеді.	
7. Кепілдемелік: - өзін-өзі жұмыспен қамтушының және оның отбасының өмір сүруі, қажетті заттармен қамтамасыз етілуі; - экстремалдық жағдайларда өзін-өзі жұмыспен қамтудың ұйымдық құрылымының өмір сүруі.	
8. Тәрбиелік: - жеке меншікке ұқыптылық; - бастамашылдық, дербестік, кәсіпкерлік, шығармашылық қабілеттердің ашылуы; - өзін-өзі жұмыспен қамтушы жаңа ұрпаққа кәсіпкерлік мәдениетті қалыптастыру және беру.	
Ескерту – [190, 191, 192, 193, 194, 195] әдебиеттер негізінде автормен құрастырылған	

Көріп отырғанымыздай, өзін-өзі жұмыспен қамту функциялары ерекше, олардың әрқайсысы өзін-өзі жұмыспен қамтудың түрлі аспектілерін сипаттайды, және де 3.2 параграфтағы берген ұсынысты аша түседі, яғни өзін-өзі жұмыспен қамтуды кәсіпкерліктің қарапайым формасы деп тануымыз керек. Сонымен, әртүрлі аспектілерде өзін-өзі жұмыспен қамту функцияларын зерттеу оның артықшылықтары мен кемшіліктерін анықтауға мүмкіндік берді (34 кесте).

Кесте 34 – Өзін-өзі жұмыспен қамтудың артықшылықтары мен кемшіліктері

Өзін-өзі жұмыспен қамтудың жағымды аспектілері	Өзін-өзі жұмыспен қамтудың жағымсыз аспектілері
<i>нарыққа бейімделуіне қатысты</i>	
1) нарықтық сұраныстың өзгерістерін уақтылы есепке алу; 2) жергілікті жағдайларға тез бейімделу және жергілікті шикізатты кеңінен пайдалану; 3) сараланған және стандартты емес сұраныс қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жылдам және икемді әрекет ету; 4) шағын партияларды және тіпті жеке өнімдерді шығару мүмкіндігі;	1) нарықтағы өндіріс қиындықтары; 2) Шикізат көздеріне тәуелділік және қалай тіршілік ету қаупі, салдарлары, 3) кірісті бағалаудың қиындығы; баға саясатын белсенді жүргізе алмау (бағаларды ірі кәсіпорындар белгілейді) нәтижесінде бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуі мүмкін;
<i>өнімнің өзіндік құнына қатысты</i>	
1) басқару аппараты шығындарының төмендігі;	1) өндірісті бір даналап жасауда шығындардың ұлғаюы (жоғары үстеме шығындар, мысалы, көлік шығыны);
2) ірі фирмалармен салыстырғанда төмен жалақыға арзан жұмыс күшін пайдалану (зейнеткерлердің,	2) шикізатты шағын партиялармен сатып алуда бағалардың өсуі;
жасөспірімдердің еңбегі); 3) ғылыми жобалардағы шығынның төмендігі (орта кәсіпорындарға қарағанда 4 есе және іріге қарағанда 24 есе аз).	3) өндіріс ауқымы шектеулі болғандықтан өнімнің өзіндік құнының артуы; 4) жоғары тәуекел және нарықтағы құбылмалылық позиция.
<i>өндіріс пен еңбекті ұйымдастыруға қатысты</i>	

34-ші кестенің жалғасы

<p>1) әрекет еркіндігі мен тәуелсіздігі; 2) табысқа жетуде жеке мотивацияның жоғары деңгейі; 3) идеяларды жүзеге асырудың тамаша мүмкіндігі; 4) қабылданған шешімдердің тиімділігі; 5) еңбекті реттеуде регламенттің жоқтығы (тапсырма мен оны орындау уақытын жұмыскердің өзі өнім көлемін корреляциялай алады); 6) нәтижеге байланысты төлемді дифференциациялау; 7) кәсіпорынның стандартты емес жұмыс режимдері (мысалы, күндізгі уақытта жұмыс істеуге болады және түнде).</p>	<p>1) еңбектің жоғары қарқындылығы (меншік иесі жұмыс істеуге деген ұмтылысты, жұмыс шекараларын теріс қабылдауы және т.б.); 2) ірі фирмалармен салыстырғанда біліктілігі төмен жұмыс күшін пайдалану; 3) мансап жасау мүмкіндігінің аз болуы (басшылық лауазымдары аз, негізгі міндеттер туыстарына беріледі); 4) менеджерлердің төмен құзыреттілігіне және біліктілігі жеткіліксіз жұмысшыларды пайдалануға байланысты басқару тиімділігінің жеткіліксіздігі</p>
<p>Ескерту – [190, 191, 192, 193, 194, 195] әдебиеттер негізінде автормен құрастырылған</p>	

Халықтың жекелеген санаттарына да, өндірістің жекелеген салаларына да қатысты өзін-өзі жұмыспен қамтуды пайдалану оның көрсетілген артықшылықтары мен кемшіліктерін ескере отырып жүзеге асырылуы тиіс деп есептейміз. Таңдалған жұмыспен қамту нысанының жұмыс істеу тұрақтылығын арттыру үшін мүмкін болатын қайшылықтарды барынша азайту керек. Өзін-өзі жұмыспен қамтудың осы сынды артықшылықтары мен кемшіліктеріне қарай қоғамда оларды қабылдау да әртүрлі (35 - кесте).

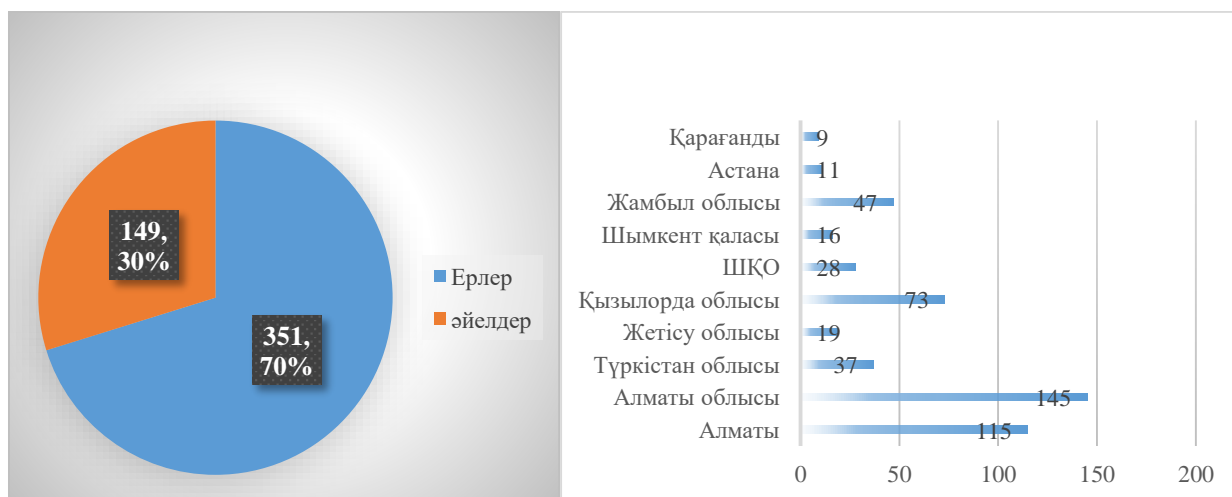
Кесте 35 - ҚР-дағы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты қабылдауы

Жағымды жағы	Жағымсыз жағы
Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар – ең тиімді, белсенді, төзімді	Бұл ел үшін нашар көрсеткіш, өйткені бұл адамдар еш жерде тіркелмеген және болашақта зейнетақыны қалай алатыны белгісіз.
Қазақстандық қоғамның дербес бөлігі. Бұл адамдар өздерін ғана емес, балаларын, қарттарды, сонымен қатар шенеуніктердің әскері.	Көлеңкелі экономиканың арқасында сығу – бұрынғы біліктіліктеріңізді жоғалту бағасы
Өз ісін тауып, шағымданбай, мемлекетке талап қоймаған саяси-әлеуметтік тұрақтылық та сақталады.	Олар, наразылық көңіл-күйінің таралуы үшін әлеуетті ортаны білдіретін саяси және экономикалық «матрицадан» тыс
Өз мәселеңізді өзіңіз шешіңіз	Билікке деген адалдық деңгейі өте төмен немесе бейтарап
Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық – белгілі кәсіби әлеуеті бар Қазақстанның индустриялық дамуының кадрлық резерві	Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ресми тіркелмеген, себебі, үнемі өзгеріп отыратын және күрделене беретін бизнес жүргізу ережелері мен көптеген салық инспекторларының есептеріне тап болады.
Нарық жағдайында өзін-өзі жұмыспен қамту нарықтық қатынастардың міндетті объективті тән элементі	Олардың бейресми секторда өмір сүруі объективті түрде оңайырақ
Нарықтың экономикалық идеологиясы – әрбір еңбекке қабілетті адамның өзін-өзі қамтамасыз етуге және өзін-өзі табыс табуға көшуі. Нарық экономикалық шындықты өзгерту арқылы жұмыс істеуге жаңа ынталандырулар жасайды: жеке меншік институтын құру, шағын және орта үшін қолайлы жағдайлар бизнес.	
<p>Ескерту – [196] әдебиет бойынша автормен құрастырылған</p>	

Қоғамдық пікірдің мұндай стереотипінің болуы көбіне еліміздің еңбекке қабілетті халқының үштен біріне жуығын құрайтын өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың әлеуметтік-саяси ұстанымдарының өте аз зерттелгенімен

байланысты. Бұл пікір өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үштен екісі ауылда тұратынын ескермейтіні анық. Сонымен қатар, егер өзін-өзі жұмыспен қамтыған қалалық адамдар болса, олардың арасында индивидуалды құндылықтардың деңгейі жоғары деп болжауға болады. Наразылықтың кез келген деңгейі алдын ала ұйымдастыруды және мүдделерді біріктіруді талап етеді. Шын мәнінде, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың наразылық білдіруінің барлық белгілі жағдайлары адамдардың жоғары топтық ынтымақтастығымен байланысты болды, атап айтқанда, серіктестік принципі бойынша біріккен адамдар. Бірақ бүгінде жағдай өзгерді, статистикалық тұрғыдан елімізде өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың қысқару тенденциясы байқалады. Бейресми жұмыспен қамтылғандарды рәсімдеу бойынша мемлекеттік шаралар, өзін-өзі жұмыспен қамтығандар үшін арнайы салық режимін (БЖТ - 2019) және МӘМС (2020) енгізу бейресми жұмыспен қамтылғандар санын және өзін-өзі басқаруға деген көзқарасты азайтуда маңызды рөл атқарды. Оның тиімділігін неғұрлым көрнекі анықтау және анықтау үшін біз еліміздегі өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтар арасында сауалнама жүргіздік (онлайн сауалнама – Қосымша II).

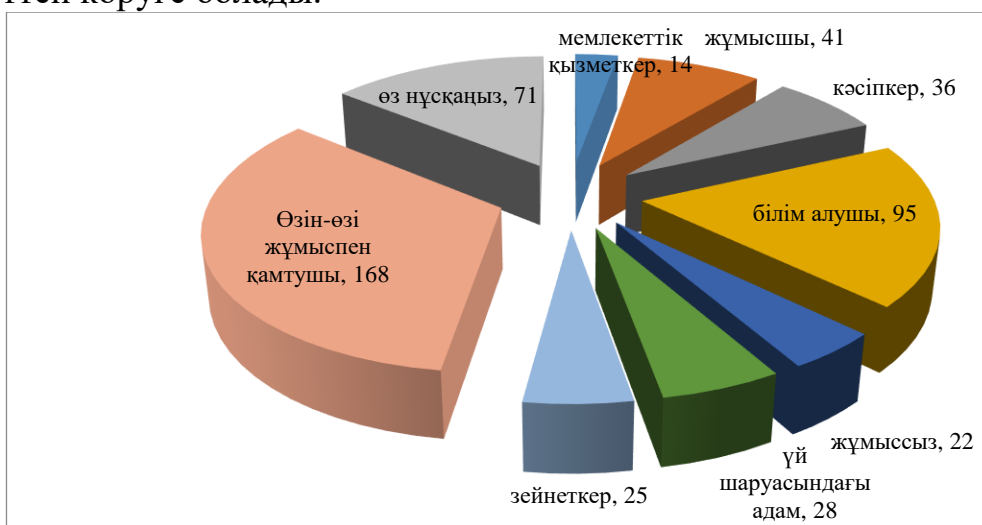
Сауалнама мақсаты - республика өңірлері бойынша жергілікті жерлерде өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту мәселелерін нақтылау арқылы елде жасырын жұмыссыздықты азайту және өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту бойынша ұсыныстар дайындау. Сауалнамаға қатысқандардың жалпы сипаттамасы бойынша: жалпы жауап берушілер саны 500, оның ішінде 351 ер және 149 әйел (сурет -36).

Сурет 36 – Сауалнамаға қатысушылар құрылымы

Сауалнамаға әйел адамдар көбірек жауап беруге құлшыныс білдірген және де ол Қазақстанда өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың басым бөлігі әйел адамдар екенін көрсетеді. Сауалнама жалпы республика бойынша жүргізілгендіктен, сауалнамаға қатысқандардың өңірлік бөлінісінде Алматы облысында өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі көп.

Сауланамадағы сұрақтар бойынша респонденттер жауабына келсек, әлеуметтік мәртебесі бойынша респонденттердің бөлінуін төмендегі 37-ші суреттен көруге болады.

Сурет 37 – Респонденттердің әлеуметтік мәртебесі бойынша бөлінуі

Бұл жерде көріп отырғанымыздай, жауап берушілердің басым бөлігі (168) респондент өзін-өзі жұмыспен қамтушы болып табылады. Сонымен қатар 36-сы жеке кәсіпкер, олардың ішінде көбісі жеке кәсіпкерлікпен айналысады.

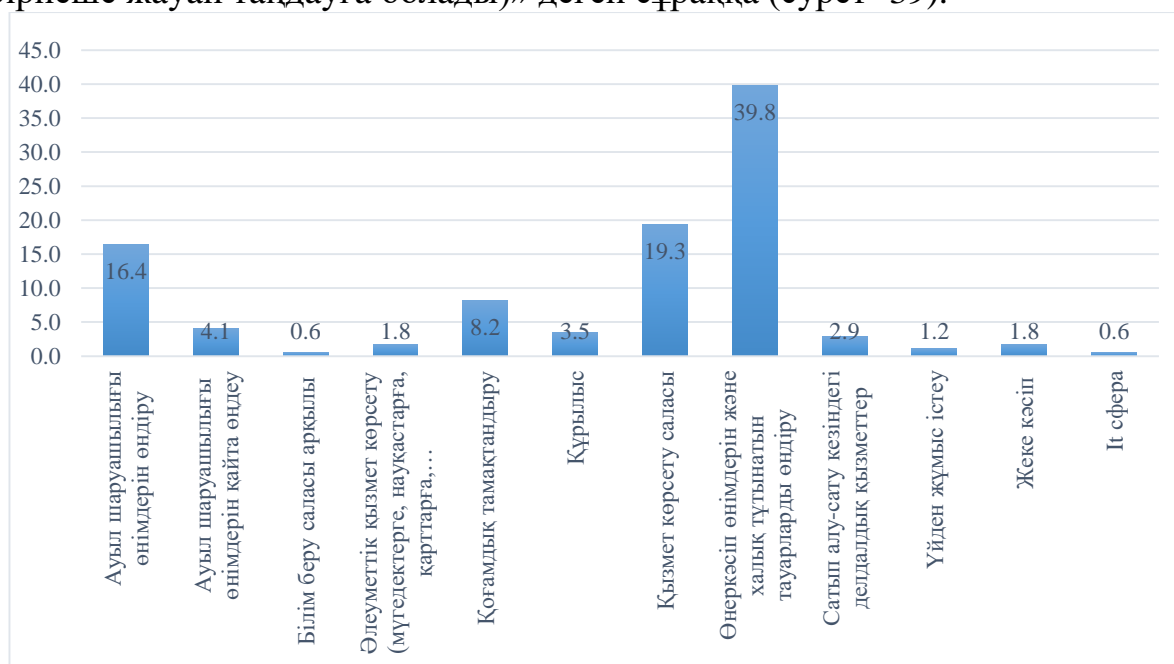
Келесі, «Сіз өзін-өзі жұмыспен қамтудың қандай түрімен айналысасыз?» деген сұраққа мынандай жауаптар берілді (сурет -38).

Сурет 38 – Респонденттердің өзін-өзі жұмыспен қамтумен айналысу үлесі, пайызбен

Көп жағдайда 36 жасқа дейінгілер сабақ берумен, мобилографиямен және онлайн жұмыстармен айналысса, үлкен жастағылар ЖҚШ, кассир, бала күтушісі сияқты жұмыстармен айналысатын болып шықты.

«Егер Сіз өзіңіздің ауылыңызда, елді мекеніңізде өз бизнесіңізді ашсаңыз, Сіздің ойыңызша бұл үшін ең қолайлы жағдай қандай қызмет саласында? (бірнеше жауап таңдауға болады)» деген сұраққа (сурет -39).

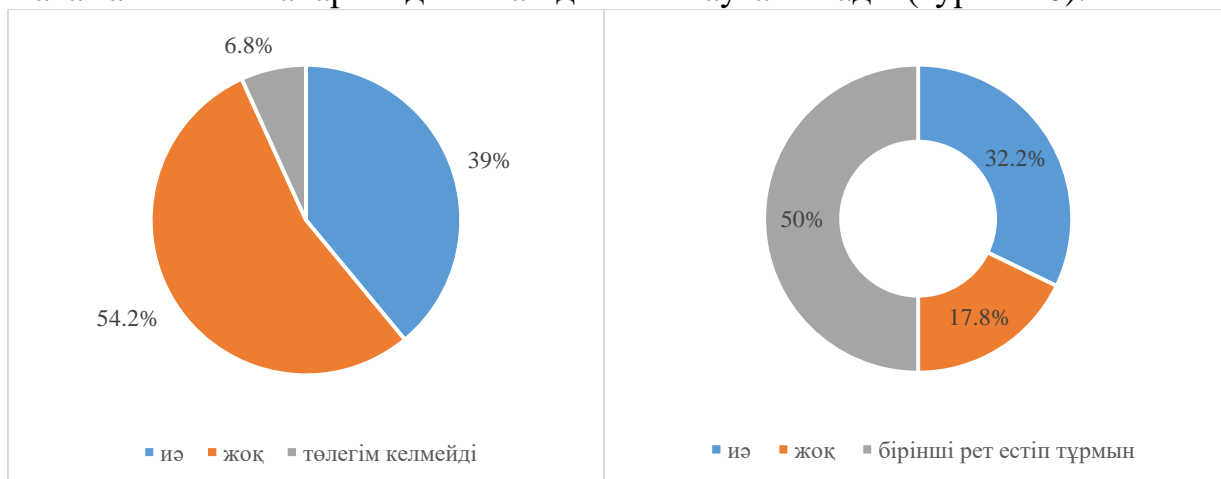
Сурет 39 – Респонденттердің өзін-өзі жұмыспен қамтумен айналысуындағы қызмет саласы, пайызбен

Бұл сұраққа респонденттердің 39,8%-ы өнеркәсіптіп өнімдер мен халық тұтынатын тауарлар деп жауап берген. Яғни, қоғамның да өндірістік тауарлар, әсіресе отандық өнімдердің үлесін арттыруға қызығушылық танытатынын көріп отырмыз. Дегенмен, IT саласын таңдағандар небәрі 0,6%-ғана. Цифрландыру ең жылдам дамып келе жатқан сала болғанымен, респонденттер арасында жаңа салаға икемділік танытып отырғандар жоқшылық. Сонымен қатар ауыл шаруашылық өнімдерін өндіргісі келетіндер 16,4%-ды құрап отыр. Яғни жеке кәсіпкерлікті несиелендіру кезінде осындай салаларға басымдық беру керектігін байқаймыз. Дегенмен, ауыл-аймақтардағы қандай кәсіп дамуы мүмкін дегенге респонденттердің 35,67%-ы оқушыларға сабақ беру десе, дәл сондай пайызы киім тігуді таңдаған. Екі кәсіпке де жеке құрал сатып алу үшін көп қаражат кетпейді және кеңсені жалға алу сияқты шығындар міндетті болып табылмайды.

Одан кейінгі, «Сіздің ойыңызша, ауылда өзін-өзі жұмыспен қамтуды қолдау бірінші кезекте кімге байланысты?», - деген сұраққа көп жағдайда респонденттер жұмыспен қамту орталықтары мен аудан әкімшіліктері ауылдағы өзін-өзі жұмыспен қамтуда шешуші рөл атқарады деген пікірде.

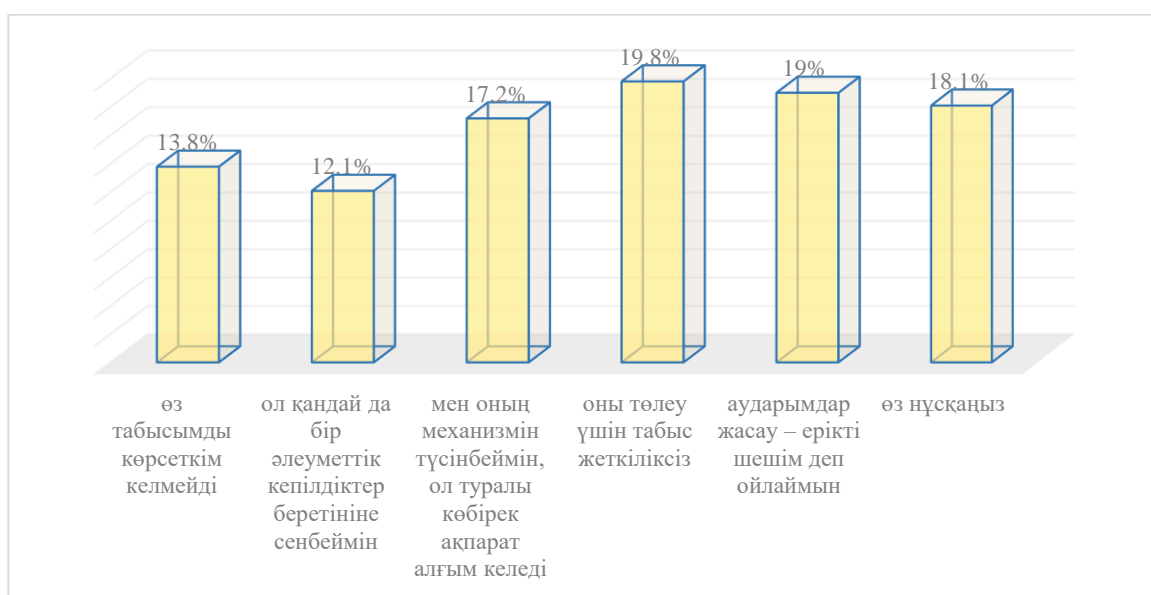
«Сіз салық, әлеуметтік аударымдар төлейсіз бе?», - деген сұраққа респонденттердің жартысынан көбі, яғни 54,2%-ы әлеуметтік аударымдары төлемесе, 6,8%-ы оны төлеуге құлқылары жоқ екенінмен бөлісті, ал «Арнайы салық режимі – БЖТ (Бірыңғай жиынтық төлем) туралы білесіз бе?», - деген сұраққа Респонденттердің тең жартысы БЖТ туралы естімеген, алдыңғы

сұраққа қарай отырып, олардың не себепті бұндай аударымдарды жасамайтынын хабарсыздығынан деп болжауға болады (сурет -40).

Сурет 40 – Респонденттердің салық төлеу және БЖТ туралы пікірлері

Мемлекеттік шешімдер туралы халықтың басым бөлігі телеарналардан қарайды екен. Екінші орында – әлеуметтік желі (18,0%), ал үшінші орында ХҚО (10,3%). БЖТ төлемесе де, ол туралы бірінші рет естіп тұрса да, респонденттердің 46,2%-ы оң қабылдайтынын, ал 6,8%-ы теріс қабылдайтынын хабарлады. Соңғылар осындай аударымдарды төлегісі келмейтін респондентер үлесімен дәлме-дәл келіп тұр.

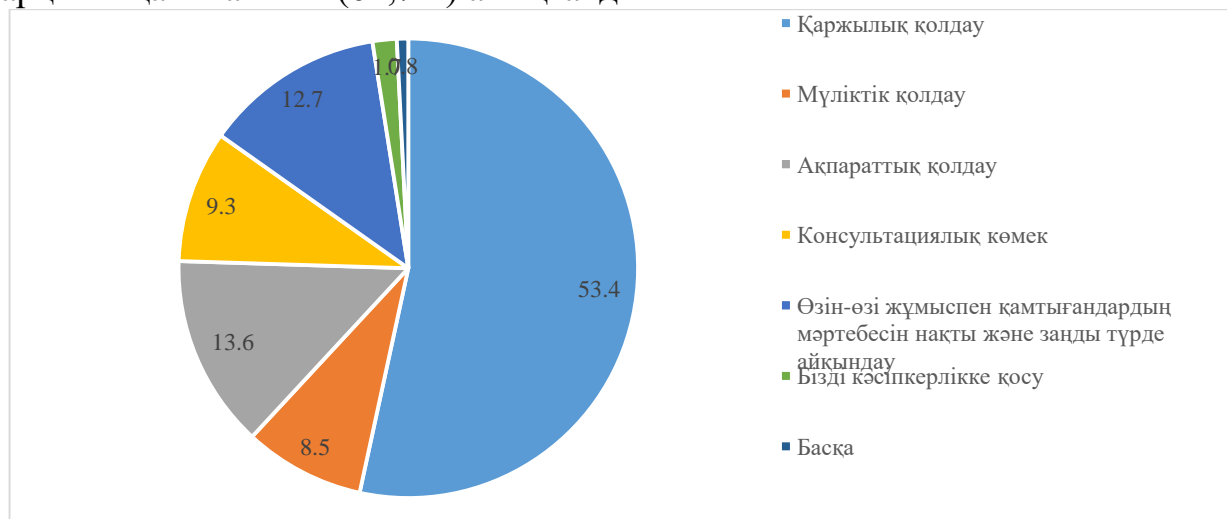

Сурет 41 – БЖТ төлеуге көзқарастары

Суреттен БЖТ төлеу үшін табысы жеткіліксіздер 19,8%, қалай төлеу керек екенін білмейтіндер 17,2%, аудару-аудармау өз шешімі деп білетіндер 19% болып тұр. Және осы респонденттердің 23%-ы БЖТ төлеу қиын, көп құжат талап етеді деген пікірде екенін көре аламыз.

МӘМС бойынша 33,3%-ы пайызы қолдайтындарын білдірсе, 7,7%-ы МӘМС туралы алғаш рет естіп тұрғандарын айтты. Мемлекеттің жұмыспен

камту бағдарламаларына респонденттердің көп бөлігі еңбек биржалары арқылы қатысатыны (64,7%) анықталды.

Сурет 42 – Өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың мемлекеттен күтулері

Суреттен өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар мемлекеттен көбіне қаржылық қолдау (53,4%) күтетіні анықталды. Жоғарыдағы жауаптарды қоса қорытындыласақ, жеке кәсіпкерліктерге кәсібін кеңейтуде төмен пайызды несимен қолдау, толықтай ақпараттық қолдау қажет. Респонденттердің көп бөлігі арнайы салық, әлеуметтік сақтандыру салымдары туралы бірінші рет естіп тұрғандарын, көбісі оның төленуі қиын екен деген жансақ пікірде екені анықталды. Бұдан шығатын қорытынды: халықты құлақтандыру бағдарламаларын мықтап қолға алу керек, атап айтқанда осыларды үйрету мектеп-колледж-университет деңгейлерінен басталғаны дұрыс.

Сауалнама келесі нәтижелерді көрсетті:

- табыстың төмен және тұрақсыздығынан адамдар өз бизнесін (кәсібін) заңдастыруға әлі толық дайын емес;
- көптеген азаматтар БЖТ жүзеге асырылуы туралы хабардар емес;
- Міндетті медициналық сақтандыруды енгізуге көзқарас бейтарап, өйткені көптеген нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтығандар, соның ішінде үй шаруасындағы әйелдер оның әрекет ету механизмі бойынша әлі толық білмейді, өйткені мемлекет оларға әлі де қамқорлық жасауда (жарна төлеуден босатылған 15 санат – Қосымша Р)
- нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтыған азаматтардың салықтық жауапкершілікке деген санасы мен мәдениеті әлі қалыптаспаған;
- түрлі мемлекеттік бағдарламаларға қатысу әр түрлі: біреулер «Атамекен» ҰКП-ға (негізінен тек қалалықтар) өтініш беру арқылы кәсіпкерлік дағдыларды меңгеруді жөн көреді, басқалары жеке кәсібін ашу үшін (негізінен ауылда, мал сатып алу үшін) шағын несие алуды жөн көреді;
- олар өздерін өз бизнесінің толыққанды иесі деп санайды, бұл бізге олар туралы шағын бизнес өкілдері деп айтуға құқық береді.

Сауалнама нәтижелеріне сүйене отырып, мемлекетте өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды қабылдауға деген көзқарас өзгерді және олардың қызметінен көптеген оң әсерлер бар деп болжауға болады. Тұтастай алғанда, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық арасында оптимизм мен өз қызметін дамыту болашағына сенім басым болса, бұл Оңтүстік өңірлердегі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар арасында, ал Солтүстік және Шығыс өңірлеріндегі келешекті бағалауда респонденттердің сақтық пен оптимизмін байқауға болады, өйткені бизнесті дамытуда белгілі бір қиындықтардың болуы туралы пікір басым (өзін-өзі жұмыспен қамтуға байланысты проблемалардың ішінде олар мемлекеттік құрылымдардағы бюрократия мен сыбайлас жемқорлықты атап өтті). Қалалық өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ауылдағыларға қарағанда өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамытудың жақсы перспективаларын жиі көреді. Бұл ауыл тұрғындарына қарағанда қалалықтардың ақпараттандырылғандығынан, сонымен қатар қалалықтардың жұмыс күші жағынан мобильділігінен деп ойлаймыз. Сондай-ақ, БЖТ тетігі туралы естіген ауылдық өзін-өзі жұмыспен қамтығандар өз қызметін рәсімдеуге оң көзқарас танытуда, өйткені ол зейнетақы қорларына және МӘМС жарналары арқылы әртүрлі мемлекеттік әлеуметтік қамсыздандыру бағдарламаларына қатысуға құқық береді, сонымен қатар тіркеу процесін айтарлықтай жеңілдетеді. Жас және орта жастағы қала тұрғындарына сауалнама жүргізген кезде респонденттер өздерін өзін-өзі жұмыспен қамтығандар емес, фрилансерлер деп санады, бұл көп жағдайда қоғамдағы өзін-өзі жұмыспен қамтығандар фрилансерлер деген ассоциациялық концепцияға байланысты болды, дегенмен біз анықтағандай, өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың барлығы фрилансер емес екенін анықтадық, өйткені фрилансерлер негізінен қашықтықтан жұмыс істейді және олар азаматтық-құқықтық келісім-шартқа отырады. Экономикалық менталитет бойынша дамыған елдерде кез келген табысқа салық салынатынын түсінуі және де алынған салықтардың халық игілігі үшін қызмет ететінін көрсететін жағдайлар аз емес, ал посткеңестік елдерде экономикалық менталитеттің төмендігі және салық тетігінің ашық еместігі халықты көп жағдайда бейресми секторда жұмыс істеуге итермелейді. Экономиканың цифрландырылуына байланысты салық салу процесінде де өзгерістер жүруде, соның айқын мысалы «цифрлы салықтың» енгізілуі [197] және ондай тәжірибе біздің де нарықта бар (Каспий банктің қсымшасымен QR код арқылы төлеу жүйесін енгізгенде бірден салық органдарының базасынан көрінуі), әйтсе де салықты орау, табыстарын жасыру әрекеттері негізінде нарықта Каспий қосымшасымен тек аударымдар жасау кең таралған, осы мысалдың өзі біздің азаматтарда экономикалық менталитеттің төмендігін көрсетеді. Қазақстандағы бейресми секторды ресмилендіру жағынан енгізілген БЖТ тетігін жетілдіру арқылы еліміздегі өзін-өзі жұмыспен қамтығандарда салық мәдениетін қалыптастыру қажеттілігі бар екенін көруге болады. Экономикалық және басқа да өзгерістерге тез әсер ету үшін бизнес қызметкерлермен және сервис-мердігерлермен күрделі келісім-шарт жасап

өзіне ауыртпалық алмай, икемді және мобильді болуы қажет. Бұл өзін-өзі жұмыспен қамту нарығына маңызды әсер етеді, атап айтқанда, онлайн-биржа қызметтерін дамытуды ынталандырады. Заманауи өмір сүру ритмі әртүрлі саладағы мамандарды жұмыс процесін ұйымдастырудың стандартты емес мүмкіндіктерін іздеуге итермелейді. Жұмыс сағаттарының санын өз бетінше анықтауға ұмтыла отырып олар өзін-өзі жұмыспен қамту түрін таңдайды және де цифрлық платформаларда арнайы сақтандыру бағдарламаларын әзірлеп оның жалпы гиг-экономикаға таралуына негіз болуы мүмкін.

2019 жылдың қыркүйегінде Еуразиялық экономикалық комиссия Кеңесінің шешімімен "Шекарасыз жұмыс" Бірыңғай іздеу жүйесі " жобасы іске қосылды. 2021 жылдың 1 шілдесінен бастап "Шекарасыз жұмыс" жүйесі өнеркәсіптік пайдалануға берілді. "Шекарасыз жұмыс" жобасы - ЕАЭО елдерінің жұмысқа орналастыру және жұмыспен қамту саласындағы ұлттық ақпараттық жүйелерінде қамтылған бос жұмыс орындары мен бос жұмыс орындарын іздеушілер туралы ақпаратқа қол жеткізуге арналған іздеу жүйесі. "Шекарасыз жұмыс" қазақстандықтарға және басқа елдердің тұрғындарына өз елінің шегінде шектелмей, жұмыс немесе қажетті маман табуға мүмкіндік береді. Одаққа мүше-мемлекеттің жұмыс берушілері өз кезегінде еңбек ресурстарын тартудың қосымша, тексерілген көздерін таба алады. Осылайша, мемлекеттік органдар еңбек ресурстарының ұтқырлығына жәрдемдеседі, сондай-ақ Одақ шеңберінде қашықтықтан жалдауды дамытады. Осы орайда ҚР өңірлеріндегі шетелдік мигранттардың шоғырлануы мен іс-әрекеттерінің түрлері картада бейнеленген (Қосымша С). Жобаға бес елдің қолданыстағы ұлттық жүйелері жұмылдырылған: қазақстандық "Электрондық еңбек биржасы" порталы, армян ақпараттық жүйесі "Горц", Беларусь Республикасының Мемлекеттік жұмыспен қамту қызметінің ақпараттық порталы, "Жұмыспен қамту" Қырғыз порталы, "Ресейдегі Жұмыс" ақпараттық жүйесі [4, 168 б.]. ҚР ауылдық жерлерде және қалалық жерлердегі құрылыстарда нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі көп, мұнда да бейресми жұмыспен қамтылған шетелдіктер жиі байқалады, бұған Алматы қаласы бойынша халықты жұмыспен қамту орталығы өткізген базарларда, қоғамдық тамақтандыру орындарында және құрылыс объектілерінде жедел-профилактикалық іс-шаралар жүргізілгені дәлел. Ратификацияланған халықаралық шарттарда көзделген жағдайларды қоспағанда, тұруға ықтиярхаты бар шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдардың БЖТ қолдануға құқығы жоқ. Бұл жағдай да БЖТ механизмінің жетілдірілмегенін көрсетеді, өйткені біліктілігі жоқ және жоғары немесе арнайы орта білімі жоқ шетелдіктер нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтумен айналыса отырып, біздің елімізде олардың қатарын тек толықтырады.

Сонымен өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың Қазақстанның экономикалық дамуына қосатын үлесін арттыру бойынша перспективалық бағыттары келесідей анықталады:

- өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың әлеуметтік-экономикалық функцияларын жіктеу, қалыптасу факторларын анықтау өзін-өзі жұмыспен қамтудың экономикалық дамудағы рөлін бағалауға мүмкіндік берді, сондықтан өзін-өзі жұмыспен қамтуды - кәсіпкерліктің қарапайым түрі немесе шағын кәсіпкерліктің алғы шарты деп қабылдау қажет;

- өзін-өзі жұмыспен қамтуды халықтың жекелеген категориялары, өндірістің жекелеген салалары бойынша анықтауда өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың нарыққа бейімделуіне, өнімнің өзіндік құнына, өндіріс пен еңбекті ұйымдастыруға қатысты артықшылықтары мен кемшіліктерін ескере отырып жүзеге асырған жөн;

- бейресми жұмыспен қамтылғандарды рәсімдеудің мемлекеттік тетігі – БЖТ туралы ақпараттың жеткізілмеуі және оның аясының шектеулігіне байланысты БЖТ тетігін жетілдіру қажет;

- Өзін-өзі жұмыспен қамтушылар ауыл шаруашылығы саласында және қызмет көрсету сферасында көп және олар мемлекеттік қолдауға мұқтаж, сол үшін олардың мәртебесін заңдық тұрғыда айқындауда бірегейлік керек, және де оларды мемлекеттік қаржылық қолдауда айқын нақты тетік құру қажет;

- көші-қон процестері мен нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтыған шетелдік азаматтардың іс-әрекеті анықталып, осыған байланысты бейресми секторда жұмыс істейтін шетелдік азаматтар үшін БЖТ аналогын жасау қажет.

Үшінші бөлім бойынша қорытындылар:

- Еңбек нарығының жаңа орта жағдайларында нарық қатынастарының потенциалын пайдалануға және халықтың ең мобильді бөлігінің табыс көздерін аша отырып жеке өз істерін құрған өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың еңбек ету аясын зерттеу және олардың жұмыспен қамтылу түрлерін топтастыру негізін аша отырып, ҚР экономикасында халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы дамуының сценарийі жасалды;

- Фриланс, жеке кәсіпкер, өзін-өзі жұмыспен қамту ұғымдарының сипаттамасы және қолданылу ерекшелігі анықталынды және өзін-өзі жұмыспен қамту функциялары мен факторлары анықталып, пандемия кезіндегі өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың іс-әрекеттері мен жағдайлары талқыланды;

- Республика өңірлері бойынша жергілікті жерлерде өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту мәселелерін нақтылау арқылы елде жасырын жұмыссыздықты азайту және өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту бойынша ұсыныстар дайындау мақсатында Сауалнама жүргізіліп, оның нәтижесі талқыланды;

- Сауалнама негізінде өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың Қазақстанның экономикалық дамуына қосатын үлесін арттыру бойынша перспективалық бағыттары анықталды.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазақстанда республика халқының өмір сүру деңгейі мен сапасын арттыру мақсатында ұлттық экономиканы дамытудың жаңа идеялары мен модельдерін іске асыру саясатын әрдайым жетілдіріп отыруға мүмкіндігі бар. Елімізде жұмыспен қамтудың нәтижелі түрлеріне жәрдемдесу, кәсіпкерлікті дамыту және нәтижесіз жұмыспен қамту мен жұмыссыздықты төмендету бойынша бірқатар мемлекеттік бағдарламалар қабылданып, іске асырылуда. Көптеген жылдар бойы мемлекеттік билік өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың мәртебесін ресми түрде мойындамады, дегенмен 2013 жылы өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты есептеу Әдістемесі жасалынған соң еңбек нарығындағы институционалдық және құқықтық базаны жетілдіру қажеттілігін мойындады.

Қазақстан Республикасында халықты жұмыспен қамтуды дамыту мен жаңғыртуға ықпал еткен мемлекеттік шараларға мыналар жатады:

- моножұмыстан көп жұмысбастылыққа көшу;
- еңбек қызметі саласын таңдау еркіндігі;
- барлық қолда бар жұмыс күшін пайдалану;
- ресми жұмыссыздарды әлеуметтік қорғау;
- өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты ресми тану.

Өзін-өзі жұмыспен қамту - бұл жұмыспен қамтудың жеке түрі, ол табыс табу мақсатында дербес ұйымдастырылған қызмет болып табылады. Қазақстан Республикасының заңнамасында өзін-өзі жұмыспен қамтудың түсініктері мен бағыттарының бірқатары келтірілген. Мемлекет республиканың барлық азаматтарына ықпалды болатын тиімді әлеуметтік саясатты жүзеге асыруы тиіс. Әлеуметтік әділеттілік принципі де маңызды, өйткені өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықпен салыстырғанда жалдамалы жұмысшылар қоғам өмірінің барлық процестеріне толық қатыса алады.

Бүгінгі таңдағы өмір шындығы сол, зерттеушілер мен теоретиктер еңбек нарығында болып жатқан процестерге, ақпарат ағынының өзгерісіне ілесе алмай да қалады. Мысалы, біз (2016-2019 докторантура жылдарында) өзін-өзі жұмыспен қамтыған адам ұғымының мәнін, адамды өзін-өзі жұмыспен қамтыған халыққа қызмет мәртебесі бойынша жатқызуға болатын критерийді анықтап, өзін-өзі жұмыспен қамтуды өлшеу методологиясын, ұлттық экономикадағы өзін-өзі жұмыспен қамтудың функциялары мен принциптерін зерттеп және өзін-өзі жұмыспен қамтуға қатысты мемлекеттік саясатты талдаған кездері еңбек қатынастарын реттеу сферасындағы және өзін-өзі жұмыспен қамтуды өлшеудегі болған өзгерістер біздің зерттеу бағытымызды өзгертті. Мысалы, 2019 жылдың 3 сәуірінде өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың мәртебесіне қатысты "Халықты жұмыспен қамту туралы" ҚР Заңының 1-бабының 29-тармағына енгізілген өзгерістер күшіне енді. Осы Заңға енгізілген түзетулерді ескере отырып, бүгінгі күні "Өзін-өзі жұмыспен қамтыған" ұғымының орнына зерттеу жұмысының 2.1-параграфында анықталған "тәуелсіз жұмыскер" деген жаңа анықтаманы қолданамыз. Ол,

жеке кәсіпкерлерді, жеке практикамен айналысатын адамдарды, шаруашылық серіктестігінің құрылтайшыларын (қатысушыларын) және акционерлік қоғамның құрылтайшыларын, акционерлері (қатысушыларын), өндірістік кооператив мүшелерін қоспағанда, өз іс-әрекетін мемлекеттік тіркеусіз табыс табу мақсатында тауарларды, жұмыстарды және көрсетілетін қызметтерді өндіру (өткізу) жөніндегі қызметті дербес жүзеге асыратын жеке тұлға ретінде айқындалады.

Алайда, ұсынылған тұжырымдама өзін-өзі жұмыспен қамтыған халыққа кімді жатқызуға болатынын және кімді болмайтынын нақты түсіндірмейді. Мысалы, Заңмен сонымен қатар Бірыңғай жиынтық төлемді (БЖТ) — өзін-өзі жұмыспен қамтыған халыққа салынатын салықтың аналогы - кәсіпкерлік қызметті дара кәсіпкер ретінде тіркеусіз жүзеге асыратын, және де мына шарттарға сәйкес келетін тұлғаларға төлеу міндеттеледі:

1) бірыңғай жиынтық төлемді төлейді;

2) жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланбайды;

3) акцизделетін өнімді қоспағанда, тек қана салық агенттері болып табылмайтын жеке тұлғаларға қызметтер көрсетеді және (немесе) тек қана салық агенттері болып табылмайтын жеке қосалқы шаруашылықтың өз өндірісіндегі ауыл шаруашылығы өнімін сатады.

Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық түсінігін кеңінен түсіндірудің проблемасы - бұл категориядағы адамдарға кімнің жатқызылуы мүмкін екендігі туралы нақты критерийлердің жоқтығында. Бұл жерде мәселе Заңда бекітілген термин туралы емес, республикадағы ведомстволар арасында, атап айтқанда халықты жұмыспен қамту саласындағы саясатты қалыптастыратын Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі мен өзін-өзі жұмыспен қамтыған және жұмыссыз халықтың есебін жүргізетін Ұлттық экономика министрлігі арасында өзара үйлесімділіктің болмауында.

Қазақстан Республикасында бейресми жұмыспен қамтылған халықтың көрсеткіштерін құру бойынша әдістеме бар. Әдістемеде Қазақстан Республикасының «Халықты жұмыспен қамту туралы» Заңымен және Жер Кодексімен, «Ең төмен әлеуметтік стандарттар және олардың кепілдіктері туралы» Қазақстан Республикасы Заңымен бекітілген түсініктер қолданылады, онда халықты жұмыспен қамту сферасындағы құқықтық, экономикалық және ұйымдық қатынастар реттелінеді, сонымен қатар Еңбек Статистиктерінің Халықаралық Конференциясымен қабылданған (ЕСХК) және Халықаралық Еңбек Ұйымының (ХЕҰ) ұсынған келесідей анықтамалар мен түсініктер қолданылады, олар: ХЕҰ Методологиялық басшылығы «Жұмыспен қамту, жұмыссыздық және толық емес жұмыспен қамтылу» («Survey of economically active population, employment, unemployment and underemployment»); «Еңбек нарығының негізгі индикаторлары» Жүйесі («Key Indicator of the Labor Market» KILM) және ХЕҰ жасаған KILM индикаторлар жүйесін қолдану бойынша Басшылық; 15-ші ЕСХК қабылданған Жұмыспен қамтылғандар мәртебесінің халықаралық жіктемесі (жұмыспен қамтылудағы

мәртебесі) – ЖМХЖ (International Classification by Status in Employment, ICSE-93), және де Әдістеме бойынша солардың ішінде келесі түсініктерді бөліп көрсетеді:

- өзін-өзі жұмыспен қамту - сыйақы мөлшері тауарлар мен қызметтерді өндіруден (сатудан) алынған табысқа тікелей байланысты жұмыспен қамту;

- дербес жұмыскерлер - дербес немесе бір немесе бірнеше серіктестермен жұмыс істей отырып, дербес жұмыспен қамту негізінде қызметпен айналысатын және жұмыскерлерді тұрақты негізде жалдамайтын жеке тұлғалар;

- кооператив мүшелері - кәсіпкерлік іс-әрекетпен айналысатын еңбек кооперативінің мүшелері болатын жеке тұлғалар;

- отбасылық кәсіпорындардың ақы төленбейтін жұмыскерлері - туысқан адам басқаратын кәсіпорында (шаруашылықта) сыйақысыз жұмыс істейтін жеке тұлғалар.

Әдістеме (Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті төрағасының міндетін атқарушының 2016 жылғы 19 қаңтардағы №11 бұйрығымен бекітілген өзін-өзі жұмыспен қамтылғандардың санын, олардың орташа айлық табыстарының деңгейін және жұмыссыз халықтың санын айқындау Әдістемесі) жұмыспен қамтылғандардың санын анықтауды Сауалнама жолымен халықты іріктеп тексеру негізінде Ұлттық экономика министрлігі жүзеге асыратынын көрсетеді. Сауалнама іріктемеге түскен әрбір жеке үй шаруашылығына толтырылады. Әдістемеге сәйкес, респонденттердің жауаптары негізінде өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты бөлу мына категориялар бойынша жүзеге асырылады:

- 1) жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланатын жұмыс берушілер;

- 2) жеке жұмыспен қамтылғандар (табыс алу үшін жеке қосалқы шаруашылықта жұмыспен қамтылғандарды қоса алғанда);

- 3) отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) ақы төленбейтін қызметкерлері;

- 4) өндірістік кооператив мүшелері. Бұл бөлу ішінара жұмыспен қамту мәртебесінің халықаралық классификациясына негізделген (ICSE-93).

Кейбір зерттеушілер Әдістеме өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың қатарына халықтың нақты жұмыссыз категорияларын қосады деген қорытындыға келеді және бұл бірінші кезекте "нәтижесіз жұмыспен қамтылғандарға" қатысты, ал Алматы қаласы бойынша жұмыспен қамту орталықтарының қызметін зерделеу кезінде олардың бұл мәселені өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың мәртебесін рәсімдеу арқылы шешуге тырысатыны анықталды және ол бойынша азаматтардың мынадай мәртебелері анықталған:

- МЗЖ-сыз жұмыс істеушілер;

- әлеуметтік төлем алушылар (мысалы АӘК);

- студенттер;

- кеткендер, есептен шыққандар;

- өлгендер;

- тіркелмеген жұмыссыздар;
- нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтығандар;
- және т.б.

Ал олардың мәртебесін анықтау және бейресми жұмыспен қамтылғандарды рәсімдеу үшін қолданылатын әдістер: аулаларды аралау, сауалнама жүргізу, мобильді топтар арқылы жедел іс-шаралар жүргізу, яғни адамдар көп жиналатын жерлерде (базарлар, қоғамдық тамақтану және т.б.) түсіндіру плакаттарын ілу және теледидар арқылы, "Almaty.tv", "МИР", "СТВ", "Gakku", "Muzzone" телеарналарда прайм-тайм бейнероликтерді тарату. Осы жұмыстардың қорытындысы ретінде қызмет түрлері бойынша нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың құрамы анықталды, олар: экономиканың бейресми секторында жұмыс істейтін, ұйымдарда және жеке компанияларда еңбек шарттарын жасамай жұмыс істейтін, азаматтық-құқықтық сипаттағы шарттар бойынша жұмыс істейтін үй шаруасындағы әйелдер және басқалар.

Экономиканың бейресми секторында жұмыс істейтін халықтың дәл осы бөлігі елдегі мәжбүрлі өзін-өзі жұмыспен қамтығандар қатарын толықтырады, осылайша бізде жасырын жұмыссыздық проблемасы қалады, өйткені бұл адамдар жұмыссыз ретінде ресми тіркелгісі келмейді және сәйкесінше елдегі ресми жұмыссыздық деңгейі 5% - ға жуық көрсеткіші ұзақ уақыт бойы сақталуда. Сондай-ақ экономикадағы жұмыссыздық деңгейін тұрақты деңгейде ұстап тұру үшін мемлекеттік органдар мынандай жұмыстарды жүргізеді: МКД өз қызметін рәсімдеу және ЖК ретінде есепке қою қажеттілігі туралы өзін - өзі жұмыспен қамтығандарға хабарламалар жібереді; УЗСП (Жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар басқармасы) тіркелмеген жұмыссыздарды "Еңбек" Мемлекеттік бағдарламасына тартады; азаматтардың дұрыс көрсетілмеген мекен-жайларын ЖПҚ (Жергілікті полиция қызметтері-учаскелік полиция қызметтері) анықтап пысықтайды.

Бүгінгі таңда Қазақстанда Нәтижелі жұмыспен қамтуды (оның ішінде дербес) арттыруға және елде жаппай кәсіпкерлікті дамытуға бағытталған және іске асырылып жатқан «Жұмыспен қамту – Жол картасы», «Еңбек» сынды бағдарламалар шетелдік тәжірибелерге сүйенгендігін анықтадық, яғни онда ЕО, Ұлыбритания, АҚШ елдеріндегі сияқты жеке тұлғаның өзін-өзі жұмыспен қамтыған мәртебесін алуын рәсімдеуі, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халыққа салық салу ерекшеліктері, нормативтік-құқықтық реттеу негіздері жатыр.

COVID-19 коронавирустық пандемияның бейресми экономикадағы кәсіпорындар мен жұмысшыларына әсерін тез бағалау, сол жұмысшыларды анықтау және олардың дауыс беру құқығына ие болуын; дағдарыстан ең көп зардап шеккен секторлар мен топтарды бөліп көрсету; және де пандемияның тікелей және жанама әсерлерін анықтау өте маңызды. Мемлекеттік реттеу бағыттарының бірі жұмыссыздарды өз бетінше қызметпен айналысуға субсидиялауды қолдау болуы мүмкін. Мемлекеттік қолдаудың бұл түрін кең

қолдануда өңірлік айырмашылықты ескеру қажет, өйткені ауылдық және қалалық жерлерде тәуелсіз қызметті ұйымдастырудың ерекшеліктері әртүрлі. Мысалы, Қазақстан Республикасында мынандай парадокс сақталуда: еңбек нарығында жұмыс күші тапшылығы кезінде жұмыссыздықтың жоғары деңгейі сақталады. Қазақстан Республикасында өзін-өзі жұмыспен қамтудың институттары мен экономикалық қатынастарын дамытудың диалектикасы тұрғысынан экономикалық қатынастардың дамуы ресми жүйеден тыс дамудан артып түседі, әйтсе де ол оларға шектеулер, бейресми нормалар мен ережелер жағдайында екенін көрсетеді. Бұл деген институционалдық және экономикалық қатынастардың дамуындағы асимметрия - институционалдық эволюциялық теорияның табиғи құбылысы. Осы мақсатта жұмыспен қамту сферасындағы саясаттарды қайта құрудың арнайы мемлекеттік бағдарламалары жасалында, ол бір жағынан өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың құзыреттіліктерін арттыруға бағытталған болса, екінші жағынан жеңілдетілген несилендіру мен салық салу механизмдері арқылы нәтижелі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты ынталандыруға бағдарланған.

Зерттеу жұмысында өзін-өзі жұмыспен қамтудың экономикалық мәнін ашу үшін авторлық түсіндірме және оның қалыптасу факторлары анықталды; өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды мемлекеттік реттеудің шетелдік тәжірибесі, соның ішінде ЭЫДҰ елдерінің (негізінен АҚШ тәжірибесі), ЕО, Ұлыбритания және дамушы елдердегі өзін-өзі жұмыспен қамтушыларды мемлекеттік реттеу тетіктері мен тәсілдері зерттеле отырып Қазақстандағы өзін-өзі жұмыспен қамтудың қазіргі жағдайы мен оның даму тенденциясы статистикалық талдау негізінде айқындалды; ҚР өзін-өзі жұмыспен қамтуды мемлекеттік реттеу жүйесінің қалыптасу кезеңдері зерттеліп толықтырылды, зерттеу нәтижесінде құрылған панельді регрессиялық модель, елдегі ЖІӨ мен өзін-өзі жұмыспен қамтығандар арасында өзара байланыс бар екенін және оның әрдайым оң сипатта болмайтынын көрсетті; елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтудың қалыптасуы мен құрылымын талдау негізінде фриланс, жеке кәсіпкер, өзін-өзі жұмыспен қамту ұғымдарының сипаттамасы және қолданылу ерекшелігі анықталып, елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың даму сценарийі жасалды; Қазақстан Республикасында халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуын мемлекеттік реттеу ерекшеліктері айқындалып, өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты рәсімдеудің басымдықты бағыттары ретінде өзін-өзі жұмыспен қамтуды - кәсіпкерліктің қарапайым түрі немесе шағын кәсіпкерліктің алғы шарты деп қабылдау және бейресми жұмыспен қамтылғандарды рәсімдеудің мемлекеттік механизмі – БЖТ туралы ақпараттың жеткізілмеуі және оның аясының шектеулігіне байланысты БЖТ механизмін жетілдіру, көші-қон процестері мен нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтыған шетелдік азаматтардың іс-әрекеті анықталып, осыған байланысты бейресми секторда жұмыс істейтін шетелдік азаматтар үшін БЖТ аналогын жасау ұсынылды.

Елдегі өзін-өзі жұмыспен қамту мен экономикалық даму арасындағы байланыс келесідей анықталды:

- еңбекпен қамтылған азаматтардың жалпы үлесі артады;
- жұмыссыздарға бағытталған бағдарламаларды қаржыландырудың үлесін азайту мемлекеттік қазына шығыстарын азайтады;
- көптеген қосымша жұмыс орындарын ашу мен жеке микрокәсіпорындар және шағын бизнеске салық салу мемлекеттік кірістерді арттырады;
- шағын кәсіпкерлік азаматтардың өмір сүру деңгейін және олардың табыстарын көтеруге ықпал етеді;
- жоғары жұмыссыздықтан, атап айтқанда, қандай да бір дағдарыстардан туындаған жалдамалы жұмыстың болмауы салдарынан қоғамдағы шиеленіс қаупін азайтады;
- жастар өзін-өзі жұмыспен қамту арқылы өзінің жұмыспен қамтылу мәселесін шеше алады;
- жұмыссыздардың кәсіби деформациясының теріс процесінің қаупін азайтады.

Осылайша, өзін-өзі жұмыспен қамту ұлттық экономикада кәсіпкерліктің дамуы үшін қолайлы жағдайлар жасап, шағын кәсіпкерліктің алғы шарты болады, оған инновациялық идеялар мен өнімдерді әзірлеуге мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауы, 2019 жылғы 2 қыркүйек, №169

2 Иляшова Г.К., Садыханова Г.А. Предпосылки, тенденции и условия развития самозанятости// Сборник статей XXIX Международной конференции «Развитие науки в XXI веке» 2 часть. г.Харьков, Украина, 15 ноября 2017 г. Стр.91-102

3 Камал Сабиров между самозанятыми и безработными: проблемы определения критериев самостоятельно занятого населения в Республике Казахстан. Электронный ресурс. Режим доступа: https://www.soros.kz/wp-content/uploads/2021/03/САБИРОВ_ между -самозанятыми -и - безработными.pdf

4 Рынок труда Казахстана: развитие в условиях новой реальности. Центр развития трудовых ресурсов. сентябрь, 2021 год// <https://iac.enbek.kz/ru/node/1179>.

5 Рыночная экономика. Учебник. В3т., Т1: Теория рыночной экономики, Ч2. Под ред. А.Смирнова.-М.: Сомитек,1992.436с

6 Кулекеев Ж.А. Проблемы рынка труда и занятости в Казахстане: научное издание /Ж.А.Кулекеев. - Алматы: [б.и.], 2015. - 120 с.: 18-ил. - ISBN 978-601-287-128-9

7 Мэнкью Н.Грегори, Тейлор Марк П. Economics - Аударма: Л.Ә. Бимендиева, Р.Д. Досжан, Г.К. Иляшова және басқалары. Экономикс // 4-халықаралық басылым. Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018 – 848 бет.

8 Самозанятые, которых пытаются вывести из тени// Электронный ресурс. Режим доступа: <https://rus.azattyq.org/a/samozanyatyev-popytki-vyvesti-iz-teni/29062597.html>

9 Мельдаханова М.К. Занятость населения и экономический рост: методология, стратегия и механизм регулирования / Алматы: Институт экономики МНнВО РК, 1999. – 295 с.

10 Есимжанова С.Р. Гибкие формы занятости как фактор неустойчивости рынка труда Казахстана // УРОВЕНЬ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РЕГИОНОВ РОССИИ-№3(209)2018-96-45–52 Электронный ресурс <https://cyberleninka.ru>

11 Стэндинг Г. Прекариат. Новый опасный класс. - Ад Маргинем Пресс, 2014. - 328 с.

12 Green Paper. Modernising labour law to meet the challenges of the 21 st century. Commission of the European communities Brussels, 2006.

13 Beck U. Brave. New World of Work. Cambridge; Madlen: Blackwell Publishers; Polity Press, 2000.

14 Herrman Peter, 2016: Social Quality – Regaining Political Economy; International Journal for Social Quality, 6 (1), Summer: 88-107.

15 Коллектив авторов. (Вишневецкая Н.Т., Гимпельсон В.Е., Зудина А.А., Капелюшников Р.И., Лазарева О.В., Лукьянова А.Л., Ощепков А.Ю., Слонимчик Фабиан) «В тени регулирования. Неформальность на российском рынке труда: Высшая школа экономики; Москва, 2014». Монография Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=7074897

16 Бобков В.Н. Неустойчивая занятость в формальной экономике России – Основная причина неформальной занятости // Уровень жизни населения регионов России.2017.№1 (203). С.7-16.

17 Бобков В. Н., Квачев В. Г., Локтюхина Н. В., Риччери М. Критерии, вероятность и степень неустойчивости занятости с учетом особенностей российского рынка труда // Экономика региона.-2017.-Т.13, вып. 3.- С.672-683

18 Вередюк О.В. Неустойчивость занятости: теоретические основы и оценка масштабов в России // Вестник СПбГУ. Серия 5: Экономика.-2013.-№1.-С.25-32

19 В.Н. Титов. Неформальная экономика как подсистема рыночного хозяйства. М.: М-Студио, 2008. – 456 с.

20 Мельдеханова М.К., Бекмуханбетова У.Р. Преобразование в сфере занятости и становление рынка труда. Институт экономики МОН РК-А: 2000-20с.

21 Становление и развитие рынка труда и занятости в Казахстане/Татибеков Б.Л. - Алматы: Арыс, 2006. - 128 с.

22 Татибеков Б.Л. О внутреннем, глобальном и гибком рынках труда: теория вопроса //Труд в Казахстане: Проблемы. Факты. Комментарии. - 2006.

23 Регламентация гибких форм занятости в Республике Казахстан/ Берешев С.Х. //Уровень жизни населения регионов России-№4 (210) 2018-136-18-23/ DOI: 10.24411/1999-9836-2018-10035

24 Джумамбаев С.К. Прекаризация занятости: теоретико-методологические аспекты и казахстанская практика: монография / С.К.Джумамбаев. Алматы: Қазақ университеті, 2017. 188 с.

25 Тулегенова М.С., Giese R., Хасенова М. Развитие отношений труда всистеме технологических изменений // Вестник университета Туран - 2015. -№3. - С.95-100.

26 Калиева С.А., Садыков И.М. Прекаризация занятости в условиях мировой глобализации и пути решения проблемы мирового сообщества //Вестник КазНУ. Серия международных отношений и международного права.

27 Криченко СИ. Малое предпринимательство и самозанятость. Монография // РГЭА. – Ростов-на-Дону, 1998. – С. 24-26

28 Meager N. Foreword: JMO Special Issue on Self-Employment/Freelancing. Journal of Management & Organization. 2016; 22(6):756-763. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.1017/jmo.2016.42>

29 Stone D.L., Deadrick D.L., Lukaszewski K.M., Johnson R. The Influence

of Technology on the Future of Human Resource Management. *Human Resource Management Review*. 2015; 25(2):216-231. (In Eng.) DOI: <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2015.01.002>

30 Borghi P., Mori A., Semenza R. Self-Employed Professionals in the European Labour Market. A Comparison between Italy, Germany and the UK. *Transfer: European Review of Labour and Research*. 2018; 24(4):405-419. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.1177/1024258918761564>

31 Maniatis A. Tax Evasion. *E-Journal of Science & Technology*. 2018; 13(3). Available at: http://ejst.uniwa.gr/issues/issue_56/Maniatis_56.pdf (accessed 18.06.2021). (In Eng.)

32 Friedman G. Workers without Employers: Shadow Corporations and the Rise of the Gig Economy. *Review of Keynesian Economics*. 2014; 2(2):171-188. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.4337/roke.2014.02.03>

33 Журнал "Огонёк" №35 от 07.09.2020, стр. 8 Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.kommersant.ru/doc/4474605>

34 Melin, P., Monica, J. C., Sanchez, D., & Castillo, O. (2020). Analysis of Spatial Spread Relationships of Coronavirus (COVID-19) Pandemic in the World using Self Organizing Maps. *Chaos, Solitons & Fractals*, 109917.

35 Dubb, S.S. (2020). Coronavirus pandemic: applying a whole-of-society model for the whole-of-the world. *British Journal of Oral and Maxillofacial Surgery*, 58 (7), 838-842.

36 Dwivedi, Y. K., Hughes, D. L., Coombs, C., Constantiou, I., Duan, Y., Edwards, J. S., ... & Raman, R. (2020). Impact of COVID-19 pandemic on information management research and practice: Transforming education, work and life. *International Journal of Information Management*, 102211.

37 Kramer, A., & Kramer, K. Z. (2020). The potential impact of the Covid-19 pandemic on occupational status, work from home, and occupational mobility.

38 Боранбаева, А.Е. (2016). Самозанятые в Республике Казахстан как экономическая основа гражданского общества. *Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия: Право*, 16 (3).

39 Забелина, О. В., Майорова, А. В., Матвеева, Е. А., & Сафонов, А. С. (2018). Новые формы занятости в российской экономике как объект государственного регулирования. *Экономика труда*, 5(2).

40 Кострова, Ю. Б., & Шибаршина, О. Ю. (2018). Анализ подходов к регулированию самозанятости населения: российский и международный опыт. *Экономика труда*, 5(4).

41 Аранжин, В. В. (2019). Глобальные тренды и тенденции в области занятости. *Экономика труда*, 6(4), 1353-1372.

42 Эль-Сибай, Н. М., & Ганебных, Е. В. (2019). Мамы-предприниматели: причины женской самозанятости и скрытый потенциал. *Экономика, предпринимательство и право*, 9(4), 541-556.

- 43 Патласов, О. Ю., Азатбек, Т. А., & Байтенизов, Д. Т. (2018). Новые тренды в самозанятости в Республике Казахстан: от надомного труда к креативным услугам. *Наука о человеке: гуманитарные исследования*, (1 (31)).
- 44 Байтенизов, Д.Т., Дубина, И.Н., Азатбек, Т.А., & Дж, К.Д.Ф. (2018). Экономические функции самозанятости. *Экономика Профессия Бизнес*, (3).
- 45 Амангельдинова, С. Е., Протасова, О. В., & Горковенко, Л. А. (2020). Казахстан в новых жизненных реалиях в период пандемии коронавируса. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (3 (45)).
- 46 Storey D. J., Johnson S. (1987) Small Firms and Self-Employment in the OECD Countries. *Job Generation and Labour Market Change*, 8–38. DOI: 10.1007/978-1-349-18850-5_2.
- 47 Serbinovskij, B. Yu., Mukuchan, R. R., Kalmykova, N. G. (2012) *Innovacionnaya samozanyatost» i ee funkcii na rynke truda i v moderniziruemoj ehkonomike Rossii. Part 1. Nauchnyj zhurnal KubGAU*, 82 (08). URL: <http://ej.kubagro.ru/2012/08/pdf/60.pdf/> Accessed on: 19.04.2018 (in Russian)
- 48 Жеребин В.М., Романов А.Н. Самостоятельная занятость населения. Основные представления и опыт кризисного периода. М.: ИНФРА-М, 2010.
- 49 Анализ уровней самозанятости в течение жизненного цикла - The analysis of self-employment levels over the life-cycle – ScienceDirect// Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1062976906000810>
- 50 Kirchoff В. А. (1996) Self-employment and dynamic capitalism. *Journal of Labor Research*, 17, 4, 627–643. DOI: 10.1007/BF02685804.
- 51 ANDERSON, A. R. and WARREN, L., 2011. The entrepreneur as hero and jester: enacting the entrepreneurial discourse. *International Small Business Journal*, 19 (6), pp. 589 – 609.
- 52 Toivanen, Mellner and Vinberg, (2014) self-employment: personal characteristics of the self- employed and impact on economic growth//<https://www.researchgate.net/publication/317259150>
- 53 Воловская Н.М. Самозанятость и потенциальные возможности незанятого населения: социально-демографические зарисовки – Электронный ресурс. Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/samozanyatost-i-potentsialnye-vozmozhnosti-nezanyatogo-naseleniya-sotsialno-demograficheskie-zarisovki>
- 54 Маневич В.М., Тучков А.И. Трудовые отношения: Текст лекций. - СПб, 1996. - С.26.
- 55 Заславская Т.И. Бизнес-слой российского общества: сущность, структура, статус// *Общественные науки и современность*.-1995. -№1.- С.11

- 56 Жеребин В.М., Ермакова Н.А. Самозанятость населения: различные подходы к определению и оценке// Вопросы статистики. 2002. №9. С. 16-26.
- 57 Бурлак А.В. (A.V.Burlak) К вопросу о понятии «Самозанятые граждане» To a question about the concept of «self-employment» citizens // Вестник Омского университета. Серия «Право», 2016.№4(49), С., 173-177. УДК 349
- 58 Азатбек Т.А., Байтенизов Д.Т., Дубина И.Н. Государственно-правовое регулирование самозанятости в Республике Казахстан // Вестник Карагандинского университета. Серия «Экономика». – 2017. – № 2. – с. 75-86.
- 59 Агабекова Б.Ф., Боркова Е.А., Короткова П.Д. Анализ методов контроля и регулирования деятельности самозанятых граждан в РФ // Экономика труда. – 2019. – № 1. – с. 553-564. – doi: 10.18334/et.6.1.40504.
- 60 ILO. (2015). Non-standard form of employment, report for discussion at the meeting of experts on non-standard forms of employment, MENSFE/2015.
- 61 OECD. (2017). Database: Self-employment rate. <https://data.oecd.org/emp/selfemployment-rate.htm>. (Accessed 18 June 2017).
- 62 Skrzek-Lubasinska, M., Szaban, J. M., Nomenclature and 151ategoriza criteria for the self-employment 151ategorization. An approach pursuant to a systematic review of the literature, European Management Journal, <https://doi.org/10.1016/j.emj.2018.11.001>
- 63 Startiene, G.; Remeikiene, R.; Dumciuviene, D. 2010. Concept of self-employment, Economics and Management 15: 262–274
- 64 Earle, J. S.; Sakova, Z. 2000. Business start-ups or disguised unemployment? Evidence on the character of self-employment from transition economies, Labour Economics 7(5): 575–601. [http://dx.doi.org/10.1016/S0927-5371\(00\)00014-2](http://dx.doi.org/10.1016/S0927-5371(00)00014-2)
- 65 Andersson, L.; Hammarstedt, M. 2010. Intergenerational transmissions in immigrant self-employment: evidence from three generations, Small Business Economics 34: 261–276. <http://dx.doi.org/10.1007/s11187-008-9117-y>
- 66 Blanchflower, D. G. 2008. Minority self-employment in the United States and impact of affirmative action programs, Annals of Finance 5(3): 361–396. <http://dx.doi.org/10.1007/s10436-008-0099-1>
- 67 Leoni, T.; Falk, M. 2010. Gender and field of study as determinants of self-employment, Small Business Economics 34: 167–185. <http://dx.doi.org/10.1007/s11187-008-9114-1>
- 68 Krasniqi, B. A. 2009. Personal, household and business environmental determinants of entrepreneurship, Journal of Small Business and Enterprise Development 16(1): 146–166. <http://dx.doi.org/10.1108/14626000910932935>
- 69 Golpe, A.; Stel, A. 2007. Self-employment and unemployment in spanish regions in the period 1979–2001, Jena Economic Research Papers 2007–021: 1–13.
- 70 Glocker, D.; Steiner, V. 2007. Self-employment: a way to end unemployment? Empirical evidence from German pseudo-panel data. Discussion

Paper Series IZA DP, no. 2561 [online]. [Cited 03 January 2012]. Available from internet: <http://ftp.iza.org/dp2561.pdf>

71 Kim, G. 2007. The analysis of self-employment levels over the life-cycle, *The Quarterly Review of Economics and Finance* 47(3): 397–410. <http://dx.doi.org/10.1016/j.qref.2006.06.004>

72 Oganisjana, K.; Koke, T. 2012. Does competence-oriented higher education lead to students' competitiveness?, *Inzinerine Ekonomika – Engineering Economics* 23(1): 77–82.

73 Snieska, V.; Venckuviene, V. 2011. Hybrid venture capital funds in lithuania: motives, factors and present state of development, *Inzinerine Ekonomika–Engineering Economics* 22(2): 157–164.

74 Álvarez-Herranz, A.; Valencia-De-Lara, P.; Pilar Martínez-Ruiz, M. 2011. How entrepreneurial characteristics influence company creation: a cross-national study of countries tested with panel data methodology, *Journal of Business Economics and Management* 12(3): 529–545. <http://dx.doi.org/10.3846/16111699.2011.599409>

75 Smaliukienė, R.; Bekešienė, S.; Dudzevičiūtė, G. 2012. Counselling for self-employment: the application of decision support system, *Business: theory and Practice* 13(1): 18–26.

76 Moreno, J. J.; Castillo, L. L.; Masere, E. Z. 2010. Firm size and entrepreneurial characteristics: evidence from the SME sector in Argentina, *Journal of Business Economics and Management* 11(2): 259–282. <http://dx.doi.org/10.3846/jbem.2010.13>

77 Vázquez-Burgete, J. L.; Lanero, A.; Raisiene, A. G.; García, M. P. 2012. Entrepreneurship education in humanities and social sciences: are students qualified to start a business?, *Business: theory and Practice* 13(1): 27–35. <http://dx.doi.org/10.3846/btp.2012.03>

78 Startiene, G.; Remeikiene, R. 2009. The influence of demographical factors on the interaction between entrepreneurship and unemployment, *Inzinerine Ekonomika–Engineering Economics* (4): 60–70.

79 Remeikienė, R.; Startienė, G. 2008. Relationship between entrepreneurship and unemployment, in *Proceedings, Economics and Management–2008, 13-osios tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų medžiaga*, Kaunas, 643–651 (in Lithuanian).

80 Remeikiene, R.; Startiene, G. 2011. the institutional environment factors of self-employment in transition economies: the case of Lithuania, in *Changes in social and business environment. Proceedings of the 4th International Conference*, Panevezys, 186–194.

81 Remeikiene, R.; Startiene, G.; Vasauskaite, J. 2011. The influence of psychological-sociological factors on self-employment, *Economics & Management*, 287–294.

- 82 Berzinskiene, D.; Juozaitiene, L. 2011. Impact of labour market measures on unemployment, *Inzinerine Ekonomika– Engineering Economics* 22(2): 186–195.
- 83 Tervo, H.; Haapanen, M. 2009. Self-employment duration in urban and rural location, *Applied Economics* 41(19): 2449–2461. <http://dx.doi.org/10.1080/00036840802360278>
- 84 Wennekers, A. R. M.; Uhlaner, L. M.; Thurik, R. 2002. Entrepreneurship and its conditions: a macro perspective, *International Journal of Entrepreneurship Education* 1(1): 25–64.
- 85 Goey, F. 2004. Economic structure and self-employment during the twentieth century, in Paper 8th EBHA conference, 16–18 September, Barselona, Spain, 2004, 26 p.
- 86 Acs, Z. J. 2008. Foundations of high impact entrepreneurship, *Foundations and Trends Entrepreneurship* 4(6): 535–620. <http://dx.doi.org/10.1561/03000000025>
- 87 Herbert, R., Link, A., 1988. *The Entrepreneur — Mainstream Views and Radical Critiques*. Praeger, New York
- 88 Barreto, H., 1989. *The Entrepreneur in Microeconomic Theory: Disappearance and Explanation*. Routledge, London
- 89 Stevenson, H.H., Jarillo, J.C., 1990. A paradigm of entrepreneurship: entrepreneurial management. *Strategic Manage. J.* 11, 17–27.
- 90 Sullivan D., Smeeding T. All the World’s Entrepreneurs: The Role of Self-employment in 19 Nations: Luxemburg Income Study Working Paper Series. № 163. 1997.
- 91 Ермакова Н.А., Жеребин В.М. Самозанятость населения: различные подходы к определению и оценке // *Вопросы статистики*. 2002. № 9.
- 92 Бусыгин А.В. Предпринимательство. М.: Дело, 1999., с. 33–34; 16, с. 85–86
- 93 Шевчук А.В. Границы автономии: феномен «зависимой» самозанятости. *Социологический журнал* 2010 №4 (принято к печати) // <http://uchebana5.ru/cont/3791964-p2.html>
- 94 Mattera, P. *Off the books: The rise of the underground economy*. New York: St. Martin’s Press, 1985.
- 95 Hart K. Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana // *Journal of Modern African Studies*. —1973. — Vol. 11, № 1. — P. 61–89.
- 96 Гимпельсон, В. Нестандартная занятость и российский рынок труда/ В. Гимпельсон, Р. Капелюшников. – М. : ГУ ВШЭ, 2005. – 36 с.
- 97 Williams C. C. Formal and Informal Employment in Europe: Beyond Dualistic Representations // *European Urban and Regional Studies*. 2009. Vol. 16. № 2. P. 147–159.
- 98 Self-employment New empirical evidence on human capital and business cycles. Jesús Iglesias Garrido University of Huelva, Spain Department of Economics Supervisor: Emilio Congregado Ramírez de Aguilera September, 2014

99 Schneider, Friedrich (2005): Shadow Economies around the World: What do we really know?, forthcoming European Journal of Political Economy, 2005.

100 Nureev R.M., Akhmadeev D.R. Informal Unemployment in Russia: New Tendency of Development in XXI Century. Aktualnye voprosy khozyajstvennoj praktiki = Journal of Economic Regulation. 2019; 10(3):6-22. (In Russ., abstract in Eng.) doi: <https://doi.org/10.17835/2078-5429.2019.10.3.006-022>

101 Lizina O.M., Badokina T.E. Assessment of the Shadow Component in the Structure of the National Economy. Moskovskij ehkonomicheskij zhurnal = Moscow Journal. 2020; 9:155-165. (In Russ., abstract in Eng.) doi: <https://doi.org/10.24411/2413-046X-2020-10620>

102 White, H.C., 1970. Chains of Opportunity. Harvard Univ. Press, Cambridge, MA. Le´vesque, M., MacCrimmon, K.R., 1997. On the interaction of time and money invested in new ventures. Entrepreneurship Theory Pract. 22 (2), 89–110.

103 Ihrig J., Moe K.S. The Influence of Government Policies on Informal Labor: Implications for Long-Run Growth. De Economist. 2000; 148:331-343. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.1023/A:1004038119150>

104 Baumol, W.J., 1990. Entrepreneurship: productive, unproductive, and destructive. J. Polit. Econ. 98, 893–921.

105 Eisenhauer, J.G., 1995. The entrepreneurial decision: economic theory and empirical evidence. Entrepreneurship Theory Pract. 19 (4), 67–79.

106 Douglas, E.J., Shepherd, D.A., 2000. Entrepreneurship as a utility-maximizing response. J. Bus. Ventur. 15 (3), 231–251.

107 Gi Seung Kim The analysis of self-employment levels over the life-cycle The Quarterly Review of Economics and Finance Volume 47, Issue 3, July 2007, Pages 397-410

108 E.Johansson An estimate of self-employment income underreporting in Finland. Nordic Journal of Political Economy, 2005, vol. 31, 99-109

109 Merike Kukk, Karsten Staehr (2014) Identification of Income Underreporting by the Self -Employed: Employment Status or Reported Business Income? Tallinn University of Technology, Estonia TUTECON Working Paper No. WP-2014/1

110 Ana Cinta G. Cabral Formerly, Norman Gemmill Victoria Estimating self-employment income-gaps from register and survey data: evidence for New Zealand. University of Wellington Draft: 13th April 2018 Working Paper 07/2018 April 2018

111 Elgin C., Oztunali O. Institutions, Informal Economy, and Economic Development. Emerging Markets Finance and Trade. 2014; 50(4):145-162. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.2753/REE1540-496X500409>

112 Sarte P.D.G. Informality and Rent-Seeking Bureaucracies in a Model of Long-Run Growth. Journal of Monetary Economics. 2000; 46(1):173-197. (In Eng.) doi: [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(00\)00020-9](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(00)00020-9)

113 Loayza N.V. Informality in the Process of Development and Growth. *The World Economy*. 2016; 39(12):1856-1916. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.1111/twec.12480>

114 Feld L.P., Schneider F. Survey on the Shadow Economy and Undeclared Earnings in OECD Countries. *German Economic Review*. 2010; 11(2):109-149. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0475.2009.00466.x>

115 Mapp T., Moore W. The Informal Economy and Economic Volatility. *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*. 2015; 8(1-2):185-200. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.1080/17520843.2014.969291>

116 Kiselkina O., Salyahov E., Fakhrutdinov R., Kamasheva A. Assessment of Influence of the Labor Shadow Sector on the Economic Growth of the Russian Economy with the Using Methods of Statistical Modeling. *Procedia Economics and Finance*. 2015; 23:180-184. (In Eng.) doi: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00525-0](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00525-0)

117 Zaman G., Goschin Z. Shadow Economy and Economic Growth in Romania. Cons and Pros. *Procedia Economics and Finance*. 2015; 22:80-87. (In Eng.) doi: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00229-4](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00229-4)

118 La Porta R., Shleifer A. The Unofficial Economy and Economic Development. *Brookings Papers on Economic Activity, Economic Studies Program, the Brookings Institution*. 2008; 39(2):275-363. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.3386/w14520>

119 Duarte P. The Relationship between GDP and the Size of the Informal Economy: Empirical Evidence for Spain. *Empirical Economics*. 2017; 52:1409-1421. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.1007/s00181-016-1109-1>

120 Yerrabati S. Self-Employment and Economic Growth in Developing Countries: Is More Self-Employment Better? *Journal of Economic Studies*. 2021. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.1108/JES-08-2020-0419>

121 González-Sánchez V.M., Martínez R.A., de los Ríos-Sastre S. An Empirical Study for European Countries: Factors Affecting Economic Growth and Self-Employment by Gender. *Sustainability*. 2020; 12(22). (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.3390/su12229450>

122 Estrin S., Mickiewicz T. Shadow Economy and Entrepreneurial Entry. *Review of Development Economics*. 2012; 16(4):559-578. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.1111/rode.12004>

123 Willis D.B., Hughes D.W., Boys K.A., Swindall D.C. Economic Growth through Entrepreneurship: Determinants of Self-Employed Income across Regional Economies. *Papers in Regional Science*. 2020; 99(1):73-95. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.1111/pirs.12482>

124 Loayza N.V., Rigolini J. Informal Employment: Safety Net or Growth Engine? *World Development*. 2011; 39(9):1503-1515. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2011.02.003>

125 Gražina Startienė & Rita Remeikienė (2013) Evaluation of the impact of self-employment factors on self-employment duration in the country with transition

economy: a Lithuanian case, Technological and Economic Development of Economy, 19:1, 125-140, DOI:10.3846/20294913.2012.763073

126 Bruce D. Effects of the United States Tax System on Transitions into Self-Employment. Labour Economics. 2000; 7(5):545-574. (In Eng.) doi: [https://doi.org/10.1016/S0927-5371\(00\)00013-0](https://doi.org/10.1016/S0927-5371(00)00013-0)

127 Jansen G. Solo Self-Employment and Membership of Interest Organizations in the Netherlands: Economic, Social, and Political Determinants. Economic and Industrial Democracy. 2020; 41(3):512-539. (In Eng.) doi: <https://doi.org/10.1177/0143831X17723712>

128 Agut García C., Núñez González C. The Regulation of Economically Dependent Self-Employed Work in Spain: A Critical Analysis and a Comparison with Italy. E-Journal of International and Comparative Labour Studies. 2012; <http://repositori.uji.es/xmlui/handle/10234/191063> – Дата обращения 17.04.2022

129 Labour_market_and_Labour_force_survey_(LFS)_statistics #Self-employed // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/> -17.04.2022

130 Бондаренко В.А., НП "Московский центр развития предпринимательства", 2009, Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.vneshmarket.ru/content/document_r_A4F92072-2395-4116-96E5-EE76169118C7.html-27.05.2022

131 Growing America Through Entrepreneurship - Project GATE <http://www.projectgate.com> - 27.05.2022

132 Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.census.gov/epcd/nonemployer/2006/us/US000.HTM>. - 27.05.2022
133 The Small Business Economy 2006 http://www.sba.gov/advo/research/sb_econ2007.pdf.

134 The Veterans Entrepreneurship and Small Business Development Act of 1999, P.L. 106-50. - 27.05.2022

135 Л.А.Скавитин “Телеработа, или занятость по-американски” Управление персоналом №21 2004 // Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.rhr.ru/index/jobmarket/foreign/8739,0.html>. - 28.05.2022

136 Развитие самозанятости в странах Европейского Союза и США // <http://www.vneshmarket.ru> - 28.05.2022

138 New Form Activity for the Unemployed and Measures to Assist Creation of Self-Employment, Experiences and Opportunities in Combatting Unemployment, US Department of Labor, 1993) <https://wdr.doleta.gov/research/>- 28.05.2022

139 Liffy T. The Emerging Face of Employment [Электронный ресурс]. URL: <https://www.thehindu.com/education/careers/the-emerging-face-of-employment/article30623884.ece> (дата обращения: 28.05.2022)

140 Fields, G. Self-employment and poverty in developing countries. IZA World of Labor 2019: 60 doi: 10.15185/izawol.60.v2

141 Методика определения численности самостоятельно занятых, уровня их среднемесячных доходов и численности безработного населения в

Республике Казахстан Утвержден приказом Председателя Агентства Республики Казахстан по статистике от «10»января 2013 года №3// <http://www.stat.gov.kz>. [Электронный ресурс] – Дата обращения 07.04.2019

142 Дадонов В.Ю. Повышение эффективности занятости населения в Казахстане: оценка потенциала структурных изменений // Диалог. Политика – Право – Экономика. Международный научно-аналитический журнал Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ. Санкт-Петербург. – 2016. - №2. – С.109-121

143 Электронный ресурс. Режим доступа: <https://data.oecd.org/emp/self-employment-rate.htm> // Дата обращения: 09.06.2022

144 Электронный ресурс. Режим доступа: <https://stat.gov.kz/> Дата обращения: 07.06.2022

145 Закон РК «О занятости населения» от 6 апреля 2016 г. / Казахстанский информационно-аналитический сайт. Электронный ресурс. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38847468#pos=64;-207/

146 Электронный ресурс. Режим доступа: <https://journals.eco-vector.com/2410-7522/article/download/18339/14746/> // Дата обращения 29.05.2022

147 Методика по формированию показателей неформальной занятости населения: утв. приказом Председателя Комитета по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан от 29 декабря 2016 года №328 // <http://www.stat.gov.kz>. 10.02.2017

148 Закон Республики Казахстан «О государственной статистике» от 19 марта 2010 года // Электронный ресурс. Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z100000257_

149 Kusainov, M.A. (2012). Rol maloho i sredneho predprinimatelstva v reshenii rehionalnykh problem zaniatosti i bezrabortitsy [The role of small and medium-sized businesses in solving regional problems of employment and unemployment]. Upravlenie ekonomicheskimi sistemami – Management of economic systems, 37 [in Russian]

150 Kazakhstanskii informatsionnyi portal [Kazakhstan information portal]. www.nur.kz Retrieved from www.nur.kz/1049829-nazarbaeva-prizvala-neplatelshchikov.html [in Russian]

151 Ofitsialnyi sait hosudarstvennoi statistiki RK [Official website of the state statistics of the RK]. Retrieved from <http://stat.gov.kz> [in Russian]

152 Ob utverzhdenii prohrammy zaniatosti 2020 / Informatsionno-pravovaia sistema normativnykh pravovykh aktov Respubliki Kazakhstan «Adilet» [On approval of the employment program 2020 / Information and legal system of normative legal acts of the Republic of Kazakhstan «Adilet»]. adilet.zan.kz Retrieved from <http://adilet.zan.kz/eng/docs/P1100000316/> [in Russian]

153 Hosudarstvennye usluhi i informatsiia onlain [Public services and information online]. Retrieved from [Egov.kz](http://egov.kz) [in Russian]

154 Produktivnaia zaniatost i massovoe predprinimatelstvo [Productive employment and mass entrepreneurship]. Ofitsialnyi sait Premer-Ministra RK – Official website of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan]. primeminister.kz Retrieved from https://primeminister.kz/en/page/view/produktivnaya_zanyatost_i_massovoe_predprinimatelstvo/ [in Russian]

155 José María Millán, Emilio Congregado, Concepción Román (2012). Determinants of self-employment survival in Europe / Small Business Economics // Vol. 38, Issue 2, pp 231-258 // DOI: 10.1007 / s11187 -010-9260-0.

156 Электронный ресурс. Режим доступа: <http://zhaikuni.kz/vnedrenie-osms-v-kazahstane-aktualnye-voprosy/> // Дата обращения 29.05.2022

157 Алматы қаласы әкімдігінің Халықты жұмыспен қамту орталығының материалдарынан // Официальный сайт Центра занятости по городу Алматы // <https://cz-almaty.kz/>

158 Генеральное соглашение между Правительством Республики Казахстан, республиканскими объединениями работников и республиканскими объединениями работодателей на 2018-2020 годы, 2018, 2, с. 9-10

159 OECD. Introduction // OECD Territorial Reviews: Kazakhstan. — Paris: OECD Publishing, 2017. — P. 30. — ISBN 978-92-64-26943-9

160 Global Income Inequality - A Case Study of OECD Countries and Kazakhstan Globalne nierówności dochodów – studium przypadku krajów OECD i Kazachstanu Jumambayev, S., Dzhulaeva, A., Baimukhanova, S., Iyashova, G., Dosmbek, A. Comparative Economic Research [this link is disabled](#), 2022, 25(4), pp. 179–203

161 Chulanova, Z. K. (2015) [The Eurasian Economic Union as a basis for the integration of the labor market]. Problemy sovremennoy ekonomiki [Problemy sovremennoy ekonomiki]. Vol. 23, pp. 135–143. (In Russ.).

162 Kuchenkova A. V. (2019) Vtorichnaya zanyatost' v kontekste protsessov prekarizatsii na rossiyskom rynke truda [Secondary Employment in the Context of Precarization on the Russian Labor Market]. Sociological Studies = Sotsiologicheskiye issledovaniya, no 9, pp. 73–83 (in Russian).

163 Бимендиева Л.А., Макенова Г.У. Регулирование миграционного потока // Материалы международной научно-практической конференции «Финансовый механизм повышения инновационной активности в экономике Республики Казахстан», 10-11 декабря 2009г.

164 Абалкин Л.И. Выбор за Россией. М.: Изд-во ИЭ РАН, 1998. 173стр.

165 Broughton, A., Ibiletta, I. Kullander, M., 'Flexible forms of work: 'very atypical' contractual arrangements', European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin, 2010.

166 Абрамова Е.А. Кризисная самозанятость в России: классификация, структура и уровни развития // Современные наукоемкие технологии.

Региональное приложение. – Иваново: Изд-во Ивановского государственного химико-технологического университета. – 2012. - №4. – С.6-15

167 Лукьянова А.Л. Самозанятость, вторичная занятость и неравенство трудовых доходов в России (2000–2014 гг.). // Экономическая социология. Т.23. № 1. Январь 2022 Стр. 101-124// <http://www.ecsoc.hse.ru/>

168 Слепцова Е.В., Сороколетов А.А. Гибкие формы занятости: вынужденная мера или тенденция будущего // *Journal of Economy and Business*, vol. 1-1 (83), 2022 DOI:10.24412/2411-0450-2022-1-1-204-207

169 Павленков В.А. Рынок труда. Занятость. Безработица: Учебник.-М.: Изд-во МГУ, 2004.-368 с.

170 Разумова Т.О., Артамонова М.В. Гибкие формы занятости в системе критериев концепции «Будущее в сфере труда» // Научные исследования экономического факультета. Электронный журнал. Том 9. Вып. 4. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://archive.econ.msu.ru/sys/raw.php?o=3887&p=attachment>

171 Merkusheva M.V. (2020) *Gibkie formy zanyatosti: osobennosti primeneniya v sovremennyh usloviyakh* [Flexible forms of employment: particularities in modern conditions]. *Ekonomika truda*. 7. (5). – 419- 438. doi: 10.18334/et.7.5.110071

172 Бизюков П.В. Практики регулирования трудовых отношений в условиях неустойчивой занятости. – М.: АНО «Центр социально-трудовых прав», 2013

173 Электронный ресурс. Режим доступа: <https://vc.ru/u/870138-roman-pogodaev/298642-samozanyatost-frilans-i-udalennaya-rabota-v-chem-raznica/>
Дата обращения: 05.06.2022

174 Patlasov O. Ju., Bajtenizov D. T. Features of the development of freelancing in the Russian labor market: the sociological aspect of analysis. *Nauka o cheloveke: gumanitarnye issledovaniya*. 2016. no. 4 (26). pp. 156–165.

175 Чечулина М.Ю. Фриланс как развивающаяся форма модернизации экономической активности // *Экономика труда*. — 2016. — Т. 3. — № 3. — С. 291–306. — doi: 10.18334/et.3.3.36892

176 Чернышева Ю.Г. Проблемы дифференциации статуса индивидуального предпринимателя // *Учет и статистика*. – 2018. – №4. – С. 34.

177 Бабайцева Е.А. Гражданско-правовая природа самозанятости граждан // *Бизнес. Образование. Право*. – 2017. – № 1 (38). – С. 206–209.

178 А.С.Гучек Самостоятельная занятость населения: подходы к изучению, методы исследования // *Труды Карельского научного центра РАН* № 6. 2012. С. 196–199

179 Иляшова Г.К., Махова Лариса, Трифонов Павел, Химматалиев Дусназар Self-employment trends amid the pandemic // *Business and Society Review, Journal of the W.Michael Hoffman Center for Business Ethics at Bentley University* СОЕДИНЕННОЕ КОРОЛЕВСТВО, издательство: Wiley –Blackwell

2021 г., 1, #181 Стр. с 1 по 19 Received: 6 November 2020 Accepted: 10 February 2021.

180 Электронный ресурс. Режим доступа: <https://aerc.org.kz/news/problema-samozanjatyh-v-kazahstane//> Дата обращения: 07.06.2022

181 Предпринимательский кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375- V ЗРК. [Электронный ресурс] <http://adilet.zan.kz>

182 Садыков И.М. Прекаризация занятости на евразийском пространстве: теория, тенденции и практика. Диссертация на соискание степени доктора философии (PhD) 6D051300 – Мировая экономика Электронный ресурс. Режим доступа: <http://www.kaznu.kz/.pdf> – Дата обращения 30.06.2021

183 Отзыв официального рецензента на диссертационную работу Байтенизова Данияра Тюлюгуновича на тему: «Формирование и развитие рынка самозанятости в Республике Казахстан», представленную на соискание степени доктора философии (РЪ.Д.) по специальности «60050600 - Экономика»// Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.enu.kz/downloads/noyabr/baitenizov-otzyv-zarubezhnogo-konsultanta.pdf> – Дата обращения 03.06.2022

184 Кулекеев Ж.А. Рынок труда и занятость в Казахстане. - Алматы, 2016. – Казстатинформ – 304 с.: 27 ил.

185 Послание Президента РК Н.Назарбаева Народу Казахстана 6 февраля 2008г. Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.akorda.kz>

186 Годовой отчет Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы "Енбек"//Электронный ресурс. Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/article/details/77404>.

187 Электронный ресурс. Режим доступа: https://www.akorda.kz/ru/speeches/internal_political_affairs/in_statements_and_congratulations/zayavlenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva - Дата обращения: 07.06.2022

188 Спанов М., Жалелова С. Механизмы государственного и частного партнерства по эффективному развитию самозанятости в казахстане the journal of economic research & business administration. №4 (122). 2017. Стр. 208-216

189 Программа по развитию государственно-частного партнерства в Республике Казахстан на 2011-2015 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 29 июня 2011 года № 731. [Электронный ресурс <http://kzppp.kz/>]

190 Беляева Л. А. В поисках среднего класса//Социс. -1999. - № 7. - С.76., Генкен Б.М. Экономика и социология труда: Учебник для вузов. - М., 1998. -С. 346.

191 Слезингер Г.Э. Практика малого предпринимательства в развитых капиталистических странах // Труд за рубежом. - 1991. - № 2. - С.63.

192 Механизм регулирования экономики в Германии: Как он функционирует и чему учит? - М., 1995. - С.138-139.

193 Малое предпринимательство в кризисном обществе («круглый стол»)// Социс. - 1999. - № 7. - С. 79.

194 Афанасьев В. Малый бизнес проблемы становления // Рос. экон. жур. - 1993. - №2. - С. 60.

195 Блинов А. Российские проблемы и зарубежный опыт // Мировая экономика и международные отношения. - 1993. - №9. - С. 127.

196 Жусупова Айман (2013). Феномен самозанятости в Казахстане как отражение специфики социально-экономического развития / Институт мировой экономики и политики при Фонде Первого Президента Республики Казахстан, г. Алматы.

197 Екимова К.В., Гордиенко М.С. Налоговая политика зарубежных стран в условиях цифровизации экономики // Бизнес. Право. Образование. — 2019. — № 4 (49). — С. 47–52.

ҚОСЫМША А

Кесте-1. Экономикалық категория ретінде өзін-өзі жұмыспен қамту түсінігінің жіктемесі

	Авторлар және қайнар көздер	Өзін-өзі жұмыспен қамту түсінігі	Ерекшелігі
Ш е т е л д і к ғ а л ы м д а р	<p>Шумпетер Й.А. [Шумпетер Й.А. Теория экономического развития (исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры). М.:Прогресс, 1982. 455 с.]</p>	Кәсіпкер сияқты, ресурстарды қайта жинақтаудың, нарықты инновациялық қайта құрудың ерекше көзі болып табылады.	Нарыққа инновациялық тауарлар мен қызметтерді шығарады
	<p>Марио Тово – Консультант МОТ [Тово Марио Самозанятость населения в Италии//Человек и труд.-№2.-2003.-с.74-77.]</p>	Үлкен капиталдық салымдарды және еңбекті ұйымдастырудың күрделі нысандарын талап етпейтін тауарлар мен қызметтер өндірісі	Экономиканың барлық секторында болуы мүмкін
	<p>Authors OECD and European Union [The Missing Entrepreneurs 2015: Policies for Self-employment and Entrepreneurship, oecd Publishing, Paris. Authors OECD and European Union 13 Nov 2015 192 pages ISBN: 9789264226418 (PDF)9789264248137 (EPUB)https://doi.org/10.1787/9789264226418-en]</p>	Адамдар өзінің жеке бизнесінде өз есебіне жұмыс істеп және еңбегі үшін табысты жалақы, пайда, натуралды жәрдем ақы немесе отбасылық табыс (жанұялық жұмысшылар үшін) түрінде экономикалық табыс алатын жұмысшы мәртебесі	Бизнеске индивидуалды кәсіпорын, тәуелсіз мердігер, серіктестік мүшесі немесе коммерциялық емес компания болады
	<p>Natalie Sappleton, Fernando Lourenço. [Natalie Sappleton, Fernando Lourenço. Entrepreneurship, Self-Employment and Retirement. Электронный ресурс. Режим доступа: https://link.springer.com/content/pdf/10.1057%2F9781137398390_4.pdf]</p>	Жеке өндірістері үшін кәсіпкерлікті немесе өзін-өзі жұмыспен қамтуды таңдайтын тұлғалар кәсіпкерліктің мүмкіндік көздері деп есептеледі	Қажеттілік мотивациясынан туындаса қажетті кәсіпкерлер деп есептеледі
Р е с е й л і к ғ а л ы м д а р	<p>Токсанбаева М.С. [Токсанбаева М.С. Самозанятость и ее противоречия // Экономическая наука современной России. 1998. №3. С. 32-45.]</p>	Өзін-өзі жұмыспен қамту саналы таңдау емес, уақытша еңбекке тұру мүмкіндігі	Жалдамалы еңбектің шынайы баламасы болып келеді, оның шаруашылықтық мотивациясы жоқ
	<p>Волгин Н.А. [Волгин Н.А. Рынок труда и доходы населения./Под ред. Н.А. Волгина. Учебное пособие. – М.: Информационно-издательский дом «Филинь», 1999. - 280 с.]</p>	Адам өзі белгілі бір қызметті табатын, өзінің өміріне жеткілікті болатын нәтижелі еңбек процесін ұйымдастыратын экономикалық іс-әрекет нысаны	Табысты іс-әрекет түрі
	<p>Цветкова С.Н. [Цветкова С.Н. Самозанятость как экономическое явление, региональная политика и управляемый процесс / С.Н. Цветкова, Б.Ю. Сербиновский // Маркетинг в производстве, сервисе и коммерции: материалы Междунар. науч.-практ. конф.: в 3 ч. / Южно-Рос. гос. ун-т экон. и сервиса. Шахты: ЮРГУЭС, 2002. Ч. 2. С. 36–50.]</p>	Кәсіпкерлікпен тығыз байланысты экономикалық құбылыс	Жалдамалы еңбек өзін-өзі жұмыспен қамтумен ауыстырылатын жағдай туындайды
	<p>Воловская Н.М. [Воловская Н.М. Экономика и социология труда: Учебное</p>	Адамдардың, қоғамдық-пайдалы еңбек бойынша және жеке бастама, дербестік	Өзін-өзі жұмыспен қамтуға астыртын,

	пособие.–М.;Новосибирск, 2001-С.87.]	пен жауапкершілік негізінде түсетін қатынастары	жасырын бүркемелі өндіріс те жатады
	Бубновская Т.А. [Бубновская Т.А. Самозанятость в российском туризме как способ импортозамещения в данной отрасли // Туризм: право и экономика.-2015. - №3. – С.25-28]	Кәсіпкерлік іс-әрекетке дейінгі белгілі бір дайындық сатысы	Кәсіпкерлік пен өзін-өзі жұмыспен қамту әртүрлі түрдегі іс-әрекет болып табылады
	Слезингер Г.Э. [Слезингер Г.Э. Труд в условиях рыночной экономики. М.: ИНФРА-М, 1996. 336 с.]	Жұмысбастылықтың бір нысаны ретінде қарастырылады – «адамға нақты жұмыс орнын алуға мүмкіндік береді, оның еңбекке қатысуын қатамасыз етеді, еңбек қызметінің алғы шарты болып табылады»	Жұмысбастылық – әлеуметтік-экономикалық категория, еңбек қызметінің алғы шарты
	Абрамова Е.А. [Абрамова Е.А. Кризисная самозанятость в России: классификация, структура и уровни развития // Современные наукоемкие технологии. Региональное приложение. – Иваново: Изд-во Ивановского государственного химико-технологического университета. – 2012. - №4. – С.6-15]	Негізгі табыс көзі болатын іс-әрекеттерін өздері ұйымдастыратын және қамтамасыз ететіндер. Оларға инвесторлар, жеке еңбек қызметімен (ЖЕК) айналысатындар, кооператив мүшелері, жеке қосалқы шаруашылықпен (ЖҚШ) айналысатындар жатады.	Өзін-өзі жұмыспен қамтушыларды ресми (салық салуға жататындар) және бейресми (салық салуға жатпайтындар) деп бөлуге болады. Тиісінше, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар – олар да кәсіпкерлер.
	Киреев А. П., Климова М.О. [Киреев А. П., Климова М.О. Самозанятость населения и теневой рынок труда в России//Проблемы экономики. – 2015. - №3. – С.9-12]	Жеке кәсіпкерлер болып табылмайтын, бірақ салық салу үшін сондай деп танылатын – жалдамалы еңбекті пайдаланбай еңбек қызметін жүргізетін адвокаттарды, нотариустарды жатқызуға болады.	Өзін-өзі жұмыспен қамтушылар қазіргі уақытта білікті еңбектің жоғары үлесі бар жылдам өсіп жатқан салалардан көрінуде - іскерлік және әлеуметтік қызметтерде
	Козачун Г.У., Легчилина Е.Ю. [Козачун Г.У., Легчилина Е.Ю. Самозанятость как направление государственной политики в области управления человеческими ресурсами в инновационном предпринимательстве // Вестник Сибирской автомобильно-дорожной академии (Омск). – 2012. - №4. – С.134]	Дәстүрлі өзін-өзі жұмыспен қамту– бұл өзі бірнәрсенен айналысуға және табыс алуға ұмтылатындар, бірақ пайда мен өзінің бизнесін дамытуға міндетті түрде ұмтылмайды. Оларға ең алдымен жұмысын жоғалтқандар жатады.	Өзін-өзі жұмыспен қамтуды екі түрге бөледі: дәстүрлі және инновациялық
Қ а з а қ с т а н д ы қ	Мельдеханова М.К. [Мельдеханова М.К. Занятость населения и экономический рост: методология, стратегия и механизм регулирования/Алматы: Институт экономики МНиВО РК, 1999.-295 с.]	Кәсіпкерлік дамуының алғы шарты болып табылады	Сандық және сапалық белгілері жағынан әрдайым өзгерістері болып тұратын өте сезімтал жүйе
	Джумамбаев С.К. [Джумамбаев С.К. Проблемы самозанятости в Казахстане. Еженедельник «Деловая неделя», №26, 15.06.2011 года]	Жалдамалы жұмысшыларсыз өздерінің жеке кәсіпорындарын құру Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар – бейресми еңбек, тауарлар мен қызметтер нарығында ақша табатын халық топтары	Жұмыссыздықтың әлеуметтік салдарларын жаймалау мүмкіндігі
	Дадонов В.Ю. [Дадонов В.Ю. Повышение эффективности занятости населения в Казахстане: оценка потенциала структурных изменений // Диалог. Политика – Право – Экономика. Международный научно-аналитический журнал Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ. Санкт-Петербург. – 2016. - №2. – С.109-121]	Шағын бизнестің өкілдерін білдіретін жұмыс берушілер	Еңбек ақы сандық параметрі болып келетін әлеуметтік-бағдарланған процесс

<p>Берешев С.Х. [Берешев С.Х. Регламентация гибких форм занятости в Республике Казахстан //Уровень жизни населения регионов России -№4 (210)2018-С.18-23]</p>	<p>Тұрақсыз және икемді жұмыспен қамтылған халықтың әлеуметтік әлсіз топтары</p>	<p>Жұмыспен қамтудың икемді түрі</p>
<p>Кулекеев Ж.А. [Кулекеев Ж., Туреханова Б., Исмурзина Г., Оразбекова С. Социальный портрет самозанятого населения в южных регионах Республики Казахстан/ – Алматы, 2018. – Казстатинформ – 124 с., 80 табл., 30 ил.]</p>	<p>Өзін-өзі жұмыспен қамту – қоғамдық-пайдалы еңбектегі жұмыспен қамтылу түрі</p>	<p>Кәдімгі өзін-өзі жұмыспен қамтушылар – бұл вокзалдың жанында темекіні бір даналап сатып тұрған үй-жайы жоқ жүрген адам емес, ол 25-34 жастағы, жоғары немесе орта білімі бар ауылдың жас тұрғыны, және де өзін-өзі жұмыспен қамтушылар арасында білімді азаматтардың үлесі артуда. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың болуы – қоғам үшін келелі мәселе емес, мәселе басқада. Мысалы 1991 жылдан ауылдағы өндіріс көлемі 6%-ға өскен, ал өзін-өзі жұмыспен қамтушылар – 36%-ға. <i>Ауылда біз еңбек ресурстарын пайдалану үшін жағдайлар жасамаймыз.</i></p>

ҚОСЫМША Ә

Кесте-2. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты мемлекеттік реттеудің шетелдік тәжірибесі

Әртүрлі елдердің өзін-өзі жұмыспен қамтуға қатысты тәжірибесі		Нәтижелер
Германия тәжірибесі	1991 және 2009 жылдар аралығында Германиядағы өзін-өзі жұмыспен қамту тенденцияларының төрт түрі оның бірегей сипатына үлкен үлес қосты. Германияда бірігуден кейінгі алғашқы екі онжылдықта өзін-өзі жұмыспен қамтудың 40 пайызға артуы инновациялы экономикалық елдер арасында бірегей болып табылады.	<ul style="list-style-type: none"> • 1990 жылы социалистік режим аяқталғаннан кейін Шығыс Германиядағы кәсіпкерліктің өсуі, • елдің екі бөлігінде де кәсіпкерліктің жеке қойылымдарының көбеюі, • экономикалық белсенділіктің қызмет көрсету саласына қарай ауысуы, ол ең төменгі тиімді өлшем шарттарына кіруге салыстырмалы төмен кедергілермен сипатталады; • және, ақыр соңында, қолында жоғары білімі бар адамдар санының артуы
Япония тәжірибесі	Мүмкіндіктердің шектелуіне байланысты өзін-өзі жұмыспен қамтуға мәжбүрлі түрде кіруге «итермелеген» жағдайлар: үй шаруашылығында өсу, әке ісін жалғастыру; көп активтер мен үйге иелік ету өзін-өзі жұмыспен қамтумен байланысты, сонымен қатар қарыздар да (орта мектеп түлектері үшін). Жапонияда жас адамдар сол кездегі қарт адамдарға қарағанда өзін-өзі жұмыспен қамтуға бейім.	«Жоғалған ұрпақ» Жапонияда жаңа тенденция: тұрақты мансаптық мүмкіндіктерді жіберіп алу. Ұзақ мерзімді өзін-өзі жұмыспен қамту мүмкіндігі 6% - дан 15% - ға дейін. <i>Білімді әйелдер</i> жас балалармен жеке еңбек қызметімен айналысады. Олар несиелік шектеулері аз жалғыз кәсіпқойлар.
Малайзия тәжірибесі	Өзін-өзі жұмыспен қамту артуындағы барлық тәуелсіз кәсіпорындардың ішіндегі ең кішісі: жеке есептеулері бар жұмысшылар тобы. Әлеуметтік қамсыздандыру туралы өзін-өзі жұмыспен қамту туралы Заң (2017ж.) қабылданды, ол бірнеше сектордағы өз жұмысшыларынан өздерін жұмысқа байланысты жарақаттардан немесе аурулардан сақтандыруды талап етеді, бірақ оны қамту әлі де жалпыға бірдей емес, ал өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардың кейбір санаттары оның қолы жетпейтін жерде қалады.	Жұмыспен қамту және кәсіпкерлікті қолдау бағдарламалары белгіленген жұмыс берушілерге бағытталған – мысалы, жақында қабылданған Malaysians@Work схемасы қолданыстағы компаниялар көбірек қызметкерлер жалдауы үшін ынталандырады, бірақ өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға минималды қолдау көрсетеді.
ЕО тәжірибесі, Австрия, Испания, Германия елдерінің мысалында	Еуропалық Одақтағы өзін-өзі жұмыспен қамтудың екі түрлі тенденциясы. 2015 жылы Еуропалық Одақта 35 миллионнан астам өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылар болды (ЕО-28). Көпшілігі (67%) жалдамалы жұмысшылары жоқ өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылар болды. Германия - ақылы жұмыспен қамту режимін шоғырландыру арқылы еңбекті пайдаланудағы әртүрлілік пен түсініксіздіктің өсуіне қарсы күрес, яғни жұмыспен қамтудың атиптік формаларын осы белгіленген режимге мүмкіндігінше көбірек сіндіру арқылы. Франция мен Бельгия, жұмыспен қамтуды реттеу мен қорғаудың негізі ретінде ақылы жұмысты және тиісті ережелерді сақтау, сондай-ақ осы модельге байланысты еңбекті пайдаланудың басқа, дәстүрлі емес түрлеріне сәйкес келу.	Еуропада екі түрлі географиялық тенденция бар: Скандинавия мен Батыс Еуропада (2000 жылдан 2015 жылға дейін өсу қарқыны 20% құрады, бұл жалдамалы жұмыспен қамтудың өсу қарқынынан екі есе), ал оңтүстік және Шығыс Еуропада бұл көрсеткіш сәйкесінше 11,5% және 16,7% төмендеді. 2008 жылғы қаржы дағдарысы басталғаннан бері бұрынғы социалистік республикаларда өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейінің күрт төмендеуі байқалды. Шығыс Еуропадағы өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейі дағдарысқа дейін де осындай қарқынмен төмендеді, яғни дағдарыс Еуропаның осы бөлігінде өзін-өзі жұмыспен қамтудың төмендеуінің жалғыз себебі бола алмайды. Мысалы, Грецияда өзін-өзі жұмыспен қамту 1983-2000 жылдар аралығында 4,7% - ға төмендеді

	<p>Австрия, 1997 жылы өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылардың кейбір түрлерін әлеуметтік сақтандырумен қамтуды кеңейту мақсатында “Ақысыз қызмет көрсету туралы келісім” енгізді</p> <p>2016 жылы Италияда contratto di collaborazione a progetto (co.co.pro) - экономикалық тәуелді штаттан тыс жұмысшыларға арналған еңбек шартының түрі. Ол үшін өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкер екі жыл ішінде келесі шарттардың кем дегенде екеуін орындауы керек еді: клиентпен 8 айдан астам жұмыс істеу, осы кезеңде клиенттен табысының 80% алу немесе клиенттің аумағында тұрақты жұмыс орны болу</p> <p>2007 жылы Испанияда өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылардың жарғысын енгізу туралы Заңы қабылданды. Бұл заң нормативтік базаға айналатын өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылар үшін арнайы кәсіби режимді белгіледі. Испанияда өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлер үшін жеке салық режимі, сондай-ақ арнайы әлеуметтік қамсыздандыру режимі - Régimen Especial del Trabajo Autónomo (RETA - арнайы өзін-өзі жұмыспен қамту режимі) қолданылады. (RETA өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшыларға бірқатар жеке және ұжымдық негізгі құқықтарды ұсынады: олардың кәсіби мүдделерін біріктіру, өкілдік ету және ұжымдық қорғау құқығы; еңбек қызметі мен жеке өмір арасындағы тиісті тепе-теңдік құқығы; жұмыс орнындағы денсаулық пен қауіпсіздік құқығы және т.б.) Ол өзін-өзі жұмыспен қамту және ақылы жұмыспен қамту режимдерінің бірігуі TRADE құрған «Trabajadores Autonomos Económicamente Dependientes» (TRADEs - Экономикалық тәуелді жеке жұмыс берушілер) деп аталатын өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылардың жаңа санатында одан да айқынырақ көрінеді.</p>	<p>(жұмыс істейтін халықтың 51% - дан 42% - на дейін). Осыған ұқсас құбылыс Португалияда байқалды (мұнда 1986-2000 жылдар аралығында Өзін - өзі жұмыспен қамту 4,4% - ға қысқарды, ал өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың үлесі жалпы жұмыс күшінің 31% - дан 25% - ға дейін қысқарды) және Испанияда аз дәрежеде (өзін-өзі жұмыспен қамту 1,7% - ға, ал жалпы жұмыс күшінің үлесі 29% - дан 20% - ға дейін қысқарды).</p> <p>Ауыл шаруашылығы секторын қайта құрылымдау нәтижесінде оңтүстік және Шығыс Еуропадағы өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейінің төмендеуі (және 2008 жылғы қаржылық дағдарыстың салдары) осы елдердегі басқа салалар мен кәсіптердегі өзін-өзі жұмыспен қамтудың бір мезгілде өсуімен қатар жүрді. Бүкіл Еуропада өзін-өзі жұмыспен қамтудың бұл өсуі жұмыспен қамту саласындағы кеңірек өзгерістерді көрсетеді.</p> <p>Бірнеше онжылдықтар бойы Еуропада еңбек нарығының икемділігінің жоғарылау тенденциясы байқалды, бұл "типтік" және "типтік емес" жұмыспен қамтудың әртүрлі комбинацияларына әкеледі, бұл жай ғана өзін-өзі жұмыспен қамтудан асып түседі.</p>
<p>Ұлыбритания тәжірибесі</p>	<p>Өзіңіз үшін жұмыс - жеке кәсіпкер (sole trader), тіпті Ұлыбританияның ішкі кірістер қызметіне тіркелмеген жағдайда да. Жеке кәсіпкер болу үшін сізге қажет:</p> <p>А) Ұлыбритания және Солтүстік Ирландия Біріккен Корольдігінің Ішкі кірістер қызметіне өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ретінде тіркелу (self-employed). Тіркеу процесі табыс салығын (Income Tax) және Ұлттық сақтандыру (National Insurance) жарналарын дұрыс және толық төлеу үшін қажет. Сонымен қатар, жеке кәсіпкер ҚҚС төлеуші (VAT) ретінде тіркеле алады, егер айналым 82000 ф. С.артық болса немесе жеке кәсіпкер құрылыс индустриясында қосалқы мердігер немесе мердігер ретінде қызмет көрсетсе, құрылыс схемасын пайдаланушы (құрылыс индустриясы схемасы) ретінде. Тіркеу процедурасы: хатты пошта арқылы, Интернет арқылы жіберіңіз немесе арнайы желіге қоңырау шалыңыз;</p> <p>б) коммерциялық кірістер мен шығыстардың есебін жүргізу;</p> <p>с) салықтарды төлеу, әдетте жылына екі рет 31 қаңтар мен 31 шілдеде.</p> <p>Ұлттық сақтандыру жүйесіне жарналарды төлеу кезінде өзін өзі жұмыспен қамтыған адамдар үшін жарналардың 2 түрі көзделеді:</p>	<p>"Жалған" өзін-өзі жұмыспен қамту Ұлыбританияда көптеген өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылар басқа атпен жұмыс істейді деген күдік артып келеді. "Жалған "немесе" жалған " өзін-өзі жұмыспен қамту дегеніміз-бұл әдетте жұмысшының заңды анықтамасына сәйкес келетін, бірақ оның орнына өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ретінде тіркелген жұмысшылар сияқты құбылыс. Бүкіл Еуропада осындай жағдайға тап болған өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылардың санын өлшеу өте қиын, дегенмен бұл Ұлыбританияның құрылыс индустриясында ерекше алаңдаушылық туғызады, мұнда кейбір бағалаулар бойынша "жалған" өзін-өзі жұмыспен қамту 375 000-нан 433 000-ға дейін жұмыс істейді (Харви және Бехлинг, күні жоқ). Жалған өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейінің жетілмеген көрсеткіштерінің бірі-тәуелді өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшылардың деңгейі (ПП). ЭЫДҰ-ның "жұмыспен қамту саласындағы перспективалар" (2014 жыл) құжатында ДСОЗР "тауарларды өз бетінше өндіретін және сататын немесе өз клиенттерімен коммерциялық құқықпен реттелетін, автономиясы шектеулі және</p>

	<p>2-сынып: егер өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамның табысы жылына 5965 ф.ст. немесе одан көп болса, онда ол төлеу аптасына 280 ф. ст.</p> <p>4-сынып: егер өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамның табысы жылына 8060 ф.ст. немесе одан көп болса, онда 8060-тан 42385 ф. ст. - ға дейінгі пайдадан 9% және 42385 ф.ст. - дан асатын пайдадан 2% төлеу қажет. Кейбір өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар Ұлттық сақтандыру жүйесіне жарналарды өз еркімен төлей алады: сарапшылар, модераторлар, бақылаушылар; жермен немесе мүлікпен байланысты бизнеспен айналысатын адамдар; жалақы немесе стипендия алмайтын Культ министрлері; өздері немесе айналасындағылар үшін инвестиция салумен айналысатын, бірақ кәсіпкерлік мақсатта емес, сондай-ақ кәсіпкерлік қызметпен айналыспайтын адамдар. пайыздарды немесе комиссияларды алу</p>	<p>көбінесе өздерінің ұйымдық құрылымына тығыз интеграцияланған қызмет көрсету келісімшарттарын жасайтын жалдамалы жұмыскерлері жоқ тәуелсіз мердігерлер"ретінде анықталады. Ұлыбританияда тәуелді жұмысшылардың шамамен 1% - ы DSEW болып табылады.</p>
АҚШ Тәжірибесі	<p>Америка Құрама Штаттарында кез-келген адам салық салу мақсатында Өзін-өзі жұмыспен қамтыған болып саналады, егер ол жеке кәсіпкер, тәуелсіз мердігер, серіктестік мүшесі немесе корпорация ретінде қарау туралы шешім қабылдамайтын жауапкершілігі шектеулі серіктестіктің мүшесі ретінде бизнес жүргізсе. Табыс салығынан басқа, бұл жеке тұлғалар әлеуметтік қамсыздандыру және медициналық көмек салығын SECA (өзін-өзі жұмыспен қамту қорына жарналар туралы заң) түрінде төлеуі керек.</p>	<p>Өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар кейде қарапайым жұмысшыға қарағанда көбірек шегерімдер жариялайды. Саяхат, форма, компьютерлік техника, ұялы телефондар және т.б. заңды іскерлік шығындар ретінде шегерілуі мүмкін.</p>
Италия тәжірибесі	<p>Өзін-өзі жұмыспен қамтыған жұмысшыларды қорғау. Екі топ- "кәсіпқойлар"және" Клиент үйлестіретін қызметті жүзеге асыратындар". Бірінші топқа интеллектуалды тапсырмаларды орындайтын ҚҚС қызметкерлері кіреді. Екінші топқа "үздіксіз қызметке" қатысты өз клиентімен үйлестіруді көздейтін еңбек шарты бар өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдар кіреді, дегенмен жұмысшылар өздерінің еңбек ұйымында автономды.</p> <p>Еңбек құқықтары: шарттың талаптарын біржақты тәртіппен өзгерту, хабарлама мерзімін сақтамай еңбек қатынастарын тоқтату, шот-фактура берілген күннен бастап 60 күннен асатын төлем мерзімдерін белгілеу.</p> <p>Әлеуметтік қорғау: ЖЗШ-дағы сақтанушылар, егер олар осы шарада қамтылған мерзім ішінде жұмысын жалғастырса, бала күтімі бойынша алты айдан аспайтын демалысқа, жүктілік және босану бойынша жәрдемақыны сақтауға құқылы.</p>	<p>2017 жылғы 10 мамырда Парламент № 81/2017 – Кәсіпкер болып табылмайтын өзін-өзі жұмыспен қамтыған қызметкерлердің құқықтары, «АКТ-ны пайдаланатын жұмыс» бойынша жұмысқа орналасу шарттары туралы Заңын қабылдады.</p>
Испания тәжірибесі	<p>1964 жылдан бастап жұмыс күшін зерттеудің бірінші басылымына сәйкес, жұмыспен қамтылғандардың 44% - ы өзін-өзі жұмыспен қамтыған. Бұл көрсеткіш ауыл шаруашылығында 74% құрады, ол кезде жұмыспен қамтылғандардың жалпы санының 40% -. құрады. 1960 жылдары әл-ауқат мемлекеті дамымады және жалдамалы жұмысшыларға арналған әлеуметтік төлемдер іс жүзінде болған жоқ; сәйкесінше, екі топтың арасындағы айырмашылық негізінен жұмыстан шығу төлемдерінде болды. 2017 жылы өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейі 16% құрады. Соңғы 55 жылда ол шамамен 30 п.п. төмендеді және тек 2 п. п. еуропалық көрсеткіштен асып түсті.</p>	<p><i>Өзін-өзі жұмыспен қамтудың қысқаруының артында жалдамалы жұмысшылары жоқ өзін-өзі жұмыспен қамтудың біртіндеп қысқаруы жатыр. 2017 жылы тиісті көрсеткіш 10,9% құрады, бұл еуропалық көрсеткіштен 1 п. т. жоғары. Испаниядан айырмашылығы, Еуропада жалдамалы жұмысшыларсыз өзін-өзі жұмыспен қамту деңгейі соңғы 20 жылда біршама өсті.</i></p> <p><i>2013 жыл-Әлеуметтік қамсыздандыру жүйесіне жарналарды төлеу үшін "бірыңғай мөлшерлемені" енгізу. Шынында да, жұмыссыздықтың</i></p>

	[Pilar García Perea and Concepción Román: Characterisation of self-employment in Spain from a European perspective. ECONOMIC BULLETIN 2/2019 ANALYTICAL ARTICLES]	жоғары деңгейін ескере отырып, өзін-өзі жұмыспен қамтуға деген қызығушылық қалпына келді.
Беларусия тәжірибесі	2006 жылдан бастап ауылдық жерлерде, шағын қалалық елді мекендерде азаматтардың өмір сүру жағдайларын жақсарту және ауылдық инфрақұрылымды жетілдіру мақсатында ауылдық жерлерде, шағын қалалық елді мекендерде тұрақты тұратын және жеке қосалқы шаруашылық жүргізетін жеке тұлғалар, сондай-ақ ауыл шаруашылығы ұйымдары агроэкотуризм саласында қызметтер көрсету жөніндегі қызметті жүзеге асыруға құқылы. Қызметтің бұл түрі кәсіпкерлік қызмет болып табылмайды.	Беларусь Республикасы Салық және алымдар министрлігінің деректері бойынша 2014 жылдың аяғында республикада агроэкотуризм субъектілерінің саны 2 037 құрады (2013 жылмен салыстырғанда 156 субъектіге көп), оның ішінде Брест облысында – 296, Витебск облысында – 502, Гомельская облысында – 228, Гродно облысында – 281, Минск облысында – 541, Могилев облысында – 189. 2014 жылы агроэкотуризм қызметтерін пайдаланған туристер саны 318,8 мың адамды құрады, бұл 2013 жылмен салыстырғанда 17,3% - ға артық.
Латвия тәжірибесі	<p>Республиканың заңнамасына сәйкес адамдар өзін-өзі жұмыспен қамтыған деп танылады:</p> <ul style="list-style-type: none"> - жеке жұмысты орындайтындар (мысалы, шаштараздар, косметологтар, жеке спорт жаттықтырушылары, ұсақ жөндеу бойынша қызмет көрсететін тұлғалар және т. б.); — Латвияда тұрақты тұратындар және авторлық құқық мұрагерлері мен басқа да құқық мирасқорларын қоспағанда, авторлық және сабақтас құқықтар үшін сыйақы алушылар; — тәжірибешілер, фармацевтер, ветеринарлар, оптометрлер болып табылатындар; - шаруашылық қызмет нәтижесінде алынған табысқа салық төлеуші ретінде тіркелгендер; - жеке саудагерлер. <p>Микрокәсіпорындарға салынатын салық (MUN - бірыңғай салық төлемі: халықтың табыс салығы, кәсіпорынның табыс салығы (егер микрокәсіпорын ЖШҚ болса) және әлеуметтік сақтандыру жарналары. Салықтың негізгі ставкасы-таза айналымның 9 пайызы, шығындар ескерілмейді. Бұл салық қызмет көрсететін, бірақ өндіріспен айналыспайтын өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдарға тиімді.]</p>	<p>Жалпы ереже бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған тұлғалар жеке табыс салығын (Iedzīvotāju ienākuma nodoklis) және әлеуметтік сақтандыру жарналарын (Valsts sociālais apdrošināšanas obligātās iemaksas) төлеушілер ретінде тіркеледі, олар жарияланған табыстың 30,27 пайызын құрайды. Бірақ жарналарды төлеу кезінде заң шығарушы өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамға жеңілдіктер белгіледі.</p> <p>Егер өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамның табысы белгіленген ең төменгі деңгейге жетсе, онда әлеуметтік сақтандыру төлемдері кірістердің мөлшерін ескермей, ең төменгі сомдан ғана енгізіледі. "Халықтың табыс салығы туралы" 11.05.1993 жылғы Заңның 15-бабына сәйкес өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдардан алынатын салық декларацияланған табыс сомасының 23 пайызы мөлшерінде алынады.</p>
Өртүрлі аймақтардың тәжірибесі	<p>Шығыс Азияда өсу жолдары Жапония, одан кейін азиялық жолбарыстар (Гонконг, Тайвань, Сингапур және Оңтүстік Корея), одан кейін азиялық балалар (Индонезия, Малайзия, Филиппин және Таиланд), содан кейін Қытай мен Вьетнам.</p> <p>Адамдарды ақылы жұмысқа дайындау: Мексиканың Vecate бағдарламасы (бұрынғы Sicat, оған дейін Probecat). Өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға көмектесу - жұмыс берушілер қажетті дағдыларды үйретуге мүмкіндік беру үшін оларды бар бос жұмыс орындарын толтыру дағдыларымен қамтамасыз ету.</p>	<p>Өндірісті тек ішкі нарыққа ғана емес, сонымен бірге бүкіл әлемге экспортқа бағыттау арқылы жұмысшылар үшін жағдайды жақсарту (өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың жеңуі және экономикалық өсу).</p> <p>Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар аз ақы төленетін жеке жұмыстан жоғары жалақысы бар жұмысқа ауыса алады</p>
Ескерту: зерттеу нәтижесінде автормен құрастырылған		

ҚОСЫМША Б

Кесте - 3. Қазақстан Республикасының негізгі Әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері: Еңбек және жұмыспен қамту статистикасы 1991 – 2021 жылдар

Көрсеткіштер	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
Жұмыс күші (15 және одан жоғары жастағы), мың адам	7716,2	7577,8	6963,4	7118,2	7359,8	7489,5	7440,1	7052,6	7055,4	7107,4	7479,1	7399,7	7657,3	7840,6	7901,7	8028,9	8228,3	8415,0	8457,9	8610,7	8774,6	8981,9	9041,3	8962,0	8887,6	8998,8	9027,4	9138,6	9221,5	9180,8	9256,8
өткен жылға пайызбен		98,2	91,9	102,2	103,4	101,8	99,3	94,8	100,0	100,7	105,2	98,9	103,5	102,4	100,8	101,6	102,5	102,3	100,5	101,8	101,9	102,4	100,7	99,1	99,2	101,3	100,3	101,2	100,9	99,6	100,8
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	7716,2	7577,8	6963,4	6581,8	6551,5	6518,9	6472,3	6127,6	6105,4	6201,0	6698,8	6708,9	6985,2	7181,8	7261,0	7403,5	7631,1	7857,2	7903,4	8114,2	8301,6	8507,1	8570,6	8510,1	8433,3	8553,4	8585,2	8695,0	8780,8	8732,0	8807,1
өткен жылға пайызбен		98,2	91,9	94,5	99,5	99,5	99,3	94,7	99,6	101,6	108,0	100,2	104,1	102,8	101,1	102,0	103,1	103,0	100,6	102,7	102,3	102,5	100,7	99,3	99,1	101,4	100,4	101,3	101,0	99,4	100,9
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	7389,5	7210,2	6594,4	6029,8	5466,4	4918,4	4271,3	3783,0	3354,2	3504,4	3863,3	4030,2	4229,6	4469,9	4640,5	4776,6	4973,5	5199,4	5238,8	5409,4	5581,4	5813,7	5949,7	6109,7	6294,9	6342,8	6485,9	6612,5	6681,6	6686,7	6710,2
өткен жылға пайызбен		97,6	91,5	91,4	90,7	90,0	86,8	88,6	88,7	104,5	110,2	104,3	104,9	105,7	103,8	102,9	104,1	104,5	100,8	103,3	103,2	104,2	102,3	102,7	103,0	100,8	102,3	102,0	101,0	100,1	100,4
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	326,7	367,6	369,0	552,0	1085,1	1600,5	2201,0	2344,6	2751,2	2696,6	2835,5	2678,7	2755,6	2711,9	2620,4	2626,9	2657,6	2657,8	2664,6	2704,8	2720,2	2693,4	2621,0	2400,4	2138,4	2210,5	2099,2	2082,5	2099,2	2045,4	2096,9
өткен жылға пайызбен		112,5	100,4	149,6	196,6	147,5	137,5	106,5	117,3	98,0	105,2	94,5	102,9	98,4	96,6	100,2	101,2	100,0	100,3	101,5	100,6	99,0	97,3	91,6	89,1	103,4	95,0	99,3	100,8	97,4	102,5
Жұмыссыз халық	-	-	-	536,4	808,3	970,6	967,8	925,0	950,0	906,4	780,3	690,7	672,1	658,8	640,7	625,4	597,2	557,8	554,5	496,5	473,0	474,8	470,7	451,9	454,2	445,5	442,3	443,6	440,7	448,8	449,6

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32
өткен жылға пайызбен	-	-	-	-	150,7	120,1	99,7	95,6	102,7	95,4	86,1	88,5	97,3	98,0	97,3	97,6	95,5	93,4	99,4	89,5	95,3	100,4	99,1	96,0	100,5	98,1	99,3	100,3	99,3	101,8	100,2
Жұмыс күші санындағы тіркелген жұмыссыздардың үлесі, пайызбен	-	-	-	1,1	2,1	4,2	3,8	3,7	3,9	3,7	2,9	2,6	1,8	1,5	1,2	0,9	0,7	0,6	0,6	0,4	0,4	0,4	0,3	0,4	0,4	0,4	0,8	1,0	1,1	1,5	1,1
Жұмыссыздық деңгейі, пайызбен	-	-	-	7,5	11,0	13,0	13,0	13,1	13,5	12,8	10,4	9,3	8,8	8,4	8,1	7,8	7,3	6,6	6,6	5,8	5,4	5,3	5,2	5,0	5,1	5,0	4,9	4,9	4,8	4,9	4,9
Жастар жұмыссыздығының деңгейі, % (15-24 жас)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19,1	17,3	14,5	14,3	13,4	12,1	9,4	7,4	6,7	5,2	4,6	3,9	3,9	3,8	4,2	3,8	3,8	3,7	3,6	3,8	3,7
Жастар жұмыссыздығының деңгейі, % (15-28 жас)	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16,6	14,7	12,7	12,6	11,9	11,5	9,7	8,4	8,5	6,6	6,1	5,4	5,5	4,2	4,4	4,1	3,9	3,8	3,8	3,8	
Ұзақ мерзімді жұмыссыздық деңгейі, %	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7,6	6,0	5,3	5,1	4,3	4,0	3,3	2,8	2,5	2,2	2,1	2,5	2,5	2,4	2,5	2,2	2,2	2,2	2,2	2,2	2,1
Бір қызметкердің орташа айлық атаулы жалақысы, тг.	441	4625	128	1726	4786	6841	8541	9683	11864	14374	17303	20323	23128	28329	34060	40790	52479	60805	67333	77611	90028	101263	109141	121021	126021	142898	150827	162673	186815	213003	248791
АҚШ доллары	-	-	24,3	48	79	102	113	124	99	101	118	133	155	208	256	324	428	505	456	527	614	679	717	675	568	418	463	472	488	498	584
Атаулы жалақы индексі, өткен жылға пайызбен	-	-	...	277,3	142,9	124,9	113,4	122,5	121,2	120,4	117,5	113,8	122,5	120,2	119,8	128,7	115,9	110,7	115,3	116	112,5	107,8	110,9	104,2	113,4	105,5	107,9	114,8	114,0	117,0	
Нақты жалақы индексі, өткен жылға пайызбен	-	-	...	1353,7	100,4	102,6	105,9	113,1	107,1	111,1	110,9	107,0	114,6	111,7	110,3	116,1	99,0	103,2	107,6	107,1	107,0	101,9	103,9	97,7	98,9	98,3	101,7	109,1	106,8	108,3	
Нақты жалақы индексі, 1994 жылға пайызбен	-	-	...	68,5	100,4	103,0	109,6	116,1	131,3	140,6	1,6 eee	1,7 eee	1,9 eee	2,1 eee	2,4 eee	2,6 eee	3 eee	3 eee	3,1 eee	3,3 eee	3,6 eee	3,8 eee	3,9 eee	4 eee	3,9 eee	3,9 eee	3,8 eee	3,9 eee	4,3 eee	4,6 eee	4,9 eee
Ең төменгі жалақы, теңге	-	-	13	122	262	1550	2129	2395	2605	2680	3484	4181	5000	6600	01.01 - 7000 тг; 01.07-9200	9200	9752	01.01 - 10515 тг; 01.07 - 12025 тг.	01.01 - 13470 тг; 01.07 - 13717 тг.	01.01 - 14952 тг.	15999	17439	18660	19966	21364	22859	24459	28284	42500	42500	42500

Ескерту – ақпарат көзі: <https://stat.gov.kz/>

ҚОСЫМША В

Кесте-4. ҚР Жұмысшы күші, жұмыспен қамтылғандар, өзін-өзі жұмыспен қамтушылар, жалдамалы жұмысшылар және жұмыссыздықтың 30 жылдағы өсу динамикасы, санмен

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыс күші (15 және одан жоғары жастағы), мың адам	7716,2	7577,8	6963,4	7118,2	7359,8	7489,5	7440,1	7052,6	7055,4	7107,4	7479,1	7399,7	7657,3	7840,6	7901,7	8028,9	8228,3	8415,0	8457,9	8610,7	8774,6	8981,9	9041,3	8962,0	8887,6	8998,843	9027,432	9138,633	9221,481	9180,845	9256,757
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	7716,2	7577,8	6963,4	6581,8	6551,5	6518,9	6472,3	6127,6	6105,4	6201,0	6698,8	6708,9	6985,2	7181,8	7261,0	7403,5	7631,1	7857,2	7903,4	8114,2	8301,6	8507,1	8570,6	8510,1	8433,3	8553,376	8585,153	8694,989	8780,829	8732,04	8807,113
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	7389,5	7210,2	6594,4	6029,8	5466,4	4918,4	4271,3	3783,0	3354,2	3504,4	3863,3	4030,2	4229,6	4469,9	4640,5	4776,6	4973,5	5199,4	5238,8	5409,4	5581,4	5813,7	5949,7	6109,7	6294,9	6342,835	6485,9	6612,5	6681,6	6686,7	6710,2
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	326,7	367,6	369,0	552,0	1085,1	1600,5	2201,0	2344,6	2751,2	2696,6	2835,5	2678,7	2755,6	2711,9	2620,4	2626,9	2657,6	2657,8	2664,6	2704,8	2720,2	2693,4	2621,0	2400,4	2138,4	2210,5	2099,2	2082,5	2099,2	2045,4	2096,9
Жұмыссыз халық, мың адам	-	-	-	536,4	808,3	970,6	967,8	925,0	950,0	906,4	780,3	690,7	672,1	658,8	640,7	625,4	597,2	557,8	554,5	496,5	473,0	474,8	470,7	451,9	454,2	445,5	442,3	443,6	440,7	448,8	449,6
Жұмыссыздық деңгейі, пайызбен	-	-	-	7,5	11,0	13,0	13,0	13,1	13,5	12,8	10,4	9,3	8,8	8,4	8,1	7,8	7,3	6,6	6,6	5,8	5,4	5,3	5,2	5,0	5,1	5,0	4,9	4,9	4,8	4,9	4,9
Жастар жұмыссыздығының деңгейі, % (15-24 жас) ⁵⁾	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	19,1	17,3	14,5	14,3	13,4	12,1	9,4	7,4	6,7	5,2	4,6	3,9	3,9	3,8	4,2	3,8	3,8	3,6	3,8	3,7	3,7
Жастар жұмыссыздығының деңгейі, % (15-28 жас) ⁶⁾	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16,6	14,7	12,7	12,6	11,9	11,5	9,7	8,4	8,5	6,6	6,1	5,4	5,5	4,2	4,4	4,1	3,9	3,7	3,8	3,8	3,8

Атырау облысы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	-	-	-	160,9	169,8	173,7	177,3	168,4	167,2	176,2	175,5	184,0	193,2	205,3	209,5	215,2	227,5	240,9	242,1	256,2	269,0	277,3	279,5	286,1	296,5	296,4	300,1	304	316,3	314,5	317,7
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	-	-	-	154,8	153,9	144,9	130,5	117,6	106,6	115,9	125,5 ⁸⁾	143,9	151,1	156,4	165,4	173,4	187,3	201,3	207,9	222,2	235,9	245,8	246,0	251,8	266,4	266,2	269,8	271	278,4	276,4	278,7
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	-	-	-	6,0	15,9	28,8	46,8	50,8	60,6	60,3	50,0 ⁸⁾	40,1	42,1	49,0	44,0	41,8	40,2	39,6	34,3	34,0	33,1	31,5	33,5	34,3	30,1	30,1	30,3	33	37,9	38,1	39,0
Батыс Қазақстан облысы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	-	-	-	266 100	264 400	252 900	268 000	270 108	269 621	273 525	285 465	271 563	285 134	290 427	290 930	293 657	301 994	308 526	312 977	315 644	315 894	315 425	316 460	316 815	309 295	319 530	320 221	320 999	321 662	321 020	322,3
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	-	-	-	247 300	220 300	198 100	177 200	152 708	134 921	141 225	157 417	160 176	166 827	169 406	170 036	173 518	180 120	185 932	188 162	189 936	189 547	189 730	192 424	196 723	199 930	201 338	201 956	202 824	204 202	232 366	233,5
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	-	-	-	18 800	44 100	54 800	90 800	117 400	134 700	132 300	128 048	111 387	118 307	121 021	120 894	120 139	121 874	122 594	124 815	125 708	126 347	125 695	124 036	120 092	109 365	118 192	118 265	118 175	117 460	88 654	88,8
Жамбыл облысы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	425,0	437,1	393,9	355,1	371,8	380,4	386,8	371,3	371,1	368,5	417,8	423,4	462,1	442,4	447,9	463,9	506,2	530,1	539,2	551,3	557,0	559,9	550,8	530,2	512,6	501,1	505,3	507,0	503,8	502,7	
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	391,0	416,0	366,0	288,9	290,6	268,7	233,5	206,6	173,0	188,3	204,6	186,5	206,8	222,8	234,2	237,2	249,2	256,4	258,5	264,7	267,7	269,2	270,5	275,0	276,1	275,2	310,8	326,6	330,1	332,6	333,8
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	34,9	20,8	27,5	66,2	81,2	111,7	153,3	164,7	198,1	180,2	213,3	236,9	255,3	219,6	213,7	226,7	257,1	273,7	280,7	286,6	289,3	290,7	280,4	255,1	236,6	225,9	194,5	180,4	176,9	171,2	168,8
Қарағанды облысы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	-	-	-	752,2	718,7	686,7	689,2	619,9	599,8	618,8	654,1	664,6	671,5	676,0	685,9	689,6	694,8	699,0	695,2	704,3	700,4	703,0	707,2	678,4	670,0	656,4	652,4	654,0	648,9	641,8	643,4

Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	-	-	-	711,6	640,6	561,2	483,4	428,5	384,5	403,8	451,1	460,3	477,9	488,8	501,5	505,5	518,7	529,8	545,0	558,8	569,4	577,9	600,3	580,5	594,7	583,2	596,1	595,6	592,9	575,5	563,0
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	-	-	-	40,6	78,1	125,5	205,8	191,4	215,3	215,0	203,0	204,4	193,6	187,2	184,4	184,0	176,1	169,2	150,1	145,5	131,0	125,1	106,9	97,9	75,3	73,2	56,2	58,4	56,1	66,3	80,4
Қостанай облысы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	-	-	-	507,5	520,7	512,8	476,4	408,4	402,6	429,5	506,4	483,2	494,1	506,2	511,9	513,2	518,4	517,4	510,5	512,6	512,7	511,2	503,6	493,9	494,5	493,5	492,1	488,2	484,8	466,3	475,2
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	-	-	-	491,4	452,5	399,8	328,8	274,4	228,6	226,9	266,0	269,1	281,6	285,7	290,8	295,6	298,3	295,9	290,6	291,2	291,2	294,9	302,5	320,5	321,2	324,4	331,4	331,6	331,3	331,9	332,7
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	-	-	-	16,1	68,2	113,0	147,6	134,0	174,0	202,6	240,4	214,1	212,6	220,5	221,1	217,6	220,1	221,5	219,9	221,4	221,5	216,4	201,2	173,3	173,3	169,1	160,7	156,6	153,5	134,4	142,5
Қызылорда облысы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	-	-	-	220	203,3	215,7	203,1	206,6	2013,7	220,1	223,9	240,8	254,7	267,1	272,5	271,2	282,6	283,9	287,0	298,7	318,9	329,1	334,4	311,1	308,9	328,5	330,6	332,9	332,3	329,4	330,1
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	-	-	-	197,1	150,5	144,7	129,0	120,2	120,3	128,8	114,3	129,3	129,4	144,9	154,8	157,6	159,3	163,3	165,6	176,9	197,1	219,6	224,5	222,3	198,3	206,9	214,2	218,2	218,2	218,9	218,4
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	-	-	-	22,9	52,8	71,0	74,1	86,4	93,4	91,3	109,7	111,5	125,3	122,2	117,8	113,7	123,2	120,6	121,4	121,8	121,8	109,5	109,8	88,9	110,6	121,6	116,4	114,7	114,1	110,5	111,7
Маңғыстау облысы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	-	-	-	129,6	134,2	140,1	143,0	133,6	129,2	132,7	130,6	133,2	141,4	164,4	170,2	172,0	177,8	187,9	194,1	205,2	227,8	256,3	259,1	248,8	277,2	277,8	277,8	304,7	305,5	308,4	331,7
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	-	-	-	124,8	111,3	106,8	103,9	99,5	84,7	92,8	99,6	112,5	128,8	149,1	156,8	160,2	166,0	176,2	178,2	185,2	205,7	237,4	240,8	227,8	261,2	263,8	262,4	281,8	284,3	291,4	314,2
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	-	-	-	4,8	22,9	33,3	39,1	34,1	44,5	39,9	31,0	20,7	12,6	15,4	13,4	11,8	11,7	11,7	15,9	20,0	22,1	18,9	18,2	21,0	16,0	14,1	15,4	22,9	21,3	17,1	17,4
Түркістан облысы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021

Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	-	-	-	631,7	691,0	686,6	717,9	692,1	725,7	708,1	747,5	812,2	870,8	927,0	937,6	974,3	1006,5	1044,6	1057,6	1091,7	1129,8	1173,7	1185,7	1163,2	1152,7	1147,3	789,0	784,3	779,4	777,6	
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	-	-	-	555,0	539,6	468,1	426,2	371,4	324,5	321,3	343,4	395,1	392,9	438,6	444,9	466,4	507,6	558,0	545,2	577,7	595,6	620,2	631,3	638,2	638,6	644,5	652,2	429,2	422,9	421,6	418,1
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	-	-	-	76,7	151,4	218,5	291,7	320,7	401,2	386,8	404,1	417,0	477,9	488,4	492,7	507,9	498,9	486,6	512,4	514,0	534,2	553,4	554,5	525,1	514,1	502,8	482,6	359,8	361,4	357,8	359,5
Павлодар облысы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	-	-	-	401,0	414,7	416,4	395,5	361,0	355,9	357,3	408,5	372,7	376,8	375,8	371,7	378,7	390,0	404,3	405,9	415,9	418,2	417,5	418,0	420,3	405,1	401,1	396,4	390,5	387,1	383,7	
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	-	-	-	382,4	363,2	335,4	276,7	233,2	195,6	216,8	233,2	229,9	238,8	261,9	272,6	283,2	295,3	304,7	309,4	315,0	321,0	326,7	328,9	331,4	331,1	331,7	331,5	329,3	327,4	325,0	
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	-	-	-	18,6	51,5	81,0	118,8	127,8	160,3	140,5	175,3	142,8	137,9	114,0	99,1	95,5	94,7	99,6	96,5	100,9	97,2	90,7	89,1	88,9	74,0	69,1	64,9	61,7	59,8	58,8	
Солтүстік Қазақстан облысы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	438,0	425,8	422,3	394,6	355,2	324,2	307,0	301,8	302,4	309,1	400,8	375,2	372,5	367,2	364,3	366,1	366,7	365,1	358,4	358,1	346,3	331,2	329,3	313,8	312,8	303,1	295,2	293,4	289,3	287,3	
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	438,0	425,8	399,5	367,6	311,9	273,2	234,5	186,5	163,6	162,9	190,4	193,4	189,9	198,9	202,5	205,7	208,3	214,4	212,3	214,6	213,7	213,7	215,3	219,2	215,1	211,5	212,8	214,0	214,1	325,0	
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	-	-	22,8	27,0	43,3	51,0	72,5	115,3	138,8	146,2	210,4	181,8	182,6	168,3	161,8	160,4	158,4	150,7	146,1	143,5	132,6	117,5	114,0	94,6	97,7	91,6	82,3	79,4	75,2	73,1	
Шығыс Қазақстан облысы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	-	-	-	656,7	585,8	509,2	435,1	373,5	338,8	406,9	425,7	409,6	423,1	432,9	444,6	458,6	468,8	473,3	472,6	483,7	481,7	479,7	483,3	485,5	482,7	483,3	483,8	478,9	482,0	475,1	668,3
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	-	-	-	729,2	685,9	672,1	729,0	696,4	677,9	683,0	704,8	670,4	689,4	697,6	698,1	704,4	713,7	715,9	715,1	726,1	717,9	710,4	708,2	705,5	696,7	684,3	687,6	679	681,0	669,5	474,5

Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	-	-	-	72,5	100,1	162,9	293,9	322,9	339,1	276,1	279,2	260,8	266,3	264,7	253,5	245,8	244,9	242,6	242,4	242,4	236,2	230,7	224,9	219,9	196,9	201,0	203,8	200,2	199,0	194,4	193,8
Нұр-Сұлтан қаласы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	-	-	-	144,9	142,9	141,4	140,4	142,8	148,9	156,9	178,1	218,7	239,0	266,6	269,0	278,5	290,8	331,7	347,2	366,7	375,4	393,9	410,5	431,6	466,1	466,1	497,5	507,5	553,3	563,4	580,3
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	-	-	-	132,1	126,9	125,0	117,2	116,8	117,8	116,6	147,4	199,6	224,6	245,5	247,2	254,7	266,1	297,5	313,0	336,8	344,5	364,1	382,9	411,1	442,8	442,6	467,0	471,7	487,7	497,6	511,9
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	-	-	-	12,8	16,0	16,4	23,2	26,0	31,1	40,3	30,7	19,1	14,4	21,0	21,8	23,8	24,7	34,1	34,2	29,9	30,9	29,8	27,6	20,5	23,2	23,4	30,6	35,7	65,6	65,9	68,4
Алматы қаласы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам	596,2	573,0	476,9	511,7	587,4	589,3	533,3	546,9	560,2	549,4	496,1	509,3	525,7	549,3	566,9	590,5	624,3	653,6	652,2	676,9	699,2	731,0	743,1	764,4	838,5	867,9	889,6	911,9	936,5	959,3	982,8
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам	-	-	-	487,9	450,6	409,4	398,4	376,7	374,5	373,2	388,7	406,3	428,8	454,5	520,9	546,8	580,2	607,3	606,3	620,2	638,1	671,5	683,5	704,3	771,9	803,5	821,7	841,2	864,3	877,6	886,8
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам	-	-	-	23,8	136,8	179,9	134,9	170,2	185,7	176,2	107,4	103,0	96,9	94,8	46,0	43,7	44,1	46,4	45,9	56,7	61,1	59,5	59,6	60,2	66,6	64,4	67,9	70,7	72,3	81,7	95,9
Шымкент қаласы	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Жұмыспен қамтылған халық, мың адам											153,1	162,8	193,6	205,4	206,9	212,3	219,4	235,0	237,9	248,5				286,3	351,1	358,0	355,8	385,4	409,8	410,3	414,3
Жалдамалы қызметкерлер, мың адам											95,6	112,1	124,3	128,5	138,6	145,2	153,9	167,2	170,8	181,6				187,5	231,4	233,1	234,0	264,2	284,0	284,3	286,4
Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар, мың адам											58,5	50,7	69,3	76,8	68,2	67,1	65,5	67,9	67,1	67,0				98,8	119,8	124,8	121,7	121,2	125,8	125,9	127,9

Ескерту – ақпарат көзі: <https://stat.gov.kz/>

ҚОСЫМША Ғ

Кесте 6 - 2013-2021 жылдардағы Қазақстан Республикасы және өңірлері бойынша өзін-өзі жұмыспен қамтыған халық тобының саны, адам

Атауы	2013		2014		2015		2016		2017		2018		2019		2020		2021	
	нәтиж елі	нәтиже сіз	нәтиже лі	нәтиже сіз	нәтиж елі	нәтиже сіз	нәтиж елі	нәтиже сіз	нәтиж елі	нәтиже сіз	нәтиж елі	нәтиже сіз	нәтиж елі	нәтиже сіз	нәтиж елі	нәтиже сіз	нәтиж елі	нәтижесіз
Қазақстан Республикасы	1 610 019	1 010 946	1 691 580	708 790	1 807 503	330 922	1 909 324	301 217	1 881 484	217 738	1 887 819	194 703	19115 09	187740	1 846 794	198 580	1 917 670	179 237
Ақмола	127 739	40 454	128 421	35 189	122 937	18 508	129 920	17 030	122 887	16 715	118 471	16 149	114 861	15 616	108 744	16 603	107 305	17 525
Ақтөбе	47 575	57 363	59 111	28 667	59 578	12 648	58 230	20 579	61 575	7 423	54 757	6 400	53 203	6 593	54 247	6 591	57 740	6 569
Алматы	258 955	145 177	232 233	116 940	191 363	56 194	238 220	41 754	228 078	38 689	233 257	37 662	229 846	37 246	236 499	35 812	248 379	33 293
Атырау	28 693	4 762	29 052	5 273	26 368	3 571	28 908	1 219	29 078	1 214	31 762	1 230	36 633	1 244	36 648	1 430	37 349	1 686
Батыс Қазақстан	89 738	34 298	96 728	23 364	96 239	13 126	105 231	12 961	106 128	12 137	106 883	11 292	106 579	10 881	79 264	9 390	80 244	8 513
Жамбыл	169 156	111 217	136 185	118 955	158 808	63 628	147 554	78 355	176 036	18 415	170 947	9 463	169 609	7 308	163 967	7 212	161 680	7 132
Қарағанды	50 250	56 683	54 631	43 293	56 007	19 296	56 718	16 486	44 169	12 052	47 721	10 710	44 258	11 807	46 895	19 371	63 211	17 190
Қостанай	101 465	99 727	119 110	54 234	145 963	17 058	144 047	25 029	134 790	25 864	134 037	22 549	133 199	20 314	112 797	21 621	131 448	11 077
Қызылорда	67 178	42 629	57 614	31 243	70 646	38 802	103 582	18 065	102 009	14 378	102 085	12 668	101 519	12 615	98 564	12 005	99 975	11 733
Манғыстау	9 146	9 099	15 028	5 947	10 036	5 753	11 063	2 994	12 474	2 951	17 624	5 253	17 227	4 035	13 681	3 415	14 345	3082
Оңтүстік Қазақстан	385 885	168 568	424 472	100 578	472 148	21 287	478 994	23 779	463 628	19 021	-	-	-	-	-	-	-	-
Павлодар	28 153	60 944	61 402	27 495	67 118	6 914	61 974	7 459	57 992	6 903	55 460	6 224	55 447	5 785	54 152	5 626	53 154	5606
Солтүстік Қазақстан	32 230	81 789	69 085	25 492	90 398	7 321	86 403	5 202	79 852	2 458	80 178	2 101	77 407	1 943	71 665	3 574	70 742	2405
Түркістан									-	-	336 806	22 984	340 113	21 286	336 463	21 312	34 1384	18 104
Шығыс Қазақстан	136 118	88 829	138 241	81 687	161 140	35 793	177 196	23 755	169 911	33 877	177 661	22 523	176 272	22 738	174 606	19 774	17 3841	19 971
Нұр-Сұлтан қ.	26 881	681	19 396	1 101	20 271	2 973	23 280	157	30 583	-	35 478	238	64 971	648	63 193	2 661	65 458	2892
Алматы қ.	50 857	8 726	50 871	9 332	58 483	8 050	58 004	6 393	62 294	5 641	66 259	4 468	67 605	4 659	72 715	8 958	86 554	9381
Шымкент қ.									-	-	118 433	2 789	122 760	3 022	122 694	3 225	124 861	3078

ҚОСЫМША Д

САУАЛНАМА ҚАҒАЗЫ

1. Аты, жөні, тегі _____
 Туылған күні «__» _____ ж., ЖСН _____ ұлты _____
 Тұратын жері (тіркеу бойынша) _____
 Іс жүзінде тұратын мекен-жайы _____
 Байланыс деректері (үй, жұмыс, ұялы) _____

Білімі:

Жоғары арнайы орта жалпы орта
 білімі бойынша мамандығы _____

2. Қамқорлықтағы бала саны: _____, оның ішінде 18 жасқа дейінгі - _____, мектепке дейінгі балалар - _____,
 Оқудың күндізгі бөлімінде оқитындар, ЖОО ТЖКО

3. Мәртебесі: жұмыссыз

1) Соңғы жұмыс орны _____
 2) Соңғы жұмыс орнындағы лауазымы _____
 3) Жұмыстан босатылған күні «__» _____ жыл

4. Жұмыспен қамтылмау себеі:

1) 3 жасқа дейінгі баланы күтуге байланысты
 2) мүгедек баланы күтуге байланысты
 3) 1 немесе 2 топтағы мүгедекті күтуге байланысты
 4) сексен жастан асқан адамдарды күтуге байланысты
 5) Басқа себептер _____

5. Автокөліктің болуы саны

Автокөлік түрі: жеңіл жүк арнайы автокөлік автобус трактор
 жол-құрылыс көліктері мен механизмдері басқа

6. Өз бетінше жұмыспен қамтылғандар:

1) табыс алу үшін тауарлар өндірумен (өткізумен), жұмыстар мен қызметтер көрсетумен дара айналысатындар
 2) өндірістік кооперативтердің мүшелері
 3) отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) және жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланушы жұмыс берушілердің еңбекақы төленбейтін жұмыскерлері қатарындағы жеке тұлғалар
 4) жеке кәсіпкер

Жұмыспен қамтылған халық:

1. жұмыс беруші
 2. жалдамалы қызметкер

1) Жұмыс орны _____

2) Лауазым _____

Мен (менің отбасым) туралы деректерді салыстырып тексеруге келісемін. Денсаулық және әлеуметтік қамсыздандыру жүйесінде жүргізіліп жатқан жаңалықтармен (міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру, жаңа форматтағы мемлекеттік атаулы әлеуметтік көмек, «Өрлеу» жобасы), Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасымен таныстым, аталған заңдар бойынша түсініктемелер маған берілді.

Сауалнамада көрсетілген деректердің дұрыстығын растаймын _____ Қолы

Күн «__» _____ 20__ жыл

Әлеуметтік медициналық сақтандыру қорына жарналарды төлеуден келесі адамдар босатылады:

1.	балалар;	
2.	"Алтын алқа", "Күміс алқа" алқаларымен наградталған немесе бұрын "Батыр ана" атағын алған, сондай-ақ I және II дәрежелі "Ана даңқы" ордендерімен наградталған көп балалы аналар;	
3.	Ұлы Отан соғысына қатысушылар мен оның мүгедектері;	
4.	мүгедектер;	
5.	жұмыссыз ретінде тіркелген адамдар;	
6.	интернат ұйымдарында білім алып және тәрбиеленіп жатқан адамдар;	
7.	орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары білім беру, сондай-ақ резидентура нысанындағы жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында күндізгі оқу нысанында білім алып жатқан адамдар;	
8.	бала (балаларды) тууға, жаңа туған баланы (балаларды) асырап алуға байланысты, бала (балалар) үш жасқа толғанға дейін оның (олардың) күтіміне байланысты демалыста жүрген адамдар;	
9.	жұмыс істемейтін жүкті әйелдер, сондай-ақ бала (балалар) үш жасқа толғанға дейін оны (оларды) іс жүзінде тәрбиелеп отырған жұмыс істемейтін адамдар;	
10.	зейнеткерлер;	
11.	әскери қызметшілер;	
12.	арнаулы мемлекеттік органдардың қызметкерлері;	
13.	құқық қорғау органдарының қызметкерлері;	
14.	қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемелерінде (қауіпсіздігі барынша төмен мекемелерді қоспағанда) сот үкімі бойынша жазасын өтеп жүрген адамдар;	
15.	уақытша ұстау изоляторларындағы және тергеу изоляторларындағы адамдар.	

Сауалнаманы өткізген жауапты маманның аты, жөні, тегі _____

Лауазымы _____

Қолы _____

ҚОСЫМША Е

Жеке тұлғаның мәртебесін айқындау жөніндегі сауалнама

Мен _____
(Аты-жөні)

ЖСН _____

Мекен-жайы бойынша
тұрамын: _____
(облыс /қала /аудан / ауыл) (көше/ үй /пәтер)

Моб. тел. нөмірі _____

Мен растаймын:

Қызметкер _____
(Кәсіпорынның атауы (ЖШС, ЖК және т. б.), мекенжайы, телефоны)

Құрылтайшысы _____
(Кәсіпорынның атауы (ЖШС, ЖК және т. б.), мекенжайы,
телефоны)

Ретінде тіркелген _____
(Кәсіпорынның атауы (ЖК, ШҚ және т. б.), мекенжайы,
телефоны)

Жұмыс істемеймін

ММС (Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру) төлемін жоспарлап отырмын)

МӘМС төлемін жасамаймын

Ақпарат беруден бас тартамын

Мен өз қолыммен жаздым

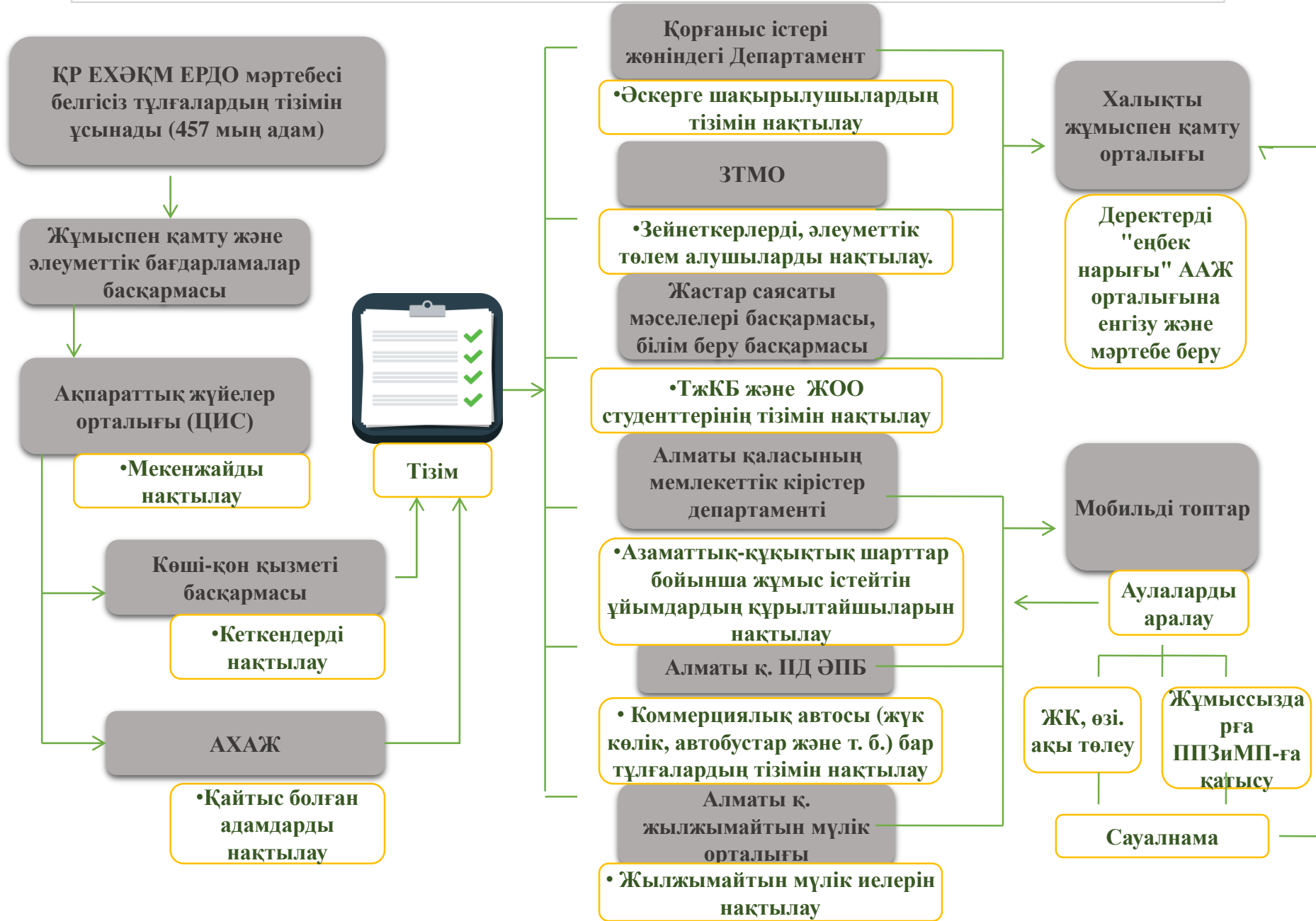
Күні _____ Қолы _____

МО Лауазымдық _____
тұлғасы (Аты-жөні)

(Лауазымы)

Күні _____ Қолы _____

ҚОСЫМША Ж Адамдардың әлеуметтік мәртебесін айқындау жөніндегі жұмыс алгоритмі

ҚОСЫМША 3

Атаулы сипатын күшейту есебінен әлеуметтік көмекті оңтайландыру

(әлеуметтік төлемдердің жекелеген түрлерін бірыңғай жәрдемақыға трансформациялау негізінде)

ҚОСЫМША И

ҚР өзін-өзі жұмыспен қамтуды ресмилендірудің институционалдық негіздері

Өзгеріс енгізіген кезең	Нормативті құжаттар	Өзін-өзі жұмыспен қамтушыларды ресмилендіру
2001 қаңтар	Халықты жұмыспен қамту туралы Қазақстан Республикасының Заңы. 2001 жылғы 23 қаңтар N 149-II Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2001 ж., N 3, 18-құжат	Өз бетінше жұмыспен айналысушылар - өздерін кіріс әкелетін жұмыспен қамтамасыз еткен еңбекке жарамды азаматтар
2001 жыл 23 қаңтар	Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 149 Заңы. Күші жойылды-Қазақстан Республикасының 2016.04.06 № 482-V Заңымен	Өз бетінше жұмыспен айналысушылар, оның ішінде өз тұтынуына арналған өндірісті қоса алғанда, кіріс алу үшін тауарлар, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтер өндірумен (өткізумен) жеке-дара айналысатын жеке тұлғалар, өндірістік кооперативтердің мүшелері, отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) ақы төленбейтін жұмыскерлері және жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланатын жұмыс берушілер.
2011 қаңтар	28.01.2011 Елбасының Жолдауы «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз!»	Өзін өзі еңбекпен қамтып отырған тұрғындар – біздің экономикамыздың зор кадрлар резерві
2011 шілде	2020 Жұмыспен қамту бағдарламасы	« Өзін-өзі жұмыспен қамту - жеке тұтыну табыстың бір бөлігі деп қарастырылатын, сыйақы мөлшері тауарлар мен қызметтердің өндірісінен алынатын табысқа тікелей байланысты болатын жұмысбастылық »
2011 тамыз	Еңбек нарығының негізгі индикаторлары бойынша әдістемелік ұсыныстар (KILM)	Өзін-өзі жұмыспен қамту, Өзін-өзі жұмыспен қамтушы Түсініктері анықталды. Жұмысбастылық мәртебесі анықталды: - жалдамалы жұмысшылар - жалданбай жұмыс істеушілер (өзін-өзі жұмыспен қамтушылар); - отбасының көмекші мүшелері
2012 қаңтар	27.01.2012 Елбасының Жолдауы «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты	Жұмыспен қамту бағдарламасын кең ауқымды дамыту Ауылда шағын несиелендіруді қамтамасыз ету.
2013 қаңтар	Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санын, олардың орташа айлық табыстарының деңгейін және жұмыссыз халықтың санын анықтау әдістемесі	Орташа айлық табыс түсінігі енгізілді. Еңбек нарығын сипаттайтын көрсеткіштерді Сауалнама жүргізу арқылы ақпарат жинау Өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың құрылымы анықталды және олар екі топқа бөлінді: «Нәтижелі жұмыспен қамтылғандар»; «Нәтижесіз жұмыспен қамтылғандар»
01.01.2014	2020 Жұмыспен қамтудың жол картасы	Қазақстан Республикасы Президентінің «Жаңа онжылдық – Жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауын (2010) және Қазақстанның 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарын іске асыру үшін әзірленген. Бағдарлама 2014 жылға дейінгі Мемлекеттік үдемелі индустриалды-инновациялық дамыту бағдарламасын іске асыру механизмдерінің бірі болып табылады
2014 қараша	23.01.2001ж. «Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР Заңына өзгеріс және толықтыру енгізілді(07.11.2014ж.)	«Өзін-өзі жұмыспен қамтушылар – табыс алу үшін жеке (индивидуалды түрде) тауарлар, жұмыстар мен қызметтер өндірісімен (өткізумен) айналысатын, соның ішінде жеке тұтыну үшін, жеке тұлғалар, өндірістік кооператив мүшелері, жанұялық кәсіпорындардың ақы төленбейтін жұмыскерлері және жалдамалы жұмыс күшінің еңбегін пайдаланатын жұмыс берушілер

2015	2020 – Жұмыспен қамтудың жаңа стратегиясы	Индуриаландыру картасы және 2020 – Бизнесің жол картасы жасалынды
2015 қазан	Кәсіпкерлік кодекс 29.10.2015ж.	«Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі)» 774-бап. Бірыңғай жиынтық төлемді төлеушілер. Олар ДК (ИП) болып тіркелуі міндетті емес
29.10.2015 08.06.2021	Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ. ҚР 08.06.2021 № 48-VII (01.01.2022 бастап қолданысқа енгізіледі) Заңымен. Ескерту. Бүкіл мәтін бойынша "оралмандардың", "оралмандар" және "оралман" деген сөздерді тиісінше "қандастардың", "қандастар" және "қандас" деген сөздермен ауыстырылды	23 бап Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын азаматтар, қандастар және мемлекеттік емес коммерциялық заңды тұлғалар (жеке кәсіпкерлік субъектілері), мемлекеттік кәсіпорындар (мемлекеттік кәсіпкерлік субъектілері) кәсіпкерлік субъектілері болып табылады. 2. Кәсіпкерлік субъектісі болып табылатын жеке тұлға осы Кодексте көзделген тәртіппен дара кәсіпкер ретінде тіркеледі. 3. Кәсіпкерлік субъектісі болып табылатын заңды тұлға Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде көзделген ұйымдық-құқықтық нысанда құрылуы мүмкін. Ескерту - Өзін-өзі жұмыспен қамтушылар Жеке кәсіпкерлер деп танылады
2015 қараша	24.11.2015ж. Заңға өзгертулер мен толықтырулар	23.01.2001ж. «Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР ҚР 06.04.2016 № 482-V Заңымен өз күшін жойды
2016	2016 жылғы 6 сәуірдегі № 482-V ҚРЗ «Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР Заңы – Жаңа Заң қабылданды	«Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар – табыс алу үшін тауарлар өндірумен (өткізумен), жұмыстар мен қызметтер көрсетумен дара айналысатындар, өндірістік кооперативтер мүшелері, отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) және жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланушы жұмыс берушілердің еңбекақы төленбейтін жұмыскерлері қатарындағы жеке тұлғалар болып табылады».
2016 қараша	"Еңбек" Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 - 2021 жылдарға арналған бағдарламасы	Халықты нәтижелі жұмыспен қамтып, азаматтарды кәсіпкерлікке тартуға қолдау көрсету
2017 1 қаңтар	2016 жылғы 6 сәуірдегі № 482-V ҚРЗ «Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР Заңы	Өз бетінше жұмысқа орналасу үшін біліктілігінің сәйкестігі туралы анықтама – халықты жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті орган айқындайтын тәртіппен Қазақстан Республикасында жұмысқа өз бетінше орналасу үшін экономиканың басым салаларындағы (экономикалық қызмет түрлеріндегі) сұранысқа ие кәсіптер бойынша біліктілік талаптары және білім деңгейі сәйкес келетін шетелдікке немесе азаматтығы жоқ адамға берілетін белгіленген нысандағы құжат;
2017	«Бизнесің жол картасы 2020»	Бизнесің дамытудың және оны қолдаудың бірыңғай бағдарламасы
2017 қараша	2018 – 2019 жж. Ел экономикасына бейресми жұмыспен қамтылғандарды тарту және оларды ресмилендірудің жол картасы	Үш блоктан тұрады: ең бірінші – нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтушылар, жеңілдетілген тіркеу жолы арқылы ресмилендіру, екіншіден, табыстары 12 АЕК-дан төмен өзін-өзі жұмыспен қамтушыларға салықтық жеңілдіктер жасау. Нәтижесінде олар БЖЗҚ-дан зейнетақылық және ӘСМҚ әлеуметтік төлемдер ала алады. Үшінші блок - нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтушыларды жұмыспен қамту бағдарламаларына тарту.
2018 қаңтар	10.01.2018 Елбасының Жолдауы Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру	Экономикалық өсу резерві болып өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен жұмыссыздар табылады өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды тіркеу процесін мейлінше жеңілдету, Бірыңғай электронды еңбек биржасын жасау, Еңбек кітапшасын электронды форматқа ауыстыру «Бизнесің жол картасы 2025»-ке ұзарту
2018 наурыз	Электронды еңбек биржасы (жұмысбастылықтың электронды порталы)	«Еңбек биржасы» мемлекеттік интернет-ресурсы - электронды ақпараттық ресурс: www.enbek.kz
2018 желтоқсан	№ 203-VI «Халықты жұмыспен қамту мәселелері бойынша ҚР кейбір заңнамалық актілеріне	Бейресми жұмысбастыларды ел экономикасына тарту және оларды ресмилендіру бойынша жекелеген заңнамалық актілерді жетілдіру - Өз іс-әрекеттерін заңдастырып, бірыңғай жиынтық

	өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы»	төлемді төлеу арқылы зейнетақы, әлеуметтік-медициналық сақтандырудың толыққанды мүшесі болу
2019 қаңтар	БЖТ – Бірыңғай жиынтық төлем	БЖТ бір айлық сомасы: - Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент және облыс орталықтарында 1-АЕК (2019 жылы - 2 525 теңге); - басқа халықоныстанған елді мекендерде 0,5-АЕК (2019 жылы - 1 263 теңге). БЖТ үлесінің құрылымы: 10 % - жеке табыс салығы (253 теңге және 126 теңге); 20 % - ӘСМҚ (505 теңге және 253 теңге); 30 % - БЖЗҚ (758 теңге және 379 теңге); 40 % - МӘМСҚ (1 010 теңге және 505 теңге).
2019 сәуір	«Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР Заңы (03.04.2019ж. толықтырулар мен өзгерістер енгізілген)	Тәуелсіз жұмыскер – дара кәсіпкерлерді, жеке практикамен айналысатын адамдарды, шаруашылық серіктестігінің құрылтайшыларын (қатысушыларын) және акционерлік қоғамның құрылтайшыларын, акционерлерін (қатысушыларын), өндірістік кооператив мүшелерін қоспағанда, өз қызметін мемлекеттік тіркеусіз кіріс алу мақсатында тауарларды, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді өндіру (өткізу) жөніндегі қызметті дербес жүзеге асыратын жеке тұлға;
2020 13 мамыр	2020 жылғы 13 мамырдағы № 327-VI Қазақстан Республикасының Заңы	"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне көші-қон процестерін реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы"
2020 25 маусым	2020 жылғы 25 маусымдағы № 347-VI Қазақстан Республикасының Заңы	"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне цифрлық технологияларды реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы"
2020 19 желтоқсан	2020 жылғы 19 желтоқсандағы № 386-VI Қазақстан Республикасының Заңы	"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне персоналды ұсыну бойынша қызметтер көрсету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы"
2021 2 қаңтар	2021 жылғы 2 қаңтардағы № 399-VI Қазақстан Республикасының Заңы	"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне экономикалық өсуді қалпына келтіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы"
2021 12 қазан	2021 жылғы 12 қазандағы № 67-VII Қазақстан Республикасының Заңы	"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаматтардың жекелеген санаттарын әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы"
2022 7 наурыз	03.01.22 г. № 101- Қазақстан Республикасының Заңы	Бап 8. Еңбек ресурстарын дамыту орталығы – Заңдағы 8 бап алынып тасталды
Ескерту - зерттеу негізінде автормен құрастырылған		

Механизмі:

БЖТ төлеушінің белгілері

- жалдамалы қызметкерлердің еңбегін пайдаланбайды
- тек жеке тұлғаларға қызмет көрсетеді
- ауыл шаруашылығы өнімдерін жеке тұлғаларға ғана сатады

БЖТ мыналарға қолданылмайды:

- сауда объектілерін қоса алғанда, коммерциялық жылжымайтын мүлік объектілерінің аумағында қызмет көрсететін жеке тұлғалар
- тұрғын үйді қоспағанда, мүлікті жалға (мүліктік жалға) беретін тұлғалар
- жеке практикамен айналысатын адамдар
- оралмандарды қоспағанда, шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар
- дара кәсіпкер ретінде мемлекеттік тіркелген адамдар саны

ҚОСЫМША Л
БІРЫҢҒАЙ ЖИЫНТЫҚ ТӨЛЕМ НЕ БЕРЕДІ?

**МІНДЕТТІ
МЕДИЦИНАЛЫҚ
САҚТАНДЫРУ**

**БАЗАЛЫҚ ӘЛЕУМЕТТІК
ҚАМСЫЗДАНДЫРУ**

**МІНДЕТТІ ӘЛЕУМЕТТІК
САҚТАНДЫРУ**

**ЗЕЙНЕТАҚЫМЕН
ҚАМСЫЗДАНДЫРУ**

**БІРЫҢҒАЙ ЖИЫНТЫҚ
ТӨЛЕМ**

Амбулаториялық медициналық қызметтер*:

- алғашқы көмек
- кеңестер

Мүгедектік бойынша жәрдемақы*:

- 1 гр. – 54 306 тг.
- 2 гр. – 43 275 тг.
- 3 гр. – 29 416 тг.

Еңбек қабілетін жоғалту бойынша төлем

- 81%-100% – 2 495 тг. (56 801 тг. МӘК-тен)
- 61%-80% - 1782 тг. (45 057 тг. МӘК-тен)
- 30%-60% – 1 070 тг. (30 486 тг. МӘК-тен)

Зейнетақы жинақтары
9 090 (4 545) тенге / жыл

Зейнетақы өтілі

10 жылдан артық 1 жыл үшін + 2% базалық зейнетақыны есептеу кезінде

Жүйеге қатысушыларға арналған зейнетақы 45 735 тенгеден бастап

(базалық зейнетақы 29 698 тг.+ жинақтаушы 16 037 тг.-ден бастап)

Check-up, оңалту және стационарда жоспарлы емдеу*

Асыраушысынан айырылу бойынша жәрдемақы*:

- 1 масылдық – 24 325 тг. 2 масылдық – 42 144 тг.
- 3 масылдық – 52 326 тг. 4 масылдық – 55 437 тг.
- 5 масылыдық – 57 417 тг.
- 6 и более масылыдық – 59 680 тг.

Асыраушысынан айырылу бойынша төлем

- 1 масылдық – 1 426 тг. (25 751 тг. МӘК-тен)
- 2 масылдық – 1 782 тг. (43 926 тг. МӘК-тен)
- 3 масылдық – 2 139 тг. (54 465 тг. МӘК-тен)
- 4 и более масылдық – 2 852 тг. (58 289 тг. МӘК-тен)

Жүйеге қатысушыларына кірмейтіндерге арналған зейнетақы 16 037 тенге

(базалық зейнетақы ең төменгі күнкөріс деңгейінің 54% мөлшерінде)

Жоғарғы технологиялық мед. көмек және қымбат мед. қызметтер

жоқ

Жүктілік және босану бойынша төлем

124 732 тенге

(қалыпты босану кезінде)

Зертханалық қызметтер және рецептілік препараттар*

1 жасқа дейінгі бала күтімі бойынша жәрдемақы
14 544 тг. ден 22 473 тг. / ай дейін

1 жасқа дейінгі бала күтімі бойынша төлем

16 160 тг. ден 24 970 тг/ай дейін +
(МЗЖ ескере отырып)

1 354 теңгеден басталатын кірістің 6% - ын бюджеттен МЗЖ субсидиялау.

Қала үшін 1 АЕК

Ауыл үшін 0,5 АЕК

*ТМККК тыс

* қатысу өтілі кезеңі 5 жыл

* еңбек өтілі 33 жыл

ҚОСЫМША М

Кесте 7 - ҚР өзін-өзі жұмыспен қамтуды ресмилендірудің институционалдық негіздері

Өзгеріс енгізіген кезең	Нормативті құжаттар	Өзін-өзі жұмыспен қамтушыларды ресмилендіру
2001 қаңтар	Халықты жұмыспен қамту туралы Қазақстан Республикасының Заңы. 2001 жылғы 23 қаңтар N 149-II Қазақстан Республикасы Парламентінің Жаршысы, 2001 ж., №3, 18-құжат	Өз бетінше жұмыспен айналысушылар - өздерін кіріс әкелетін жұмыспен қамтамасыз еткен еңбекке жарамды азаматтар
2001 жыл 23 қаңтар	Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 23 қаңтардағы № 149 Заңы. Күші жойылды-Қазақстан Республикасының 2016.04.06 № 482-V Заңымен	Өз бетінше жұмыспен айналысушылар, оның ішінде өз тұтынуына арналған өндірісті қоса алғанда, кіріс алу үшін тауарлар, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтер өндірумен (өткізумен) жеке-дара айналысатын жеке тұлғалар, өндірістік кооперативтердің мүшелері, отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) ақы төленбейтін жұмыскерлері және жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланатын жұмыс берушілер.
2011 қаңтар	28.01.2011 Елбасының Жолдауы «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз!»	Өзін өзі еңбекпен қамтып отырған тұрғындар – біздің экономикамыздың зор кадрлар резерві
2011 шілде	«2020-Жұмыспен қамту» бағдарламасы	« Өзін-өзі жұмыспен қамту - жеке тұтыну табыстың бір бөлігі деп қарастырылатын, сыйақы мөлшері тауарлар мен қызметтердің өндірісінен алынатын табысқа тікелей байланысты болатын жұмысбастылық »
2011 тамыз	Еңбек нарығының негізгі индикаторлары бойынша әдістемелік ұсыныстар (KILM)	Өзін-өзі жұмыспен қамту, Өзін-өзі жұмыспен қамтушы Түсініктері анықталды. Жұмысбастылық мәртебесі анықталды: - жалдамалы жұмысшылар - жалданбай жұмыс істеушілер (өзін-өзі жұмыспен қамтушылар); - отбасының көмекші мүшелері
2012 қаңтар	27.01.2012 Елбасының Жолдауы «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты	Жұмыспен қамту бағдарламасын кең ауқымды дамыту Ауылда шағын несиелендіруді қамтамасыз ету.
2013 қаңтар	Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар санын, олардың орташа айлық табыстарының деңгейін және жұмыссыз халықтың санын анықтау Әдістемесі	Орташа айлық табыс түсінігі енгізілді. Еңбек нарығын сипаттайтын көрсеткіштерді Сауалнама жүргізу арқылы ақпарат жинау Өзін-өзі жұмыспен қамтушылардың құрылымы анықталды және олар екі топқа бөлінді: «Нәтижелі жұмыспен қамтылғандар»; «Нәтижесіз жұмыспен қамтылғандар»
01.01. 2014	2020 Жұмыспен қамтудың жол картасы	Қазақстан Республикасы Президентінің «Жаңа онжылдық – Жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері » атты Қазақстан халқына Жолдауын (2010) және Қазақстанның 2020 жылға дейінгі стратегиялық даму жоспарын іске асыру үшін әзірленген. Бағдарлама 2014 жылға дейінгі Мемлекеттік үдемелі индустриалды-инновациялық дамыту бағдарламасын іске асыру механизмдерінің бірі болып табылады
2014 қараша	23.01.2001ж. «Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР Заңына өзгеріс және толықтыру енгізілді (07.11.2014ж.)	«Өзін-өзі жұмыспен қамтушылар – табыс алу үшін жеке (индивидуалды түрде) тауарлар, жұмыстар мен қызметтер өндірісімен (өткізумен) айналысатын, соның ішінде жеке тұтыну үшін, жеке тұлғалар, өндірістік кооператив мүшелері, жанұялық кәсіпорындардың ақы төленбейтін жұмыскерлері

		және жалдамалы жұмыс күшінің еңбегін пайдаланатын жұмыс берушілер
2015	2020 – Жұмыспен қамтудың жаңа стратегиясы	Индустиаландыру картасы және 2020 – Бизнесің жол картасы жасалынды
2015 қазан	Кәсіпкерлік кодексі 29.10.2015ж.	«Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы (Салық кодексі)» 774-бап. Бірыңғай жиынтық төлемді төлеушілер. Олар ДК (ИП) болып тіркелуі міндетті емес
29.10.2015 08.06.2021	Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік Кодексі 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V ҚРЗ, ҚР 08.06.2021 № 48-VII (01.01.2022 бастап қолданысқа енгізіледі) Заңымен. Ескерту. Бүкіл мәтін бойынша "оралмандардың", "оралмандар" және "оралман" деген сөздерді тиісінше "қандастардың", "қандастар" және "қандас" деген сөздермен ауыстырылды	23 бап Кәсіпкерлік қызметті жүзеге асыратын азаматтар, қандастар және мемлекеттік емес коммерциялық заңды тұлғалар (жеке кәсіпкерлік субъектілері), мемлекеттік кәсіпорындар (мемлекеттік кәсіпкерлік субъектілері) кәсіпкерлік субъектілері болып табылады. 2. Кәсіпкерлік субъектісі болып табылатын жеке тұлға осы Кодексте көзделген тәртіппен дара кәсіпкер ретінде тіркеледі. 3. Кәсіпкерлік субъектісі болып табылатын заңды тұлға Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде көзделген ұйымдық-құқықтық нысанда құрылуы мүмкін. Ескерту - Өзін-өзі жұмыспен қамтушылар Жеке кәсіпкерлер деп танылады
2015 қараша	24.11.2015ж. Заңға өзгертулер мен толықтырулар	23.01.2001ж. «Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР ҚР 06.04.2016 № 482-V Заңымен өз күшін жойды
2016	2016 жылғы 6 сәуірдегі № 482-V ҚРЗ «Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР Заңы – Жаңа Заң қабылданды	«Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар – табыс алу үшін тауарлар өндірумен (өткізумен), жұмыстар мен қызметтер көрсетумен дара айналысатындар, өндірістік кооперативтер мүшелері, отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) және жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланушы жұмыс берушілердің еңбекақы төленбейтін жұмыскерлері қатарындағы жеке тұлғалар болып табылады».
2016 қараша	"Еңбек" Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017 - 2021 жылдарға арналған бағдарламасы	Халықты нәтижелі жұмыспен қамтып, азаматтарды кәсіпкерлікке тартуға қолдау көрсету
2017 1 қаңтар	2016 жылғы 6 сәуірдегі № 482-V ҚРЗ «Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР Заңы	Өз бетінше жұмысқа орналасу үшін біліктілігінің сәйкестігі туралы анықтама – халықты жұмыспен қамту мәселелері жөніндегі уәкілетті орган айқындайтын тәртіппен Қазақстан Республикасында жұмысқа өз бетінше орналасу үшін экономиканың басым салаларындағы (экономикалық қызмет түрлеріндегі) сұранысқа ие кәсіптер бойынша біліктілік талаптары және білім деңгейі сәйкес келетін шетелдікке немесе азаматтығы жоқ адамға берілетін белгіленген нысандағы құжат;
2017	«Бизнесің жол картасы 2020»	Бизнесің дамытудың және оны қолдаудың бірыңғай бағдарламасы
2017 қараша	2018 – 2019 жж. Ел экономикасына бейресми жұмыспен қамтылғандарды тарту және оларды ресмилендірудің жол картасы	Үш блоктан тұрады: ең бірінші – нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтушылар, жеңілдетілген тіркеу жолы арқылы ресмилендіру, екіншіден, табыстары 12 АЕК-дан төмен өзін-өзі жұмыспен қамтушыларға салықтық жеңілдіктер жасау. Нәтижесінде олар БЖЗҚ-дан зейнетақылық және ӘСМҚ әлеуметтік төлемдер ала алады. Үшінші блок - нәтижесіз өзін-өзі жұмыспен қамтушыларды жұмыспен қамту бағдарламаларына тарту.
2018 қаңтар	10.01.2018 Елбасының Жолдауы Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру	Экономикалық өсу резерві болып өзін-өзі жұмыспен қамтығандар мен жұмыссыздар табылады өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды тіркеу процесін мейлінше жеңілдету, Бірыңғай электронды еңбек биржасын жасау, Еңбек кітапшасын электронды форматқа ауыстыру «Бизнесің жол картасы 2025»-ке ұзарту
2018 наурыз	Электронды еңбек биржасы (жұмысбастылықтың электронды порталы)	«Еңбек биржасы» мемлекеттік интернет-ресурсы - электронды ақпараттық ресурсы: www.enbek.kz
2018 желтоқсан	№ 203-VI «Халықты жұмыспен қамту мәселелері бойынша ҚР	Бейресми жұмысбастыларды ел экономикасына тарту және оларды ресмилендіру бойынша жекелеген заңнамалық актілерді

	кейбір заңнамалық актілеріне өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы»	жетілдіру - Өз іс-әрекеттерін заңдастырып, бірыңғай жиынтық төлемді төлеу арқылы зейнетақы, әлеуметтік-медициналық сақтандырудың толыққанды мүшесі болу
2019 қаңтар	БЖТ – Бірыңғай жиынтық төлем	БЖТ бір айлық сомасы: - Нұр-Сұлтан, Алматы, Шымкент және облыс орталықтарында 1-АЕК (2019 жылы - 2 525 теңге); - басқа халықоныстанған елді мекендерде 0,5-АЕК (2019 жылы - 1 263 теңге). БЖТ үлесінің құрылымы: 10 % - жеке табыс салығы (253 теңге және 126 теңге); 20 % - ӘСМҚ (505 теңге және 253 теңге); 30 % - БЖЗҚ (758 теңге және 379 теңге); 40 % - МӘМСҚ (1 010 теңге және 505 теңге).
2019 сәуір	«Халықты жұмыспен қамту туралы» ҚР Заңы (03.04.2019ж. толықтырулар мен өзгерістер енгізілген)	Тәуелсіз жұмыскер – дара кәсіпкерлерді, жеке практикамен айналысатын адамдарды, шаруашылық серіктестігінің құрылтайшыларын (қатысушыларын) және акционерлік қоғамның құрылтайшыларын, акционерлерін (қатысушыларын), өндірістік кооператив мүшелерін қоспағанда, өз қызметін мемлекеттік тіркеусіз кіріс алу мақсатында тауарларды, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді өндіру (өткізу) жөніндегі қызметті дербес жүзеге асыратын жеке тұлға;
2020 13 мамыр	2020 жылғы 13 мамырдағы № 327-VI Қазақстан Республикасының Заңы	"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне көші-қон процестерін реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы"
2020 25 маусым	2020 жылғы 25 маусымдағы № 347-VI Қазақстан Республикасының Заңы	"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне цифрлық технологияларды реттеу мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы"
2020 19 желтоқсан	2020 жылғы 19 желтоқсандағы № 386-VI Қазақстан Республикасының Заңы	"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне персоналды ұсыну бойынша қызметтер көрсету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы"
2021 2 қаңтар	2021 жылғы 2 қаңтардағы № 399-VI Қазақстан Республикасының Заңы	"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне экономикалық өсуді қалпына келтіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы"
2021 12 қазан	2021 жылғы 12 қазандағы № 67-VII Қазақстан Республикасының Заңы	"Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне азаматтардың жекелеген санаттарын әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы"
2022 7 наурыз	03.01.22 г. № 101- Қазақстан Республикасының Заңы	Бап 8. Еңбек ресурстарын дамыту орталығы – Заңдағы 8 бап алынып тасталды
Ескерту - зерттеу негізінде автормен құрастырылған		

ҚОСЫМША Н

Кесте 8- Қазақстан өңірлері бойынша еңбек нарығының негізгі индикаторлары

ID	Region	Year	GDP	Samo zanyatyte	Productive	Unpro ductive	Labor_force	Emp_ pop	Wage_ pop	Unemp_ pop	Unem p_rate
1	Акмолинская	2018	2301	134620	118471	16149	429	409	274	21	4,8
2	Актюбинская	2018	3136	61157	54757	6400	439	418	356	21	4,8
3	Алматинская	2018	1378	270919	233257	37662	1043	994	724	49	4,7
4	Атырауская	2018	12465	32992	31762	1230	320	304	271	16	4,9
5	БҚО	2018	4296	118175	106883	11292	337	321	203	16	4,9
6	Жамбыл	2018	1366	180410	170947	9463	533	507	327	26	4,9
7	Қарағанды	2018	3432	58431	47721	10710	685	654	596	31	4,6
8	Қостанай	2018	2367	156586	134037	22549	513	488	332	25	4,8
9	Қызылорда	2018	2088	114753	102085	12668	350	333	218	17	4,8
10	Маңғыстау	2018	5682	22877	17624	5253	320	305	282	15	4,8
11	Павлодар	2018	3641	61684	55460	6224	413	393	332	20	4,8
12	СҚО	2018	2178	82279	80178	2101	311	296	214	15	4,9
13	Түркістан	2018	839	359790	336806	22984	832	789	429	43	5,2
14	ШҚО	2018	2599	200184	177661	22523	714	679	479	35	4,8
15	Астана қ.	2018	6360	35716	35478	238	531	507	472	24	4,5
16	Алматы қ.	2018	6636	70727	66259	4468	962	912	841	50	5,2
17	Шымкент қ.	2018	2214	121222	118433	2789	406	385	264	21	5,2
1	Ақмола	2019	2621	130477	114861	15616	428	408	278	20	4,7
2	Ақтөбе	2019	3397	59796	53203	6593	437	416	357	21	4,8
3	Алматы	2019	1586	267092	229846	37246	1039	991	724	48	4,6
4	Атырау	2019	14584	37877	36633	1244	332	316	278	16	4,8
5	БҚО	2019	4501	117460	106579	10881	338	322	204	16	4,8
6	Жамбыл	2019	1519	176917	169609	7308	532	507	330	25	4,8
7	Қарағанды	2019	3911	56065	44258	11807	679	649	593	30	4,4
8	Қостанай	2019	2816	153513	133199	20314	509	485	331	24	4,7
9	Қызылорда	2019	2289	114134	101519	12615	349	332	218	17	4,8
10	Маңғыстау	2019	5353	21262	17227	4035	321	306	284	15	4,8
11	Павлодар	2019	4023	61232	55447	5785	410	391	329	19	4,7
12	СҚО	2019	2506	79350	77407	1943	308	293	214	15	4,8
13	Түркістан	2019	1008	361399	340113	21286	826	784	423	42	5,1
14	ШҚО	2019	2929	199010	176272	22738	715	681	482	34	4,8
15	Астана қ.	2019	7076	65619	64971	648	579	553	488	26	4,4
16	Алматы қ.	2019	7184	72264	67605	4659	987	937	864	50	5,1
17	Шымкент қ.	2019	2152	125782	122760	3022	432	410	284	22	5,1
1	Ақмола	2020	3103	125347	108744	16603	418	398	273	20	4,9
2	Ақтөбе	2020	3330	60838	54247	6591	437	416	356	21	4,8
3	Алматы қ.	2020	1805	272311	236499	35812	1023	974	702	49	4,8
4	Атырау	2020	11883	38078	36648	1430	331	315	276	16	4,9
5	БҚО	2020	4151	88654	79264	9390	338	321	232	17	5
6	Жамбыл	2020	1676	171179	163967	7212	529	504	333	26	4,9
7	Қарағанды	2020	4432	66266	46895	19371	672	642	576	31	4,6
8	Қостанай	2020	3315	134418	112797	21621	490	466	332	24	4,9
9	Қызылорда	2020	2033	110569	98564	12005	346	329	219	17	4,9
10	Маңғыстау	2020	4335	17096	13681	3415	324	308	291	16	4,9
11	Павлодар	2020	4151	59778	54152	5626	407	387	327	20	4,8
12	СҚО	2020	2878	75239	71665	3574	304	289	214	15	5

13	Түркістан	2020	1174	357775	336463	21312	822	779	422	42	5,2
14	ШҚО	2020	3370	194380	174606	19774	704	669	475	34	4,9
15	Астана қ.	2020	6874	65854	63193	2661	591	563	498	27	4,6
16	Алматы қ.	2020	6913	81673	72715	8958	1012	959	878	52	5,2
17	Шымкент қ.	2020	2360	125919	122694	3225	432	410	284	22	5,1
1	Ақмола	2021	3645	124830	107305	17525	418	397	272	21	4,9
2	Ақтөбе	2021	3982	64309	57740	6569	441	420	355	21	4,8
3	Алматы	2021	2201	281672	248379	33293	1022	973	691	49	4,8
4	Атырау	2021	16037	39035	37349	1686	334	318	279	16	4,9
5	БҚО	2021	5324	88757	80244	8513	339	322	234	16	4,9
6	Жамбыл	2021	1977	168812	161680	7132	528	503	334	26	4,9
7	Қарағанды	2021	5419	80401	63211	17190	673	643	563	30	4,5
8	Қостанай	2021	4083	142525	131448	11077	499	475	333	24	4,8
9	Қызылорда	2021	2345	111708	99975	11733	347	330	218	17	4,9
10	Маңғыстау	2021	4967	17427	14345	3082	349	332	314	17	4,9
11	Павлодар	2021	5185	58760	53154	5606	403	384	325	19	4,8
12	СҚО	2021	3314	73147	70742	2405	302	287	214	15	4,9
13	Түркістан	2021	1363	359488	341384	18104	819	778	418	42	5,1
14	ШҚО	2021	3723	193812	173841	19971	702	668	474	34	4,8
15	Астана қ.	2021	7362	68350	65458	2892	608	580	512	28	4,6
16	Алматы қ.	2021	7496	95935	86554	9381	1036	983	887	54	5,2
17	Шымкент қ.	2021	2443	127939	124861	3078	436	414	286	22	5

Қосымша О

Кесте-9. ЕО-ға қатысушы кейбір елдердің өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды қолдаудың мемлекеттік бағдарламаларын салыстырмалы талдау

Елдер	Үміткерлер	Үміткерлерге қойылатын талаптар	Көмек көрсету шарты	Қолдау түрі	Нәтиже
Франция	Жұмыстан босатылатын, жұмысқа алғаш рет кіретін жұмыссыздар. Сақтандыру және басқа да жұмыссыздық бойынша жәрдемақы алушылар	Жеке тұлғаның әзірленген бизнес-жоспары бизнес	Жеке ЖК құру не жұмыс істеп тұрған кәсіпорынды сатып алу немесе жұмыс істеп тұрған ЖК ге қатысу	ШОБ қолдау агенттіктері арқылы оқыту және кеңес беру. ЖК құру үшін бастапқы капиталдың негізі болып табылатын бағдарламаға қатысу басталғаннан кейін екі айдан кейін шамамен \$12 мың біржолғы жәрдемақы түріндегі қаржылық көмек.	1985 жылы өзін-өзі жұмыспен қамту бағдарламасына жұмыссыздардың 5% - ы тартылды, 244 мың жаңа ШОК-тан 23, 6% тұрақты өзін-өзі жұмыспен қамтығандар ЖК құрады
Ұлы британия	Жұмыссыздар ағыны. 8-ден 52 аптаға дейін. Жасы 18 жастан бастап	ЖК болашағының шамамен сипаттамасы	Жауап беретін жаңа жеке кәсіпорын құру	Тұрақты кеңес беру. Жәрдемақыларды тұрақты төлеу	1983 жылдан 1989 жылға дейін бағдарламаға 5 % қатысты
	зейнеткерлік жас. Жұмыстан босату туралы хабарлама алған адамдар	(қызмет түрі, нарық жағдайы, клиенттер, бәсекелестер)	бағдарламаның талаптары. Жеке кәсіпкердің болашағына инвестиция салу үшін кемінде 1000 фунт стерлингтің болуы.	оқу уақытына және бастапқы кезеңге бір жыл бойы (аптасына шамамен 80 доллар). ШОБ қолдау агенттігінің \$ 80 мың сомасына 5 жыл ішінде іске қосылатын ЖК-ге инвестиция салатын жеке кәсіпорындарға, бизнес-инкубаторларға, тұрғын емес үй-жайларға, бос тұрған өнеркәсіптік алаңдарға салықтық жеңілдіктер	жұмыссыздар, жалпы саны 280 мың адам, оның 57% - ы өздерінің тұрақты ЖК құрды.
Германия	Барлық тілек білдірушілер: жұмыссыздар, мүгедектер және уақытша еңбекке жарамсыздар. Жеке бизнеспен айналысу ниеті	Болашақ ЖК сипаттамасы, айналым мен пайда есебі. Түйіндеме және біліктілік сертификаты	Болашақ ЖК сипаттамасында қандай да бір құзыретті ұйымның (кәсіби ұйымның, гильдияның, т.б.) сертификаты болуы тиіс	13 апта ішінде оқыту және техникалық көмек, жұмыссыздық бойынша жәрдемақы, ЖК бастапқы кезеңінің 3 жылындағы жәрдемақы: 1-жыл-айына 600 евро; 2-жыл-айына 360 евро; 3-жыл-айына 240 евро. Мемлекеттік, жергілікті бюджеттен қаржы	2003-2005 жылдары 250 мың адам дайындалды, шамамен 2/3 ЖК құрылды . 28 ай өткеннен кейін ЖК 8-ден 14% - ға дейін өз қызметін тоқтатады
Испания	Мүгедектер, жұмыссыздар, 45 жастан асқан жұмыссыздар, қайтып келген эмигранттар	Жоспарланған бизнестегі білім мен тәжірибе, жұмысшылар үшін-түйіндеме және біліктілік куәлігі	Нарықты, бәсекелестерді және тұтынушыларды білу, қысқа мерзімді кезеңге арналған экономикалық негіздемесі бар ЖК жобасының қысқаша сипаттамасы	Жұмыссыздық бойынша жәрдемақы бастапқы кезеңде біртіндеп немесе біржолғы төленеді. Оқу циклі 80-150 сағат, 25-45 жастағы адамдарға ЖК құруға грант беріледі	Жыл сайын бағдарламаға 10-14 мың адам қатысады қатысушылардың 84% - ы ЖК құрды

Ескерту - автор [178] дереккөз негізінде құрастырған

САУАЛНАМА

Сізден өз қалаңызда, аудан орталығында, ауылда өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту мәселелеріне қатысты сауалнама сұрақтарына жауап беруіңізді сұраймыз. Зерттеу нәтижесінде Сіздің шынайы жауаптарыңыздың көмегімен жұмыссыздықты азайту және өзін-өзі жұмыспен қамтуды дамыту бойынша практикалық ұсыныстар жасалады.

Үлкен рахмет!

Өзіңіз туралы кейбір мәліметтерді хабарлауыңызды өтінеміз

Сіздің жынысыңыз: ер Әйел

Сіздің жасыңыз: 18-25

25-35

35-40

40-45

45 және одан жоғары

Сіздің біліміңіз:

Орта

Орта-арнайы

Жоғары

Өз аймағыңызды көрсетіңіз:

Қала _____ Облыс _____ Аудан _____ Ауыл _____

1. Әлеуметтік мәртебеңізді көрсетіңіз:

1. Өзін-өзі жұмыспен қамтушы

2. Жұмыс

3. Қызметкер

4. Кәсіпкер

5. Оқушы

6. жұмыссыз

7. Анықталмаған

2. Сіз өзін-өзі жұмыспен қамтудың қандай түрімен айналысасыз?

1. ЖҚШ (жеке қосалқы шаруашылық)

2. Репетиторлық

3. Бала күтуші

4. Менеджер

5. Таксист

6. Басқа _____

3. Егер сіз өзіңіздің ауылда, ауылда өз бизнесіңізді ашсаңыз, онда сіздің ойыңызша, қандай қызмет саласында бұл үшін ең қолайлы жағдайлар бар? (бірнеше жауап тағдауға болады)

1. Өнеркәсіп өнімдерін және халық тұтынатын тауарларды өндіру

2. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру

3. Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу

4. Құрылыс

5. Сатып алу-сату кезіндегі делдалдық қызметте

6. Қызмет көрсету саласы

7. Қоғамдық тамақтандыру

8. Әлеуметтік қызмет көрсету (мүгедектерге, науқастарға, қарттарға, жалғыз басты балаларға және т. б. күтім жасау)

9. Басқа _____

4. Сіздің ауылда (кентте) жеке еңбек қызметінің аталған түрлерінің қайсысы мүмкін деп ойлайсыз? (бірнеше жауапты таңдауға болады)

1. Киім тігу

6. Жиһаз жөндеу

2. Шаштараз қызметі

7. Аяқ-киім жөндеу

3. Сағат жөндеу

8. Вязание, вышивание

4. Теле және радио аппаратура жөндеу

5. Электроаппаратураларды жөндеу үйрету

11. Фотоқызметтер

12. Жүзім немесе басқа материалдан тігу

13. Ағаш кесу

14. Жасы келген жандарға топ ұйымдастыру

9. Оқушыларға қосымша сабақ беру

10. Музыкалық аспаптарда ойнауды

15. Ұлттық қолөнерімен айналысу

16. Пеш, тас қою

17. Басқа _____

5. Егер сіз ауылшаруашылық өндірісімен айналысқыңыз келсе, онда сіз қандай қызмет түрін таңдайсыз:

1. Мал шаруашылығы

2. Өсімдік шаруашылығы

3. Аң шаруашылығы

4. Омарта шаруашылығы

5. Құс өсіру

6. Нан өнімдерін шығару

7. Қант өндірісі

8. Басқа _____

6. Сіздің ойыңызша, ауылда өзін-өзі жұмыспен қамтуды қолдау бірінші кезекте кімге байланысты? (жауаптарды ретпен орналастырыңыз)

- Жұмыспен қасту орталығы

- Аудан әкімшілігі

- Акционерлік қоғамдар

(бұрынғы колхоз, совхоздар)

- Ауыл әкімшілігі

- Облыс әкімшілігі

- Басқа _____

7. Салықтық төлемдерді төлейсізбе:

Иә

Жоқ

Төлегім келмейді

8. Арнайы салық режимі – БЖТ (Бірыңғай жиынтық төлем) туралы білесіз бе?

Иә

Жоқ

Бірінші рет естіп тұрмын

9. Егер иә болса, БЖТ туралы қайдан білдіңіз:

1. Жаңалықтардан

2. Жұмыспен қамту орталығында

3. Ақпараттық плакаттар бағасында (теледидарда)

4. Емханада ақпараттық плакаттарда (теледидарда)

5. Таныстар хабарлады

6. Достар хабарлады

7. Туыстарым айтты

8. Басқа _____

10. БЖТ туралы көзқарасыңыз қандай?

1. Оң - қабылдаймын

2. Теріс – қабылдағым келмейді

3. Менің ойымша, бұл әлеуметтік кепілдікке қатысты ештеңе бермейді

4. Минималды әлеуметтік кепілдіктермен қамтамасыз етудің жақсы механизмі

5. Өз қызметін заңдастыру үшін дұрыс ойлап тапты

11. Егер БЖТ төлемесеңіз немесе ешқандай шегерім жасамасаңыз, онда не себепті?

1. Өз табысымды көрсеткім келмейді

2. Ол қандай да бір әлеуметтік кепілдіктер беретініне сенбеймін

3. Тууына, оның механизмі, сіз көп ақпарат алуға жаңалық

4. Оны төлеу үшін табыс жеткіліксіз

5. Шегерімдер жасау-ерікті шешім деп ойлаймын

6. Басқа _____

12. БЖТ төлеуге жүгінген кезде кездесетін мәселелерді көрсетіңіз?

1. Менің ойымша, көптеген құжаттар қажет

2. Ұзақ мерзімдері

3. Мәселе тудырмайды, өте қолайлы төлеуге

4. Төлеуге тырыспадым, сондықтан айта алмаймын

5.Каспи қосымшасы жоқ

6.Басқа: _____

13. МӘМС-ке қалай қарайсыз (Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру)?

- 1.Дұрыс енгізілген және бұл БЖТ жақсы көмектеседі
- 2.Білмеймін, естіген жоқпын
- 3.Бұл не және не үшін?
- 4.МӘМС және БЖТ қалай байланысты және бұл не?
- 5.МӘМС мемлекет неге бәрін тегін қамтамасыз етуі керек
- 6.Мен бұл туралы емханада естідім және төлеуге міндеттеймін
- 7.Жақсы нәрсе, ол емханада БЖТ-мен байланысты, ешқандай проблема жоқ
- 8.Басқа: _____

14. Қолданыстағы заңнаманы, БЖТ немесе МӘМС механизмін жетілдіру бойынша ұсыныстарыңыз бар ма?

- 1.Бәрі көңілден шығады
- 2.Білмеймін, бәрі дұрыс сияқты
- 3.Не ұсынарымды білмеймін,менде әлі мәселе туындамады
- 4.Басқа: _____

15. Сіз мемлекеттік Жұмыспен қамту бағдарламасына қатыстыңыз ба?

1. Иә, жұмыспен қамту орталығына жүгіндік
2. Иә, Атамекен ҰКП арқылы
- 3.Жоқ қажеттілік туындамады
- 4.Басқа _____

16. Өзін-өзі жұмыспен қамтуды ашуға және дамытуға қандай көмек қажет (кез-келген түрде)? Жауаптарды орналастырыңыз, яғни. сіз үшін ең маңызды көмекті 1 санымен белгілеңіз, содан кейін 2, 3, 4, 5,...13)

1. Өз ісін жүргізудің қажетті білімін, дағдыларын алуға жәрдемдесу
2. Жергілікті биліктің өз ісін ашуға, ресімдеуге көмегі – субсидиялау
3. Жергілікті биліктің лицензия, сертификат алуға, қайта тіркеуге көмегі
4. Жергілікті биліктің әр түрлі ұйымдарды талан-тараждан "қорғауға" көмегі
5. Азық-түлікпен қамтамасыз етуде жергілікті биліктің көмегі
6. Өнімді өткізуге көмек көрсету-өткізу кооперативтерін құру
7. Өнімді қайта өңдеуге және оны сақтауға көмек
8. Техниканы, жерді жалға алуды қолдау
9. Жас малды, құстарды бордақылауға алу мүмкіндігі
10. Несиелерді төлеу мен қайтаруды кейінге қалдыруға көмек көрсету
11. Басқаларды психологиялық қолдау
12. Басқа: _____

17. Өзін-өзі жұмыспен қамтыған адамдарға қатысты мемлекеттен не күтесіз?

1. Қаржылық қолдау
2. Мүліктік қолдау
3. Ақпараттық қолдау
4. Консультациялық көмек
5. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың мәртебесін нақты және заңды түрде айқындау
6. Бізді кәсіпкерлікке қосу
7. Басқа: _____

Сауалнамада өз бетінше жұмыспен қамтуды (кәсіпкерлікті, бизнесті) дамытуға қатысты қандай проблемалар қозғалған жоқ? (көрсетіңіз)

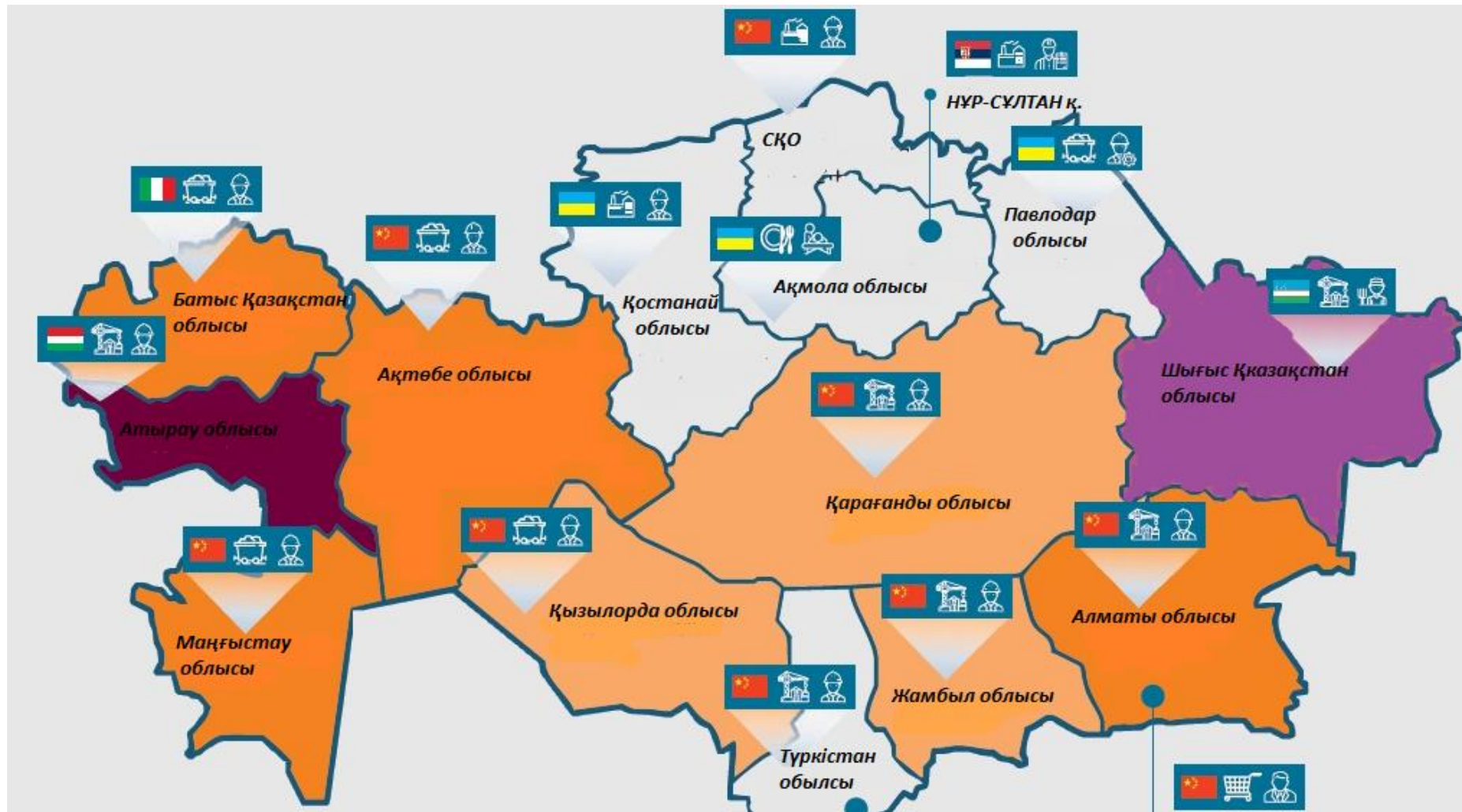
Сауалнамаға қатысқаныңызға рахмет!

ҚОСЫМША Р

Азаматтардың 15 санаты жарна төлеуден босатылады

1. Балалар;
2. "Алтын алқа", "Күміс алқа" алқаларымен марапатталған немесе бұрын "Батыр Ана" атағын алған, сондай-ақ I және II дәрежелі "Ана даңқы" ордендерімен марапатталған көп балалы аналар;
3. Ұлы Отан соғысының қатысушылары мен мүгедектері;
4. мүгедектер;
5. жұмыссыз ретінде тіркелген тұлғалар;
6. интернат ұйымдарында білім алатын және тәрбиеленетін адамдар;
7. орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, жоғары білім беру, сондай-ақ резидентура нысанындағы жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында күндізгі оқу нысанында білім алатын адамдар;
8. бала (балаларды) тууға, жаңа туған баланы (балаларды) асырап алуға байланысты, бала (балалар) үш жасқа толғанға дейін оның (олардың) күтіміне байланысты демалыста жүрген адамдар;
9. жұмыс істемейтін жүкті әйелдер, сондай-ақ бала (балалар) үш жасқа толғанға дейін оны (оларды) іс жүзінде тәрбиелеп отырған жұмыс істемейтін адамдар;
10. зейнеткерлер;
11. әскери қызметшілер;
12. арнаулы мемлекеттік органдардың қызметкерлері;
13. құқық қорғау органдарының қызметкерлері;
14. қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесі мекемелерінде (қауіпсіздігі барынша төмен мекемелерді қоспағанда) сот үкімі бойынша жазасын өтеп жүрген адамдар;
15. уақытша ұстау изоляторлары мен тергеу изоляторларындағы азаматтар.

ҚОСЫМША С ҚР өңірлеріндегі мигранттардың шоғырлануы мен іс-әрекеттері

050060, Алматы қаласы, Достық даңғылы, 85
тел.: 8 (727) 310-47-82,
e-mail: ctm_almaty@mail.ru

050060, город Алматы, проспект Достык, 85
тел.: 8 (727) 310-47-82,
e-mail: ctm_almaty@mail.ru

26.10.2023 № 02023/1542-ч

**Иляшова Гулия Кенжебековнанын
«6D050600 – Экономика» мамандығы бойынша Философия докторы
(PhD) ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған «Қазақстан
Республикасының заманауи экономикасындағы халықтың өзін-өзі
жұмыспен қамтуы: қалыптасуы және даму тенденциялары» атты
диссертациялық жұмысының зерттеу нәтижелерін енгізу
АКТІСІ**

Жұмыспен қамтудың белсенді саясатын жүргізу Қазақстан Республикасының Үкіметі қызметінің негізгі әлеуметтік басымдықтарының бірі болып табылады. Жұмыспен лайықты қамтуды қамтамасыз ету – халықты әлеуметтік қорғаудың негізі, адам ресурстары әлеуетін дамыту және іске асырудың маңызды шарты, қоғамдық байлықтың артуы мен өмір сүру сапасын жақсартудың басты құралы. Еңбекке жарамды адамдарды жұмыспен қамту аса күрделі әрі мемлекеттік маңызды мәселе. Нарыққа жағдайында бұл мәселе экономикалық өмір тіршілігінде өткір және батыл қойылған саяси және әлеуметтік мақсаттарға жетудің шартты жағдайларының бірі. Жұмыспен қамту мәселелері қолда бар еңбек потенциалын сақтауды, көбейтуді және тиімді пайдалануды көздейтін қазақстан экономикасы үшін өзекті.

Алматы қаласы халықты жұмыспен қамту орталығы Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің тікелей тапсырмасы бойынша халықты жұмыспен қамту мәселесімен айналысатын бірден бір ұйым.

Зерттеушінің диссертациялық мәліметтері бойынша, қазақстандағы ресми жұмыссыздықтың көп жылдардан бергі (2015 жылдан бері 4,9% - 5%, 2022 жыл – 4,8%) тұрақты деңгейде болуы елде жасырын жұмыссыздықтың болуынан, ал халықтың өмір сүруіне табыс көзі негізінен халықтың көп бөлігінің өзін-өзі жұмыспен қамтығандар қатарында жүріп жұмыс істеуінен. Өзін-өзі жұмыспен қамтығандар қазақстанда нәтижелі және нәтижесіз деген

топтарға ажыратылады және олармен жұмыс Алматы қаласы халықты жұмыспен қамту орталығымен мақсатты түрде жүргізіліп отырады.

Қазақстан Республикасында өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың нәтижелі жұмыспен қамтылған тобына: жалдамалы жұмыскерлердің еңбегін пайдаланушы жұмыс берушілер – орташа айлық табыстары деңгейіне тәуелсіз болады, орташа айлық табыстары деңгейі орташа айлық табыстары деңгейі ең төменгі күнкөріс деңгейінің (ЕТКД) шамасынан жоғары өндірістік кооператив мүшелері, жеке негізде жұмыспен қамтылғандар (тіркелген және жұмыс істейтін) - ТЖЖЖ, жеке қосалқы шаруашылығында өнімді ішінара тұтыну үшін, айырбастау (сату) үшін өндірумен айналысатындар, жеке қосалқы шаруашылығында өнімді айырбас (сату) үшін өндірумен айналысатын жұмыспен қамтылғандар;

Өзін-өзі жұмыспен қамтығандардың нәтижесіз жұмыспен қамтылғандар тобына: орташа айлық табыстары деңгейіне тәуелсіз жеке негізде жұмыспен қамтылғандар (тіркелген санынан жұмыс істемейтіндер және тіркелмегендер) - ТЖТЖЖҚ, отбасылық кәсіпорындардың (шаруашылықтардың) еңбекақы төленбейтін жұмыскерлері, орташа айлық табыстарының деңгейі ең төменгі күнкөріс деңгейінің (ЕТКД) төмен өндірістік кооператив мүшелері, жеке негізде жұмыспен қамтылғандар (тіркелген және жұмыс істейтін) - ТЖЖЖ, жеке қосалқы шаруашылығында өнімді ішінара тұтыну үшін, айырбастау (сату) үшін өндірумен айналысатындар, жеке қосалқы шаруашылығында өнімді айырбас (сату) үшін өндірумен айналысатын жұмыспен қамтылғандар кіреді.

Диссертациялық жұмыстағы зерттеу негізінде алынған келесі нәтижелер мен ұсыныстар:

- өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға кәсіпкерліктің қарапайым түрін беру керек, өйткені қазіргі уақытта жұмыспен қамтудың алуан түрлілігі, ал болашақта бұл тенденция тек күшейе түседі және мұны өзін-өзі жұмыспен қамту тәжірибесі корсетеді: олар кәсіпкерлік саласында да, микробизнес түрінде де, жалдамалы еңбек саласында да орын алады;

- өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесін шешуде мемлекеттік және жеке секторлардың серіктестігін пайдалану;

- өзін-өзі жұмыспен қамту заңнамалық бекуді және мемлекеттік реттеуді қажет ететін жеке ұғым ретінде қарастырылуы керек.

Алматы қаласы халықты жұмыспен қамту орталығы Мемлекеттік Нәтижелі жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамыту бағдарламасын жүзеге асыру барысында елдегі өзін-өзі жұмыспен қамтығандарды осы бағдарлама шегінде дамытуда. Диссертациялық жұмыстың нәтижелері (сауалнама негізіндегі өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықтың пікірлері) мен ұсыныстары Орталықтың осы бағыттағы жұмыстарында негізгі міндеттер мен мақсаттарды айқындауға ықпалы тиюде.

Директордың орынбасары

Орнд. А. Нурманбетова
Тел: 3104782(205)

Иляшова Гулия Кенжебековнанын
«6D050600 – Экономика» мамандығы бойынша Философия докторы (PhD)
ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған «Қазақстан Республикасының заманауи
экономикасындағы халықтың өзін-өзі жұмыспен қамтуы: қалыптасуы және даму
тенденциялары» атты диссертациялық жұмысының зерттеу нәтижелерін енгізу

АКТИСІ

Азаматтардың еңбекке, жұмыспен қамтуға құқықтарын іске асыру - бұл әрдайым еңбекпен байланысы ашыла бермесе де әлеуметтік-экономикалық саясатты қалыптастыруда басымды болып табылады. Халықты жұмыспен қамту азаматтардың еңбек құқықтарын, сондай-ақ еңбек жағдайларын қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттің әлеуметтік функциясымен тығыз байланысты.

"Даму" кәсіпкерлікті дамыту қоры " акционерлік қоғамы "Шағын кәсіпкерлікті дамыту қорын құру туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1997 жылғы 26 сәуірдегі № 665 Қаулысы негізінде құрылды.

Зерттеу мәліметтері бойынша, жыл сайын қазақстандық жастардың көп бөлігі мектепті бітіргеннен кейін жоғары оқу орындарына оқуға бармайды және жұмыс таппайды, олардың бір бөлігі ресми жұмыссыздар мен өзін-өзі жұмыспен қамтығандар қатарында жүреді.

Қазақстан Республикасында өзін-өзі жұмыспен қамтығандар - бұл өз іс-әрекеттерін өздері қамтамасыз ететін және ұйымдастыратындар, бұл жағдай оларға негізгі табыс көзі болып табылады, олар өздерін жұмыспен дербес қамтамасыз етеді. Бұған кәсіпкерлер, жеке-еңбек шарттарымен (ЖЕШ) айналысатын адамдар, жеке қосалқы шаруашылықтарда (ЖҚШ), сондай-ақ ауыл шаруашылығында жұмыс істейтін кооператив мүшелері жатады.

"Даму" Қоры кәсіпкерлердің кредиттері бойынша сыйақы мөлшерлемелерін субсидиялаудың және кәсіпкерлердің алдындағы кредиттеріне кепілдік берудің қаржы агенті болып табылады.

Диссертациялық жұмыстағы зерттеу негізінде алынған келесі нәтижелер мен ұсыныстар:

- өзін-өзі жұмыспен қамтығандарға кәсіпкерліктің қарапайым түрін беру керек, ойткені қазіргі уақытта жұмыспен қамтудың алуан түрлілігі, ал болашақта бұл тенденция тек күшейе түседі және мұны өзін-өзі жұмыспен қамту тәжірибесі көрсетеді: олар кәсіпкерлік саласында да, микробизнес түрінде де, жалдамалы еңбек саласында да орын алады;

- өзін-өзі жұмыспен қамту мәселесін шешуде мемлекеттік және жеке секторлардың серіктестігін пайдалану;

- өзін-өзі жұмыспен қамту заңнамалық бекуді және мемлекеттік реттеуді қажет ететін жеке ұғым ретінде қарастырылуы керек.

"Даму" кәсіпкерлікті дамыту қоры " акционерлік қоғамының мемлекеттегі әлеуметтік және халықты жұмыспен қамтуды қамтамасыз ету саясаты аясында

нәтижелі жұмыспен қамту және жаппай кәсіпкерлікті дамытуды жүзеге асыру барысында негізгі міндеттер мен мақсаттарды айқындауға ықпалы тиюде және зерттеу нәтижелері ақпараттық-аналитикалық материал ретінде пайдалы болды.

**«Даму»
кәсіпкерлікті дамыту қоры» АҚ-ның
Алматы қ. бойынша аймақтық филиал
басшысы**

Ж.Б. Нұрғазин

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ

РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН

АВТОРЛЫҚ ҚҰҚЫҚПЕН ҚОРҒАЛАТЫН ОБЪЕКТІЛЕРГЕ ҚҰҚЫҚТАРДЫҢ
МЕМЛЕКЕТТІК ТІЗІЛІМГЕ МӘЛІМЕТТЕРДІ ЕНГІЗУ ТУРАЛЫ

КУӘЛІК

2021 жылғы «21» сәуір № 16856

Автордың (лардың) жөні, аты, әкесінің аты (егер ол жеке басын куәландыратын құжатта көрсетілсе):
ИЛЯШОВА ГУЛИЯ КЕНЖЕБЕКОВНА

Авторлық құқық объектісі: **ҒЫЛЫМИ ТУЫНДЫ**

Объектінің атауы: **Self-employment trends amid the pandemic**

Объектіні жасаған күні: **20.04.2021**

Құжат түпнұсқалығын <http://www.kazpatent.kz/ru> сайтының
"Авторлық құқық" бөлімінде тексеруге болады. <https://copyright.kazpatent.kz>

Подлинность документа возможно проверить на сайте [kazpatent.kz](http://www.kazpatent.kz)
в разделе «Авторское право» <https://copyright.kazpatent.kz>

ЭЦҚ қол қойылды

Оспанов Е.К.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ

РЕСПУБЛИКА КАЗАХСТАН

СВИДЕТЕЛЬСТВО

О ВНЕСЕНИИ СВЕДЕНИЙ В ГОСУДАРСТВЕННЫЙ РЕЕСТР ПРАВ НА ОБЪЕКТЫ, ОХРАНЯЕМЫЕ АВТОРСКИМ ПРАВОМ

№ 16856 от «21» апреля 2021 года

Фамилия, имя, отчество, (если оно указано в документе, удостоверяющем личность) автора (ов):
ИЛЯШОВА ГУЛИЯ КЕНЖЕБЕКОВНА

Вид объекта авторского права: **произведение науки**

Название объекта: **Self-employment trends amid the pandemic**

Дата создания объекта: **20.04.2021**

Құжат түпнұсқалығын <http://www.kazpatent.kz/ru> сайтының
"Авторлық құқық" бөлімінде тексеруге болады. <https://copyright.kazpatent.kz>

Подлинность документа возможно проверить на сайте [kazpatent.kz](http://www.kazpatent.kz)
в разделе «Авторское право» <https://copyright.kazpatent.kz>

Подписано ЭЦП

Оспанов Е.К.